KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

2014/2–3. szám
VI. évfolyam 2–3. szám
(No. 15–16.)

SZEGED
2014

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

Főszerkesztő:
Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Szerkesztő:
Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
Dr. PhD Csüllög Gábor – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. habil. Császár Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Főiskola
Dr. PhD Suba János – Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Dr. PhD Sarnyai Csaba Máté – Károli Gáspár Református Egyetem

Felelős kiadó:
Egyesület Közép-Európa Kutatására
6727 Szeged Lőwy Sándor utca 37.
Elnök: Dr. habil. Gulyás László PhD, PhD
e-mail: gulyas1@t-online.hu

Technikai szerkesztő:
Kádas Gabriella

Nyomda:
Innovariant Kft., Szeged

ISSN 2064-437X
HU ISSN 2064-437X

Szeged, 2014

TARTALOM

Fiume rovat
Simonné Pallós Piroska: Città Olocausta" Fiume – az áldozat városa 5
Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata 13
Ordasi Ágnes: Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviselőválasztás Fiume városában.....23

Regionális tudomány rovat
Kovács Szilárd: Területi különbségek Bajorországban 35
Lengyel István–Molnár Ernő: A debreceni gyógyszeripar humán erőforrás alapjai a XXI. században 43
Weber Erika: A mezőgazdasági kistermelők helyzete a Dél-Alföldön 53
Vedrédi Katalin: Köztérfejlesztések hatásai néhány év távlatából – a budapesti Mátyás tér 61
Haffner Tamás: A Zsolnay Gyár tündöklése és viszontagságai 73
Mihályi Péter Dániel: A szegedi idegenforgalmi szektorban dolgozók származási- és lakhelyének térbeli jellegzetességei 83
Bajor Tibor–Prykhodko Volodymyr: Kárpátalja közlekedéslogisztikai helyzete 93

Köztes-Európa politikai földrajzának aktuális kérdései
Remek Éva: Közép-Európa: biztonságpolitikai körkép – fókuszban a V4 105

Gazdaságtörténet és régiótörténeti kutatások
Haffner Tamás: A pécsi kesztyűgyártás múltja és jövője.....115
Juhász Krisztina–Nádasdi Mónika: A „keleti nyitás" turisztikai aspektusai.....125
Kutasiné Nagy Irén–Harsányi Endre: A határmenti mezőgazdaság fenntartható fejlesztése, jövőbeli kilátásai.....135

„Pannon-modell" workshop
Csajka Edina: Helyi gazdaságfejlesztés – lehetőség vagy kényszerpálya?.....145
Csimáné Pozsegovics Beáta–Horváthné Tóth Ildikó: A Kadarkúti – Nagybajomi kistérségben élő roma lakosság életkörülményei, munkához, tanuláshoz való viszonya 161
Csimáné Pozsegovics Beáta–Horváthné Tóth Ildikó: A Kadarkúti – Nagybajomi kistérségben élő szépkorúak közösségi tevékenysége, tanulási lehetőségeik.....175
Baka József–Takács Anett: Kulturális-közösségi potenciálok a kadarkúti kistérségben 191
Maksay Klára–Csimáné Pozsegovics Beáta: A turizmus fejlesztési lehetőségei, a Kadarkúti – Nagybajomi kistérségben.....205
Takács Anett–Walter Imola: Szenna, a kadarkúti kistérség kulturális márkája.....217

„CITTÀ OLOCAUSTA”
FIUME – AZ ÁLDOZAT VÁROSA

THE TOWN OF VICTIM

SIMONNÉ DR. PHD PALLÓS PIROSKA egyetemi docens
Kaposvári Egyetem Művészeti Kar

„Mindenkivel megeshet, hogy nagy hévvel idézi a múltat, amikor épp a jelen fontosabb.”
Italo Svevo

Abstract

The metaphor in titel passed a lot of time in Italy at the following months after the First World War. From the end of War till the final arranging the status of Fiume (closed to Italy in 1924) the dwellers of Fiume lived in an animate but consumedly climacteric years. It was the bottom of this actions Gabrielle D’Annunzio’s adventure at Fiume from September 1919 till middle of December 1920 which was already unacceptable for Italy.

Gabrielle D’Annunzio deeply admirered the latin culture. He used theatrical spectacle elements in his political activity, and used the crowd as device as well. He constituted the unique constitutian of the town. He used alone metphores in his speech and writings. He designed and used the fascist symbols at first time. He was one of the insurgent, interesting character of the European literature in the 20th century.

This short lecture is about him.

A címben szereplő metafora az egykori magyar kikötőváros kapcsán sokszor elhangzott Olaszországban az I. világháború befejezését követő hónapokban. A háború végétől Fiume státuszának rendezéséig, azaz Olaszországhoz csatolásáig (1924), a város lakossága mozgalmas, ám rendkívül tragikus időszakot élt meg. Ennek a folyamatnak mélypontja volt Gabrielle D’Annunzio fiumei kalandja, a szeretett haza, Olaszország számára is már vállalhatatlan rövid, a korszakot véglegesen és tragikusan lezáró, 1919 szeptemberétől 1920. december közepéig tartó uralma.

A latin kultúrát mélyen tisztelő, politikai szerepléseit színházi látványelemekkel színesítő, a tömeget eszközként használó, a város unikális alkotmányát megalkotó, szónoklataiban, írásaiban sajátos politikai metaforákat hangoztató, a fasiszta szimbólumokat megtervező és először alkalmazó, a XX. századi európai irodalom egyik lázadó és érdekes alakja működéséről, fiumei szerepvállalásáról szól ez a rövid előadás.

1919 szeptemberében, a botrányairól közismert olasz költő-drámaíró, politikus, Gabriele D’Annunzio piciny szabadcsapata élén bevonult a hovatartozását tekintve még kérdéses kikötővárosba, és rövid időre megteremtette a szabad Fiumét, vagy, ahogy utólag Lénárd Sándor visszaemlékezésében nem kevés iróniával írta: Fiume számára annektálta Olaszországot.

Ki is volt Gabriele D'Annunzio?

Gabriele D'Annunzio 1863-ban Pescarában született középpolgári családban. (A család a nevét az apját örökbefogadó nagybácsitól vette.)

A pratói gimnázium diákjaként publikálta első költeményeit. 18 évesen Rómába költözött, ott hozzálátott „önmaga megteremtéséhez". Zseniális tehetsége volt az önreklámra. Gondoskodott arról, hogy mindig beszéljenek róla (botrányok, párbajok, nőügyek, alkotások, színházi bemutatók). Mellékesen újságírással is foglalkozott, különböző lapoknál publikált.

34 esztendősen, 1897-ben politikai pályára lépett. Jobboldali képviselő lett az olasz parlamentben, majd három év után egy teátrális gesztussal a baloldalhoz csatlakozott. Pártváltását az élet felé fordulással magyarázta: „Vado verso la vita" – hangoztatta.[1]

1898-tól 1909-ig Firenze közelében élt. Ez az időszak volt az egyik legkiemelkedőbb alkotói korszaka. Sokat írt, színházakban rendezett. Ebben a folyamatban a nők inspiráló szerepéről sem szabad megfeledkezni. Bár rosszakarói úgy fogalmaztak: egyik volt a könyvügynöke, másik a pénztárcája.

1910-ben Franciaországba költözött, ahogy ő mondta, önkéntes száműzetésbe vonult. Valójában hitelezői elöl menekült. Párizsba ment, ahol kivételes ösztönnel alkalmazkodott az ottani légkörhöz. Egy újabb termékeny alkotói (és botrányokkal teli) korszaka vette kezdetét.

A háború kitörésével hőst (homo heroicus) kovácsolt magából. 1915-ben a futurista költő, Marinetti hívására visszatért Olaszországba, hogy lelkesítsen, reményt s erőt adjon a harcoló nemzetnek. Részt vett háborús eseményekben, minden helyzetben demonstrálta a bátorságát. Feljegyezték róla, teljes érzéketlenséget mutatott az emberek szenvedése iránt. Felettesei utasításait soha nem tartotta magára nézve kötelezőnek, alárendeltjei felett atyáskodott. Kezdeményezője volt katonai vállalkozásoknak, pl. Bécs bombázásának. (Repülővel Bécs fölé szállt, ám bombák helyett röplapokat és fehér rózsákat szórt a városra. Más adatok szerint a rózsákat Triesztre szórta, Bécsre meg a sajátkezével írt, olasz nemzeti színekben pompázó röplapokat.) Részt vett a buccari kalandban is, azaz motorcsónakokkal észrevétlenül behajóztak az aknákkal teleszórt, tengeralattjárókkal, cirkálókkal lezárt buccari (bakari) öbölbe.[2] 1919 szeptemberében bevonult Fiumébe, a csak 1920 decemberében számolták fel uralmát.

A fiumei kaland után hazatért Olaszországba, a Garda-tó mellékén bérelt villát, oda vonult vissza. Háza egy élő ember mauzóleuma lett, amelyet bárki látogathatott.[3]

1924-ben, amikor Fiumét hosszú küzdelmek árán Olaszországhoz csatolták. Mussolini, aki hálásan csodált mindent a fiumei hadműveletben, megkérdezte D'Annunziótól, hogyan róhatná le a haza, vagyis a maga háláját. A költő a hajóját, vagy legalábbis annak orrát kívánta kertjében felállítani. Mussolini emellett hercegi rangra is emelte. D'Annunzio „Montenevoso hercege" akart lenni. Montenevoso az új Olaszország északkeleti határának egyik legmagasabb hegycsúcsa volt. Ez a hegycsúcs szimbolizálta D'Annunzio vágyát: tekintsék őt a nemzet „őrt álló költőjének"![4] 1938-ban hunyt el.

D'Annunziót életében sokféle jelzővel illették. Kortársai nevezték a „nyugtalanul bolyongó reneszánszvágy utolsó inkarnációjának". Stílusát jellemezték vérbőnek, könnyednek, „aretinósnak", patetikusnak. Vádolták, hogy Petrarca dicsőségére vágyik, hogy pompában túl akarja szárnyalni Lorenzo Medicit, hogy vezetője akar lenni a nemzet fanatizált kórusának. Tartották komédiásnak, hazudozónak. Meg akarta írni a híres kutyák életrajzát, tervezte kutyaszótár összeállítását. Támadták, hogy nincs saját arca, csak elképzelt hősök szerepét alakítja.[5] Mondták az „izgalmak dilettánsának".[6] Vágyott a dicsőségre, vágyott arra, hogy felnézzenek rá. Vagy istenítették, vagy megvetették. Életében legendává lett.

Azonban az tény: D'Annunzio fellépése átalakította, megújította az olasz politikai életet és megváltoztatta a politika nyelvezetét. Nyilvános beszédeiben, szónoklataiban rövid és

villámszerűen éles mondataival hamar megérintette, meghódította hallgatóságát. Elsők között értette meg, hogy a századforduló olasz közvéleményét már fárasztja a risorgimento nehézkes nyelvezete és mondanivalója.[7]

Mi történt Fiumében 1918 őszén?

Az 1918 őszén kezdődő fiumei eseményáradatról számos, a történetek leírásában egybehangzó visszaemlékezés maradt fent. E visszaemlékezések már különféle témákban feldolgozásra kerültek, leginkább az oktatástörténettel összefüggésben. A dokumentumok közül kiemelném az *„Igazgatói jelentés a torrettai áll. el. iskola 1918/19. tanévi működéséről”*,[8] valamint Lénárd Sándor: Apám c. kéziratát.[9] Továbbá Szabó Samu írását, amely a *„Feljegyzések a Magyar Tengerészeti Akadémiában történt eseményekre vonatkozóan”* címet viseli, de jóval később, az 1940-es évek elején született.[10]

1918 őszén zavaros állapotok uralkodtak Fiumében (is). *„Az olasz hadsereg feltartozhatatlan rohamai alatt az osztrák–magyar armádia acél falanxa megrepedezik, hajlik, csorbul, hasad, összeomlik… A világ legnagyobb hadi eseménye játszódik le közvetlen szomszédságunkban.*

Hatezer ágyú, összes hadihajók, tengeralattjárók, repülőpark, a fronton felhalmozott óriási mennyiségű muníció és élelmiszer elvesztése, félmillió ember hadifogságba jutása után egy elcsigázott, uniformisos emberáradat özönlik át a városon gyalog, lóháton, kocsin fejvesztetten, vezető nélkül. Az osztrák–magyar ármádia felbomlott.

Nincsenek már hadtestek, divíziók, brigádok, ezredek, századok. Gyalogság, tüzérség, rohamcsapatok, honvédek megindító, zavaros összevisszaságban tolonganak a vasúti állomás körül. És már nem fegyvernem, vagy hajtóka (paroli) szerint csoportosulnak, hanem a messziről olvasható óriásbetűs táblák útmutatása szerint. Österreicher. Ukrainen. Magyarok. Polachi. Romani. Jugoslovenski, ceho-slovaki. A hadsereg összeomlásával összeomlott, szétmállott a Bábeltorony: Ausztria–Magyarország, a bitófák birodalma.”[11] – írta Agliceriu Remus.

Az utolsó magyar kormányzó, „az internáló táborok hírhedt kormánybiztosa és díszkísérete”, a magyar királyi államrendőrség, az SHS nemzeti tanácstól rendelkezésre adott különvonaton elhagyta a várost. Megkezdődött a fosztogatás, a szünet nélküli lövöldözés. Mindeközben a spanyoljárvány fantasztikus méreteket öltött. *„A temetőben sírások hiányában temetetlenül fekszenek, sorakoznak a halottak. Megrendülve láttuk, hogy némely családban a 10 éves fiúcska lett a családfő, másik esetben egy 12 éves tanuló teljesen egyedül maradt hátra rokon, barát és támasz nélkül.”*[12]

Elkezdődött a katonaság beáramlása, a nemzeti lobogók folyamatos cseréje. Fiume senki földje lett.

November 17-én teljes harci felszerelésben bevonultak Fiumába az olasz szárazföldi csapatok, és azzal egyidejűleg partra szálltak az olasz hadsereg tengerészei, akikhez csatlakoztak a kikötőbe érkezett angol, francia, amerikai hadihajók tengerészei és szárazföldi csapatai. Hasonlóan számol be az eseményekről Szabó is és Lénárd Sándor is

A fiumei kaland

Az I. világháború végén – annak ellenére, hogy Fiumében az olaszok voltak többségben – hallatszottak olyan hangok is, hogy Olaszország nem tart igényt a városra. D’Annunzio, mivel ezzel a véleménnyel veszélyben látta az olaszok Adriai-tengeri ural-

mát (no meg Fiume kikötője az I. világháború háború előtt – köszönhetően a magyar beruházásoknak – Európa egyik legnagyobb forgalmat lebonyolító, korszerű kikötője volt!), követelte Fiume megszállását. Közben a város nemzetközi ellenőrzés alá került. Az olasz nacionalisták előtt ez az eljárás elfogadhatatlan volt. D'Annunzio Rómába ment, s a Capitoliumról szónokolt a néphez. Nem lehetett megállítani, lelkesített, lázított. *„A város igazi neve nem is Fiume, hanem – Áldozat –. ... Fiume ... a nagy latin lelkiismeret becsülete"* – hirdette.[13] A köztudatba beleivódott: el kell indulni Fiume felé.

D'Annunzio 1919. szeptember 12-én érkezett a nemzetközi ellenőrzés alatt álló Fiumébe. Bevonulásáról már az első pillanattól fogva – írja emlékirataiban Lénárd Sándor – több legenda keringett. Egy népi változat szerint a vállalkozás ötlete Milanóban született, egy Via San Pietro all'Orto-i intézményben, ahová az ifjú katonák azért jártak, hogy *„Vénusz segítségét kérjék Mars okozta sérelmükre, sebeikre"*. Mások szerint az eredetet Ronchi városában kell keresni, ahol D'Annunzio egy katonai gyűlésen vett részt. Felvetette a fiumei kirándulás ötletét, hiszen Magyarország messze volt és már nem rendelkezett a város felett, s amelynek sorsáról még nem mondtak határozatot. A festői város végül is senki földje volt. Mikor D'Annunzio látta, hogy a *„senkiföldje"* szó megtetszett kalandos természetű barátainak, felugrott az asztalra és elkiáltotta magát: *„Most én parancsolok!"*. Ez elég volt ahhoz, hogy összegyűljön vagy kétszáz fiatalember. Azokban az időkben egy erélyes szó megváltoztatta a történelmet.[14] Valóban, Ronchiból (la marchia di Ronchi) indult el az önkéntesek csapata. Hogy hányan indultak az útnak, nem tudni pontosan, de nem voltak sokan azok a Ronchiból és Monfalconéból verbuválódott légionáriusok, a „nacionalizmust foglalkozásszerűen űző" arditik, akik „bevették" a várost.

A *„szent bevonulás*" (Santa Entrada – maga D'Annunzio nevezte így az eseményt) hírére a város lakossága ott tolongott a városi népkert előtti téren. Amikor a költő megérkezett, a szó szoros értelmében babéreső hullott rá. D'Annunzio híveinek száma napról napra emelkedett. Akkor senki sem látta előre, hogy a marcia su Fiuméval az értelem és az esztelenség küzdelme veszi kezdetét.

D'Annunzio – a bevonuló olasz csapatok parancsnokaként – megérkezése után az egykori magyar kormányzósági palotába hajtatott. Ez az alacsony növésű, vékony, kopasz ember oly otthonosan járt-kelt a palota termeiben, mintha oda született volna. Szeptember 20-án a városi tanács átadta a hatalmat D'Annunziónak, az „isteni vezérnek" (ahogy a fiumeiek nevezték), aki ez alkalommal is megismételte kérését, csatolják a várost Olaszországhoz.

Fiume a „nagy kaland" napjait élte. D'Annunzio megtalálta igazi életformáját. Értette, tudta, hogyan kell buzdítani és lelkesíteni a tömeget. Ő lett a helyi politika főszereplője, s ebben a szerepében azt tette, amit egy politikusnak tennie kellett: serényen munkálkodott a város jövőjéért. Ezzel egy időben azt is tette, amit egy költőnek kell: mesteri stílusú kiáltványokat intézett a néphez, s írta költeményeit.

Hadseregét is kiállította s felszerelte. Gondoskodott mindenféle méretű és formájú zászló és trombita behozataláról. Majd szervezni kezdte a gyűléseket, ahol bebizonyíthatta a legjobb európai színpadokon kipróbált tehetségét. D'Annunzio is tisztában volt a színházi eszközök kínálta lehetőségekkel. (Gondoljunk csak a jezsuitákra, akik a drámai előadásokat a *propaganda fidei* fő eszközévé tették. Vagy a világi értelmiségiek közül hányan és hányan használták eszközként a színházat, a színpadot célok eléréséhez, eszmék hirdetéséhez!)

D'Annunzio volt a főszereplő és a rendező, sőt a díszlet- és jelmeztervező, az egész pamflet karmestere. A kormányzósági palotájának erkélyéről irányított mindent, ott olvasta fel minden reggel verseit, kiáltványait. Nagy szőnyegekkel vonatta be a balkont: ez volt az első díszlet. Lovassága – mind a hét lovas – a balkon alatt állt az erő és a hatalom jelképeként. Szemközt az erkéllyel sorakozott fel a fúvószenekar. A zenészek hamar megta-

nulták a Parancsnok kedvenc dalát, mely ártalmatlan szavakkal kezdődött: *„Giovinezza, giovinezza – Primavera di bellezza” – Ifjúság, ifjúság – szépség tavasza.* Nem volt éppen harci ének, inkább az ifjúság dicsőítésének tűnt.

D'Annunzio jól ismerte a tömeg természetét, jól játszott vele. Mivel tehetsége volt a látványteremtéshez, kidolgozta azokat a rituálékat, formákat, mint pl. a pontosan megkoreografált gyűléseket; kialakította a dialógusokat, amelyek közte, a vezér és a tömeg között folyt.[15] Amikor beszélt, balkezét a csípőjére tette, jobb kezével mintha vezényelt volna. Beszéde folyékony, szenvedélyes volt, hangja mélyről jött, erősen megérintette a hallgatóságot. Vele együtt álmodott és gerjedt haragra a tömeg. Egyik szavára felnevettek, másikra sírva fakadtak. Kezének bizonyos mozdulataira hívei, mint mágikus szavakat üvöltötték: *„Eia, eia, alalà”*. És amikor a beszéd végén karját felemelte, felhangzott a drámai *„Italia o morte!”* – „Itália vagy halál!” Értette, hogyan változtassa betanított kórussá az embereket. S amikor visszavonult a balkonról, újból felharsantak a trombiták, és a nézőközönség (a tömeg), melynek létszáma folyamatosan nőtt, fáradhatatlanul zengte: *„Giovinezza, giovinezza!”*. Minden nap ünnep volt, és az ünnepet minden nap szónoklattal magasztosították. A lelkesedés néha az egekig csapott.

A „Città Olocausta” metaforával D'Annunzio szónoklataiban mintegy ellenpárként nagyon gyakran használta az „Italia – la vita” metaforát. S amikor kihirdette a város alkotmányát, akkor a „Città Olocausta” helyett a „Città – la vita”-t kezdte használni. S arról is szónokolt, hogy Itália keleti zugában, az olasz Fiumében megteremtik a szabad Kvarnerói államot. 1920. április elején ki is hirdette a Kvarnerói Olasz Kormányzóságot.

1920. szeptember 8-án D'Annunzio kihirdette a város új alkotmányát, melyet saját kezűleg írt, s a középkori városállamok archaikus hagyományait mentette át. Ez az alkotmány egyedülálló. Lényege a római jogból fakadt, de a modern korporációs szellemet is magába foglalta. A városban felségjoga volt minden polgárnak, szabad volt a szellem, a sajtó, a munka.

D'Annunzio állama korporációkra tagolódott, melyekben – a különböző mesterségek és iparágak között – helyett kapott a művészet is. Elrendelte új iskolák alapítását, és azt tervezte, hogy a művészetek szeretetére oktatja a népet. A Szépség és Harmónia lett Fiume új vallása. A testedzés és az ének társadalmi kötelességgé vált. A zene az új államnak szinte vallásos intézménye lett, arra való hivatkozással, hogy az emberi lélek birodalma még nem kezdődött el, de hogy megközelítsék ezt a célt, igénybe kell venni a zenét. Futurista lapokat alapítottak, s néhány légionárius megalakította a „Jóga” mozgalmat. Szándékuk volt a Szovjet-Oroszországba repülni, hogy felszólítsák *„a barbár hordákat Európa megszállására és a mechanikus civilizáció lerombolására, hogy a szellem ismét magasan szárnyalhasson”*.[16]

De vajon tényleg örült-e a nép a hirtelen jött szabadságnak, az ünnepáradatnak? Erre nehéz, sőt lehetetlen válaszolni. „Fiume világa nemcsak D'Annunzióból állt. Veszélyes dolog összetéveszteni a valós életet a kormánnyal. Teljes emberéletek múlhatnak el úgy, hogy az emberek tudomást sem vesznek arról, hogy mit akarnak a hatalmon levők. Egy király kora? Egy rendszeré? Tévedés! Csak az emberek kora létezik. Az emberek életük során sokkal fontosabb dolgokkal foglalkoznak, mint a zászlók, adók vagy egyenruhák.”[17] Az irredenta értelmiségiek közül néhányan keresték az együttműködést, igyekeztek vezetőpozíciókba jutni. Ám amikor a város elszigetelődött, a gazdaság megtorpant, a lakosság helyzete kilátástalanná vált, akkor D'Annunzio magára maradt.

D'Annunzio regnálása idején Fiumébe látogatott Benito Mussolini. Ez a látogatás a későbbi történelemben nagy jelentőségűvé vált, hiszen amikor Mussolini végleges formában létrehozta saját seregét, D'Annunzio fiumei légiójának szervezetéből merített. Fiumében ugyanis Róma szelleme uralkodott, a légionáriusok a régi római hadsereg katonáinak érez-

ték magukat. Fiumében született meg a felemelt karral való köszönés, a koponyával díszített fekete ing, derékszíj, rajta tőr, azaz, azok a szimbólumok és emblémák, színpadias elemek, melyek később a fasizmushoz kapcsolódtak. (Magyarországi életrajzírója, Tombor Tibor szerint kéziratai végére szvasztikát rajzolt.)

A fiumei kaland a korszakot lezáró tragédiává szélesedett. Ágyuk dörgése mellett hagyta el kiéheztetett, megnyomorodott fiumei híveit (az esemény véres Karácsony néven vonult be a város történetébe), hogy visszavonuljon a Garda-tó mellékére, önként vállalt, csendes, de fényűző száműzetésébe. A szeretett haza számára is kínossá vált a kor politikai légkörében már felvállalhatatlan hozzáállás, szerepjátszás, s ennek a leghatékonyabb módon, katonai eszközökkel véget is vetettek. Visszaemlékezések szerint, Fiume égő romjai felett, akár Néro császár a lángokban álló Rómában, D'Annunzio saját költeményeit szavalta.[18]

Fiumében mindenki veszített, de a legnagyobb vesztes Fiume városa volt, melyet – mint annyi települést a térségben – kettéválasztott a párizsi békekonferencia. A várost átszelő kis folyó, a Rječina bal partján fekvő Sušak az új délszláv államalakulathoz, a jobb parton lévő Fiume pedig Olaszországhoz került. S ami ez után következett, az jelezte igazán, hogy Fiume az áldozati város. Megindult a fiumeiek exodusa, tízezrek – magyarok, horvátok, osztrákok, szlovének – hagyták el otthonaikat, biztosnak tűnő egzisztenciák semmisültek meg. Az egykor virágzó város nyomorúságos állapotba jutott.

Jegyzetek

1. Valentino Sosella: Gabriele D'Annunzio. La vita. http://xoomer.alice.it//v.sosella/gdannunzio.htm
2. Tombor: 244–245. oldal. Néhány falat és némi chianti elfogyasztása után még arra is maradt idő, hogy D'Annunzio egy rövid versben üzenjen az ellenségnek: *„Harmincan vagyunk itt egy sorsban. Harmincegyedik a halál. Ejá, Ejá, Alalà! Harmincan, három dióhéjban, három keskeny hajódeszkán! Májunk száraz, szívünk kemény, Bőrünk cserzett, fejünk edzett, Gépek készek, fegyver kézben, És a halál mindkét részen. Ejá! Quarneronak húsa! Alalá!"*
3. Passuth László: Gabriele D'Annunzio 1864–1938. Nyugat. 1938. 4. szám. Figyelő. http:/epa.oszk.hu
4. Tombor: 310–311. oldal. A magyar sajtó így kommentálta az eseményt: „Elérkezett D'Annunzio egy olyan állomáshoz, ahonnan talán neki sincs elég machbeti merész fantáziája tovább repülni."
5. Passuth László: Gabriele D'Annunzio 1864–1938. Nyugat. 1938. 4. szám. Figyelő. http://epa.oszk.hu
6. Tiziana Biga: La donna e l'amore. http://www.ruffini.org/Progetti/LetteraturaItaliana/dan_amor.html
7. Andreis Gábor: D'Annunzio és Mussolini a korai időkben. Mester és tanítvány? Grotius Közlemények. Internet
8. Agliceriu, Remus 1919. *Igazgatói jelentés az 1918–1919-ik tanévről*, Scuola Elementare Torretta. Torrettai Áll. Elemi Iskola, Fiume. Državni Arhiv u Rijeci. DAR. JU-5. Kormányzósági iratok. 1919. év. 607. sz. Ad. 84/919. (Tovább: Igazgatói jelentés)
9. Lénard Sándor: Apám. Lénard Sándor olasz nyelvű kéziratából fordította Vajdovics Zsuzsa. MEK.
10. Szabó Samu visszaemlékezése. Kézirat. Az eredeti példány néhai Petneházy Zalán tengerészkapitány tulajdonában volt.
11. Igazgatói jelentés. 2–3 old.
12. Uo.
13. Tombor: 260. old.
14. Lénard Sándor: Apám. Lénard Sándor olasz nyelvű kéziratából fordította Vajdovics Zsuzsa. III. Fiume. MEK.

15. Culpo Silvia–Cacciatore Antonella: Decadentismo: D'Annunzio – Aspetti storici. L'impresa di Fiume. http://www.itcbz.it/didattica/archivio/decadentismo/aspsto11.htm
16. Ungvári Rudolf: A borzalmak városa. Fried Ilona: Emlékek városa c. könyvéről írt recenzió. Élet és Irodalom. 2001. 46. évf. 5. szám.
17. Lénard Sándor: Apám. Lénard Sándor olasz nyelvű kéziratából fordította Vajdovics Zsuzsa. III. Fiume. MEK.
18. Dolinár Erzsébet rijekai levéltáros elmondása szerint Giacinto Lászy, a város történetének alapos ismerője többször felidézte e gyászos történetet.

Felhasznált irodalom

Tombor Tibor (1943): A vér és vas költője. Gabriele D'Annunzio élete. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT. kiadása. Budapest.

Lénard Sándor: Apám. Lénard Sándor olasz nyelvű kéziratából fordította Vajdovics Zsuzsa. MEK. http://mek.niif.hu/01500/01553/01553.htm

Moravček, Goran (2006): Rijeka. Između mita i povijesti. Adamić kiadó. Rijeka.

D'Annunzio, Gabriele (1908): La nave. Trevers kiadó. Milánó.

D'Annunzio, Gabriele (1914): A tűz. (Ford.: Lyka Károly) Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T. kiadása. Budapest.

Fabrio, Nedjeljko (1994): Város az Adrián. (Ford.: Csordás Gábor) Kiseurópa sorozat. Jelenkor Kiadó. Pécs.

Fabrio, Nedjelko: Talijanska književnička danucijada. Rijeka. Svezak 2. Godina VIII. Rijeka, 2003. 31–41. old.

Toševa Karpowitz, Ljubinka: Političke metafore u D'Annunzijevim govorima u Rijeci. Rijeka. Svezak 2. Godina VIII. Rijeka, 2003. 85–97. old.

Johnson, Paul (1999): Értelmiségiek. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Andreis Gábor: D'Annunzio és Mussolini a korai időkben. Mester és tanítvány? Grotius Közlemények. Internet.

Írások az Internetről

Culpo, Silvia–Cacciatore, Antonella: Decadentismo: D'Annunzio – Aspetti storici. L'impresa di Fiume. http://www.itcbz.it/didattica/arhivio/decadentismo/aspsto11.htm

Biga, T.: La donna e l'amore. http://www.ruffini.org/Progetti/LetteraturaItaliana/dan.amor.html

Sosella, Valentino: Gabriele D'Annunzio. http://xoomer.alice.it//v.sosella/gdannunzio.htm

Újságok, folyóiratok

Nyugat (internetről)

Elek Artúr: D'Annunzio drámái. I–VIII. Nyugat. 1908. 6–7. szám. http://epa.oszk.hu

Elek Artúr: „Az olasz új írói nemzedék szelleme": Mario Puccini tanulmánya. Nyugat. 1923. 22. szám. Figyelő. http.://www.epa.hu

Ignotus: D'Annunzio. Nyugat. 1928. 6. szám. Irodalmi figyelő. http://epa.oszk.hu

Passuth László: Gabriele D'Annunzio. 1864–1938. Nyugat. 1938. 4. szám. Figyelő. http://epa.oszk.hu

Ungvári Rudolf: A borzalmak városa. Fried Ilona: Emlékek városa c. könyvéről írt recenziója. Élet és Irodalom. 2002. 46. évf. 5. szám.

La Bilancia számai (lelőhely: Rijekai Állami Levéltár)

BATTHYÁNY TIVADAR ÉS FIUME KAPCSOLATA

TIVADAR BATTHYÁNY AND FIUME

ORDASI ÁGNES MA II. éves történelem szakos hallgató
Károli Gáspár Református Egyetem

Abstract

"The historical remembrance selects necessarily, but it is always thought-provoking when such individuals who are considered prominent personalities of an era become marginalized. Tivadar Batthyány is one of them, because his name is only known to a few. Even though Batthyány is primarily known as one of the dominant figures of public life, through activities in the Independence and '48 Party and later on as the Minister of the Interior of the Károlyi cabinet, his life and work are poorly processed in the Hungarian historical research. This is especially true for the Count's role as a parliamentarian in the city of Fiume/Rijeka, which he held between 1892 and 1901.In my presentation I would like to call the attention to those main issues in which the Count exposed himself during his activities in Fiume. I would also like to show the trends that – stands as a response to Batthyány's statements. On the intersection of the aims, a decisive phase of the politician's career can be found together with factors greatly influential in Fiume's future. On the one hand, experience learned from the opportunities of the independent economic policy and from the multi-ethnic environment; while on the other hand, the distrust resulting from the fear of losing the autonomy."

Bevezetés

Fiume történelme már önmagában is érdekes, összetett jelenség: jelszavához méltón, valóban „Indeficienter", kimeríthetetlen. Fried Ilona megkezdett munkája során számos cikk, tanulmány, monográfia született, melyek egy-egy részterület bemutatására vállalkoznak. Ennek ellenére megállapítható, hogy további lényeges témák várnak feldolgozásra, melyek nem csak a kikötőváros, hanem az egész Osztrák–Magyar Monarchia teljesebb megismerését teszik lehetővé. A magyar historiográfiának különösen politikatörténeti vonatkozásban akad még tennivalója. Egy átfogó kutatássorozat amellett, hogy újabb, kevésbé ismert, vagy teljesen ismeretlen neveket emelne be a magyar történelemtudományba, eddig meg nem fogalmazott kérdések felvetését, esetleg már más szempontból tanulmányozott témák újragondolását is elősegítné.

Az elmondottaknak megfelelően, előadásomban egy elfeledett politikus, Batthyány Tivadar pályafutásának egy meghatározó korszakát, illetve annak későbbi kihatásait, visszacsatolásait kívánom ismertetni. Ez az 1892-től 1901-ig terjedő periódus, miként azt a cím is jelzi, Fiuméhez kötődik, hiszen Batthyány kétszer is elnyerte a Corpus Separatum országgyűlési mandátumát.

A Batthyány képviselősége alatt meginduló belső mozgalmak pedig annak ellenére, hogy nem rengették meg alapjaiban Monarchiát és a bekövetkező világégés előidézőinek sem tekinthetőek, mégis számottevőek. Az anyaország és a város polgársága közti kapcso-

latokban egyfajta érzelmi törés, mentális átalakulás jelentkezett, melyek már a későbbi eltávolodást és szétválást készítették elő.

E folyamat ábrázolása érdekében előadásomat három központi, megkerülhetetlen problémacsoport kifejtésére alapozva építettem fel. Mindenekelőtt Batthyány Tivadar fiumei tevékenységére, a város ezekre adott reakcióira, és amennyire az idő engedi, későbbi visszaköszönéseire terjeszkedem ki. Mindeközben két másik kérdésre is keresem a választ: Batthyány Fiume életében betöltött szerepére és a gróf jellemének hozzávetőleges megismerésére. E kérdések megválaszolása azonban bizonyára hosszas kutatások után lesz lehetséges.

1. Egy kapcsolat kezdete

Batthyány Tivadar 1859-ben, Zalaszentgróton született Batthyány Zsigmond és Erdődy Johanna gyermekeként. Tanulmányait Kalocsán, később a fiumei tengerészeti akadémián végezte, így nemcsak egyszerűen kapcsolatba került a várossal, hanem annak egy speciális közegével, a tengerészek mindennapjaival is megismerkedett. Többek közt a „Habsburg" páncéloson valamint a „Novara" hadihajón teljesített szolgálatot, és eljutott Afrikába, Kis-Ázsiába és még Amerikába is.[1] Az előírt gyakorlati utazásai során tapasztalt eltérő szociális jelenségek kétségtelenül nagy hatást gyakoroltak rá, s érzékennyé tették a különböző társadalmi konfliktusokra és azok rendezési lehetőségeire. Érdeklődése tovább fokozódott, mikor a fiumei kikötőraktárak főfelügyeletével bízták meg.[2] 1884-ben gróf Széchényi Pál kereskedelmi miniszter kezdeményezésére a Minisztérium keretein belül újonnan létrehozott tengerészeti osztály élére[3] és az Adria Gőzhajózási Rt. igazgatóságába helyezték.[4]

Batthyánynak a Kereskedelmi Minisztérium titkáraként, a Provizórium előírásainak megfelelően fölérendelt viszonyban, közvetlen kapcsolatot kellett fenntartania a Tengerészeti Hatóság elnökével,[5] Fiume kormányzójával. Feladatköre elsősorban a város életét meghatározó tényezők koordinálására irányult, melyek azért is megemlítendőek, mivel szolgálati periódusa szorosan egybefonódott a Baross Gábor-féle beruházási politika megindulásával is. Ennek megfelelően részt vett az ország gazdasági fejlesztését célzó tervek kidolgozásában. Amellett, hogy az állam nagyobb anyagi áldozatvállalását szorgalmazta a tengeri vitorlás hajózás hanyatlásának feltartóztatása érdekében, a dekadenciával párhuzamosan jelentkező szociális problémák orvoslására összetett és társadalmi kérdéseket is érintő reformjavaslatokat dolgozott ki. Munkájában nagy hangsúlyt fektetett a magyar szabadhajózás felfejlesztésére, a tengerészeti törvényhozás teljes kibontakoztatására, a kikötői illetékről szóló törvény módosítására, dokkok és hajógyárak létesítésére, és az agg tengerészekről s hozzátartozóikról való gondoskodásra.[6]

Nézeteit 1891. január 26-án memorandumában tette közzé és a felsorolt problémák súlyosságát tanúsítják, hogy a későbbi országgyűléseken valamennyi javaslatot több alkalommal is tárgyalták.[7]

2. Az első négy év eredményei és viszontagságai: 1892–1896

A fentebb említett tényezők ismeretében nem lehet meglepő, hogy a fiumei képviselőtestület, a Rappresentanza, a közel hetven éves Csernátony Lajossal szemben a szintén liberális programmal induló Batthyány Tivadart jelölte országgyűlési képviselőnek. Jelölését mindenekelőtt dr. Andrea Bellen, Antonio Walluschnig és dr. Francesco Vio támogatta. Úgy vélték, hogy a szabad kikötő területének az osztrák–magyar vámterületbe való

bevonása által egyébként is nehéz helyzetbe került Fiume érdekeit kizárólag egy gyakorlati tengerészeti ismeretekkel rendelkező, energikus személy képviselheti.[8] Saját jelölt állításával Fiume önnön vágyainak és a kormány intézkedéseivel szembeni halk bírálatának adott hangot.

Batthyány a Szapáry-kormány közigazgatás-átszervezési koncepcióit magáévá tevő programnyilatkozatát január 24-én a fiumei Deák Hotel nagytermében ismertette, amelyben a kikötőváros három legfontosabb kívánalmára tett ígéretet: kiváltságainak tiszteletben tartására és védelmére, olasz kultúrájának megőrzésére, valamint gyarapodásának elősegítésére.[9]

Annak ellenére, hogy Podmaniczky Frigyes, a szabadelvű klub elnöke a program nyilvánosságra hozatalát követően pártjával Csernátony mögé sorakozott fel, Csernátony visszalépésével 1892. január 31-én négy parlamenti periódus után a Corpus Separatumnak új képviselője lett.[10]

Érdemes megjegyezni, hogy alig két hónappal később a kormányzói hivatal élén is személyi változás ment végbe és Zichy Ágoston helyére Batthyány Lajos került.[11] Az ekképpen beköszöntő Batthyány-éra teremtette stabilitás pedig a szellemi, társasági, szociális és a gazdasági életre is kedvezően hatott. A kormányzó, az országgyűlési képviselő és a Rappresentanza hármasának ideálisnak nevezhető kapcsolata 1894-ig kikezdhetetlennek bizonyult.

A programbeszédében ígérteknek megfelelően Batthyány Tivadar valóban élénk képviselői tevékenységet folytatott, s minden alkalmat megragadott, hogy Fiume és ezzel együtt az egész Magyar királyság közgazdasági fejlődését előmozdítsa.

A képviselőházban felszólalt az elsőrendű és a vicinális vasúti vonalak fejlesztési lehetőségeiről szóló tárgyalássorozatok alatt és állást foglalt a megváltozott fiumei infrastrukturális viszonyok szerinti kikötőbővítés mellett is. Indítványozta a szabad hajózás hathatósabb állami szubvencionálását, a hajórajok szaporítását, további rendes hajójáratok létrehozását, új cikkek forgalomba helyezését, valamint az eddig fel nem fedezett fogyasztói piacok keresését. Elsődleges célnak tartotta, hogy Magyarországnak saját kikötője útján képesnek kell lennie a külvilággal való kapcsolatteremtésre.[12]

Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat módosításában két főbb ok is motiválta. Az egyik, személyes meggyőződése és a fiumei igények jogossága, a másik pedig, mivel megválasztása miatt a kormány elhalasztotta Fiume Budapesttel egy fizetési osztályba helyezését, így kívánta kárpótolni a várost.

Batthyány Fiumében egyébként is számos más, olykor különösen élesen jelentkező szociális problémával találta szembe magát, s megfogalmazta azon gondolatát, mely szerint a szocializmus elleni legeredményesebb eszköz a munkások önálló egzisztenciájának megteremtése és a vallásosság terjesztése. Ennek jegyében támogatta a Magántisztviselők Országos Nyugdíjintézetének fiumei kiterjesztését, illetve a munkások saját lakáshoz való juttatását célul kitűző „Societá Operaia Fiumana” nevű segélyegyesületet is.[13]

Érdekes megfigyelni a pályafutása során bekövetkező balratolódását, s változott az általános választójoggal kapcsolatos vélekedése is. Míg a századforduló előtt a közjog gyakorlásába csupán egy szélesebb réteg bevonását tervezte, addig az 1900-as években már nyíltan egy új alapokra fektetett, szociális problémákat orvosló általános választó jogot biztosító politikai rendszer bevezetését hangoztatta. Batthyány a különböző Mitteleuropa tervezetekhez kritikusan viszonyult; és Magyarország, a dinasztia, valamint az egész Osztrák–Magyar Monarchia számára a társadalom megreformálásában jelölte meg fennmaradásának feltételét.[14]

A gróf első két éves tevékenységét Fiume elégedetten szemlélte, azonban a Wekerle-kormány által meghirdetett egyházpolitikai kérdések mégis a harmonikus kapcsolat végét jelentették. Batthyány nem csak a Rappresentanza akaratával szemben a reformok ellen foglalt állást, hanem Szapáry Gyulát követve a szabadelvű párt sorait is elhagyta.[15] A kérdéseket a közigazgatás átszervezésével kívánta rendezni és a fakultatív polgári házasság bevezetését, valamint a katolikus autonómia mielőbbi megvalósítását kezdeményezte.[16] Megfigyelhető, hogy nézete a későbbiek során sem változott. 1918-ban ugyancsak szorgalmazta Lovászy Mártonnak, vallás- és közoktatásügyi miniszternek a katolikus autonómiára és a katolikus vagyont a magyar katolikus egyház részére való biztosítására irányuló törekvéseit.[17]

A fiumei közvélemény előtt azonban csak a kormánypárt elhagyásának következményeként vizionált állami támogatások elvesztésének lehetősége lebegett. Így a város a legkisebb megértést sem tanúsította képviselője személyes értékrendjét és meglátásait illetően. Batthyány a támadásokkal szemben azzal védekezett, hogy azon kérdéseken melyekről a választási programja nem rendelkezik, a képviselőnek a legjobb belátására szerint kell cselekednie.[18]

3. Két tűz között: 1896–1901

Batthyány ismételt megválasztását két körülmény tette lehetővé. Egyfelől visszatérése a liberális klubba, másfelől pedig az, hogy Alessandro Maderspach nem vállalta az ellenjelöltséget.[19] Bár a tény, hogy Fiume képviselője újfent a szabadelvű pártban politizált, oldotta a feszültséget, azonban az 1896-os esztendő mégsem hozhatott teljes békességet. Bánffy-kormánynak az esküdtszéki bíróságról szóló 1897:XXXIII. és a bűnvádi perrendtartásról rendelkező 1896:XXXIII. törvénye ellen a város elkeseredetten tiltakozott. Dárday Sándor miniszteri tanácsos kiküldetése és az állami rendőrség bevezetését célzó felvetései is hasonló ellenállásba ütköztek.[20] Bár Fiume továbbra is szorgalmazta a Magyarországgal való jogegység megteremtését, olasz kultúrájáról és autonómiájáról nem kívánt lemondani.[21]

Az intézkedések azonban a város ősi jogait sértették, mivel azok Fiumére vonatkozó rendeleteit a Rappresentanza előzetes meghallgatása nélkül magába a törvénybe foglalták bele. A probléma Fiume konzultatív jogának kérdésében csúcsosodott ki. Az elvi ellenvetéseken túl megjegyezendő, hogy a törvények gyakorlati szempontból is számos kivetnivalót tartalmaztak. Az olasz nyelvű fiumei törvényszék hatáskörét korlátozva a sajtó útján elkövetett vétségek esetében az elbírálás jogát budapesti esküdtszékre ruházta. Ez pedig a fordítási és utazási költségek drasztikus emelkedését, valamint a józan ítélkezés akadályoztatását eredményezte. A fiumei Közigazgatási bizottság megszervezése ugyancsak szélsőséges indulatokat váltott ki.[22]

Batthyány Tivadar az országgyűlésen többször felszólalt Fiume érdekében és még egy indítványt is beterjesztett, azonban Erdély Sándor igazságügyi miniszter minden javaslatát következetesen elvetette.[23]

A kikötőváros kétségbeeséséről tanúskodik, hogy Batthyány Lajos kormányzó[24] és Giovanni de Ciotta podestá, polgármester is beadta lemondását,[25] továbbá Michele Maylender vezetésével a fiumei közéletében az autonómia védelmezését célul kitűző szélsőségesebb elemek jelentek meg: Autonómia Párt néven még intenzívebben folytatták a kormánnyal szemben viselt harcukat.[26] Miután sorozatos tiltakozásaik továbbra sem hozták meg a várt sikert, az időközben polgármesterré megválasztott Maylender negyvenhat társával együtt lemondott a városi képviselőtestületi mandátumáról. Ezt követően megkezdték sajátos

„fiumei obstrukciójukat”, amely Maylender sorozatos podestává választását jelentette, aki azonban nem volt hajlandó felesküdni az újonnan bevezetett törvényekre.[27] 1898. szeptember végén La Difesa címmel Szusakon saját sajtóorgánumot is indítottak, de a kormány utasítására a Fiumében is megjelenő lapokat lefoglalták és azok terjesztőit és olvasóit bántalmazták.[28]

Batthyány az országgyűlésen az intézkedések jogtalansága ellen a legtöbb esetben felszólalt, azonban hatástalan beszédeivel kizárólag az autonomisták elégedetlenkedését fokozta. A fiumeiek mindenekelőtt azt sérelmezték, hogy az említett törvények ellen megfogalmazott kihívó hangvételű petíciójukat maga Fiume képviselője is elutasította![29] Az autonomisták úgy vélték, Batthyány megszegte a választási programjában tett, az autonómia megóvására vonatkozó ígéreteit.[30] A város és a kormány közt egyensúlyozó gróf visszaemlékezéseiben Bánffyt és bizalmasait tette felelőssé, hogy választóitól elszigetelődött, s kizárólag magán úton adhatott hangot véleményének.[31] Az egyre terhesebbé váló tehetetlenség érzése ismét a liberális párt elhagyására késztették és 1898. decemberében a Justh Gyula – Kossuth Ferenc nevével fémjelzett Függetlenségi ’48-as Párthoz csatlakozott. A szakítást hátterében ez alkalommal az ischli klauzula és az ex lex elfogadása körüli vitasorozat állt.[32] Lépése sem a liberális, sem az autonomisták tetszését nem nyerte el, kiváltképpen, hogy ellenzékbe vonulásáról csak utólag értesítette választóit.[33]

Fiume markáns véleménye a napi sajtó híradásaiból jól tükröződik, mivel a különböző lapok legfeljebb csak szűkszavúan számoltak be a képviselőt érintő eseményekről. Mi több, a La Bilancia tudósítása alapján a La Voce del Popolo 1899. március 13-ai száma egyenesen Batthyány halálhírét terjesztette.[34] A jelzés egyértelmű volt, egyre többen számoltak a gróf lemondásával.

A város türelmetlenségét Szapáry László kormányzó kinevezése,[35] majd a Rappresentanza teljes feloszlatása,[36] a podestái poszt betöltetlensége (majd betöltöttsége)[37] és a közigazgatási bizottság felállítása[38] csak tovább fokozta. Autonóm jogait a következő három évben az állam gyakorolta, ráadásul ez időben számos más problémával is szembesülnie kellett: forgalmának csökkenésével, Trieszt egyre nyomasztóbb konkurenciát jelentő, az államilag szubvencionált hajózási társaságokkal kötött szerződések megújításának időszerűségével és a bosnyák vasút kérdésével. A felsorolt problémák rendezése egyben államérdek is volt.[39]

A „fiumei kérdés” megoldására az első lépések csak a miniszterelnöki poszton bekövetkezett változás után történhettek meg. Corpus Separatum kereskedelmi viszonyainak, valamint az ipari és kereskedelmi beruházások lehetőségeinek tanulmányozása céljából Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter a városba érkezett.[40] Rövidesen más fórumokon is megindultak a felek közti érintkezések.

Széll Kálmán hivatalba lépése Batthyány Tivadart is fokozottabb aktivitásra ösztönözte. 1899 decemberében a miniszterelnök számára egy, a fiumei helyzetet részletesen taglaló memorandumot állított össze. Az emlékiratban felvetett gondolatokat és problémákat február közepén tárgyaltak az országgyűlésen. A miniszterelnök az országgyűlésen elhangzott szavai, valamint Batthyány és Horánszky Nándor véleményei nagyrészt hozzájárultak a törvényes állapotok helyreállásához,[41] de a kölcsönös bizalom visszanyeréséhez már kevésnek bizonyultak. Fiumében a megindult változások visszafordíthatatlannak mutatkoztak, azonban a figyelmeztető jeleket adott pillanatban még nem akarták észrevenni.

A félhivatalos tárgyalások eredményeként Maylender garanciát vállalt a város nyugalmának biztosításáért, a kormány pedig januárt 24-ére kiíratta a Rappresentanza-választást.[42] A városi képviselőtestület számottevő része az Autonóm Párt tagjaiból tevődött össze, akik alig egy hónappal később ismét Maylender választották podestának.[43]

Batthyány Tivadar szerepe a „fiumei kérdés” rendezésével párhuzamosan fokozatosan háttérbe szorult. A következő országos üléseken az Adria Rt. és a Magyar–Horvát Gőzhajózási Társasággal kötött szerződései kapcsán inkább kereskedelmi szakreferensként, mintsem országgyűlési képviselőként szólalt fel.[44] Hamarosan már azt is tudni lehetett, hogy a következő parlamenti ciklusban nem pályázik Fiume mandátumára.[45]

A választói bázisának zsugorodását ugyancsak érzékelő gróf az 1901-es országgyűlési képviselőválasztások alkalmával Zurányban jelöltette magát, de a fiumei ügyek továbbra is élénken foglalkoztatták.[46] A fiumei választási mozgalomban az időközben lemondott Maylenderrel együtt a város egykori kormányzóját, a szabadelvű programmal induló Batthyány Lajost támogatta az autonomista jelölttel, Riccardo Zanellával szemben.[47] A szoros küzdelem október hatodikán a magyar arisztokrata diadalával ért véget.[48]

4. Fiume örök

Batthyány Tivadar távozását követően is érdeklődéssel szemlélte a fiumei történéseket. Jellemző, hogy 1910-ben a gróf ismertette a Wickenburg István kormányzó kinevezése körül elkövetett jogtalanságokat és a városban lejátszódó politikai folyamatokat. Rávilágított a Rappresentanza és Fiume akkori országgyűlési képviselője, Maylender közti feszültségre, valamint az autonomistákból kivált, szélsőségesebb elveket valló politikai tényezők belső küzdelmére. Őszintén rácsodálkozott arra, hogy ez alkalommal éppen Maylender siklik át a Fiume autonómiáját ért sérelmek felett, s éppen ő szólítja fel az ideáit magáévá tévő Zanellát a kormány tiszteletére.[49]

Batthyány egész politikai pályafutása alatt a nemzetek és nemzetiségek békés együttműködését hirdette, így mindig is aggodalmasan szemlélte a magyarok és az olaszok közt felmerült ellentéteteket. Úgy ítélte meg, e két elem konfliktusa a horvátok térnyerését, Fiume olasz jellegének elvesztését, és a magyarok kiszorulását eredményezné.[50]

Ennek ellenére a horvát és szerb politikusok álláspontjaitól sem zárkózott el, s többször is a délszláv és a magyar képviselők közeledését kezdeményezte. 1905-ben támogatta Frano Supilot és a Fiumei rezolúciót, s a horvát–szerb koalíció tagjaival magánemberként is jó kapcsolatot ápolt. Ezt jól bizonyítja, hogy szláv javaslatra a magyarországi görögkeleti szerb ortodox pátriárka-választás alkalmával felvetődött királyi biztossá való kinevezése, 1907-ben pedig egyes horvát politikusok a horvát bánná kívánták megtenni. Batthyány – emlékirata alapján – a felkínált lehetőséget hiányos horvát nyelvismeretére hivatkozva utasította el.[51] Emellett már fiumei évei alatt is foglalkoztatták a Boszniа-Hercegovinával kapcsolatos kérdések. Érdeklődött a vasút, a kmetek helyzete és a bosnyák gazdaság fejlesztésének lehetőségei iránt és kiállt a mohamedán autonómia mellett.[52] 1910-ben határozati javaslatot terjesztett be a készülő alkotmánnyal szemben, s hangoztatta, hogy Khuen-Héderváry kormánynak nincs joga beleszólni a tartomány belpolitikájába.[53]

Nézeteiben egyértelműen leképeződött Fiume multietnikus miliőjének hatása, mely nagymértékben hozzájárult ahhoz, jó kapcsolata számos délszláv képviselővel még Trianon után is fennmaradt.

5. Konklúzió

Az ismertetett tények alapján látható, hogy Batthyány Tivadar működése meglehetősen vitatható és nehezen megítélhető. Egyfelől a város kereskedelmének, gazdaságának és szociális viszonyainak javítására vonatkozó javaslatai szakértelemről, hozzáértéséről és széles látókörről tanúskodnak, másfelől azonban a politikában játszott szerepe könnyen félreértelmezhető. Az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések még további kutatásokat igényelnek.

Bár az nem állítható, hogy elhibázott helyzetfelismerései – az egyházpolitikai reformok elleni tiltakozása vagy a Bánffy-kormány törvényei során tanúsított passzivitása – lettek volna a megmutatkozó válság egyedüli előidézői, mégis jelentősen hozzájárultak a „fiumei kérdés" több éves megoldatlanságához. Fiume és a kormány bírálatát nem csak az egyik felet sem kielégítő tevékenységével érdemelte ki, hanem közvetítő, összekötő feladatának „elhanyagolásával", túlzott óvatosságával, a megszokottól eltérő gondolkodásmódjával is.

A kormány és a Corpus Separatum szembenállása a kölcsönös bizalom megrendüléséhez és egy lassú elidegenülési folyamat megindulásához vezetett. Ennek előszelét jól jelzi Maylender fellépése, majd az általa lefektetett alapokon politizáló, egyre szélsőségesebb ifjúság fokozott térnyerése.

Jegyzetek

1. Batthyány Tivadar. In: Magyar Országgyűlési Almanach. 1892–1897. 188. old. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al892_97/188.htm (utolsó letöltés: 2014. április 4.)
2. MOL K 168 – 299. doboz 7326. 1884. XV. t.
3. MOL K 168 – 299. doboz 2607. 1883 XV. t.
4. Batthyány Tivadar. In: Magyar Országgyűlési Almanach. 1892–1897. 188. old. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al892_97/188.htm (utolsó letöltés: 2014. április 4.)
5. Dr. Sziklay János–Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. „Apollo" Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/index.html (utolsó letöltés: 2014. március 26.)
6. MOL K 230 – 14. doboz 29207. 1892. VIII. t. 44120. 29207 – 1891.
7. MOL K 230 – 44 120. csomó 1892. VIII. t. 29207 – 1891.
8. Il banchetto. In: La Voce del Popolo. 1892. január 30.
9. Articoli comunati. In: La Bilancia. 1892. január 23., Batthyány Tivadar: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892–1896. Chiuzzelin & Co. Fiume, 1896. 20–28. old.
10. L'acclamazione. In: La Voce del Popolo. 1892. február 1., DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 27/1892. szám
11. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 70/1892. szám.
12. 258. Országos ülés. 1893. november 27. In: Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XIV.
13. 258. Országos ülés. 1893. november 27. In: Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XIV.
14. Batthyány Tivadar: Beszámolóm I. Athenaenum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1928. 201–223. old
15. 309. Országos ülés. 1894. március 8. In: Az 1892. évi február 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XVII. Batthyány Tivadar a pártértekezlet időpontját 1893. február 26-ra tette.
16. 309. Országos ülés. 1894. március 8. In: Az 1892. évi február 18-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XVII.
17. Batthyány Tivadar: Beszámolóm I. Athenaenum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1928. p. 105–107.

18. Batthyány Tivadar: Relazione del conte Teodoro Batthyány. 1892–1896. Chiuzzelin & Co. Fiume, 1896. 5. old.
19. Elezioni politiche. In: La Bilancia. 1896. október 10.
20. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 11/1897. szám, A fiumei kérdés. In: Magyar Tengerpart. 1896. december 13.
21. 184. Országos ülés. 1897. július 14. In: Az 1896 november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. X.
22. 632. Országos ülés. 1900. december 17. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXXI.
23. 158. Országos ülés. 1897. augusztus 7. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. X.
24. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 186/1896. szám.
25. Ciotta lemondása. In: Magyar Tengerpart: 1896. november 15. október 21-én lemondott, DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 192/1896. szám, La seduta odierna della civica Rappresentanza. – La dimissione del Podestá comm. de Ciotta. In: La Bilancia. 1896. október 24.
26. Fried Ilona: Emlékek városa, Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest, 2001. 115. old.
27. MOL K 26 – 422. csomó 520. 1898. 329. XIII. t.
28. 632. Országos ülés. 1900. december 17. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXXI.
29. 184. Országos ülés. 1897. július 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. X. – Az említett petíciót valójában 1897. november 5-én tárgyalta a képviselőház. A július 14.-ei keltezés feltételezhetően elírás lehet.
30. Che cosa fa il nostro deputato? In: La Difesa: 1898. október 9.
31. Fiume protestál. In: Magyar Tengerpart. 1897. augusztus 8., Batthyány Tivadar: Relazione dell'operato del conte Teodoro Batthyány. Tipografia P. Battara. Fiume, 1901. 1–14. old.
32. Una lettera del deputato Conte Teodoro Batthyány al Podestá. In: La Bilancia. 1898. december 12.
33. Országos Hirlap: 1898. december 19.
34. Il conte Teodoro Batthyany. In: La Bilancia: 1899. március 13.
35. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 20/1898. szám.
36. A feloszlatás után. In: Magyar Tengerpart. 1898. május 8., Lo scioglimento della Rappresentanza civica di Fiume. In: La Bilancia. 1898. május 7.
37. Lo scioglimento della Rappresentanza civica di Fiume. In: La Bilancia. 1898. május 7., A feloszlatás után. In: Magyar Tengerpart. 1898. május 8.
38. DAR JU – 5. Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 90/1898. szám.
39. A fiumei iparkamara és a bosnyák vasutak. In: Magyar Tengerpart. 1900. október 19., Külön vagy közös vámterület. In: Magyar Tengerpart. 1900. október 23.
40. Hegedüs Sándor Fiumében. In: Magyar Tengerpart. 1899. október 26.
41. 529. Országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.
42. Fiume. In: La Bilancia. 1900. november 23.
43. A podeszta székfoglalója. In: Magyar Tengerpart. 1901. február 17.
44. 690. Országos ülés. 1901. március 29. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXXIV.
45. Fiume országgyűlési képviselője. In: Magyar Tengerpart. 1900. november 10.
46. A fiumei mandátum. In: Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 24.
47. Le dimissioni del Podestá. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 30., október 1., 2. Maylender podeszta lemondása. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 29.
48. Il risultato della elezione. In: La voce del popolo: 1901. október 7.
49. 57. Országos ülés. 1910. december 12. In: Az 1910. évi június 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. III.
50. 528. Országos ülés. 1900. február 13. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.

51. Batthyány Tivadar: Beszámolóm I. Athenaenum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1928. p. 63–86.
52. Batthyány Tivadar: Für Ungarn gegen Hohenzollern. Für Ungarn gegen Hohenzollern. Amalthea – Verlag, Wien, 1930. 58–65. old.
53. Boszniai hírek. 1910. január 31.

Felhasznált irodalom

Batthyány Tivadar (1928): Beszámolóm. I–II. Athenaenum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.

Batthyány Tivadar (1930): Für Ungarn gegen Hohenzollern. Amalthea – Verlag, Wien.

Dolmányos István (1976) A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fried Ilona (2001): Az emlékek városa – Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest.

Gratz Gusztáv (1934): A Dualizmus kora. Magyarország története. 1867–1918. I–II. Magyar szemle társaság. Budapest.

Igor Zic (2007): Breve storia della Cittá di Fiume. Adamic. Rijeka.

Král Vilmos–Szántó Andor (1901): Fiume államjogi helyzete. Budapest.

Radich Ákos (1883): Fiume közjogi helyzete. Franklin Társulat, Budapest.

Silvino Gigante (1928): Storia del comune di Fiume. Bemporad. Firenze.

Sokcsevits Dénes (2005): A Fiumei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés elkészítése a horvát sajtóban. Századok, 139. évf./3. szám.

PÁRTVISZONYOK ÉS AZ 1901-ES ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS FIUME VÁROSÁBAN*

PARTIES AND THE PARLIAMENTARY ELECTION IN THE 1901 IN THE CITY OF FIUME

ORDASI ÁGNES I. éves PhD-hallgató
Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola

Abstract

"Fiume had an exceptional status within the Hungarian State, not only because of its geographical position, special legal status, or social and ethnic diversity, but also because of its unique political culture. The aim of this study is to present the most notable peculiarities of Fiume's political life, especially the various claims and demands of city and the government, and the way these claims changed during the parliamentary elections. This study mainly focuses on the election procedure at the time, with special attention to the 1901 elections, which are considered a milestone in the history of both the State and the city. The processes, which had begun years before the elections resulted in the rise and spread of a new political trend. In 1901 the rivalry of the political parties and the election itself demonstrated on the hand the real power of these phenomena, on the other hand the problems that arose with them. The mentality in Fiume changed and the authority fell into the hands of a social class that governed the city from the background."

Bevezetés

Fiume három évtizeden át azon választási kerületek közé tartozott, melyekben a kormánypárt támogatottsága megingathatatlannak bizonyult. A polgárság és a választásra jogosultak fenntartás nélkül megválasztották országgyűlési képviselőnek a Szabadelvű párt budapesti végrehajtó bizottsága által kijelölt személyt.

A teljes egyetértést csupán két alkalommal nem valósulhatott meg, azonban a város továbbra is kitartott a kormány liberális politikája mellett. A szoros együttműködés egyaránt szolgálta az állam és a municípium érdekeit. Az idillinek tűnő kapcsolat mégis számos ellentmondást és feszültséget rejtett magában, melyek a politikai közéletben egyébként is jelenlevő „Fiume-kérdést" más síkokra terelték. 1896–1899 hektikus évei után Széll Kálmán miniszterelnökségével úgy tűnt, Fiume és Magyarország viszonya ismét harmonikássá válik, gazdasága újfent virágzásnak indul, azonban Batthyány Tivadar képviselősége alatt meginduló belső mozgalmak már egyértelműen egyfajta érzelmi törésről, mentális átalakulásról tanúskodtak.[1]

Annak ellenére, hogy az anyaország és a fiumei polgárok céljai hasonlóak voltak, azok elérését másféleképpen képzelték el. A kormány a magyar állam szupremáciájának teljes

* Jelen tanulmány a Közigazgatási Minisztérium PRO RENO-14, „Magyarországi és határon túli magyar közművelődési programok 2014. évi támogatására" tárgyban kiírt pályázatának támogatásával készült.

elismerésével, Fiume pedig „speciális viszonyainak”, az országon belül elfoglalt különleges helyzetének respektálásával, autonómiájának tiszteletben tartásával.

A probléma pontosabb körbejárása érdekében a témát mindenekelőtt a korabeli sajtóforrásokra és a Rijekai Állami Levéltár iratanyagaira támaszkodva, három alapvető kérdéskör kifejtése köré rendeztem. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a kormány Fiume-politikájaként tekinthető intézkedéssorozat milyen következményeket vonzott maga után. Érdekel, hogy az eltávolodási folyamat egyik jelentős szakaszában, az 1901-es országgyűlési választás alkalmával milyen eltérő elképzelések fogalmazódtak meg s ezek a gondolatok miképp öltöttek testet. Fiume különböző politikai csoportosulásai érdekeik képviseletére milyen tulajdonságokat és képességeket véltek elengedhetetlennek, milyen szempontrendszer alapján állítottak jelölteket, s milyen reményeket fűztek hozzájuk. Volt-e egyáltalán lehetőség egy minden felet kielégítő kompromisszum megkötésére?

1. Előzmények

Fiume politikai életében az 1896-os esztendő számottevő változásokat eredményezett. A Bánffy-kormány a meghirdetett reformintézkedéseivel az ország központosításának és egységesítésének részeként a kikötőváros Magyarországhoz való lehető legszorosabb fűzését rendelte el. A program azonban nem csak a régóta vágyott jogegység megteremtéséről gondoskodott, hanem bizonyos elképzeléseivel Fiume statútumának több pontját sértette, országon belüli különállását veszélyeztette.

A legnagyobb problémát mégsem a tervezetek, hanem a kormány magatartása és megmerevedett álláspontja jelentette. Bánffy Dezső miniszterelnök rugalmatlan és kompromisszumot nem ismerő politikája kiváltotta a város ellenállását. A kialakult válságos helyzet meggyőzte a kormányt a radikális megoldások szükségességéről. Szapáry László kormányzó végleg feloszlatta a Rappresentanzát, Bánffy pedig maga határozott a polgármester személyéről: a méltósággal Vallentsits Antal nyugalmazott minisztertanácsost ruházta fel.[2] A két fél közti harmónia megtörése több mint négy éves harchoz vezetett. A provizórikus állapotok a város közigazgatásában negatív következményekkel jártak és az egész ország politikai, kereskedelmi és gazdasági életében is látványos visszaesést eredményeztek. A küszöbön álló külpolitikai és kereskedelmi szerződések ugyancsak a kormány Fiume-politikáján történő változtatás irányába hatottak.[3]

A fordulatot végül Széll Kálmán miniszterelnöksége hozta meg, aki 1900. február 14-ei beszédében már egy mérsékeltebb nemzetiségpolitikát és a „fiumei kérdés” más eszközökkel való kezelését helyezte kilátásba. Jóllehet, a kormány tekintélyének csorbulását és az ország integritásának feladását továbbra is határozottan elutasította. Annak ellenére, hogy a miniszterelnök elismerte Fiume speciális különállását és autonómiáját, az állam szuverenitását változatlanul megkérdőjelezhetetlennek tartotta. Hajlott az engedményekre, azonban politikájának sikeressége érdekében garanciákat követelt.[4]

Mindezzel párhuzamosan megindultak a város gazdasági kondícióinak feltárását célzó vizsgálódások és kiküldetések. Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter személyesen is ellátogatott a városba.[5] A kedvező fejlemények hatására a fiumei elit állásfoglalása is módosult. A renitencia helyett a hagyományos jó kapcsolat visszaállítása, az abnormális állapotok mielőbbi felszámolása került a középpontba. A közeledés egyik látványos jeleként egy, a fiumei közélet legmeghatározóbb szereplőiből alakult deputáció kihallgatásra jelentkezett a miniszterelnöknél. A városi képviselőválasztások kiírását és a Rappresentanza újbóli összehívását kérték. Széll a kívánságok teljesítéséért cserében a fiumei közhangulat

megnyugtatását és a magyar állam teljes elismerését követelte. Az Autonóm Párt vezetője, Michele Maylender elfogadta a kért feltételeket, azonban az eddig követett elvek feladása általánosan nem következett be.[6]

A miniszterelnök mégis megelőlegezte a bizalmat. Szapáry László községi választásokat kitűzhette január 24-ére.[7] A város közéletének hangsúlyeltolódásai jól megmutatkoztak a leadott szavazatok alacsony számában. 1600 választásra jogosult személyből csak 557 jelent meg az eseményen.[8] A választás az Autonóm Párt győzelmével zárult,[9] azonban hamarosan egyértelművé váltak a párt radikálisabb és mérsékeltebb elemei közti politikai különbségek. Noha a februári podestaválasztáson a többség továbbra is Maylender polgármestersége mellett sorakozott fel,[10] három lap üresen maradt.[11] Az ellentétek még inkább kiéleződtek a széll-i koncepció lényegeként tervbe vett kormányzósági tanács állításával kapcsolatos viták során. A közigazgatási bizottságot felváltó hatóság legnagyobb vívmánya, hogy nem a kormányzó mellé, hanem a kormányzóság kereteibe szervezték. Ezáltal a kormányzóság számos ügyben másodfokú ítélő fórumként működhetett.[12] A fiumeiek egy része azonban felismerte, hogy a kedvezmények csak látszólagos engedmények. Az új szervezet valójában az állami befolyás kiterjesztésének eszköze.[13] Az újonnan alakult autonomista Rappresentanza nem lehetett egységes.

2. Az 1901-es választást meghatározó törvények, rendeletek

A vizsgált korszakban Magyarország területén az országos képviselőválasztásokat alapvetően két törvénycikk, az 1848: V.[14] és az ezt pontosító 1874: XXXIII.[15] szabályozta. Míg az első a liberális választójogról rendelkezett, a második a választásra jogosultak körének szűkítését írta elő. Az 1874: XXXIII tc. megszüntette a korábbi választójogi privilégiumokat és a vagyoni cenzus helyett az adócenzus lett a mérvadó. Jóllehet, az évi 500 Ft-os tiszta jövedelmi után fizetett másodosztályú jövedelmi adó minimumként történő meghatározásával az állami és köztisztviselők számottevő része aktív választóvá vált. Az elsőszámú szempont a kormánypárt – és ezzel együtt dualisztikus rendszert támogatók – többségének fenntartása volt.

Aktív választójoggal minden 21. életévét betöltött férfi, passzívval (választhatósággal) pedig minden 24. életévét betöltött választó rendelkezett, amennyiben a törvényhozás egyedüli nyelvét, a magyart, szóban és írásban egyaránt bírta. A törvénycikk értelmében a szavazás a választási székhelyen a szavazatszedő küldöttségek előtt nyíltan és élő szóval történt. Ugyancsak a választás helyszínén, sorsolással határozták meg, hogy melyik jelölt választói kezdhetik meg a szavazást. Az intézkedésnek elsősorban taktikai jelentősége volt, de az eredmény korrigálására más lehetőségek is adódtak. Így például a választás kiírásának időpontja, a jelöltek kiválogatása vagy a választók „vendégeltetése” és szállítása. Mindenesetre 1899-ben a tisztább eljárások érdekében a választási bíróság tekintetében jelentős változás következett be.[16]

A választási bíráskodás szabályozásáról és a választás érvényességének szavatolásáról az 1899: XV. tc.[17] gondoskodott.[18] A törvény nyolc évre a Kúria hatáskörébe utalta a képviselőházat megillető bíráskodást a visszaélések, vesztegetés, etetés-itatás, izgatás, erőszak, beavatkozás, vagy a képviselő választhatóságának hiányának eseteiben. Lényeges elemként tekinthető, hogy a mandátum megsemmisítésének kezdeményezési jogát a választók gyakorolhatták.[19]

3. A fiumei helyzet

Noha az országgyűlési választások megtartásáról a szeptember 9-ei királyi leirat határozott,[20] Fiumében már a rendelet kihirdetése[21] előtt is tudni lehetett, hogy a kikötőváros képviselője biztosan a szabadelvű táborhoz fog tartozni. Ezáltal kizárólag a jelölt személye adhatott okot a találgatásokra. Az elmúlt évek viszontagságai következtében Batthyány Tivadar politikai támogatottsága jelentősen lecsökkent, ezért többé nem reflektált a fiumei mandátumra.[22]

A választók számítottak erre az eshetőségre, s Walluschnig Antal vezetésével már augusztus elején levelet küldtek az egykori kormányzónak, Batthyány Lajosnak.[23] A gróf győri választóbázisának elvesztése miatt magánemberként igenlő feleletet adott a megtiszteltetésre, azonban kikötötte, hogy sem a jelenlegi képviselő, sem más kormánypárti tag ellen nem vállalja a jelöltséget.[24] Batthyány megválasztásával mindenekelőtt egy városuk viszonyait és nyelvét ismerő, jelentős kapcsolatokkal rendelkező támaszban reménykedtek. Felemlegették a gróf az állami tisztviselők fizetésemelése iránti kiállását, a szabadhajózás támogatása érdekében tartott beszédeit, és az 1892–1896 között meginduló beruházásokat, és nosztalgiával gondoltak nejének, Batthyány-Andrássy Ilonának karitatív megnyilvánulásaira is. Érdemei közt tartották számon azt is, hogy távozásakor Fiume díszpolgárai közé emelte, s nem csak származása révén, hanem eddigi politikai működése eredményeként is számos kormánypárti támogatót szerzett.[25]

Batthyány megválasztását különösen a kikötőváros prominens személyiségei szorgalmazták. Steinacker Artúr, a Hitelbank igazgatójának vezetésével bizottság alakult, mely Fiume összes kereskedőjét és iparosát a gróf támogatására szólította fel.[26]

Annak ellenére, hogy általában mindenki elismerte a volt kormányzó pozitív tulajdonságait, visszahívásával nem értett mindenki egyet. Egyesek úgy vélték, hogy a gróf nem csak nem elég harcias a parlamenti vitákhoz, de nem képviselheti valaki egyszerre a kormány és a város érdekeit. „Batthyány Lajos az maradt, aki volt. Egy tiszteletre méltó úr, egy megbecsülésre érdemes férfiú, ám nem olyan képviselő, melyre Fiumének szüksége lehet."[27] Később azt is kijelentették, hogy a Bánffy-kormány ideje alatt sem Batthyány Lajosra, sem Batthyány Tivadarra nem számíthatott a város. A mágnások befolyása és kapcsolatai nem védték meg Fiume autonómiáját.[28]

Az autonómisták többsége a podestát, Maylendert gondolta a legalkalmasabb embernek Fiume ügyeinek országos képviselésére. Úgy vélték, a város első polgára alkalmasságát, állhatatosságát és hazaszeretetét már számtalanszor bebizonyította a kormánnyal éveken át vívott küzdelemben. Emellett tökéletesen bírja az állam nyelvét, ügyvédként jól kiismeri magát az ország jogszokásaiban, törvényhozásában, s elnyerte Széll Kálmán személyes szimpátiáját és bizalmát is.[29]

A párt egyes elemei azonban Maylender képviselővé választásában más lehetőségeket is láttak. A polgármester Budapestre küldésével saját ügyeik, olasz kultúrájuk teljesebb érvényeztetésére intézésére szabad kezet reméltek. Akadtak olyan hangok is, amelyek egyenesen a kormánnyal való harc folytatására szólítottak fel, s szélsőségesebb követeléseket fogalmaztak meg. Ipariskolát, nagyobb mértékű kereskedelmi beruházásokat, a Punto Franco visszaállítását sürgették, s a különböző közjogi mulasztásokra is ráirányították a figyelmet. Nem csak a kormányzói tanács lényegével kapcsolatban fogalmaztak meg élénk kritikát, de Fiume autonómiájának paragrafálását is elengedhetetlennek tartották.[30]

Maylender eltávolítása azért is vált szükségessé,[31] mert podestává választása alkalmával felesküdött az ország törvényeire, s ezáltal eddigi politikájának feladását is vállalnia kellett. Mérséklődése hívei egy részétől való elhatárolódását jelentette, s azt, hogy a dol-

gok alakulásában játszott meghatározó szerepe lassacskán egy új erő, az ifjabb generáció kezébe csúszott át.

A podestá azonban elutasította mind az Autonóm Párt hivatalos felkérését,[32] mind pedig a Luigi Ossoinack és dr. Ferdinando Kuscher vezette magándelegáció ajánlatát.[33] Ezzel szemben a fiumeieket a Rappresentanza rendkívüli gyűlésén Batthyány Lajos támogatására szólította fel.[34] Az autonomisták nagyobb része beletörődött a podestá döntésébe, azonban egy szűk kör sokáig nem mondott le jelöltetéséről. Úgy tartották, a város első polgárának, az Autonóm Párt vezérének erkölcsi kötelessége engednie választói akaratának és meghoznia ezt a nemes „áldozatot".[35] Hamarosan elterjedt a hír, hogy Maylender csupán taktikai okokból áll a volt kormányzó mellett.[36] A podestá mindvégig cáfolta a hírek valóságalapját.[37] Bár a polgármesteri minőségéről való lemondásával már közvetlenül megválasztása után is foglalkozott a sajtó, továbbra is az „új rend" minél teljesebb körű érvényesítését és a kölcsönös bizalom helyreállítását tekintette.[38]

A körülmények azonban lépésre késztették. Miután Batthyány ellen hivatalos jelöltet állított az Autonóm Párt Végrehajtó bizottsága,[39] Maylender lemondott podestai méltóságáról. A személye iránti bizalom megrendülésére, a nevével való visszaélésre és eredményes működésének kilátástalanságára hivatkozott.[40] A Rappresentanza azonnal elfogadta a lemondását, Maylender pedig a volt kormányzó megválasztása érdekében személyes agitációba kezdett.[41]

4. A jelöltek és programjaik

Noha Batthyány Lajos távozása óta saját bevallása szerint sem foglalkozott a fiumei-kérdéssel, megválasztása érdekében kész volt a kormány és a város igényeinek együttes kielégítésére.[42] Szeptember 26-án hivatalosan is felajánlották neki a jelöltséget,[43] melynek következtében október 3-án a városháza aulájában hívei jelenlétében megtartotta beszédét.

A gróf programjának alapjaiként a széll-i koncepció teljes elfogadása mellett Maylender 1897-es podestai székfoglalóján meghirdetett elképzeléseket tette meg. Ezáltal tevékenysége központjába a Fiume előjogainak, olasz nyelvének és autonómiájának védelme, ősi intézményeinek elismerése és fenntartása, valamint a város és kikötőjének gyarapításának biztosítása került. A beszéd során Széll Kálmán a fiumei állapotok normalizálásában betöltött szerepe is nagy hangsúlyt kapott. A volt kormányzó kiemelte, hogy a jelenleg fennálló közjogi viszonyokat, és a kormányzósági tanács létjogosultságát maga is helyesnek tartja. Méltatta a Rappresentanza vorum consultativumának megerősítését és a kormányzósági tanács szervezetét is. Az 1901: IX. tc. életbelépésével ugyanis törvényileg elismerték Fiume autonómiáját. A miniszterelnök álláspontjára helyezkedett az agráriánusok és a merkantilisták küzdelmével kapcsolatban is: a Magyar Királyságnak és Fiumének is mindkét elemre egyaránt szüksége van a fejlődéséhez.

Külön kitért a Punto Franco kérdésére, s hosszadalmasan értekezett arról, hogy bár régebben ő is a közös vámterület mellett foglalt állást, ma már látja, hogy Fiume számára előnyösebb, ha a város kikötőjének területén a saját vámtételeit használja. Megemlítette, hogy a város prosperálásához elengedhetetlen a közvetlen összeköttetés létesítése Boszniával és a hajóflották gyarapítása. Az elavult szabadhajózásról szóló törvény módosítását és az állami hivatalnokok életfeltételeinek javítást is kívánatosnak tartotta.[44]

Maylender elutasító válaszát követően az autonomistáknak új jelöltet kellett keresniük. A mandátumot először Hódossy Imrének, majd Gauss Viktornak ajánlották fel, azonban egyikőjük sem reagált a megkeresésre.[45] A jelöltséget végül Prof. Riccardo Zanella, egy fiatal, fiumei származású kereskedelmi tanár fogadta el.[46] Jelölése mellett szólt fiumei

mivolta és az Autonóm párt soraiban betöltött szerepe, legmérsékeltebb ellenzői azonban korát, befolyásos kapcsolatainak hiányát, és a parlamenti vitákban való járatlanságát kritizálták.[47] A professzor neve a politikai közéletben nem volt ismeretlen. Éveken át Maylender irodájában írnokoskodott és a La Difesa sajtóorgánum oldalain fejtette ki a magyar kormány intézkedéseivel szembeni aggályait. Kritikái nem csak szóban, tettekben is megnyilvánultak. Miután bekerült a Rappresentanzába, élénken tiltakozott az ellen, hogy a külföldön végzett tanítóknak honosítani kelljen az oklevelüket, s részt vett a villamosvasúttal kapcsolatos tüntetéseken is.[48]

Programbeszédét október 5-én a városi színház termében tartotta meg. Az eseményt a hivatalos narancssárga plakátok mellett parodizált színlapok hirdették. Ez utóbbiak „A limonádé szívű Rikárd" című komédiáról tájékoztatták az érdeklődőket.[49] A grófot jelölő Központi Választási Bizottság igyekezett elhatárolódni az esettől, s a rendőrség közreműködésével eltávolította a kiragasztott nyomtatványokat.[50]

Zanella programjának központjában – összhangba hozva a miniszterelnök által is hangoztatott liberális elképzelésekkel – Fiume abszolút olaszsága és autonómiájának védelmezése állt. Fiumét corpus separatumként Magyarország integráns részeként tekintette, melynek joga van sorsáról határozni. Kifejtette, hogy a város kiváltságai nem fejedelmi hálából vagy hódításból erednek, hanem őseik vágyából és Mária Terézia elhatározásából, mellyel a kikötővárost Magyarországhoz csatolta. Hosszan értekezett a városi statutum szerkezetről, garanciáiról és arról is, hogy a Rappresentanza hozzájárulása nélkül azt a magyar kormány nem módosíthatja. Fiumét az 1868: XXX. 66. § értelmében harmadik faktornak nevezte, melynek a szokásjog és statutum értelmében kizárólag olasz a hivatalos nyelve, és maga rendelkezik oktatási intézményeiről, valamint a városi rendőrségről. Hangsúlyozta, hogy a fiumei nép mindig vonzódott a magyar nemzet iránt, azonban ez a kötelék megköveteli kiváltságaik tiszteletben tartását. A fiumeiek őszintén és hűen imádják Magyarországot, de a kormánynak is hűen és őszintén kell tisztelnie és védelmeznie az autonómiájukat. Noha elismerte, hogy az elmúlt időszakban egyeseket elragadtak az indulatok, rágalomnak nevezte a magyarellenes érzelmeket hirdető vádakat. Az olasz népet a magyar nemzet hű testvéreként tüntette fel, és külön felemlegette saját hazafiasságát is. Elmondása alapján, bár ő és hívei mind autonomisták, elszakadásról sosem álmodtak, ám kiváltságaik, olasz nyelvük és szokásaik tiszteletben tartásáért mindig küzdeni fognak.

Zanella kitért a kereskedelmi élet visszásságaira is. Kereskedelmi szakemberként hitet tett amellett, hogy a gazdasági élet javításának szükségét hamarosan a Széll-kormány is fel fogja ismerni. A Punto Franco visszaállítását, a flották fejlesztését, új kereskedelmi útvonalak létesítését és a raktárak ügyének rendezését követelte. Javasolta a tarifák stabilizálását is, amelytől a monopóliumok és kartellek hatalmának megtörését remélte. Angol és német példákat utánzó átfogó szociális programjával a szegények, nélkülözők és a munkások helyzetén kívánt javítani, de a tisztviselők életfeltételeinek könnyítéséről sem feledkezett meg.[51]

Összességében megállapítható, hogy mindkét jelölt szabadelvűség, és a fiumei autonómia védelmének hangzatos jelszavával kampányolt, s a programjuk tekintetében szinte csak minimális különbségek figyelhetők meg. Mindenekelőtt két ellentétes érdekcsoport, s nem két eszme között folyt.[52]

5. Agitációk és kölcsönös vádaskodások

Mindkét fél részéről komoly agitáció vette kezdetét, hogy saját jelöltjét jutassa be a budapesti parlamentbe. Batthyány Lajos jelölését mindenekelőtt az úgynevezett fiumei intelligencia és az állami hivatalnokok, tisztviselők támogatták. A gróf hívei úgy vélték, a kormány és a város általános közeledésének megszakadását személyes gyűlölet, be nem teljesült ambíciók és hazafiatlanság okozták. A Budapesti Hirlap állítólagos tudósítása szerint Ossoinack egy jelentéktelen etikett-ügyben elszenvedett sérelem miatt kifogásolta a gróf visszahívását.[53]

A mérsékelt elveket valló fiumeiek figyelmeztették az egyre radikalizálódó autonomistákat, hogy renitens viselkedésükkel, államellenes megnyilvánulásaikkal veszélyeztetik a kormány Fiume felé tanúsított jóindulatát. Az ellentábor tagjait hatalomvággyal, kétszínűséggel és haszonleséssel vádolták. Úgy ítélték meg, hogy a zanellisták etetéssel, itatással, megtévesztéssel és magyarellenes indulatok gerjesztésével befolyásolják a választás kimenetelét.[54] Ugyancsak felemlegették, hogy pár Zanella-párti tanító diákjait és szüleit különböző fenyítési eszközökkel próbálta jobb belátásra bírni.[55] A grófot jelölők felháborodottan tiltakoztak az ellen, hogy az ellentábor az alközségek lakóit azzal hitegeti, hogy Maylender is Zanellát támogatja.[56] A híresztelésnek annyiban mindenféleképpen hitelt kell adni, hogy a zanellisták kampánytevékenysége elsősorban a fiatalságra, a munkásságra és az alközségekre irányult.[57]

Zanella a nép egyszerű fiaként a közemberek közt találhatta meg számításait. A professzort jelölő urak közt azonban más befolyásos elemek is álltak. Nem csak Luigi Ossoinack[58] és dr. Ferdinando Kuscher, de dr. Francesco Vio, a Rappresentanza első alelnöke, dr. Andrea Bellen, Francesco Corossacz és más, egykor Batthyány Tivadar megválasztásáért korteskedő városatyák is segítették kampányát. Az agitációjának emlékezetes színfoltjaként említhető meg Pravdocsics Nándor esete. A rendőri felügyelet alatt álló férfi 21 óra után nem mutatkozhatott a városban, azonban egy alkalommal megszegte a rá vonatkozó előírást. Egy rendőr felfigyelt a kihágásra és elfogta a férfit. A helyszínen váratlanul Zanella is megjelent, aki a polgári szabadság jelszavával követelte vétkes szabadon bocsátását. Az összecsődülő tömeg evvivákkal éltette a gyámoltalanok védelmezőjeként fellépő professzort, de a rendőr nem engedett a többség nyomásának.[59]

Különböző magyarázatokra adott lehetőséget a tény, hogy a drenovai Batthyány-hegyet, ahol eddig a gazdák szabadon legeltethették barmaikat, a kormány kisajátította. A hivatalos indoklás a fásítás miatti ideiglenes állapotokról tájékoztatott, azonban a lakosok elmondása alapján a rendelet mögött ellehetetlenítésük húzódott.[60]

A liberálisokkal szemben más panaszok is felmerültek. Dr. Ferdinando Kuscher a választás sikere érdekében a vasúti alkalmazottak fiumei választójoga ellen fellebbezést terjesztett be, mivel az állam szolgálatában álló vasutasok jelentős kormánypárti erőt képviseltek. A Belügyminisztérium elutasította a kezdeményezést.[61] Mindezzel párhuzamosan Kuscher több sürgönyben jelezte a miniszterelnöknek, hogy Szapáry László kormányzó hatalmánál fogva befolyásolja a podestát,[62] presszionálja az állami és magánhivatalnokokat. Kényszeríti őket, hogy szavazataikkal Batthyányt, a Tisztviselő Egyesület védnökét támogassák. Kuscher arról tudósított, hogy a polgárokat azzal fenyegették meg, amennyiben nem a grófot választják képviselőnek, a kormány ismét feloszlatja a Rappresentanzát.[63]

A rágalmak az egykori podestát sem kímélték. Maylendert megalkuvással és Fiume elárulásával vádolták,[64] valamint azzal, hogy a siker érdekében újfent szövetséget kötött Erasmus Barčiccal, a horvátok vezérével.[65] Azt terjesztették, hogy a podestá túlzott maga-

biztossággal megmásította a fiumei népnek adott programját és tévesen elhitte, hogy joga van a város polgárainak szavazatával rendelkezni.[66]

A zanellisták a volt kormányzót egyenesen gőgösnek és önteltnek nevezték. Egy választóitól elzárkózó arisztokratának, aki nem kíváncsi az alacsonyabb társadalmi osztályból származók véleményére.[67] Példaként emlegették, hogy Batthyány a győri választókerületben is a város ügyeinek elhanyagolása miatt vesztette el bázisát.[68] A zanellisták azt hirdették, hogy a gróf nem a szabad, hanem a hivatalos Fiumét képviseli,[69] s hogy ő javasolta Bánffy Dezsőnek a fiumei rendőrség államosításának programját.[70] Azt is tudni vélték, hogy a gróf 1896 októberében nem az akkori miniszterelnöki intézkedései ellen való tiltakozásként távozott a város éléről, hanem azért, mert nem tudott elszámolni a kormányzói palota építései során keletkezett többletkiadásokkal.[71]

6. A választás és az eredmény kihirdetése utáni események

Az összeállt Központi Választási Bizottság a választás napját október 6-ára tűzte ki.[72] Helyszínként a Városháza kis és nagytermét határozták meg. Az intézkedést az 1899: XV. tc. tette szükségessé, mivel azon kerületeknek, melyeknek listáin 1500-nál több választásra jogosult szerepelt, a választás zavartalansága érdekében gondoskodniuk kellett az egy épületen belüli párhuzamos választás lebonyolításának lehetőségéről. A beosztásról betűrend szerint határoztak. A nagyteremben dr. Giuseppe Randich vezetése alatt ülésező bizottság tagjai az „A–O”-ig, a kisteremben pedig dr. Francesco Vio elnöklésével a „P–Z”-ig kezdődő vezetéknevű férfiakat várták.[73]

A közbiztonságot szolgálta a város zónákra osztása. A választási elnök a Batthyány-párt a felvonulására a Citaonica épület alatti bejáró és a Municipio felőli térséget jelölték ki, Zanella híveinek pedig az óváros felőli utcát. Az utca mindkét oldalán rendőri sorfal biztosította a rendet, mely intézkedés különösen indokoltnak bizonyult. A szavazás 9-kor kezdődött meg, miután Randich mindkét tábor jelölését hivatalosnak ismerte el. Az első szavazatot Batthyány Lajosra Antonio Francesco Luppis, a Rappresentanza második alelnöke adta le. Annak ellenére, hogy a gróf győzelmére már a déli órákban számítani lehetett, a termekben szinte zavartalanul zajlott a szavazatok leadása.[74] A pártok bizalmi emberei kölcsönös engedékenységet mutattak egymással szemben. A zanellisták közé jegyezték fel azt a drenovai férfit, aki a kérdésre, „kire szavaz”, csak annyit felelt: „a mieinkre!”, és a gróf hívei sorába írták azt a grohovói öregurat, aki nemzetiszínű szalaggal a mellkasán „Viva l’ungherese” felkiáltással tett tanúbizonyságot pártállásáról. A várakozásnak megfelelően a vasutasok és a vámosok is mind Batthyányra szavaztak. Panaszra csak Maylender kisteremben tartózkodása adott okot, mellyel számos bizonytalan választót nyert táborának. Kuscher hiába említette meg Randichnak az esetet, a nagyterem elnöke vis maiorként kezelte az ügyet.[75]

A feszültség szembetűnőbb volt az utcákon. A tömeg az ellentmondásos hírek hatására egyre izgatottabban várta az eredményt, és mikor az elnök kihirdette a gróf 334 szavazati többséggel aratott győzelmét, végleg elvesztette a türelmét.[76] Egy zanellista csoport üvöltözve megszállta az Adamich teret, egy másik pedig a Corsó és a Via del Governo felé vonult. Az Adria palota ablakainak betörését[77] és a Magyar Tengerpart szerkesztőségének zászlójának letépését tervezték, azonban az Erzsébet téren várakozó bakák feltartóztatták őket.

Kuscher vezetésével egy fiatalokból álló csapat a Giardino Pubbliconál az Abbáziában tartózkodó gróf elé siető kocsisort kőzáporral és „abasso Batthyány, abasso ungheresi!”

kiáltásokkal fogadta. Páran megragadták az első fogat lovainak zabláját, ezáltal a küldöttség teljesen kiszolgáltatottá vált a támadással szemben. Weinhard Gusztáv pénzügyigazgatónak a kezét szurkálták meg, Kankovszky Ferenc miniszteri osztálytanácsosnak a fejére, Szász postatisztnek pedig a térdére zúdítottak egy-egy nagyobb követ. Miután a delegáció kiszabadult támadói közül, a petróleum gyárhoz hajtottak, ahol feljelentést tettek a rendőrségnél és a kormányzóságnál is. Szapáry László azonnal kivezényeltette a kaszárnyákból katonaságot, Attilo Dolzani rendőrfőnök pedig omnibuszon és villamoson újabb egységeket küldött a nyugalom helyreállítására.[78]

A megmozdulások a mandátumátadás[79] után az esti órákban is folytatódott. Az utcákon hömpölygő tömeg tagjai közül néhányan beverték a Felső Leányiskola és Maylender ablakait és méltatlankodva gyülekeztek a szintén árulónak bélyegzett Erasmus Barčic háza előtt.[80] A sok esetben ittas zavargók a rendfenntartó erőket tojásdobálással is provokálták, de[81] túlkapások a másik oldalon is történtek.[82]

A demonstrációnak áldozata is volt. Másnap egy rendőrtisztviselőt félholtan szedtek össze a Klotild utca környékéről.[83] A tüntetés és a Giardino Pubbliconál elkövetetett merényletben résztvevői ellen pártállástól függetlenül nyomozás indult. Vádlottként Kuscher is újfent az igazságszolgáltatás elé került.[84] A választás másnapján Francesco Vio a nyugalom helyreállítására és Fiume vendégszerető hírének megőrzésére körrendeletben szólította fel a lakosságot. A Batthyány-párt tagjai felháborodva tiltakoztak a rájuk vonatkoztatott „vendég” kifejezés ellen.[85]

7. Konklúzió

Kutatásaim alapján úgy vélem, a választási küzdelem a személyi dilemmákon túl más problémákat is felvetett. Egyre markánsabb formában körvonalazódott a kérdés: ki képvisel kit? A város első három emberének – a kormányzónak, a podestának és az országgyűlési képviselőnek – mi a feladata, pozíciójuk betöltéséhez milyen tulajdonsággal kell bírniuk, kinek tartoznak elsődlegesen felelősséggel. A fiumeiek egyre inkább hajlottak azon nézet elfogadására, hogy a polgármestert és a parlamenti képviselőt saját maguk közül kell választaniuk, és a kormányzónak szintén az ő érdekeiket kell képviselnie a mindenkori kormánnyal szemben. Legfőbb vágyuk az volt, hogy ne fékként vagy zsilipként, hanem az országgyűlési képviselőhöz hasonlóan, védőbástyaként lássa el feladatát.

Az országgyűlési képviselő tekintetében továbbra is elvárás maradt, hogy a törvényhozás termében Fiume különleges helyzetének és közjogi állapotának megfelelően képviselje a várost. Morális és szociális súllyal bírjon, jó kormánypárti kapcsolatai legyenek és tisztelje a kikötőváros kiváltságait és autonómiáját. A corpus separatum jogi viszonyainak ismerete mellett fontosnak tartották, hogy képviselőjük az állam nyújtotta lehetőségek teljes kihasználásával, gazdasági, kereskedelmi és kulturális érdekeiknek is érvényt szerezzen. Az 1901-es választás újdonságaként értékelhető, hogy Fiume először mondta ki nyíltan, hogy Fiume a fiumeieké, s a parlamentben is saját magukat kell képviselniük. A szándék a kormány részéről több tekintetben is aggodalomra adott okot. Jóllehet, Batthyány Lajos megválasztásával még reménykedtek a megindult folyamatok visszafordításában.

Jegyzetek

1. Részletesebben: Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata. Mediterrán és Balkán Fórum. 2014. VIII. évf. I. szám. p. 35–43.
2. Polgármester installálás. In: Országos Hirlap. 1898. augusztus 23.
3. A fiumei iparkamara és a bosnyák vasutak, In: Magyar Tengerpart. 1900. október 19., Külön vagy közös vám-terület. In: Magyar Tengerpart. 1900. október 23.
4. 529. Országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.
5. SE. il ministro del commercio a Fiume. In: La Bilancia. 1898. október 26.
6. Beteljesült óhaj. In: Magyar Tengerpart. 1901. január 17.
7. HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 184. doboz. 115. alapszám./1901.4750.III. Belügyminiszter rendelet Szapáry László számára. 1901. január 14., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 184. doboz. 84-509. 115./1901. Távirat a miniszterelnöknek.
8. Le elezioni comunali. In: La Bilancia. 1901. január 24., Rappresentanza választás. In: Magyar Tengerpart. 1901. január 25.
9. A rappresentanza választás. In: Magyar Tengerpart. 1901. január 25., HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Általános iratok. 115. alapszám. 201./1901. szám. Városi képviselőtestületi választási jegyzőkönyv.
10. HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 23/1901. szám
11. Rendbe jövünk. In: Magyar Tengerpart. 1901. február 5. 54 leadott szavazatból 51-en Maylender neve szerepelt, hármat pedig üresen adtak be.
12. HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 101/1901. szám. 2437. ME. A fiumei királyi kormányzóság ügyrendje.
13. Rappresentanza municipale. In: La Bilancia. 1901. július 19., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 186. doboz. II.1. 118. alapszám. 192./1901. A fiumei képviselőtestület 1901. VII.18.-i ülésének jegyzőkönyve.
14. 1848. évi V. törvénycikk. „az országgyülési követeknek népképviselet alapján választásáról” http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5273 (utolsó letöltés: 2014. október 8.)
15. 1874. évi XXXIII. törvénycikk. „az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módositásáról és kiegészitéséről” http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5645 (utolsó letöltés: 2014. október 8.)
16. Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. História könyvtár. Budapest, 2001. p. 200-208., HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Belügyminisztérium Körrendelete az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról. N. 98976. 1901. szeptember 10.
17. 1899. évi XV. törvénycikk. „az országgyülési képviselő-választások feletti biráskodásról” http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6743 (utolsó letöltés: 2014. október 8.)
18. HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Általános iratok. 651. alapszám. I. osztály 4. alosztály./1901. szám. Országos képviselőválasztás, s felette való bíráskodás. 98976. sz. Belügyminiszteri Körrendelet. 1901. szeptember 10.
19. Pölöskei F.: i. m. p. 232–233.
20. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Pres./23. Szapáry László felhívása Michele Maylender podestához a királyi rendelet kihirdetésével kapcsolatban. 1901. szeptember 9., HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Pres./11. 14898. Belügyminisztérium Rendelete az országgyűlési képviselőválasztásokról. 1901. szeptember 9.
21. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Circolare del Comitato Centrale Elettorale. 1901. szeptember 12.
22. A fiumei mandátum. In: Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 24.
23. A fiumei mandátum. In: Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 14.

24. SE. il conte Lodovico Batthyány accetta la candidatura. In: La Bilancia. 1901. augusztus 12., HR DARI – 0258 (RO 5). Családok es személyek iratai. Ossoinack család. Luigi és Andrea iratai. Elezioni dietali. 30. lap. Batthyány Lajos levele. 1901. augusztus 28. Tiszadob.
25. Elettori. In: La Bilancia. 1901. szeptember 30.,
26. Kereskedők Batthyány mellett. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 1.
27. Le future elezioni politiche. In: La Bilancia. 1901. augusztus 13., La buona vecchia s'é svegliata. In: La Voce del Popolo. 1901. augusztus 12.
28. Manovre elettorali. In: La Bilancia. 1901. október 3.
29. Le prossime elezioni. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 13., La candidatura a deputato offerta al Michele Maylender. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 19.
30. Discorso programma del candidato prof. Zanella. In: La Voce del Popolo. 1901. október 5.
31. Mivel mindkét hivatás teljes embert kívánt, az összeférhetetlenségről szóló törvény értelmében a podestai és az országgyűlési képviselői funkciót nem gyakorolhatta ugyanaz a személy.
32. Una riunione di elettori. In: La Bilancia. szeptember 17.
33. Una deputazione di elettore presso il podestá. In: La Bilancia. szeptember 24.
34. Per le elezioni politiche. In: La Bilancia. 1901. szeptember 18.
35. Non mi va. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 20.
36. Le dimissioni del Podestá. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 30., október 1.
37. Comunicati al Comitato esecutivo del partito autunomo. In: La Bilancia. 1901. október 5.
38. A podeszta lemondása. In: Magyar Tengerpart. 1901. július 23.
39. Il Comitato Esecutivo del Partito autonomo fiumano. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 27.
40. HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 187. doboz. II. 1. 1012. alapszám. 1012/1901. A polgármester lemondása tárgyában tartott képviselőtestületi ülés XXV. jegyzőkönyve.
41. Maylender podeszta lemondása. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 29., Al comitato esecutivo del partito autonomo. In: La Voce del Popolo. 1901. október 2., Un discorso del dimissionario podestá dr. Michele Maylender. In: La Bilancia. 1901. október 1.
42. Un'intervista col conte Lodovico Batthyány. In: La Bilancia. szeptember 27.
43. La riunione del comitato autonomo fiumano per conte Lodovico Batthyány. In: La Bilancia. 1901. szeptember 27.
44. L'arrivo del conte Lodovico Batthyány. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3., Batthyány Lajos gróf programbeszéde. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 3.
45. Az ellenjelölt. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 26.
46. Vogliamo un fiumano. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 26.
47. A szélsőségesebbek pedig politikai múltját és olasz származását kritizálták. Jóllehet, Giovanni de Ciotta személyében Fiumének már volt fiumei képviselője.
48. Az ellenjelölt. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 26.
49. Scherzi elettorali. In: La Bilancia. 1901. október 4.
50. Elkopott színlapok. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 4.
51. Discorso programma del candidato prof. Zanella. In: La Voce del Popolo. 1901. október 5.
52. Fra due autonomi. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 28.,
53. Hogy vélekednek Budapesten? In: Magyar Tengerpart. 1901. október 1.
54. Mit csinál az ellenpárt? In: Magyar Tengerpart. 1901. október 1.
55. Korteskedő tanítók. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 4.
56. Le dimissioni del Podestá. In: La Voce del Popolo. 1901. október 1.
57. Giuventú fiumana. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3., Appello ai lavoratori fiumani. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3.
58. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. RO 5. Elezioni dietali. 29. lap. 1901. augusztus 12. Szapáry László kormányzónak címzett levél egy városatya által, mely arról tudósít, hogy Batthyány Lajos elfogadja a jelölést, de a La Voce del Popolo hasábjain Luigi Ossoinack ellene agitál.
59. Hajsza a népszerűség után. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 5.
60. Az ellenpárt fegyverei. In: Magyar Tengerpart. 1901. okt. 3.

61. MNL OL K 26 – 422. cs. 1928/1898. XIII.t. 271.sz/Kormányzó. 1898. február 4. Szapáry László Bánffy Dezsőnek.
62. Scoprendo le carte. In: La Voce del Popolo. 1901. október 2., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 651. alapszám. I. osztály 4. alosztály. 931/1901. Ferdinando Kuscher távirata a miniszterelnöknek.
63. Le purezza delle elezioni compromessa. In: La Voce del Popolo. 1901. október 2., Le armi degli avversari. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3., Ancora una lagnanza per telegramma dell'on. Kuscher. In: La Bilancia. 1901. október 5.
64. Il voltafaccia del Dr. Michele Maylender. In: La Voce del Popolo. 1901. október 2.
65. Hogy folyt le a választás?. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 7., HR – DARI 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Razni materjilali od sredine 19. st. do 1919. Erasmo Barčic:„Ai miei dettratori." 1901. október 6.
66. La giornata di ieri. In: La Voce del Popolo. 1901. október 7.
67. Il candidato dunque c'é. In: La Voce del Popolo. 1901. augusztus 8., Con che ormai combattono i nostri avversari. In: La Bilancia. 1901. október 4.
68. Estratti da giornale „Dunántúli Hirlap" di Győr (Raab). In: La Voce del Popolo. 1901. október 6.
69. Le odierne elezioni. In: La Voce del Popolo. 1901. október 6.
70. Estratto dal Giornale Parlamentare volume III. In: La Voce del Popolo. 1901. október 6.,
71. Elettori. . In: La Voce del Popolo. 1901. október 6.
72. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Comitato Centrale Elettorale. N. 29. 1901. szeptember 14.
73. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Protocollo di Giuseppe Randich. 1901. október 6.
74. A szavazatszedő bizottság előtt. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 7.,
75. Epizódok a szavazásról. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 7.
76. A szavazatszedő bizottság előtt. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 7., Il risultato della elezione. In: La Voce del Popolo. 1901. október 7. Összesen 1344 szavazatot adtak le: 839-et Batthyány Lajosra, 505-öt Riccardo Zanellára., HR- DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Protocollo di Giuseppe Randich. 1901. október 6.
77. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Magyar királyi Belügyminiszter. 15641. – 2758. sz/eln. 1901.szeptember 23., Belügyminiszteri távirat a polgármesternek. 1901. szeptember 24.,. illetve Maylender választávirata. 1901. szeptember 25. A podestá előzetesen egyáltalán nem számolt az elégedetlenkedők esetleges zavargásával, s nem tartott igényt a belügyminiszter által felajánlott csendőri és karhatalmi szervezetek kivezénylésére., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 651. alapszám. I. osztály 4. alosztály. 903/1901. Az intézkedések indokolatlanságáról győzte meg az is, hogy Batthyány Lajos Fiumébe érkezése során sem történtek zavargások.
78. Tüntetés a magyarok ellen. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 8., Belügyminisztérium Körrendelete az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról. N. 98976. 1901. szeptember 10.
79. La giornata di ieri. In: La Voce del Popolo. 1901. október 7.
80. Di vergogna in vergogna. In: La Voce del Popolo. 1901. október 6.
81. Az esti tüntetések. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 8.
82. La giornata di ieri. In: La Voce del Popolo. 1901. október 7.
83. A megvert rendőrtisztviselő. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 8.
84. Kuscher – az ártatlan. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 10.
85. Az alpolgármester fölhívása. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 8.

TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK BAJORORSZÁGBAN

SPATIAL DIFFERENCES IN BAVARIA

KOVÁCS SZILÁRD tanársegéd
Eötvös József Főiskola

Abstract

Bavaria is one of the most developed regions in Europe. Bavaria was an agricultural area before the Second World War; nowadays it became one of the strongest European regions. The fast and dynamic economic growth may result significant spatial differences. Based on the assumptions of the general hypothesis of Williamson the Bavarian economic space also has undergone considerable change since the middle of the last century. Aim of the study is to present the territorial changes after the millennium. Did the regional differences decrease in the first decade of the 21th century, or did the inequality increase due to the economic and financial crisis? The economic role of Munich was increasing in the past few decades. The question is that due to the increasing was continue to becoming monocentre the area or the decentralization efforts have been successful? Aim of the research is to explore changes in the spatial pattern of the Bavaria.

1. Bevezetés

Bajorország Európa egyik legfejlettebb térsége. A második világháborút megelőzően még agrártérség volt, napjainkra Európa egyik legerősebb régiója lett. A gyors és dinamikus gazdasági fejlődés a korábban kialakult jelentős térbeli különbségek további növekedését eredményezte, majd a Williamson-hipotézis általános feltevései az ezredfordulót követően a bajor területi egyenlőtlenségek csökkenését prognosztizálják. Mivel a bajor gazdaság ipari fejlődése relatíve későn kezdődött meg, így Nemes Nagy József regionális fejlettségi különbségek történeti modelljének II. szakaszát élte át a második világháborút követő évtizedekben, ennek hatására a területi különbségek növekedtek. Majd a modell értelmében a területi különbségek folyamatos mérséklődés következett be az 1990-es évektől kezdve.[1]

Ezen konvergencia folyamatoknak gátat szabhat a globalizálódó gazdaság, mely új kihívásokat jelent a gazdasági szereplők számára, így a korábbi közeledési tendenciák módosulhatnak. Emellett az egyenlőtlenségek mérséklődésének gátat szabhatott az európai magterület folyamatos délkelet irányba vándorlása, melynek eredményeként a vizsgált térség is Európa gazdasági centrumtérségének részévé vált.

Ezen folyamatok és tényezők figyelembe vétele mellett kérdésessé vált, hogy a bajor térségben valóban végbement a területi különbségek mérséklődése. Az agrárállam modern gazdasági erőközponttá fejlődésének eredményeként kialakult és elmélyült gazdasági-társadalmi különbségek az XXI. század első éveiben csökkentek, vagy a pénzügyi-gazdasági válság, valamint a korábban említett tendenciák eredményeként tovább növekedtek az egyenlőtlenségek a tartomány egyes térségei között.

2. A bajor gazdaság dinamikus fejlődésének történelmi alapjai

1945 után valamennyi német tartomány határát megváltoztatták, kivételt képezett ez alól Bajorország, melynek határai csak csekély mértékben módosultak, így megőrizte több évszázados múlttal rendelkező önállóságát. A 19. század elején a bajor–frank–sváb királyság egyesülésével alakult ki a mai Bajorország, mely ekkor lépett a modern állam fejlődés útjára. A háborút megelőzően és azt követően is a bajor térséget fejlett államisága és önálló politikai jellemzői megkülönböztették a többi tartománytól.[2]

Ezen hagyományok mentén Bajorország a föderalizmus élharcosa lett a Német Szövetségi Köztársaságon belül. Ugyanakkor a kívülről homogénnek tűnő térség jelentős társadalmi és gazdasági különbségekkel rendelkezett, melynek nyomai még ma is megfigyelhetők a tartományban. A tartomány három nagy részre osztható a társadalmi és kulturális tényezőket figyelembe véve, mely nagyban befolyásolta a kialakult gazdasági szerkezetet is. A tartomány keleti és dél-keleti része az úgynevezett Altbayern, mely döntően agrárgazdasági térség volt a világháborút megelőzően, majd a háborút követően a kelet-európai piacok bezárkózása miatt nem tudott a térség a modern iparosodás útjára lépni. Az északi térség Franken sokkal differenciáltabb képet mutat. Egyrészt a második világháborút megelőzően az északi és nyugati határt képző térség a katolicizmus és a protestáns kultúra „ütköző térsége" volt és egyben a tartomány kulturális központja is. A harmadik nagy egység Schwaben, mely inkább kézművesipari hagyományokkal rendelkezett. A bajor gazdaság területi differenciáltsága a gazdasági csoda alatt tovább növekedett. München, Nürnberg-Erlagen és a tartomány észak-nyugati területei tőkevonzó-képességüknek köszönhetően a gyors iparosodás útjára léptek, míg a délnyugati területeken továbbra is jelentős maradt a kézművesipar és a kiskereskedelem. A térség leginkább agrárjellegű keleti területei pedig a kedvezőtlen földrajzi helyzetükből és a hiányzó ipari hagyományoknak köszönhetően csak késve kezdték meg a felzárkózást.

A háborút követően uralkodóvá váló exportorientált gazdaságpolitika tovább erősítette az északi nyugat-német területeken az ipar koncentrációját. Ágazati tekintetben viszont az északi területek hagyományos, döntően nyersanyag és energiaigényes nehézipari ágazatokban (pl. vas- és acélgyártás, hajóipar) növekedtek. Ezekben az ágazatokban a termelési feltételeknek, a világgazdasági folyamatoknak és az exportorientált gazdaságpolitikának köszönhetően jelentős világpiaci részesedést ért el az NSZK.[3] Ezzel párhuzamosan a déli tartományokban (Bajorország, Baden-Württemberg) egy szerkezetében, termelési struktúrájában eltérő ipar bontakozott ki. Ágazati szempontból az elektronika, a repülőgépgyártás, a finommechanika, a hírközlés és a speciális gépgyártás jelent meg vagy indult újra a háborút követően ebben a térségben. A vállalati szerkezet tekintetében is jelentős eltéréseket lehetett megfigyelni, melyek egyrészt az ágazati specifikumokból, másrészt a méretgazdaságossági különbözőségekből fakadtak. Míg az északi tartományokban a legjelentősebb gazdasági szereplők a – sok esetben monopol piaci pozíciót betöltő – nehézipari konszernek voltak, addig Bajorországban és Baden-Württembergben a gazdaság legfontosabb szereplői a kis- és középvállalkozások voltak, melyek a rugalmasságuknak és gyors alkalmazkodó képességüknek köszönhetően a gazdasági csodát követően is versenyképesek tudtak maradni.[4] A déli térség technológiai fejlődésének alapja a specializáció volt. A beszállítói KKV szektor hálózatokba tömörült, hogy a térség nagyvállalatai (BMW, Siemens, Mercedes-Benz, IBM, Bosch) számára innováció-orientált partnerek lehessenek.

Bajorország is ekkor lépett a modern ipari fejlődés útjára, hiszen 1950-ben a népesség csaknem egy negyede a mezőgazdaságban dolgozott. Az ország jelentős regionális különbségei az új fejődési pálya esetében is megfigyelhetők, sőt esetenként tovább nőtt a

szakadék a térség jelentős gazdasági központjai és a periféria között. A térség, főként München fejlődése az új politikai céloknak, és gazdaságpolitikai lépéseknek is köszönhető volt.

Új funkcionális központokat szerveztek a háború után, hogy a korábban erősen centralizált gazdaságot új alapokon építsék újjá. Ez a gazdaságpolitikai elhatározás egyrészt a német társadalom korábbi rendszerrel szembeni ellenállásából, másrészt a győztes nyugati hatalmak elvárásaiból fakadt. Ennek köszönhetően lett Frankfurt a pénzügyi, Düsseldorf a biztosító társaságok és München a multinacionális nagyvállalatok központja. Ennek a politikai elhatározásnak jelentős hatása volt a bajor gazdaság fellendülésére, mivel a berlini és más kelet-német vállalatok számára egyértelművé vált, hogy a szovjet ellenőrzés alatt álló övezetekben a tervgazdálkodás bevezetése a cél, tudták, hogy a termelést át kell telepíteni a piaci alapokon működő nyugat-német területekre. A funkcionális központok voltak az elsődleges célpontjai az áttelepülésnek.[5]

Bajorországba helyezte át székhelyét több olyan korábban nemzetgazdasági szinten is jelentős vállalat, mint például a berlini Halske, a Siemens, ORSAM, Agfa. Ezeknek a vállalatoknak az új székhelye a tartományi főváros, München lett. Emellett a Siemens-Schukert AG Nürnbergbe, a Die Auto Union (ma Audi) Ingolstadtba telepedett le.

A meglévő korábbi jelentős ipari vállalatok, mint például a BMW és a MAN újra növekedésnek indultak. Így kialakult egy modern, fejlett elektronikai- és autóipar, mely mind a mai napig meghatározó Bajorország fejlődésében. A térség hagyományos iparágai mellett több új, leginkább a növekvő társadalmi jólét által újra életre keltett fogyasztási cikkeket gyártó vállalat is megjelent Bajorország területén. Az üveg- és ékszeripar Kaufbeuren-Neugablonzban, Krones palackozó üzemek Neutraublingban kezdték újra a termelést.[6] Mindemellett az iparosodást tovább segítette, hogy új, innovatív cégek jöttek létre, kiváltképp azokban az iparágakban, ahol az ipari termeléshez jelentős szolgáltatás is párosult.

3. Területi különbség Bajorországban

A bajor térségben történelemi múltból fakadóan jelentős területi különbségek figyelhetők meg. A központi térség, München dominanciája a II. világháborút követően egyre erősödött, a tudatos nyugat-német gazdaságpolitika és a méretgazdaságossági előnyöknek köszönhetően. Hasonló okokból a második legnagyobb város Nürnberg és térsége szintén kiemelkedett, de korán sem olyan nagymértékben, mint a főváros.

A területi különbségeket nagyon jól mutatja, hogy Felső-Bajorország (Oberbayern) és Közép-Frankföld (Mittelfranken) már az ezredfordulón jóval meghaladta a német átlagot az 1 főre jutó GDP tekintetében, míg Felső-Pfalz (Oberpfalz) 2008-ban, Alsó-Bajorország (Niederbayern), Alsó-Frankföld (Unterfranken) és Svábföld (Schwaben) 2011-ben haladta meg a német átlagot e tekintetben.

Az 1 főre jutó GDP a fejlettség egyik leggyakrabban használt mérőszáma, mely fontos információkat közöl, de a gazdaság növekedési irányairól és mértékéről már nem ad egyértelmű információkat. A fejlődés dinamikáját is figyelembe kell venni annak érdekében, hogy egy ország területi egyenlőtlenségeit feltárjuk.

***1. táblázat.* 1 főre jutó GDP és változása**

***Table 1.* GDP per capita and the change of GDP per capita**

Régió	*1 főre jutó GDP – rangsor*				*1 főre jutó GDP növekedése*					
					%	*rangsor*	*%*	*rangsor*	*%*	*rangsor*
	2000	*2004*	*2008*	*2011*	*2004*		*2008*		*2011*	
Mittelfranken	2	2	2	2	107.18	4	118.59	5	127.59	6
Niederbayern	6	6	6	4	111.23	1	125.94	1	141.85	1
Oberbayern	1	1	1	1	105.54	7	113.95	7	121.86	7
Oberfranken	7	7	7	7	106.03	6	119.78	6	134.05	3
Oberpfalz	5	5	3	3	106.64	5	125.79	2	137.87	2
Schwaben	4	4	5	6	107.69	3	122.44	4	132.18	4
Unterfranken	3	3	4	5	108.29	2	122.60	3	131.73	5

Forrás: LSKN 2013 alapján saját számítás és szerkesztés

Az 1 főre jutó GDP és növekedésének regionális összevetése alapján jól látható, hogy a két korábban kiemelt régió nem mutat kiemelkedő növekedési ütemet, sőt Közép-Frankföld folyamatos visszaesése figyelhető meg a rangsorban, míg a központi régió minden vizsgált évben a legkisebb növekedési ütemet érte el, bár így is kiemelkedik gazdasági potenciálja alapján a bajor régiók sorából. A legdinamikusabban fejlődő régió Alsó-Bajorország, mely az elmúlt több mint tíz év mindegyikében a legmagasabb növekedést érte el az 1 főre jutó GDP tekintetében. A második rendkívül gyors fejlődést mutató térség Felső-Pfalz, mely az elmúlt néhány évben indult gyors fejlődének, elsősorban Regensburgnak köszönhetően *(1. táblázat)*.

Az egy főre jutó GDP és változása alapján 4 csoportba sorolható a 7 bajor régió. Az első az erőteljes központ, mely Felső-Bajorországot jelenti. A második stagnáló csoportba kerül Közép-Frankföld, Svábföld és Alsó-Frankföld, melyek a gazdasági növekedés tekintetében hasonlóan jellemezhetők. A harmadik, dinamikus csoportba sorolható a két gyors gazdasági növekedést mutató régió, Alsó-Bajorország és Felső-Pfalz. A negyedik csoportba az elmaradt bajor régió Felső-Frankföld kerül. A régió a II. világháborút követően Csehszlovákiával volt határos, így a befektetők elkerülték a régiót, mely nagyban hozzájárult elmaradásához. A Szovjetunió felbomlását követően, pedig az olcsó, de szakképzett cseh munkaerő hatására inkább a határ másik oldalán választottak telephelyet a vállalatok. Ezen folyamatoknak köszönhető, hogy Felső-Frankföld Bajorország legelmaradottabb régiója.

Az egyes bajor régiók nem homogén térségek, annak ellenére, hogy a régióhatárok kijelölésénél a történelmi múltat és a gazdasági potenciált egyaránt figyelembe vették. A térség területi egyenlőtlenségeinek feltárása érdekében egy alacsonyabb területi szinten vizsgáltam az 1 főre jutó GDP-t és változásait. A német közigazgatási és statisztikai rendszerben a 7 régió 96 körzetből (kreise) tevődik össze. A körzetek lehatárolásánál a népesség számát és a népsűrűséget vették figyelembe, hasonlóképpen, mint hazánkban a kistérségek meghatározásánál.

Az 1 főre jutó GDP körzet szintű vizsgálata során sokkal jelentősebb területi különbségek tárhatók fel *(1. ábra)*. Egyrészről a város és vidék esetében figyelhető meg nagymértékű egyenlőtlenség, mely elsősorban a gazdaság térbeli koncentrációjának köszönhető. Másrészről ezen adatok alapján München és a müncheni agglomeráció kiemelkedő gazdasági teljesítménye is megfigyelhető.

1. ábra. **1 főre jutó GDP területi eloszlása (2000, 2011)**

Figure 1. **The spatial distribution of GDP per capita (2000, 2011)**

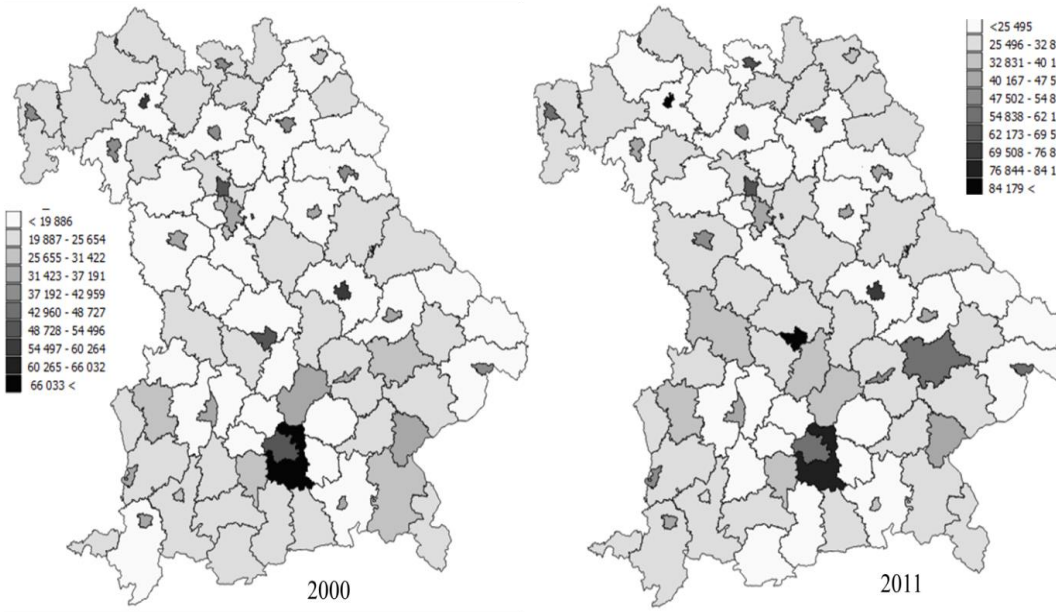

Forrás: LSKN 2013 alapján saját szerkesztés

A pénzügyi-gazdasági válságig az 1 főre jutó GDP tekintetében a müncheni agglomeráció volt az első, majd a válságot követően már Ingolstadt állt az élen. A bajor gazdaság egyik mintaértékű városa Ingolstadt, hiszen Ingolstadt növekedésének alapját a kedvező földrajzi és közlekedési fekvése alapozta meg. Bajorország földrajzi értelemben vett centrumában található a kisváros, valamint a München–Nürnberg gazdasági tengely és a Duna metszéspontjában fekszik. Kedvező pozíciójából következően az áttelepülő tömeg számára is preferált település volt. Ebből kifolyólag a tőke és a vállalatok számára egyaránt kiemelt célterületté vált. Ezen adottságait és a kedvező gazdasági folyamatokat kiaknázva alakult át Ingolstadt egy modern ipari várossá. Ingolstadt az elmúlt évtizedekben a bajor fejlődésen túlnőtt és egy rendkívül dinamikusan növekvő várossá alakult át. A gazdaság szerkezete eltérő a bajor vagy más fejlett régiókban található városoktól. Az ipar gazdasági részaránya jóval magasabb, mint a hasonló méretű és fejlettségű városokban. Részben ebből a sajátosságából fakadóan eltérő fejlesztési koncepció alakult ki Ingolstadt városában. A szolgáltatói szektor fejlesztésére a járműipari vállalatok, beszállítók igényeit figyelembe véve kerül sor, ahogyan az oktatás területén is kiemelt figyelmet fordítanak a vállalatok, főként a húzóágazati vállalatok igényeire.

A középvárosok esetében megfigyelhető egy szívó hatás, melyet az bizonyít, hogy a 7 régió közül 2000-ben 4, 2011-ben 3 régióban a szélsőértékek egymás szomszédságában találhatóak. A folyamat egyrészt a gazdasági tevékenységek koncentrációjának, másrészt a munkaerő vándorlásának eredménye. Ez a jelenség elsősorban a tartomány északi régióiban figyelhető meg, ahol a régióközpontok mellett több hasonló méretű város található, így ezek vonzáskörzete, valamint a Nürnberg–Fürth–Erlagen városhálózat tömege miatt vidéki területeken jelentős gazdasági tevékenység nem alakult ki.

A bajor gazdaság területi vizsgálatából egyértelműen látható, hogy korántsem homogén térség. A területi különbségek több tényezőre vezethetők vissza. Egyrészt a történelmi

hagyományokból fakadó gazdasági sajátosságoknak, másrészt a II. világháborút követően kialakult gazdaságpolitikának, harmadrészt a méretgazdaságosságból fakadó előnyöknek köszönhetően alakult ki, mélyült el. Ugyanakkor egyes térségek esetében, különösen Svábföldön a különbségek mérséklődése tapasztalható.

4. Összegzés

A bajor fellendülés az ’50-es években indult el párhuzamosan az NSZK felemelkedésével. A térség többszörösen hátrányos helyzetű volt, hiszen a rurális társadalmi berendeződés, az elmaradott gazdasági struktúra és a bevándorló, áttelepülő tömeg is nehezítette a térség életét. A nyugati hatalmak, főként az Amerikai Egyesült Államok segítségével hatalmas beruházások indultak el a porig bombázott német területeken. Az újjáépítés és a gazdasági, pénzügyi, közigazgatási újjászervezés sikeres elvégzése következtében a nyugati német állam Európa egyik legjelentősebb gazdasági hatalmává lépett elő alig húsz évvel a háború után. Bajorország előrelépése főként politikai ereje miatt következett be. A CSU az NSZK kormányban elfoglalt helye nagy segítséget jelentett a bajor térségnek.[7]

A ’60-as években recesszió indult el az NSZK gazdaságában. Ez kihatott a társadalomra és a politikára egyaránt, ebben a helyzetben a bajor politikai és gazdasági vezetők helyes, előrelátó döntéseket hoztak, mely hamar meghozta gyümölcsét. A bajor gazdaság hatalmas fejlődésnek indult, 1983-ra a GDP elérte az NSZK átlagát, amely ekkor már a világ második ipari hatalma volt az Amerikai Egyesült Államok mögött. Az ezt követő években tovább növelte gazdasági erejét a térség, a ’90-es évek végére már az Európai Unió egyik legerősebb régiója lett.

Ennek a rendkívül gyors gazdasági növekedésnek az eredménye, hogy a területi különbségek növekedtek a térségben, majd az ezredfordulót követően a pénzügyi-gazdasági válságot követően a regionális adatok alapján korábban kialakult egyenlőtelenségek csökkenésnek indult. Ugyanakkor, alacsonyabb területi szintű vizsgálatok alapján ez a mérséklődés nem egyértelmű.

A jelenlegi bajor gazdaság központja München és Felső-Bajorország. Franciaországhoz hasonló észak- déli tengely figyelhető meg a térségben, mely egyik, déli súlypontja München, míg a másik, északi súlypontja Nürnberg–Fürth–Erlagen városhálózat. A jelenlegi adatok alapján az északi pólus nem elég erős, hogy ellensúlyozni tudja a főváros gazdasági túlsúlyát. Ugyanakkor a tengely felezőpontjában egy rendkívül dinamikusan, a bajor átlagot többszörösen meghaladó növekedési gócpont alakult ki, Ingolstadt.

A területi egyenlőtlenségek esetében megfigyelhető, hogy a középvárosok jelentős elszívó hatással bírnak a saját agglomerációkra, melynek következtében a város és vidék között kialakult különbségek tovább növekedhetnek. Ezen folyamatok feltárása további kutatást igényel. A főváros esetében már nem érvényesül az elszívó hatás, sőt az ezredfordulót követően a város agglomerációja meghaladta a város egy lakosra jutó teljesítményét, vagyis a milliós nagyváros esetében már a szuburbanizációs folyamatok lezajlottak és a telephelyválasztás szempontjából egyre kedvezőbb feltételekkel bír a főváros közvetlen környezete.

Bajorország területileg nem homogén, jelentős egyenlőtlenségek figyelhetők meg az egyes régiók és körzetek között. Az elmúlt évtizedek során egyes térségekben mérséklődés figyelhető meg a különbségeket illetően, de számos régióban, kiváltképp a dinamikusan fejlődők esetében az egyenlőtlenségek tovább növekednek.

Jegyzetek

1. Nemes Nagy J., 1987.
2. Kiss J. L.,1980.
3. Vonyó T., 2006.
4. Inotai A, 1986.
5. Kovács Sz., 2011.
6. Bajor Történelmi Lexikon honlapja.
7. Kovács Sz., 2013.

Felhasznált irodalom

Bajor történelmi lexikon honlapja: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44512 – Letöltve: 2014. 02. 13.

Inotai András (1986): Az NSZK a változó világgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 259 old.

Kiss J. László (1980): A Christlich-Soziale Union (1945–1957). In: Gergely J. (szerk.). A keresztténydemokrácia Nyugat-Európában (1944–1958). Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 261–296. old.

Kovács Szilárd (2011): Der Aufstieg Bayerns, In: Ferencz Á. (szerk.) Válságkezelés a tudomány eszközeivel. Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia I–II–III. kötet. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét. 81–86. old.

Kovács Szilárd (2013): Bajorország regionális fejlődése. Abszolutóriumi dolgozat. PTE Regionális Politikai és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 40 old.

Vonyó Tamás (2006): Modell Deutschland. ProPannónia Kiadói Alapítvány, Pécs. 386 old.

A DEBRECENI GYÓGYSZERIPAR HUMÁN ERŐFORRÁS ALAPJAI A XXI. SZÁZADBAN*

HUMAN BASIS OF DEBRECEN'S PHARMACEUTICAL INDUSTRY IN THE 21ST CENTURY

LENGYEL ISTVÁN MÁTÉ II. éves geográfus MSc szakos hallgató, demonstrátor
DR. PHD MOLNÁR ERNŐ adjunktus
Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar,
Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Abstract

The higher value added activities are gaining more an more importance in the Hungarian economy. The pharmaceutical industry making products from few raw materials with addition of significant knowledge, is one of the potential sectors of this „high road" development. Debrecen, the geographical focus of our study, is one of the most traditional centres of the pharmaceutical industry within Hungary, where the industrial production, the research and development as well as the educational background of the industry are present together. Debrecen has a sector-relevant offer of higher education which is (slightly) exceeded only by the choice of Budapest. Debrecen takes the second place (after Budapest) in Hungary also according to the volume of the sector-relevant higher education. Two outsourced departments of the university at the plant of TEVA Pharmaceuticals as well as other forms of participation of pharmaceutical companies in the university education helps to draw the talented and interested students into the pharmaceutical industry and contributes to the harmonization of university education and sectoral needs. The students of the Faculty of Natural Sciences and Technology, who participates in sector-relevant qualification, are coming mostly from the Northeastern part of Hungary. The BSC education due to its influences has a bigger geographical extension, while the catchment area of MSC education is less focused on Hajdú-Bihar county.

1. Problémafelvetés, célkitűzések

Magyarország és a kelet-közép-európai térség országai szempontjából alapvető jelentőséggel bír a helyi gazdaság szerkezetének nagyobb helyi hozzáadott értéket produkáló tevékenységek irányába történő elmozdítása (upgrading), hiszen – a tapasztalatok szerint – tartós gazdasági növekedés és felzárkózás a termelési tényezők olcsóságán túllépő, minőségi elemekre épülő, a humán erőforrások kérdését nagyban felértékelő ún. „high road" növekedési pályán érhető el.[1]

* Lengyel István Máté publikációt megalapozó kutatása a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A gyógyszeripar egyike hazánk jelentős hagyományokkal és nemzetközi ismertséggel rendelkező iparágainak: kevés nyersanyagból, komoly szellemi tőke hozzáadásával magas hozzáadott értéket képviselő termékeket állít elő, és nagyarányú export tevékenységet folytat.[2] A feldolgozóipar K + F-ráfordításainak több mint felét (2010) adja, és alkalmazottainak több mint fele (2011) szellemi foglalkozású. Nem véletlen, hogy a következő évek magyarországi fejlesztéspolitikáját megalapozó új Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció[3] is stratégiai ágazatként tekint a gyógyszeriparra. Debrecen a hazai gyógyszergyártás és iparág-specifikus képzés kiemelkedő vidéki központja: gazdaságfejlesztési elképzelései között – a tágabb egészségipar részeként – a gyógyszeripar (biotechnológia) súlyponti szerepet játszik.[4]

A gyógyszeripar hatékony működésének kulcsa – a tőkeerős piaci szereplők mellett – a munkaerő képzettsége, minősége és összetétele.[5]A kvalifikált élőmunka nem helyettesíthető az ágazatban: az intenzív alap- és alkalmazott kutatómunka tudományos hátteret és infrastruktúrát igényel, ami a vállalati és akadémiai szféra együttműködését teszi szükségessé. Az egyetemek és gyógyszeripari vállalatok kooperációja napjainkban meghatározó szempont: kiváltképp igaz ez az originális kutatások szegmensére, ahol a gyógyszerfejlesztés jelentős része a nagyobb kockázatvállalással bíró egyetemi spin-off vállalkozásokra hárul át, jól szemléltetve a tudományos és ipari szintek szinergiáját, a szereplők egymás tevékenységét kiegészítő, eredményességet növelő komplementer szerepét.[6]

Tanulmányunk középpontjában a debreceni gyógyszeripar humán erőforrás-ellátásának vizsgálata áll. A város iparági hagyományainak vázlatos áttekintése után, először a helyi képzési kínálat más hazai felsőoktatási központokhoz képest történő pozícionálására kerül sor. Vizsgálatunk során főként intézményi honlapok információit, a felvi.hu, valamint az Oktatási Hivatal felsőoktatási statisztikáit használtuk fel, és alapvetően a nappali tagozatos alap- és mesterképzés kutatására helyeztük a hangsúlyt. A következő szerkezeti egységben, a képzési kínálatot az iparági szereplők igényeihez képest mutatjuk be, melynek keretében kitérünk a gyógyszeripar szempontjából releváns képzések iparági igényekhez történő közelítését célzó kezdeményezésekre. Információink a Debreceni Egyetem Teva gyógyszergyárnál működő kihelyezett tanszékein folytatott interjúzásokon alapulnak. Végül, kísérletet teszünk az iparág szempontjából fontos képzések földrajzi hatókörének feltárására: vonzáskörzet-vizsgálatunk a Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Karának adatain alapul.

2. Gyógyszeripar Debrecenben

A debreceni gyógyszeripar hagyományai 1908-ig vezethetőek vissza, amikor a helyi születésű fiatal gyógyszerész, Rex Ferenc – két társával – a Központi Drogéria alapítását követően megkezdte a gyógynövény-alapú, ún. galenusi termékek (kivonatok, főzetek, tinktúrák) forgalmazását. 1912-ben jött létre – immár termelő egységként – a Hatvani Pharmacochemiai Laboratórium. Az első világháború utáni financiális problémák az alapító testvérének (Rex Sándor) betársulását is szükségessé tették. Az 1921-től Dr. Rex Chemiai Gyár és Gyógyárunagykereskedés Rt. néven futó cég több szervezeti átalakuláson is keresztülment a két világháború közötti időszakban, miközben termékpalettája ún. neogalenikumokkal (injekciókkal, kenőcsökkel, gyógyszappanokkal, fogápoló- és illatszerekkel) bővült. Az 1930-as években mintegy ezer terméket gyártott (elsőként állított elő inzulint az országban, és az originális termékek terén is jelentős sikereket ért el). 1947-es államosítása után a cég injekciós részleggel egészült ki, illetve – egy profiltisztítás után – a

galenusi készítmények országos előállítójaként funkcionált. 1951-től felvette a Debreceni Gyógyszergyár nevet.[7]

1951-ben, zöldmezős beruházás keretében született meg – penicillingyártás céljával – a Hajdúsági Gyógyszergyár. A Pallagi úton épített üzem – a Phylaxia és Human vállalatokkal folytatott előzetes eljárás-fejlesztési kooperáció eredményeként – 1952-ben kezdte meg a termelést. 1960-ban a Debreceni Gyógyszergyár és a Hajdúsági Gyógyszergyár Biogal Gyógyszergyár néven egyesült (a vállalat neve utal a biológiai fermentációs úton előállított antibiotikumok és a hagyományos galenusi készítmények előállítására). Debrecenben komoly kutatási potenciál koncentrálódott, mely az 1960-as évektől jelentős előrelépést indukált a vállalat portfóliójában: az antibiotikumok és humán gyógyszerspecialitások mellett elindult az állatgyógyszerek gyártása is. A helyben fejlesztett és vásárolt hatóanyagok bázisán új termékek (Maripen 1972., amerikai piacra gyártott Tobramycin 1984., japán piacra gyártott Oxitetraciklin) születtek, illetve a licenctermékek (Voltaren) gyártása is sikeresnek bizonyult. A cég az 1970-es években a nemzetközi gyógyszeripari munkamegosztásba is bekapcsolódott, melynek keretében számos tudományos partnerkapcsolat és licenc-együttműködés született. A svájci Zymával kialakított kooperáció keretében kezdték el például a Fenistil és a Venoruton gyártását.[8] Későbbi tulajdonosával, az izraeli érdekeltségű Teva Pharmaceutical Industries Ltd.-vel 1979-ben került üzleti kapcsolatba a BIOGAL, melyet 1981-ben kétoldalú gyártási és kereskedelmi megállapodást követett.[9] Az 1980-as években világbanki segítséggel jelentős fejlesztéseket hajtottak végre, melyek eredménye a vállalat további profilbővülése lett: gyógyászati célú tapaszgyártás és kozmetikumok gyártása (Hélia-D termékcsalád) indult.

A rendszerváltás után a magyarországi gyógyszeripar számottevő változáson ment keresztül: nemzetközi pénzügyi és szakmai befektetők részvételével – eltérő stratégiák mentén – sor került az ágazat privatizációjára. Emellett a kereskedelmi liberalizáció (külföldi termékek nagyobb arányú megjelenése) és a piacszabályozás változása (termékszabadalom bevezetése) is jelentős hatásokat generált. A Biogal 1995-ben többségi, majd 1998-ban kizárólagos külföldi tulajdonba került. A vállalatot felvásárló Teva domináns kelet-európai generikus pozíció kialakítására törekedett, és döntésében fontos szerepet játszott az iparág helyi szakmai múltja és eredményessége.[10] Nagy-britanniai gyártóbázisának bezárásával, 1996-tól a debreceni telephely a vállalat hierarchiájában a kelet-közép-európai és Európán kívüli gyártás központi szerepkörét tölti be. A Teva Gyógyszergyár Zrt. három telephellyel (Debrecen, Gödöllő, Sajóbábony) rendelkezik Magyarországon. A Novopharm (és Human) 2000. évi felvásárlásával Gödöllőn steril gyártóközpontot hozott létre, Sajóbábonyban pedig 2005-ben fermentációs technológiára épülő gyógyszerhatóanyag-gyártás került kiépítésre. A vállalat magyarországi központja Debrecenben működik, ahol az originális kutatások és a generikus fejlesztések mellett a gyógyszerhatóanyag-gyártás és a szilárd gyógyszerformák (kapszulák, tabletták, kúpok stb.) előállítása is jelentős.[11] Az elmúlt években számos bővítés valósult meg a debreceni telephelyen: 2009-ben európai Generikus K + F Központ, 2010-ben erőshatású készítményeket gyártó High Containment üzemegység, 2010-ben MegaPlant csomagolóüzem létesült. A beruházások debreceni megvalósításában a tudás, a terület, az infrastruktúra és a külső-belső szolgáltatási háttér egyaránt jelentős szerepet játszott.[12]

A város gyógyszeriparának újabb fejezete 2012-ben nyílt, amikor a Richter Gedeon Nyrt. – hazai biotechnológiai K + F és gyártókapacitás létrehozására irányuló 2007-es stratégiai döntését követően – 2012-ben, zöldmezős beruházás keretében biotechnológiai üzemet avatott Debrecenben. A fejlesztés – a biotechnológia hazai és helyi meghonosításán túl – komplex, versenyképes biotechnológiai termékvonal kialakítását, a termékportfó-

lió bővítését célozta (klinikai vizsgálatokhoz minták készítése). A legmodernebb laboratóriumi technológiákkal felszerelt létesítmény telephelyének kiválasztásánál az infrastrukturális háttér (Debreceni Regionális Innovációs és Ipari Park) és az előnyös földrajzi elhelyezkedés mellett, követelményként szerepelt a Debreceni Egyetem által biztosított, magasan kvalifikált szakembergárda megléte.[13] Az újonnan betelepült nagyvállalat köré gyógyszeripari klaszter (Pharmapolisz Innovatív Gyógyszeripari Klaszter) szerveződött.[14]

3. Helyi képzési kínálat az intézményi statisztikák tükrében

A gyógyszeripar szempontjából releváns képzések komoly múltra tekintenek vissza Debrecen felsőoktatásában. A kémia oktatása 1750-től, Hatvani István professzor munkásságától datálható: az egyetem Természettudományi Karának megalapítására 1949-ben került sor, míg a kétszintű képzés kémia alapszakja 2006 óta létezik. A kémia alapképzésre épülő vegyész mesterképzés – az ország négy másik egyeteméhez hasonlóan – 2009-től érhető el Debrecenben. 2005-ben alapszintű vegyészmérnök-képzés is indult: Debrecen ugyanakkor nemcsak a képzés rövidebb múltjában különbözik az e téren nagyobb hagyományokkal rendelkező Budapesti Műszaki Egyetemtől és veszprémi Pannon Egyetemtől, hanem a vegyészmérnök mesterképzés hiányában is (gyógyszervegyész-mérnökök képzése is folyik Budapesten). Alap- és mesterképzésben egyaránt létezik ugyanakkor a biomérnök szak, és – az ország egyetlen felsőoktatási intézményeként – 2010 óta magyar nyelvű biotechnológia mesterszak is választható. A Természettudományi és Technológiai Kar képzés kínálatán felül megemlítendő a Gyógyszerésztudományi Karhoz kötődő, 1996 óta működő gyógyszerész szak is. Összegzésként megállapítható, hogy a gyógyszeripar szempontjából releváns képzési kínálat – az elmúlt évek szakalapításai nyomán – Budapest után (ahol több felsőoktatási intézmény teljesítménye összegződik) Debrecenben a legnagyobb *(1. táblázat)*.

1. táblázat. **Felsőoktatási intézmények gyógyszeripar szempontjából releváns képzési kínálata**
Table 1. **Pharmaceutical industry-relevant education in the institutes of higher education**

	Kémia/ Vegyész		Vegyészmérnök		1	Biomérnök		2	3
	BSc	*MSc*	*BSc*	*MSc*	*MSc*	*BSc*	*MSc*	*MSc*	*O*
BCE-ÉTK	–	–	–	–	–	2010	–	–	–
BME-VBK	–	–	1907	2009	2010	1976	2009	–	–
ELTE-TTK	1770	2009	–	–	–	–	–	–	–
DE-GYTK, TTK	1750 1949	2009	2005	–	–	2006	2009	2010	1996
EKF-TTK	1949	–	–	–	–	–	–	–	–
NYME-TTK	1984	–	–	–	–	–	–	–	–
PE-MK	1949	2009	1951	2009	–	2007	–	–	–
PTE-ÁOK, TTK	1948	2009	–	–	–	–	–	2010	2000
SE-GYTK	–	–	–	–	–	–	–	–	1940
SZTE-GYTK, TTIK	1872 1921	2009	–	–	–	2008	–	–	1921

1. Gyógyszervegyész-mérnök; 2. Biotechnológus; 3. Gyógyszerész

Forrás: intézményi honlapok, illetve a felvi.hu adatai alapján

***1–2. ábra.* Összesített hallgatói létszám, illetve kiadott oklevelek összesített száma a gyógyszeripar szempontjából releváns szakokon, intézményenként (fő/db)**

***Chart 1–2.* Summarized number of students and certificates given out on the pharmaceutical industry-relevant specialisations per institutes of higher education**

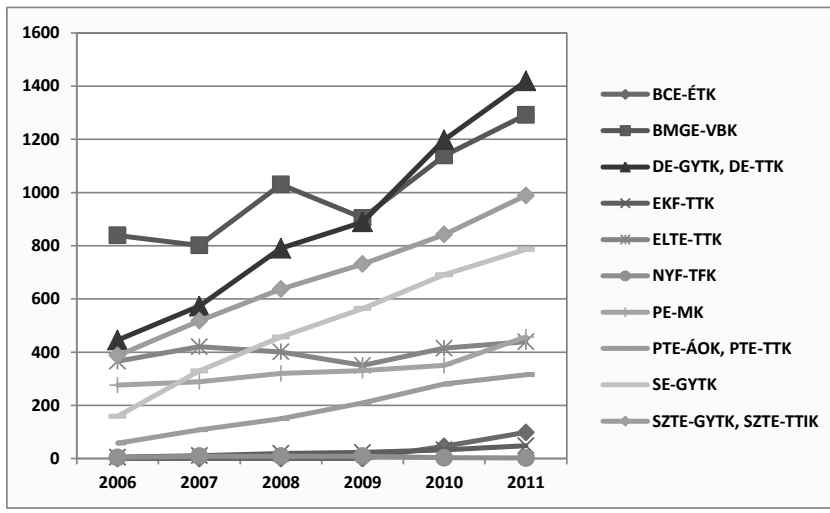

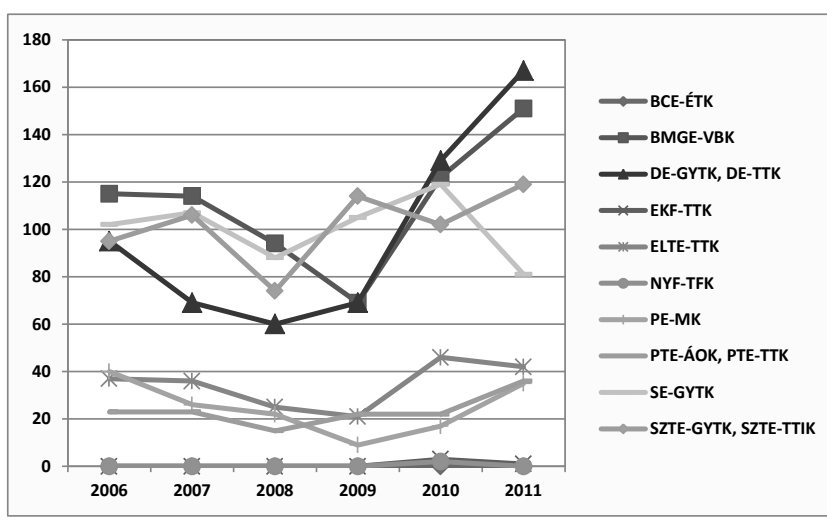

Forrás: Oktatási Hivatal felsőoktatási statisztikái (2006–2011)

A képzési kínálat sokrétűségének megfelelően, a Debreceni Egyetem a hallgatók, illetve a kiadott oklevelek összesített száma alapján is előkelő helyen szerepel. 2011-ben egyértelműen Budapest után következett: a fővárosi 1829 hallgatóval és 193 db kiadott oklevéllel szemben, Debrecenben 1419 hallgatót és 167 db kiadott oklevelet regisztráltak *(1–2. ábra)*.

4. Helyi képzési kínálat az iparági szereplők szemszögéből

A Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kara – a Teva Gyógyszergyár kezdeményezésére – 2007-ben Gyógyszeripari Kihelyezett Tanszéket alapított, majd 2011-ben – ugyanott, ezúttal egyetemi kezdeményezésre – a Gyógyszerésztudomá-

nyi Kar Ipari Gyógyszergyártás Kihelyezett Tanszéket hozott létre. Mindkét kezdeményezés alapvető célja az egyetemi képzés iparági igényekhez történő igazítása volt.

A Gyógyszeripari Kihelyezett Tanszék egyrészt III. éves kémia, illetve vegyészmérnök alapszakon tanuló hallgatókat oktat 2 órányi egyetemi elméleti, valamint 8-9 órányi, gyáron belüli foglalkozások keretében. A vegyész mesterszakosok képzésében az elméleti órák féléves gyakorlattal egészülnek ki, melynek keretében a gyógyszerhatóanyag-gyártásról, és -fejlesztésről szerezhetnek ismereteket a hallgatók („A gyógyszergyártás minőségellenőrzése és analitikája" című tantárgy). Az Ipari Gyógyszergyártás Kihelyezett Tanszék IV. éves gyógyszerészhallgatók számára heti 2 × 2 órányi elmélet, illetve 1 napos gyakorlatot tart, ahol elsősorban a steril gyógyszergyártás és minőségbiztosítás területeivel ismerkednek a hallgatók („Ipari gyógyszerészet" című tantárgy). Esetükben a debreceni üzemen kívül lehetőség nyílik a gödöllői gyárban történő tapasztalatgyűjtésre is. Mindkét kihelyezett tanszék vállalja élő kutatási témák szakdolgozatok vagy diplomamunkák keretében történő kidolgozását is. A tavalyi (2012–2013) tanévben 31 db munka készült, az idei (2013–2014) tanévben összesen 90–95 szakdolgozat és diplomamunka koordinálása van folyamatban.

Bár alapvetően hallgatói túlkínálatot teremtenek a Debreceni Egyetem gyógyszeripar szempontjából releváns képzései, a kihelyezett tanszékek működése mégis jó alkalmat teremt a gyógyszergyártás iránt érdeklődő, tehetséges hallgatók vállalati humán erőforrás-utánpótlás rendszerbe történő becsatornázására. Ez a körülmény azért sem lebecsülendő, mert a Debrecenben végzett hallgatókból Északkelet-Magyarország több vegyipari nagyvállalata (Borsodchem, TVK) és Budapest iparági szereplői is merítenek a maguk számára. A vállalati igényekhez közelített képzési szerkezet ugyancsak fontos eredménye az együttműködésnek: jelentős mértékben sikerült például a gyógyszerészek arányát növelni olyan területeken, ahol elsősorban az ő képzettségükre van szükség, miközben feladataikat korábban esetleg vegyész diplomával rendelkező jelentkezőkkel voltak kénytelenek elvégeztetni. Komoly hiányosságként fogalmazódott meg vállalati részről a vegyészmérnök mesterképzés hiánya: a Debrecenben, vegyészmérnök alapképzésben végzett hallgató szakot kénytelen váltani, vagy Budapestre kell eljárnia a magasabb szintű vegyészmérnök képzettség megszerzése érdekében. Előbbi esetben gyengül a főként ipari termelésirányítás szempontjából fontos szakma utánpótlása, utóbbi esetben pedig lazul a hallgatók Debrecenhez kötődése.

A kihelyezett tanszékek működése mellett a helyi és hazai iparági szereplők egyetemi képzésbe történő aktív bekapcsolódása is fontos eszköze az iparág-specifikus ismeretek sikeresebb átadásának. A biomérnök képzés esetében például – egyetemi honlapról származó információk szerint – a külső oktatók (többek között) a Richter Gedeon Vegyészeti Nyrt. budapesti kutatási igazgatóságáról és debreceni biotechnológiai főosztályáról, illetve a TEVA Gyógyszergyár Zrt. debreceni fermentációs üzeméből és biotechnológiai kutatásfejlesztési osztályáról, valamint gödöllői biológiai kutató osztályáról érkeznek.[15]

5. A debreceni képzések vonzáskörzetei

A Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Karának alapképzési szakjain 2005 és 2013 között összesen 1765 hallgatót regisztráltak (414 hazai településről), akik között 21% volt a debreceni és 43% a hajdú-bihari lakóhellyel rendelkezők aránya. A megyén belül jellemzően a nagyobb városok számítottak jelentős kibocsátónak: az elektronikus tanulmányi rendszerben regisztrált hallgatók létszáma alapján Hajdúböször-

mény (39 fő), Balmazújváros (28 fő), Püspökladány (27 fő), Hajdúnánás (26 fő), Hajdúsámson (24 fő), Berettyóújfalu (20 fő) és Hajdúszoboszló (19 fő) volt a sorrend. Hajdú-Bihar megyén kívül szomszédos megyeszékhelyek – Nyíregyháza, Miskolc, kisebb mértékben Eger – és Budapest voltak a fő kibocsátók, de az iparági kötődés (Kazincbarcika, Tiszavasvári), valamint a földrajzi közelség (Nyírbátor, Nagyecsed, Karcag) szerepe is visszatükröződik a nagyobb létszámú hallgatóságot kibocsátó települések összetételében. Debrecen vonzása az ország északkeleti részének három megyéjére (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) koncentrálódik, de szórványosan még a Dél-Alföld Duna-Tisza-közi részén, Pest megyében, valamint a Dunántúl északi területein is megjelenik *(3. ábra)*. Az alapszakok vonzásának nagyobb kiterjedése (hallgatók Mosonmagyaróvárról, Szombathelyről, Nagykanizsáról, Kaposvárról is) elsősorban a biomérnök és vegyészmérnök szakok hatásának tudható be. A határon túli hallgatók aránya csekély (1% körüli): főként a romániai Bihar és Szatmár megyékből, Kárpátaljáról, illetve Kelet-Szlovákia határ menti területeiről érkeznek Debrecenbe.

3. ábra. **A DE TTK gyógyszeripar szempontjából releváns BSC szakjainak összesített vonzása (2005–2013)**

Chart 3. **Summarized attraction of the pharmaceutical industry-relevant BSC specialisations on the Faculty of Natural Sciences and Technology (2005-2013)**

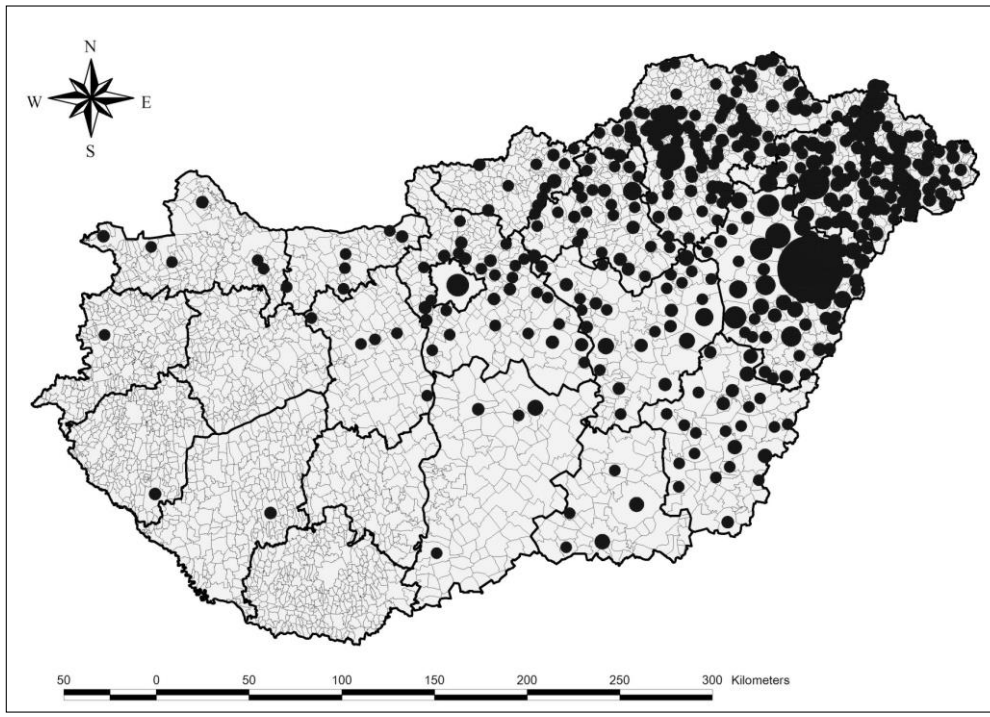

Forrás: DE TTK

A mesterképzési szakok 2009 és 2013 között regisztrált összesen 502 hallgatója kevesebb (140 db) településről érkezett. Az alapképzéshez képest nem tér el érdemben (21%) a Debrecenből érkezettek aránya. A magasabb szintű képzés előzetesen feltételezett kisebb mértékű helyi kötődésének megfelelően, valamelyest kisebb Hajdú-Bihar megye súlya (37%), és a kibocsátott hallgatók létszáma alapján előkelőbb helyen szerepelnek távolabbi városok: Nyíregyháza (25 fő) és Miskolc (20 fő) mellett Mátészalka (14 fő), Eger (10 fő),

Szolnok (8 fő). A mesterképzés szakjai esetében – némiképp ellentmondva az előbbi hipotézisnek – földrajzilag kisebb területre terjed ki Debrecen vonzáskörzete: a Tisza–Zagyva vonalát ritkán lépi túl *(4. ábra)*. A határon túli hallgatók aránya némiképp meghaladja az alapképzésben tapasztalt állapotokat (2%), de regionális megoszlásuk hasonlít az alapképzés jellemzőihez.

4. ábra. **A DE TTK gyógyszeripar szempontjából releváns MSC szakjainak összesített vonzása (2009–2013)**

Chart 4. **Summarized attraction of the pharmaceutical industry-relevant MSC specialisations on the Faculty of Natural Sciences and Technology (2009–2013)**

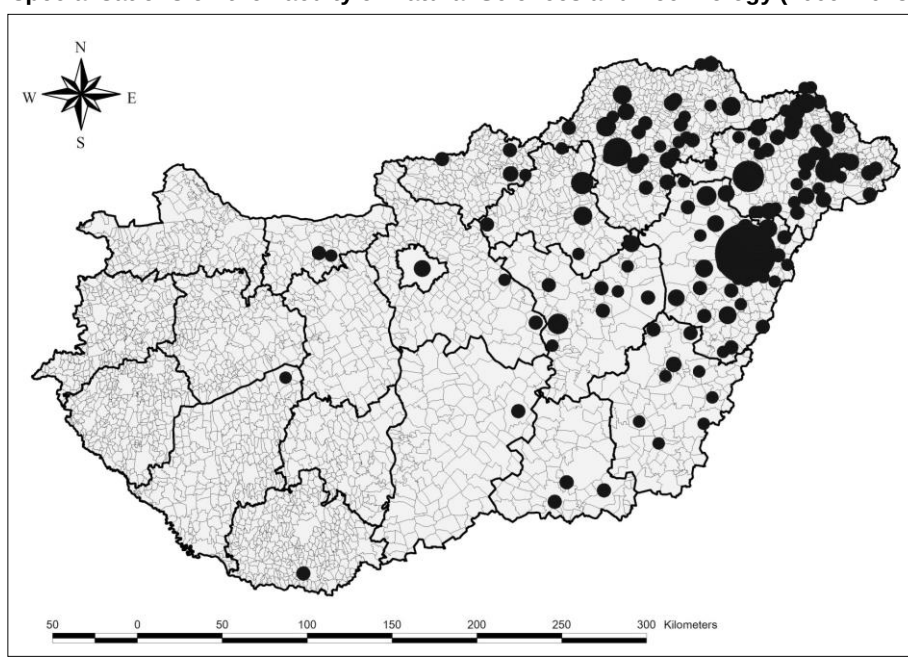

Forrás: DE TTK

6. Összegzés

A magasabb hozzáadott értéket előállító tevékenységek jelentőség-növelésének igénye a hazai gazdaságban is felértékeli a gyógyszeriparhoz hasonló, kevés nyersanyagból, jelentős tudás hozzáadásával, nagy értékű termékeket produkáló ágazatokat. Debrecen Magyarország egyik legjelentősebb hagyományokkal rendelkező gyógyszeripari központja, ahol a termelés, a K + F, illetve annak közép- és felsőfokú oktatási háttere egyaránt jelen van. Debrecen gyógyszeripar szempontjából releváns felsőoktatási képzési kínálata ma már megközelíti Budapestét. A képzés volumene alapján is egyértelműen a főváros után következik az országban. Az egyetemi képzés gyógyszeripar igényeihez történő közelítését, és a tehetséges, érdeklődőbb hallgatók iparágba történő „becsatornázását" nagyban segíti a Debreceni Egyetem két, TEVA gyógyszergyárnál működő kihelyezett tanszéke. A TTK gyógyszeripar szempontjából releváns képzéseinek hallgatói főként Északkelet-Magyarországról származnak: a Tisza–Zagyva vonalától nyugatra eső területekről érdekes módon inkább a BSC képzés keretében érkeznek többen, de az MSC képzés vonzáskörzete kötődik kevésbé Hajdú-Bihar megyéhez.

Jegyzetek

1. Szalavetz Andrea (2012): A „feljebb lépési” teljesítmény mérése a globális értékláncokon belül. Külgazdaság. 2012/3–4. szám. 66–86. old.
2. Lengyel István Máté–Molnár Ernő (2014): Egy versenyképes iparág kelet-közép-európai kontextusban: a magyarországi gyógyszeripar helyzete külkereskedelmi adatok tükrében. Köztes-Európa. 2014/1. szám. 115–124. old.
3. Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció [1/2014. (I. 3.) OGY határozat].
4. KSH Debrecen Fejlesztési Pólus. – Statisztikai tükör 2009/47. 8 p.
5. Bodrogi József–Kaló Zoltán (2011): Innováció a gyógyszeriparban. In. Keserű György Miklós (szerk.) A gyógyszerkutatás kémiája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 41–53. old.
6. Dr. Dávid Tamás–Dr. Fehér Mihály–Dr. Józsa Gábor–Dr. Juhász Hedvig–Dr. Kalotai Zoltán–Kántor Sándor–Dr. Rékassy Balázs–Dr. Takács Péter (2013): Az innovatív gyógyszeripar magyarországi fenntarthatósága. IME (XII. évfolyam) 2013/5. szám. 7–10. old.
7. Szállási Árpád (1986): In memoriam Rex Sándor. Orvosi hetilap. 1986/2. szám. 97–100. old.
8. 50 éves a BIOGAL (2002). http://www.datanet.hu/pharma/phorient/120/120biogal.htm
9. Közel két évtizede Magyarországon. http://www.teva.hu/ceginformacio/teva-magyarorszag-zrt
10. Antalóczy Katalin (2001): Magyar gyógyszeripar – privatizáció után. Külgazdaság. 2001/2. szám. 41–61. old.
11. Teva Gyógyszergyár Zrt. https://www.teva.hu/gyogyszergyar/teva-gyogyszergyar-zrt
12. Mega Plant gyógyszer-csomagolóüzem épül Debrecenben (2008). http://www.pointernet.pds.hu/ujsagok/transpack/2008/11/20090104120505184000000228.html
13. A Richter a régióban egyedülálló üzemet épít Debrecenben (2008). http://www.richter.hu/HU/Pages/sajto0722.aspx
14. Pharmapolisz Innovatív Gyógyszeripari Klaszter. http://www.pharmapolis-hungary.eu/bemutatkozas
15. DE-TTK Biomérnöki Tanszék. http://biochemeng.unideb.hu/hu/node/16

Felhasznált irodalom

Antalóczy Katalin (2001): Magyar gyógyszeripar – privatizáció után. Külgazdaság. 2001/2. szám. 41–61. old.

Bodrogi József–Kaló Zoltán (2011): Innováció a gyógyszeriparban. In: Keserű György Miklós (szerk.) A gyógyszerkutatás kémiája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 41-53. old.

Dr. Dávid Tamás–Dr. Fehér Mihály–Dr. Józsa Gábor–Dr. Juhász Hedvig–Dr. Kalotai Zoltán–Kántor Sándor–Dr. Rékassy Balázs–Dr. Takács Péter (2013): Az innovatív gyógyszeripar magyarországi fenntarthatósága. IME (XII. évfolyam) 2013/5. szám. 7–10. old.

Lengyel István Máté–Molnár Ernő (2014): Egy versenyképes iparág kelet-közép-európai kontextusban: a magyarországi gyógyszeripar helyzete külkereskedelmi adatok tükrében. Köztes-Európa. 2014/1. szám. 115–124. old.

Szalavetz Andrea (2012): A „feljebb lépési” teljesítmény mérése a globális értékláncokon belül. Külgazdaság. 2012/3–4. szám. 66–86. old.

Szállási Árpád (1986): In memoriam Rex Sándor. Orvosi hetilap. 1986/2. szám. 97–100. old.

A MEZŐGAZDASÁGI KISTERMELŐK HELYZETE A DÉL-ALFÖLDÖN*

THE POSITION OF THE SMALL-SCALE FARMERS IN SOUTHERN GREAT PLAIN

WEBER ERIKA PhD-hallgató
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

Aim of the research is to uncover and present the operational features and possibilities of the Southern Great Plain region's agriculture. Regarding to this in my lecture I will analyse the changes of the production and possibilities of the agricultural small-scale farmers from 1990's till present. I am looking for the answer for which economic and social factors had the greatest impact on the production of the small-scale farmers after the transformation or elimination of the purchasers after the change of the regime and what market opportunities are remained or formed. A questionnaire survey is also a part of the research, in which participants are small-scale farmers from the Southern Great Plain Region, who are directly experiencing the changes and their effects. In the study I present the problem and possibilities of the small-scale farmers in this region based on statistical databases and revealed data from a questionnaire survey.

1. Bevezetés

Kutatásom célja, hogy a dél-alföldi térség gazdasági és társadalmi életét erőteljesen befolyásoló mezőgazdaság működési sajátosságait és lehetőségeit feltárja és bemutassa. Ehhez kapcsolódóan tanulmányomban a mezőgazdasági kistermelők termelésének, lehetőségeinek változását vizsgálom az 1990-es évektől napjainkig. Arra keresem a választ, hogy a rendszerváltás után mely gazdasági tényezők voltak a legnagyobb hatással a kistermelők gazdálkodására a felvásárlói kör átalakulását, megszűnését követően kialakult helyzetben, s milyen piaci lehetőségeik maradtak, illetve alakultak ki. A kutatás része egy kérdőíves megkérdezés is, melynek résztvevői dél-alföldi mezőgazdasági termelők, hiszen ők közvetlen közelről tapasztalják meg a változásokat és azok hatásait. A tanulmány során részben a statisztikai adatok, részben ezen adatokból kimaradó, de a kérdőív által elért kistermelői csoportok által feltárt problémákat és lehetőségeket mutatom be.

A kutatás jelentősége abban áll, hogy a Dél-Alföld az agrártermelési tényezők szempontjából alapvetően jó adottságokkal rendelkezik, s a mezőgazdaság és a kapcsolódó iparágak még napjainkban is jelentős szerepet töltenek be a régió gazdasági és társadalmi életében, ezért e régió a hazai mezőgazdasági munkaerő megítélése szempontjából igen fontos térség.

2. Mezőgazdasági munkaerő alakulása a rendszerváltás után

Magyarországon, így a vizsgált régióban is hosszú ideig meghatározó szerepet játszott a foglalkoztatásban a mezőgazdaság. 1990-ben országosan a foglalkoztatottaknak 15,5%-a mezőgazdasági munkát végzett, de a Dél-alföldi régióban ennél magasabb volt az arányuk. Napjainkra azonban jelentősen lecsökkent az agrárfoglalkoztatás aránya: 9,87 a Dél-alföldi régióban az arányuk, ami azonban az országos átlaghoz, illetve a többi régióhoz viszonyítva magasnak mondható.

1. táblázat. **Foglalkoztatottak aránya nemzetgazdasági szektoronként (2001–2011)**
Table 1. **Rate of the employments according to sector of the national economy (2001–2011)**

	Dél-Alföld			Dél-Dunántúl			Nyugat-Dunántúl			Közép-Dunántúl		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Mezőgazdaság	**26,5%**	**12,5%**	**9,9%**	**19,8%**	**8,3%**	**7,8%**	**16,5%**	**5,7%**	**5,7%**	**14,7%**	**5,2%**	**4,2%**
Ipar	33,6%	31,6%	29,9%	35,9%	32,7%	31,7%	39,0%	40,9%	39,6%	44,6%	43,3%	42,6%
Szolgáltatás	39,9%	55,9%	60,2%	44,3%	59,1%	60,5%	44,5%	53,4%	54,7%	40,7%	51,5%	53,2%

	Észak-Magyarország			Észak-Alföld			Közép-Magyarország			Magyarország		
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011	1990	2001	2011
Mezőgazdaság	**13,6%**	**4,2%**	**4,4%**	**21,8%**	**7,8%**	**7,4%**	**6,8%**	**1,5%**	**1,2%**	**15,5%**	**5,5%**	**4,9%**
Ipar	45,0%	37,3%	36,3%	35,4%	32,4%	30,6%	35,7%	25,2%	22,1%	37,9%	32,9%	30,8%
Szolgáltatás	41,4%	58,2%	59,3%	42,8%	59,8%	62,0%	57,5%	73,3%	76,7%	46,7%	61,7%	64,4%

Forrás: KSH és népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés és számítás, 2013.

A rendszerváltás nyomot hagyott a mezőgazdasági termelésben és a foglalkoztatásban, ami a termelői szervezetek átalakulásából és az elvesztett piacokból adódott. A termelőkapacitások nagyrészt fennmaradtak, de a nagyüzemi termelést kiszolgáló eszközök új tulajdonosokhoz kerülve eredeti funkcióikat nem tudták betölteni. Ezen kívül súlyos problémát jelentett a keleti piacok elvesztése, mellyel a hazai mezőgazdaság exportlehetőségei jelentősen lecsökkentek.[1]

A rendszerváltozás előtt a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok jelentős foglalkoztatási potenciállal rendelkeztek, azonban a privatizációs folyamatok hatására ezek az üzemek átalakultak vagy megszűntek, számuk jelentősen csökkent. Ennek hatására az általuk alkalmazott munkaerő nagy része munkanélkülivé, inaktívvá vált, vagy a gazdaság más szektoraiban vállalt munkát. A mezőgazdaság szerkezeti átalakulásának igazi vesztesei az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, korábbi mezőgazdasági alkalmazottak voltak, mivel döntő többségük nem rendelkezett megfelelő ismeretekkel és képességekkel, hogy az ipari vagy szolgáltatói szektorban munkát tudjon találni.[2]

1990 után szerkezeti átalakulás ment végbe. A kialakult nehéz helyzet következtében önálló vállalkozóvá váló kisiparosok, kiskereskedők teljesen kiszolgáltatottakká váltak. A szövetkezetből kiváló parasztság számára komoly kihívást jelentett az új piaci körülmények között a beszerző-értékesítő feladatok ellátása, hiszen nem volt védelmük a felvásárló, döntően külföldi érdekeltségű vállalatokkal szemben.[3] Az új gazdasági szereplők egyedül kevésbé voltak versenyképesek, kevés erőforrással rendelkeztek, kevésbé tárgyalóképesek. A mezőgazdasági termelők döntő része csekély mértékű piaci részesedéssel bír, mely nem teszi lehetővé az önálló termékfejlesztést, az ár befolyásolását és az eladásösztönzés széles körű alkalmazását.[4]

A vizsgált régióban az országos trendhez hasonlóan alakultak át, alakultak ki a mezőgazdaság szereplői. Az elmúlt néhány évben az egyéni vállalakozók száma növekedésnek indult. Ez egyrészt köszönhető volt a szövetkezetből történő kiválásoknak, másrészt a megváltozott törvényi szabályozásnak. Az egyéni vállalkozók többsége korábban alkalmazott volt a szövetkezetekben, ezért a főfoglalkozásúak számának csökkenése nem ad pontos képet az agrárszektor társadalmi szerepéről. Emellett a mezőgazdasági munkahely elvesztése nem feltétlenül jelentette a szektorral való kapcsolat megszűnését. Mellékfoglalkozásként továbbra is kapcsolódtak a mezőgazdasághoz a korábbi főfoglalkozásúak. Figyelembe kell venni azt is, hogy az egyéni és családi gazdaságok esetében a családtagokat nem mindig tünteti föl a statisztika.[5]

3. A Dél-alföldi régió adottságai

A Dél-alföldi régió kevés, de nagy kiterjedésű településekkel rendelkezik, 254 település közül 53 városi ranggal bír. A megyeszékhelyeken és néhány nagyvároson kívül nincsenek egyértelműen kialakult központok, az alacsony lakosságszámú kistérségi központok csak névleges központi szereppel bírnak. Ezen kívül jelentős hatása van az Alföldön a tanyáknak is, melyek szerves részét alkotják a településeknek, így azoktól elválasztva semmiképp sem fejleszthetők.

A rendszerváltás után a településközi kapcsolatok is átalakultak a régióban. A területi folyamatok alakulásában fontosabbá vált a városok és a környező települések közötti viszonyrendszer. A ritka település-, de sűrű városhálózatú Alföldön nem határozható meg egyértelműen a vonzáskörzettel rendelkező városhálózat, mert nincs számottevő hierarchikus különbség a települések között.[6]

A városok központi szerepe azonban nem csak a térszerkezetet befolyásolja, a foglalkoztatásra is jelentős hatással van. A vidéki, főként mezőgazdasági térségekből a városi térségekbe irányul a munkaerő vándorlása, ami a falvak esetében jelentősen befolyásolja a mezőgazdasággal foglalkozók számának alakulását.

A népsűrűség is jelentős mértékben befolyásolja a területhasználatot. A sűrűbben lakott térségekben a területtel való gazdálkodás jelentősége nagyobb. Míg az alacsonyabb népsűrűségű területeken extenzívebb jellegű hasznosítás dominál, ugyanakkor ezeken a területeken jelentősebb területi különbségek alakulhatnak ki a lakosság és a gazdaság esetleges területi koncentrációjának eredményeként.[7] A vizsgált régió alacsony – az országos átlagot el nem érő – népsűrűségéből arra lehet következtetni, hogy azok az ágazatok is jelentős szerepet töltenek be a térségben, melyeknek a termeléshez szükséges térigényük magasabb. Az alacsony népsűrűségű területeken a mezőgazdaság magasabb gazdasági potenciállal bírhat, abban az esetben, ha ehhez a természeti feltételek is adottak.

Az előzőekben ismertetett adatokból is jól látható, hogy a régió alapvetően vidéki jellegű térség, alacsony népsűrűséggel. A régió településhálózata és az egyes kistérségek népsűrűsége alapján a mindössze 2 urbánus kistérség, a további 23 kistérség rurális jellegű és ezek közül 10 urbánus központtal sem rendelkezik.

A régió nagy kiterjedésű, ebből kifolyólag a kérdőíves felmérés során nehezen lett volna megoldható a teljes mértékű lefedés, így a területet szűkítettem egy kistérségre. Annak érdekében, hogy a választott kistérségben a mezőgazdasági kistermelők helyzetének elemzése értelmezhető legyen az ország más vidéki térségeiben is, fontos hogy olyan térséget elemezzek, ami alapvetően vidéki jellegű, magas a mezőgazdaság részaránya és nincsenek olyan egyedi potenciálok, amelyek speciális, máshol meg nem jelenő problémákat, lehetőségeket helyeznek előtérbe (pl. speciális nyersanyagkészlet, kedvező agglomerációs elhelyezkedés, hátrányos helyzet stb.).

***1. ábra.* A Dél-alföldi régió kistérségeinek vidéki jellege**

***Figure 1.* Rural character of the subregions in the Southern Great Plain**

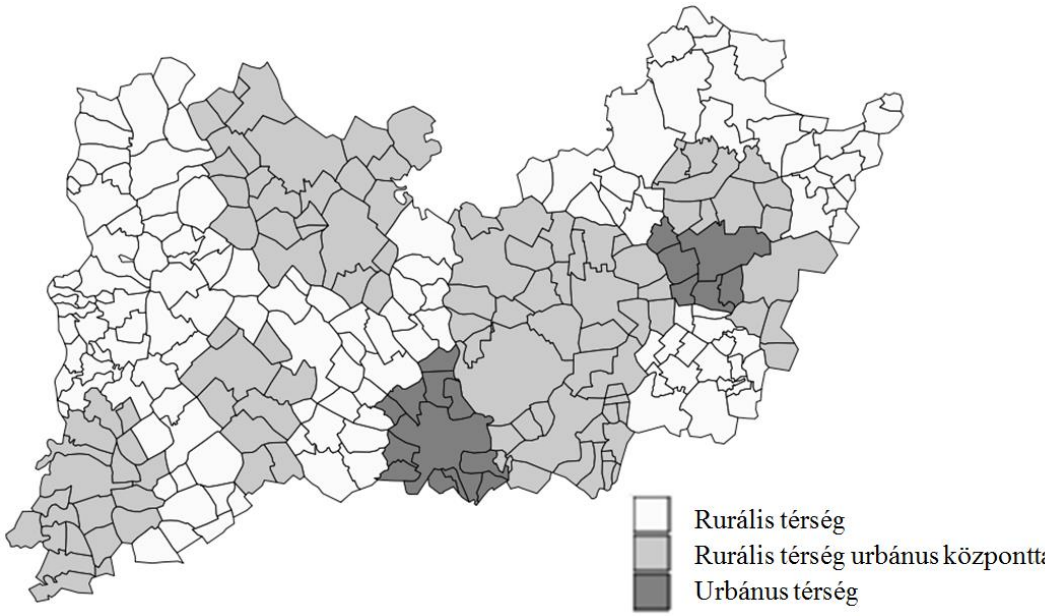

Forrás: Dél-Alföldi Területfejlesztési Operatív Program alapján saját szerkesztés

3.1. A céltérség kiválasztása

***2. táblázat.* Rurális kistérségek jellemzői a Dél-Alföldön (2011)**

***Table 2.* Characteristics of rural subregions in the Southern Great Plain (2011)**

	Települések száma	Város	Nagyközség	Lakó-népesség	Foglalkoz-tatottak száma	Terület	Kistermelő 2011	Kistermelők aránya a lakosságból	Egyéni gazdaságok száma (db)	Mezőgazdasági tev. folytató gazdasági szerv. száma (db)
Bács-Kiskun megye										
Bácsalmási	8	1	0	16148	4 946	38109	65	0,40%	2432	19
Jánoshalmai	4	2	0	15991	5 022	39910	103	0,64%	2296	41
Kalocsai	20	3	2	50847	18 714	102929	225	0,44%	4546	102
Kiskőrösi	15	4	0	55115	21 336	113033	249	0,45%	9121	96
Kiskunmajsai	6	1	0	19206	7 115	48513	213	1,11%	3888	28
Kunszentmiklósi	10	3	0	30087	11 258	80279	162	0,54%	3114	32
Békés megye										
Mezőkovácsházai	18	4	2	40608	12 783	88149	496	1,22%	6862	67
Sarkadi	11	1	0	23228	6 585	57097	124	0,53%	3323	42
Szarvasi	8	2	3	42909	16 437	82157	250	0,58%	5020	96
Szeghalomi	9	5	0	39366	14 690	100973	116	0,29%	4381	51
Csongrád megye										
Csongrádi	4	1	0	22697	8 267	33924	82	0,36%	2989	27
Kisteleki	6	1	0	18429	6 836	41020	85	0,46%	3332	23
Mórahalomi	9	1	0	25377	9 651	53482	147	0,58%	6529	18

Forrás: Teir és KSH adatok alapján saját szerkesztés

A további vizsgálatok tárgyául a Kalocsai kistérség került kiválasztásra. Fontos szempont volt, hogy a fentebb említett besorolás alapján a kistérség a rurális jellegű kistérségek közé tartozik. A *2. táblázat* ezen kistérségek jellemzőit tartalmazza, leszámítva a leghátrá-

nyosabb helyzetű kistérségek közé tartozókat. A leghátrányosabb helyzetű kistérségeket nem vizsgáltam, mivel ott a már említett speciális problémák torzítanák az eredményeket.

A fennmaradó 13 kistérség közül 6 kistérség Bács-Kiskun megyében található, ezért ezt követően a választás erre a megyére korlátozódott. A megye kiválasztását az is alátámasztotta, hogy a régió megyéi közül itt a legnagyobb a mezőgazdaság részaránya a GDP-ből, valamint a foglalkoztatásból is. A Bács-Kiskun megyei rurális és nem LHH kistérségek közül a Kalocsai kistérségben található a legtöbb település, valamint csak ebben a térségben található városi, nagyközségi és kisközségi címmel rendelkező település is. Ezek alapján a Kalocsai kistérség számos lehetőséget mutatott a kérdőíves megkérdezés területi diverzifikálásához.

A kiválasztott kistérségek közül a Kalocsai kistérség a lakónépesség, területnagyság alapján a második helyen áll, a települések száma, mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezetek száma alapján első helyen áll. A mezőgazdasági kistermelők számát tekintve pedig átlagosnak mondható a többi kistérséghez viszonyítva *(2. ábra)*.

Ezen tényezők alapján, valamint személyes kötődés alapján lett a Kalocsai kistérség a kérdőíves felmérés célterülete. A kistérség mezőgazdasági potenciálja és a gazdaság szerkezetének köszönhetően véleményem szerint megfelelő terület volt a kérdőíves felmérés elvégzésére, melynek eredményeit a következő fejezetben mutatom be.

***2. ábra.* Kistermelők száma a Dél-Alföldön (2011)**

***Figure 2.* Number of the small-scale farmers in the Southern Great Plain (2011)**

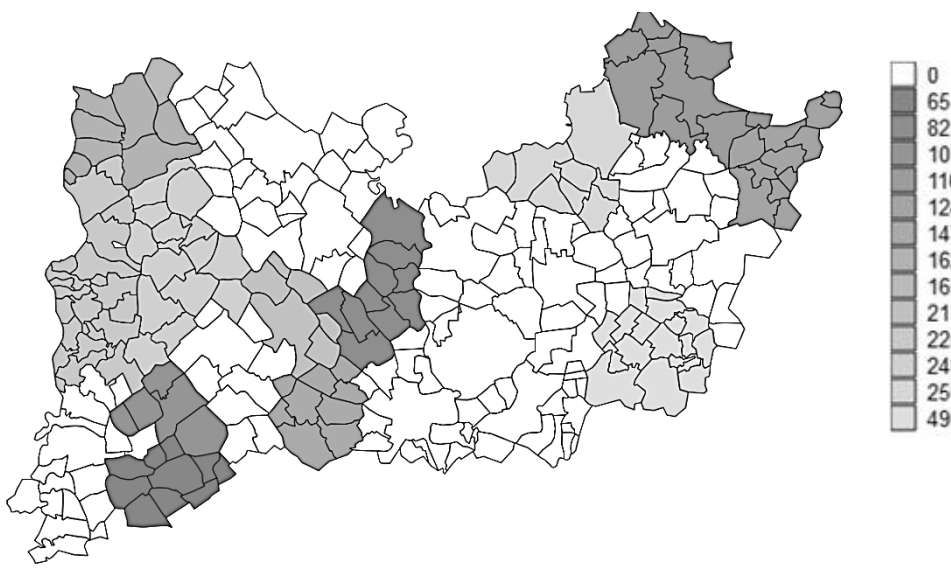

Forrás: Teir adatok alapján saját szerkesztés

4. A dél-alföldi mezőgazdasági kistermelők helyzete

A kérdőív felépítése során az tartottam szem előtt, hogy a statisztikai felmérésekben nem vagy csak részben szereplő, de a mezőgazdasági tevékenység szempontjából fontos kistermelői tevékenységről gyűjtsek többlet információkat, melyek révén pontosabb képet kaphatok az ágazat regionális sajátosságairól.

A kérdőív 3 részből tevődött össze, az első öt kérdés a kitöltő adatairól szólt, a második részben a mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatban tettem fel kérdéseket, melynek célja az volt, hogy a kitöltő mezőgazdasági ágazattal való kapcsolatát tárja fel. A harmadik kérdéscsoport a jelenlegi és a 15–20 évvel ezelőtti termelési és értékesítési lehetőségeket mérte fel. A kérdőívet papíralapon és elektronikusan 51 kistermelő töltötte ki 6 különböző településről.

***3. ábra.* A kitöltők kor és iskolai végzettség szerinti eloszlása**

***Figure 3.* The age and educational attainment of the fillings**

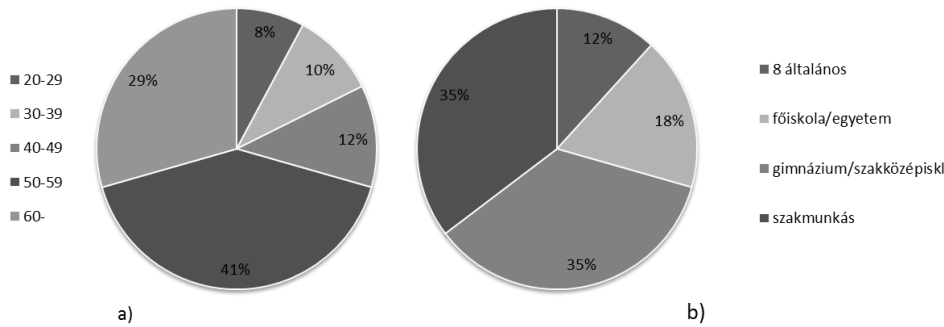

Forrás: A kérdőív adatai alapján saját szerkesztés

A kor és az iskolai végzettség alapján rendkívül különbözőek a kitöltők. A korszerinti megoszlás alapján a kitöltők több mint 70%-a 50 évnél idősebb, mely megfelel annak a feltételezésnek, mely szerint a kistermelőket elsősorban az idősebb korosztály alkotja, akik korábban is szoros kapcsolatban álltak az ágazattal *(3/a. ábra)*. Az iskolai végzettség alapján a kitöltők több mint 70%-a középfokú végzettséggel rendelkezik, a kitöltők több mint 17%-ának pedig felsőfokú végzettsége van *(3/b. ábra)*. A kitöltök korszerinti eloszlásából fakadóan a megkérdezettek kétharmada több mint 15 éve foglalkozik mezőgazdasággal.

A megkérdezettek közül, azon kérdésre, hogy a fő- vagy mellékfoglalkozásként áll kapcsolatban az ágazattal, csak 31-en adtak választ. Közülük 6 fő- és 25 mellékfoglalkozásként kapcsolódik az agrárgazdasághoz. A mellékfoglalkozásúak döntő többsége nyugdíjas. Ezen kívül a kitöltők között szerepelt köztisztviselő, gazdasági szakember, takarító és más egyéb foglalkozású is. A *4. ábra* alapján jól látható, hogy a kistermelők nem azonos gazdasági szektorban dolgoznak, így információik és várakozásaik az ágazat jövőjét illetően alapjaiban eltérőek lehetnek.

A második kérdéscsoport utolsó kérdései a támogatási rendszer kihasználására vonatkoztak. A megkérdezettek közül 18-an vettek igénybe legalább egyfajta támogatást, ebből 16-an területalapú támogatást vettek igénybe. Vagyis a relatíve széles támogatási spektrumból csak néhányat ismertek, illetve vettek igénybe a kitöltők. Ennek oka lehet egyrészt, hogy a mellékfoglalkozás esetén nem elsődleges a támogatási rendszer megismerése és felmérése. Másrészt a támogatási lehetőséggel kapcsolatos információk nem vagy csak hiányosan jutnak el a kistermelőkhöz.

A harmadik kérdéskör a termeléssel és értékesítéssel kapcsolatos információkra koncentrált, kiváltképp az elmúlt 15–20 év agrárgazdasági változásainak kistermelői aspektusait igyekezett feltárni. Azon kitöltők, akik kevesebb, mint 15 éve állnak kapcsolatban az ágazattal, a jelenlegi termelés és értékesítési szokásokról és lehetőségekről tudtak információt adni, míg a régebb óta mezőgazdasági tevékenységet végzők a korábbi és a jelenlegi folyamatokról is rendelkeznek információval.

***4. ábra.* A kitöltők főfoglalkozása**

***Figure 4.* The occupation of the fillings**

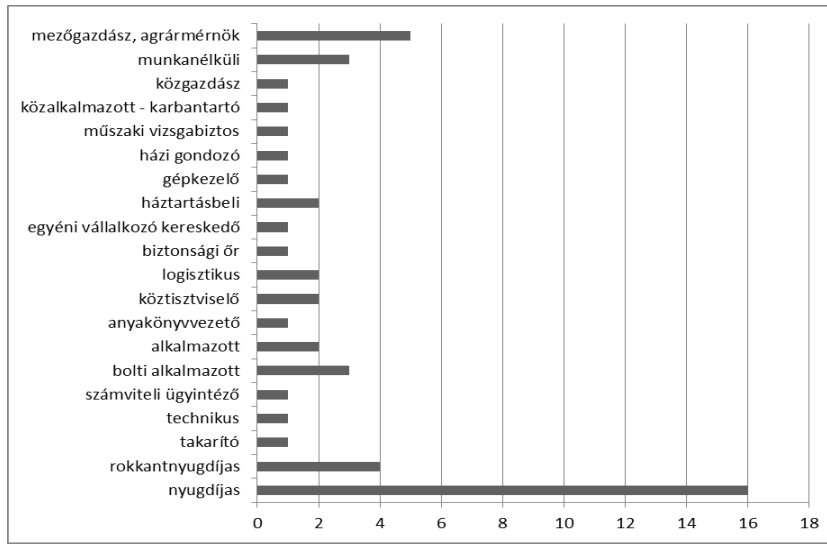

Forrás: A kérdőív adatai alapján saját szerkesztés

A termeléssel kapcsolatosan négy területre tért ki a kérdőív: konyhakerti, szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés, valamint helyi speciális termékek. Konyhakerti növénytermesztésben nem történt jelentős változás. A szántföldi növénytermesztés esetén megfigyelhető, hogy a kitöltők többsége a korábbiakhoz képest többféle növényt, de kevesebb mennyiségben termel. Vagyis egyfajta diverfikáció figyelhető meg e téren. A legjelentősebb növényfajták: a búza és a kukorica, valamint a korábbi időszakhoz képest nagyobb jelentőséggel bíró napraforgó, mely a foktői növényolajgyár megépülésével is összefüggésbe hozható. Az állattartás szempontjából jelentős visszaesés figyelhető meg. Azon kistermelők, akik korább állattartással is foglalkoztak nem szüntették meg ugyan tevékenységüket, de jelentős mértékű csökkenés tapasztalható. A sajátos helyi termékek esetében pedig kiemelkedett a fűszerpaprika, mely a térségben régóta meghatározó jelentőségű.

Az értékesítés esetében a válaszok alapján kiemelkedő változás, hogy a helyi és nagybani piaci értékesítés szerepe lecsökkent, a nagykereskedelmi értékesítés került előtérbe. A válaszadók közül mindössze egy kistermelő értékesít külföldön, Olaszországban. A nagykereskedelmi értékesítés és a termelés mennyisége között szoros kapcsolat figyelhető meg. Azon termelők, akik nagyobb mennyiségben termelnek, azok értékesítik termékeiket elsősorban a nagykereskedelmi láncok segítségével, míg a kisebb termelők elsősorban a helyi piacokon értékesítik a megtermelt termékeket.

A kérdőíves megkérdezés számos hasznos információt nyújtott, ugyanakkor több új kérdést is felvetett. A felmérésnek köszönhetően pontosabb kép kapható a térség mezőgazdaság helyzetéről és sajátosságairól.

5. Összegzés

A rendszerváltás után a mezőgazdaság jelentősége lecsökkent a magyar gazdaságban. Ez nem csak közvetlenül a rendszerváltásnak köszönhető, hanem az azt követő törvényi és társadalmi változások is nagy szerepet játszottak ebben a folyamatban. A szövetkezetek

megszűnése, felszámolása jelentősen megnehezítette a mezőgazdasági tevékenység folytatását, ami nem csak a termelés visszaesésében, az árak növekedésében, de a mezőgazdasági munkanélküliség jelentős növekedésében is megmutatkozott. A statisztikai adatok önmagukban azonban nem adnak teljes képet a szektorról, a vidéki jellegű térségekben az öntermelés és az önfogyasztás mértéke is jelentős.

A kérdőíves felmérés során kitértem a válság hatására bekövetkező fogyasztási preferenciák átalakulására is, vagyis hogy a kistermelők esetében milyen mértékben került elő az önellátás kérdése. Erre a kérdésre a többség kiemelte, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben felértékelődött az önellátás.

További vizsgálati terület fogalmazódott meg a kérdés kapcsán, hiszen a korábbi piaci értékesítési rendszerben egyértelmű és jól körülhatárolható vonzáskörzetek voltak jellemzőek, melyek napjainkra a nagykereskedelmi láncoknak köszönhetően felbomlottak vagy átalakultak. Ezen folyamatok területi aspektusainak vizsgálata pontosabb képet adhat a kistermelők piaci értékesítési lehetőségeiről.

Jegyzetek

1. Székely (2012): 177. o.
2. Nagy (2004).
3. Fekete (2009).
4. Lehota–Tomcsányi (1994).
5. Székely (2012): 178. o.
6. Csatári (2004).
7. Korompai (2013): 21–22. o.

Felhasznált irodalom

Csatári Bálint (2004). A területfejlesztés és vidékfejlesztés kapcsolata, (Kutatási zárójelentés) Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete.

DARFÜ KHT. (2008). Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Operatív Programja 2009–2010. DARTOP-1.6. 2009. Szeged.

Fekete József (2009) (szerk.): A szövetkezetek szabályozása Magyarországon: (1875–2008). Szövetkezeti Kutató Intézet. Budapest.

Korompai Attila (2013): A népesség mint gazdaságföldrajzi tényező. In: Jeney–Kulcsár–Tózsa (szerk.) Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak. BCE Gazdaságföldrajz es Jövőkutatás Tanszék. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal honlapja: http://www.ksh.hu/ – Letöltés ideje: 2014. január 15.

Lehota József–Tomcsányi Pál (1994) (szerk.): Agrármarketing. Mezőgazda Kiadó. Budapest.

Nagy Pongrác (2004): A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Akadémia Kiadó. Budapest.

Népszámlálás 2011 honlapja: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/teruleti_adatok – Letöltés ideje: 2013. október 10.

Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer honlapja: https://www.teir.hu/ – Letöltés ideje: 2014. január 15.

Székely Csaba (2012): A magyar agrárágazat a rendszerváltás után. Közép-Európai Közlemények 5: (1) 174–185. old.

KÖZTÉRFEJLESZTÉSEK HATÁSAI NÉHÁNY ÉV TÁVLATÁBÓL – A BUDAPESTI MÁTYÁS TÉR*

EFFECTS OF PUBLIC SPACE DEVELOPMENTS FROM A FEW YEARS LATER – THE MÁTYÁS SQUARE OF BUDAPEST

VEDRÉDI KATALIN PhD-hallgató
Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar,
Földtudományok Doktori Iskola

Abstract

The development of Mátyás square of Budapest is unique out of the several other Hungarian public space developments that were implemented in the last few years. Its exceptionality comes from the alternative approach that was used by the designers, planners, developers and other place making agents. The local community was taken into consideration like the most important experts of the neighborhood and the square. Accordingly, the developers were thinking, planning and creating in conjunction with the local people all along the development process of the square. This place of the VIII. district was in heavily run-down condition and the fact made it more difficult that communities from different cultural and social background live here close to each other. The main goal of the research is to reveal how the highlighted priority – the social integration – came true. The paper seeks to discuss the question of how a community-building activity and the renewed neighborhood can moderate the local social problems that has been lasting for long years. I made interviews with the local people and experts who participated the development and I did participant observations to reveal the local processes.

1. Bevezetés

A „közterek” témakör iránti érdeklődés az elmúlt közel harminc évben észrevehetően megnőtt. Ennek egyik oka, hogy a várospolitikára ható neoliberális ideológiák fontos kihívás elé állították a közjavakkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó kutatókat. A városfejlesztési intézkedéseket főként a magán szféra szerepe határozza meg, melynek érdeke a befektetés megtérülése és a profit maximalizálása. A közterek közül azok fejlesztése került előtérbe, melyek azonnali politikai vagy gazdasági hasznot ígértek, így ezek már egy ellenőrzöttebb, szabályozottabb formában is működtek a fejlesztést követően.[1] A közterek privatizációjának problematikája Magyarországon is megjelent, melyet a városfejlesztéssel foglalkozó szakemberek is felismertek. Mivel a társadalmi igény a hozzáférhető és jól használható közterekre nem csökkent, a privatizációs folyamat ellensúlyozására számos projekt keretében előtérbe kerültek olyan köztérfejlesztési metódusok, melyek a nagyvá-

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

rosokban minél befogadóbb, nyitottabb és minél erősebb közösségi szellemű tereket eredményeznek. Az elmúlt években Magyarországon megvalósult köztérfejlesztések közül a budapesti Mátyás tér fejlesztése ebből a szempontból egyedülállónak számít. Kivételessége abból az alternatív megközelítésből származik, melyet a fejlesztésben a szakemberek használtak. A tér megújítása a helyi közösségre úgy tekintett, mint a környék és a tér szakértőire. Ennek megfelelően a 2008-ban átadott tér fejlesztése során végig a helyiekkel együtt gondolkodtak, terveztek, alkottak. A VIII. kerületi tér súlyosan leromlott állapotban volt, emellett a környék helyzetét nehezíti, hogy különféle kultúrájú és szociális hátterű közösségek élnek szorosan egymás szomszédságában. A kutatás célja feltárni, hogy menynyire valósult meg a fejlesztés kiemelt prioritása, a szociális integráció. Emellett választ keresek arra, hogy mennyiben tudja egy több éves közösségépítő tevékenység, majd ezt követően a megújított környezet enyhíteni a már hosszú évtizedek óta meglévő helyi társadalmi problémákat. Az előzetesen megfogalmazott kutatási terv módszereitől némileg eltérni kényszerültem a kutatás során felmerült nehézségek miatt. Az említett kutatási nehézségekre az eredményeket bemutató fejezetben térek ki.

2. Közterek és fejlesztésük: a befogadó köztér

A közterek hosszú idő óta a városok legalapvetőbb építőelemei. A demokratikus társadalmakban fontos ideológiai szereppel bírnak, e mellett politikai és társadalmi funkcióik is jelentősek.[2] A városok kisebb-nagyobb terei azért is fontosak, mert egyediséget tudnak kölcsönözni a környéküknek és helyszínt biztosíthatnak a közösségi életnek, a nyilvánosságnak. A modern városokban egyre nagyobb az igény az élettel teli helyszínekre, melynek egyik oka, hogy a jól működő közterek beépülnek a lakosság identitásába és erősítik a közösségi érzést.[3] Az ilyen köztereknek azonban előfeltétele, hogy az befogadó és hozzáférhető legyen. Ha abból az elgondolásból indulunk ki, hogy a városok magánterekből és közterekből épülnek fel, azaz kirekesztő és befogadó terekből, akkor a két fogalom között dichotómikus kapcsolatot írhatunk le. Ez a tagolódás azonban túlzottan a fogalompár kettősségére helyezi a hangsúlyt, pedig a gyakorlatban a közterek „befogadósága" egy folytonos kapcsolat, melynek számtalan fokát le lehet írni.

A közterek rendelkezhetnek fizikai hozzáféréssel, társadalmi hozzáféréssel, a tevékenységekhez és párbeszédhez való hozzáféréssel és az információkhoz való hozzáféréssel.[4] A fizikai hozzáférés a Mátyás tér esetében részben korlátozva van a tér körül lévő kerítés és a „nyitvatartási idő" miatt. A társadalmi hozzáférés sok esetben korlátozva van olyan informális és formális elemekkel, melyek azt sugallják, hogy vannak, akik szívesen látottak az adott helyen és vannak, akik nem. A térrel kapcsolatos tevékenységek és diskurzusok nyitottsága már egészen a tervezés folyamatától kiemelkedő szereppel bír egy tér fejlesztésénél, tehát a döntéshozatali fázis esetében például kritikus. Ugyanígy a tér sorsával kapcsolatos információk is elengedhetetlen, hogy eljussanak az érdekeltek felé. Utóbbi kettő a Mátyás térnél sikeresen megvalósult, az előkészítés, tervezés és megvalósítás folyamata is végig nyitott volt az érdeklődő helyi lakosság irányába. Természetesen, hogy mind a négy féle említett hozzáféréssel rendelkezzen egy köztér, az egy idilli állapotnak mondható, a gyakorlati életben szinte alig van ilyen.

3. A kutatás során alkalmazott módszerek

A kutatás során főként kvalitatív módszereket alkalmaztam, mivel a téma szempontjából ez bizonyult a legcélravezetőbbnek. A kvalitatív módszerek rugalmasabbak, mint a kvantitatív módszerek, mert a kutatás során folyamatosan változó kontextusra érzékenyebben képesek reagálni.[5] Ennek a rugalmasságnak köszönhetően a kutatási terv és a kutatás menete az eredményeknek megfelelően könnyebben módosítható. Emellett a módszer a köztérfejlesztésekkel és azok hatásaival kapcsolatos folyamatok mélyebb megértését teszi lehetővé.[6,7] A közterek mibenlétének meghatározásához, a köztérfejlesztésekhez kapcsolódó elméleti háttér feltárásához a szakirodalmi előzményeket vettem alapul. A Mátyás térnek és környékének megismeréséhez a fejlesztési dokumentumokat és a fejlesztésben részt vevő szervezetek honlapjait tanulmányoztam. Emellett az interneten kulcsszavas keresést végeztem, és a Mátyás térhez kapcsolódó elektronikus írásokat és fórumokat is megvizsgáltam.

A kutatás gyakorlati részében interjúkkal illetve résztvevő megfigyeléssel szándékoztam feltárni a tér fejlesztését követő folyamatokat. Így félig strukturált interjúkat készítettem a közterek és köztérfejlesztések témakörében kompetens szakemberekkel (építészekkel, tájépítészekkel, politikusokkal, közgazdászokkal, geográfusokkal, szociológusokkal) és a Mátyás téren magukkal a térhasználókkal. Néhány szakemberrel a közterek témaköréről beszélgettünk általánosságban, azonban néhányuk a Mátyás teret is jól ismerte, így ehhez kapcsolódóan is tettem fel kérdéseket.

1. ábra. **Viselkedés térképező adatlap**

Figure 1. **Activity mapping datasheet**

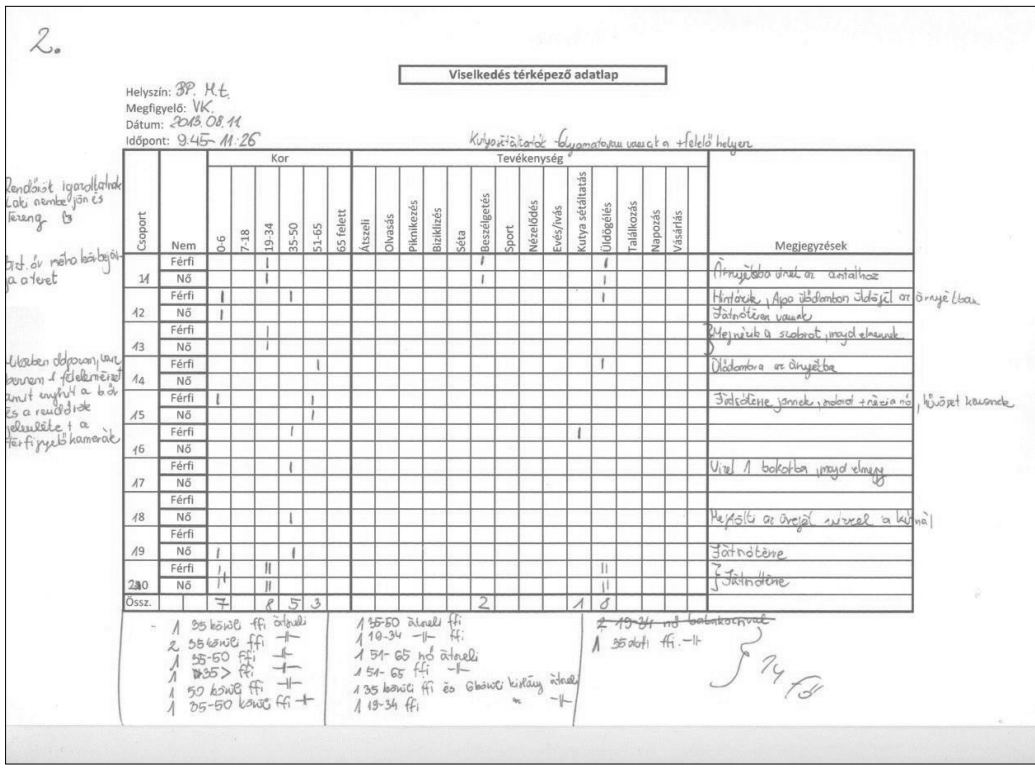

Forrás: Madden, K. (2005) alapján saját szerkesztés

A kutatás fő empirikus módszere a résztvevő megfigyelés volt, melynek során 2013 nyarán előre eltervezett napokon a téren tartózkodva szándékoztam a térhasználati jellemzőket és a tér életét feltárni. A kutatás során a résztvevő megfigyelések alatt fotódokumentációt végeztem és viselkedéstérképezéssel lejegyeztem, hogy miként használják az emberek a teret. Ennek keretében egy viselkedés térképező adatlapon *(1. ábra)* feljegyeztem a térhasználók nemét, hozzávetőleges korát és a tevékenységet, melyet a téren végeznek. Az adatlapon minden térhasználó kapott egy sorszámot, melyet a térről készült térképen bejelöltem az alapján, hogy hol történt az adott tevékenység. Így kirajzolódott, hogy a tér melyik részeit, kik és hogyan használják jellemzően. Emellett egyéb megjegyzést is írtam az adatlapra, például ha új tevékenység merült fel, vagy például véletlenszerűen meghallott párbeszédeket, melyek a kutatás szempontjából relevánsak. A fenti módszer segíthet egy adott köztér problémáinak feltárásában, vagy a különféle térhasználattal kapcsolatos jellegzetességek felismerésében, mert a valóságos folyamatokat mutatkoznak meg, nem pedig a preferált magatartás minták.[8,9,10]

4. A Mátyás tér és fejlesztése

A Mátyás tér Budapest VIII. kerületében, Józsefvárosban *(2. ábra)*, azon belül is a Magdolna negyedben található *(3. ábra)*. A kerület teljesen beépített, sűrűn lakott, erősen leromlott építészeti, fizikai és természeti környezettel rendelkezik, melyen az elmúlt évek fejlesztései sokat javítottak. Az integrált városfejlesztési stratégiában megfogalmazottak alapján Józsefvárosban az egyik legkiemelkedőbb cél a társadalmi problémák oldása.[11]

***2. ábra.* Józsefváros kerület helyzete Budapesten**

***Figure 2.* Location of Józsefváros district in Budapest**

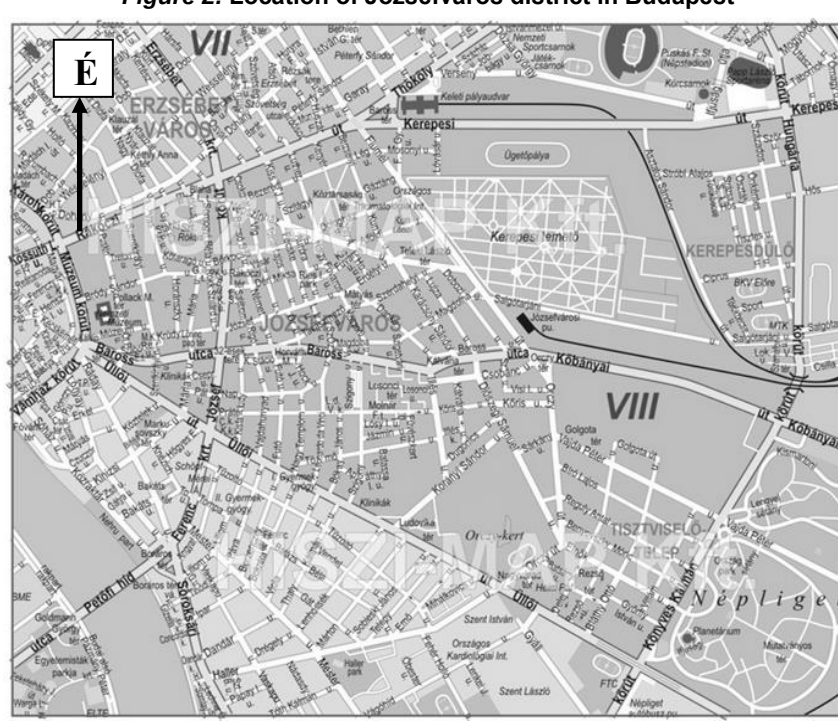

Forrás: http://www.hiszi-map.hu/catalog/displayimage.php?album=81&pos=1

***3. ábra.* A Magdolna negyed helyzete Józsefvárosban és a Mátyás tér**
***Figure 3.* Location of Magdolna quarter in Józsefváros and Mátyás square**

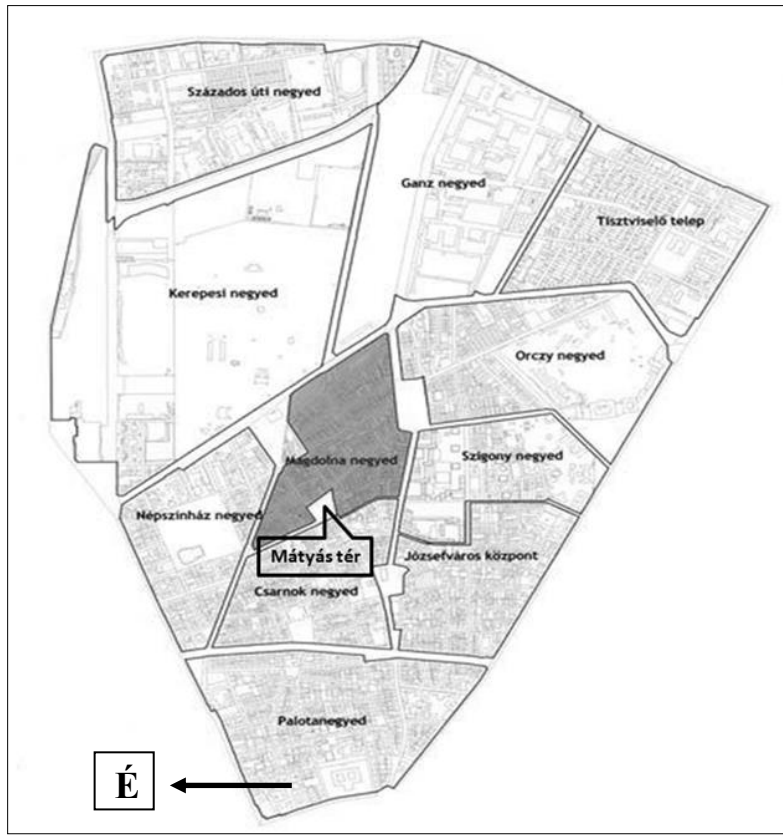

Forrás: http://epiteszforum.hu/magdolna-negyed-szocialis-varos-rehabilitacios-program térképe alapján saját szerkesztés

A kerületi fejlesztések egyik akcióterülete a Magdolna negyed, ahol a társadalmi leszakadás megállítása, a kirekesztettség csökkentése, és a sokszínű városrész kialakítása a fő célfeladatok.[12] A negyed egyik fő erőssége, hogy az ott élők gazdag kulturális hagyományokkal rendelkeznek. A Mátyás téren és tágabb környezetében jelentős arányban élnek romák, így a lakónegyedben jelentős szociális problémák jellemzőek, magas kriminalitás és halmozottan hátrányos helyzetű, etnikailag szegregálódó lakossággal találkozhatunk.[13,14]

A Mátyás tér Józsefváros földrajzi középpontjában található. Középső-Józsefvárosnak ez a része az egyik legkorábban beépített, mely korlátozott összeköttetéssel rendelkezik a szomszédos, zöldterületekben gazdagabb övezettel. Maga a tér szorosan kapcsolódik a környező lakóövezethez, a helyi identitás szerves részét képezi. A teret 2002-ben részben felújították, de ez a fejlesztés elsősorban a tér fizikai szerkezetére irányult. A fejlesztés nem terjedt ki a tér funkcióira és a helyi problémák megoldására, így fennmaradtak olyan problémák, mint például a prostitúció.[15]

A Mátyás tér a Magdolna Negyed Program első ütemében, a közterület-fejlesztés első akcióterületeként újult meg mindenre kiterjedően. A tér megújítása volt az első olyan jelentős köztérfejlesztés Budapesten, amely az elejétől a végéig közösségi részvétellel zajlott le. A cél egy olyan közösségi hely kialakítása volt, mely hozzájárul a szomszédság népességmegtartó erejének növeléséhez, az életminőség javulásához.[16] A beavatkozás másik fő célja

a jó minőségű és jól karbantartott zöldterület kialakítása volt, megújult közösségi funkciókkal. A projekt céljai a Magdolna negyed fejlesztési prioritásaihoz is igazodtak, hiszen a környékbeli zöldterületekkel való összeköttetés kialakítása, a kulturális értékek hangsúlyozása és az egészséges lakókörnyezet létrehozása hozzájárult a fizikai állapot leromlásának megfékezéséhez és a közbiztonságának javulásához. A tervek szerint a fejlesztések által generált változások hatására egy egységes helyi identitást szándékoztak kialakítani.[17]

A tervezési folyamat 2005-ben kezdődött, ekkor a szakemberek felmérték a tér előzményeit, funkcióit, a helyi lakosság igényeit és folyamatosan történtek az egyeztetések és a kommunikáció a helyiekkel. 2006-ban a tervezés folytatódott, és az előzetes elképzelések alapján három különböző tervet mutattak be a lakosságnak, majd további egyeztetéseket követően kialakult a végleges elgondolás a térről. Az év végén megkezdődtek a kivitelezési munkák, a közeli iskola tanárai, diákjai, a Budapesti Corvinus Egyetem Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszékének egyetemistái, civilek és a lakók részvételével a téren új, egyedi utcabútorok – úgynevezett ülődombok – készültek el *(1. kép)*. Eközben kialakultak a tér új szerkezeti elemei is *(2. kép)*. A fejlesztés 2007 végén fejeződött be, és 2008 tavaszán adták át az új teret nagy ünnepség keretében.[18,19]

***1. kép.* A Mátyás téri ülődombok**

***Picture 1.* Sitting mounds at Mátyás square**

Forrás: Saját fénykép (2009)

***2. kép.* A megújult Mátyás tér**

***Picture 2.* The renewed Mátyás square**

Forrás: http://www.magdolnanegyed.info.hu/rehabmatyas.php

5. A Mátyás tér működése hét évvel a fejlesztést követően

A tér jelenlegi működését a módszertani fejezetben említett tartalomelemzéssel, interjúzással és résztvevő megfigyeléssel vizsgáltam meg.

Az interneten kulcsszavas keresést végeztem a „Mátyás tér Budapest" szavakkal. A találatok között számos, a tér fejlesztésére vonatkozó elektronikus cikket találtam, illetve néhány fórumot. A fórumok mindegyike arról szól, hogy milyen a környék, érdemes-e a téren ingatlant vásárolni, illetve milyen a téren a közbiztonság. A fórumhozzászólások nagyobb része negatív véleménnyel van a térről és a környékről, azonban van néhány pozitív megítélés is, a legkifejezőbbek a következők: „A híre lassabban javul, mint maga a terület…" Van, aki úgy véli, hogy fejlődik a környék: „Én is itt lakom a közelben, a tér, meg a környéken sok ház szépen fel lettek újítva. Vannak térfigyelő kamerák, én úgy látom, hogy nagyon sokat költöttek erre a részre az utóbbi években." A környezetet jobban ismerők tapasztalatai azt mutatják, hogy a híre megelőzi a Mátyás teret és sokan előítélet alapján formálnak véleményt: „Szerintem nem annyira gáz környék, mint ahogy sokan gondolják. Inkább a drogozókkal van a gond, nem a kisebbséggel." „Mielőtt döntesz, azért nézz körül este sötétedés után is. Ha akkor sem zavar, és minden oké, akkor költözz." Többen vannak, akik kifejezetten negatív véleménnyel vannak, és nem ajánlják a közelbe történő költözést: „Valóban Budapest egyik legrosszabb környéke. Csak akkor menj oda, ha nagyon olcsó lakásra vágysz a város közepén, amúgy semmiképp." Sokan szinte életveszélyesnek ítélik meg a környéket: „Ha sokáig szeretnél élni, akkor nem mész oda." „Azért olcsók mert menekülnek onnan akik el akarják adni." (Utóbbi hozzászólás az ingatlanokra vonatkozik.) A kommentek közül néhány a hozzászóló félelemérzetét fejezi ki: „Azon a környéken ingyen sem kéne lakás." „Ép elméjű ember csak kényszerből költözik a Mátyás térre." A fórumok 2013-as dátummal szerepelnek az interneten, így a hozzászólások frissek, 7 év telt el a fejlesztés óta, így a fő cél, mely szerint a környék helyzete javulni fog, már érezhető kellene, hogy legyen. Ennek ellenére az internetes fórumokat vizsgálva úgy tűnik, hogy a környéket régebb ideje ismerőkben a korábbi lepusztultabb elképzelés él, és a fejlődés, javulás még nem épült be a helyiek, vagy a teret ismerők gondolkodásába.

Ezt a megállapítást a teret ismerő szakértőkkel készített interjúk is alátámasztják. Ők több alkalommal utaltak arra, hogy bár a közösség bevonásával történő fejlesztési folyamatok a nyugati gyakorlatban rendkívül sikeres eredményeket hoznak akár a tágabb környezetben is, ez nagyban függ a környék adottságaitól és a helyiek hozzáállásától.

A téren készített interjúkból kiderült, hogy az ott élők nem szívesen használják a teret, félnek, és szívesebben mennek a közelben lévő II. János Pál pápa térre (korábban Köztársaság tér). A tér kerítéssel van körbevéve, és két oldalról nyitható kapuk találhatóak. A résztvevő megfigyelés során reggel 8 órára kimentem a térre, mivel a teret ekkor nyitja ki az ott dolgozó biztonsági őr. A kerítést több helyen megrongálták, így az már nem tölti be korábbi funkcióját. A teret sötétedéskor bezárják, így elméletileg a nyitvatartási időn kívül a téren nem tartózkodhat senki, ennek ellenére az interjúalanyok azt mesélték, hogy sötétedés után a „drogosok" és a „prostituáltak" veszik birtokba a teret. Ilyen tekintetben a tér kettősséget mutat, hiszen bár a fejlesztést megfogalmazó célokban egy mindenki felé nyitott, közösségi helyként funkcionáló, szabadon hozzáférhető tér elképzelése jelenik meg, mégis egy szigorúan őrzött és szabályozott tér működik. A téren kihelyezett tábla *(3. kép)* még több tevékenységbeli korlátozást is megfogalmaz. Összességében tehát egy szigorúan szabályozott, térfigyelő kamerákkal megfigyelt, biztonsági őrrel őrzött tér működik, melyen időről időre a rendőrség is megjelenik, és igazoltatja az arra járókat.

***3. kép.* A térhasználat szabályozása a Mátyás téren**
***Picture 3.* Restricting activities on Mátyás square**

Forrás: saját fénykép

A téren található egy elkülönített kutyafuttató, melyet többnyire rendeltetésszerűen használnak. A tér többi részén játszótér, pihenőövezet, zöld felületek és asztalok-padok is találhatóak. Számos árnyékos hellyel rendelkezik, a nap bármely szakában. A szabályok és kontrol ellenére megfigyelésem alatt a térhasználók közül többen szemeteltek, illetve a téren „végezték el a dolgukat". A biztonsági őr időről időre körbejár, majd visszamegy a kifejezetten erre a célra kitelepített faházba, de nem szólítja fel a szemetelőket, oda piszkítókat sem a tér elhagyására, vagy rendeltetésszerű használatára. Az egyik interjúalany szerint az őrök eleinte próbáltak rendet tartani, többen is voltak egyszerre szolgálatban, de néhány összetűzés után már nem mertek beavatkozni, azóta inkább csak formálisan van jelen az őr.

A beszélgetések alatt többször javasolták, hogy tegyem el a fényképezőgépet és az értékeimet, mert gyakori a lopás. Azt is tanácsolták, hogy ne sokáig maradjak a téren, főként sötétedés után, mert őket már többször megtámadták. Így a megfigyelés a másik két mintaterülethez képest sokkal rövidebb ideig tartott, kora-délután fejeztem be. Az ottlétem alatt rendkívül kevés ember használta a teret, inkább átmenő forgalom volt, az is a kerítésen kívül, mivel az átjárást nehezíti, hogy a kapuk közül egy, vagy kettő van nyitva. A Bauer Sándor utca felőli sarkon egy Tesco Express üzlet van, a teret átszelők közül a legtöbben bevásárolási szándékkal járnak erre. A megfigyelések idején egy-egy személy a tér körül lézengett, figyelte a történéseket, körbe-körbe járkált, majd találkozott az ismerőseivel. A környéken gyülekező emberek láthatóan jól ismerik egymást, zárt közösséget alkotnak. A néhány feljegyzett térhasználó is csak rövid ideig tartózkodott a téren, többnyire ittak a kútból, megfürödtek annál, vagy találkoztak valakivel. Néhány kisgyermekes család is érkezik, de mielőtt a játszótérre érnének, az egyik férfi javaslatára a közeli „Köztársaság térre" mennek át. Egy másik kisgyermekes családapuka kérdésemre azt a választ adta, hogy nem merik a gyerekeket a játszótérre engedni, mert a homokozó tele van kutyapiszokkal, cigaretta csikkel és drogos tűkkel. Elmondása szerint a tér átadását követően néhány évig nagyon ügyeltek a tisztaságra és a rendre, majd szép lassan olyan közösségek kezdek dominálni, akikkel a biztonsági őrök sem mertek vitába keveredni.

A megkérdezettek határozottan emlékeztek a lakossági egyeztetésre a fejlesztést megelőzően, részt is vettek abban. A jó közösségi tér szerintük biztonságos és sokféle korosz-

tály megtalálja benne a helyét, valamint sokféle tevékenységnek biztosít helyet és lehetőséget. Ha valamit változtathatnának a tér jelenlegi helyzetén, akkor az az emberek hozzáállása lenne, akik véleményük szerint tönkreteszik azt.

A téren 2009-ben már végeztem egy kisebb kutatást, ekkor a fejlesztés még frissnek számított.[20] A tér sokkal rendezettebb, tisztább és élettel teli volt, láthatóan sokféle közösség használta. Az akkori felmérés alapján meg lehetett állapítani, hogy a várt célok megvalósultak, így a mostani kutatás előtt is ezzel a megközelítéssel kezdtem a vizsgálatot. Azonban megállapítottam, hogy öt évvel később a helyiek közül leginkább a romák használják a teret, a fizikai állapota és a közbiztonság is romlott. A szakemberek maguk sem tartják kimondottan jónak a teret, és úgy vélik, nem lehet általánosan megállapítani, hogy a helyiekkel közösen történő fejlesztések eredményesebbek lesznek, mint az egyoldalú folyamatok, mivel a későbbi működés ennél sokkal összetettebb tényezőkön múlik.

A Mátyás tér különlegesnek számít, mert ez volt az egyik első olyan közösségi tér, amely fejlesztése participatív megközelítéssel történt. Maga a tér és a negyed is jó adottságokkal rendelkezik, hiszen például sokféle kultúra találkozik itt, a Mátyás tér Józsefváros egyedi és értékes eleme, amely nagyban hozzájárul a környék arculatához.[21]

6. Összefoglaló

A Mátyás tér fejlesztése előtt megfogalmazott célok közül az egyik legfontosabb az volt, hogy egy minél nyitottabb és vonzóbb tér valósuljon meg, ami sokféle embert vonz. Ez részben így volt, hiszen a fejlesztés folyamata rendkívül nyitott volt mindenki felé, ebből a szempontból a tér fejlesztése egyedinek mondható. A hozzáférés, a tevékenységek korlátozása azonban nagyban szabályozza a térhasználatot.

A kutatás egyik célja az volt, hogy feltárjam, mennyire valósult meg a fejlesztés kiemelt prioritása, a szociális integráció. Ahogyan arra az előző fejezetben is utaltam, az átadást követő néhány évben a tér többféle embert vonzott, mint most. Mostanra főként roma férfiak használják a teret, illetve sok a hajléktalan és a prostituált. Emellett persze egy-egy kisgyermekes család, vagy nyugdíjas is előfordul, de ők inkább csak átszelik a teret, vagy nagyon rövid ideig használják. A nem roma családok átszoktak a környékbeli közterekre.

A fejlesztés egyrészről példaértékű Magyarországon, mert kevés ilyen folyamatot sikerült végigvinni. Többnyire csak részben volt lehetősége a lakosságnak a vélemény nyilvánítására, ezek közül is sokszor csak formaságból. A kutatás eddigi eredményei arra engednek következtetni, hogy bár a komolyabb közösségépítő tevékenység, és az ilyen módon megújult környezet csillapítja a környék és a szomszédság problémáit, de hosszú távon csak a szélesebb kontextusban megvalósuló hosszú távú intézkedések lehetnek eredményesek. A Magdolna Negyed Program részeként a Mátyás tér fejlesztése beleillik a tágabb kontextusba, és érdemesnek tartom egy hosszabb távú vizsgálattal felmérni, hogy a program mennyire képes enyhíteni a már hosszú évtizedek óta meglévő helyi társadalmi problémákat.

JEGYZETEK

1. Madanipour, Ali (2010): Whose public space? International case studies in urban design and development. Routledge. New York. 1–15. old.
2. Mitchell, Don (1995): The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. In:Annals of the Association of American Geographers, 85. 108–133. old.

3. Egedy Tamás (2007): A történelmi belvárosok rehabilitációja vidéki nagyvárosainkban – Szeged és Győr. In: Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai – Magyarország az ezredfordulón, Stratégiai Tanulmányok a Magyat Tudományos Akadémián – Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 261–292. old.
4. Akkar, Muge Z. (2004): New-generation public spaces – How 'inclusive' are they?. „Open Space: People Space Conference".
5. Mason, Jennifer (2005): A kvalitatív kutatás. Jószöveg Műhely Kiadó. Budapest, 14–16. old.
6. Steinar, Kvale (2005): Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. Jószöveg Műhely kiadó. Budapest, pp. 79–80.
7. Babbie, Earl (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi kiadó. Budapest, pp. 206–207., 276–277., 344–345.
8. Letenyei László (2006): Településkutatás. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 64–67 old., 95. old.
9. Madden, Kathleen (2005): How to turn a place around? A Handbook For Creating Successful Public Spaces. Project for Public Spaces Inc., New York.
10. Majoros Pál (2010): A kutatásmódszertan alapjai: tanácsok, tippek, trükkök: nem csak szakdolgozat-íróknak. Perfekt Kiadó. Budapest. 105. old.
11. Budapest Főváros Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2000.
12. Budapest Főváros Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2000.
13. Budapest–Józsefváros Integrált Városfejlesztési Stratégia – 2. kötet 2008.
14. Egedy Tamás (2008): A Mátyás tér felújításának várható hatásai a helyi társadalomra és az életminőségre. In: Alföldi György–Kovács Zoltán (szerk.): Városi zöld könyv – kulcs a fenntartható városhoz. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest.
15. http://www.greenkeys-project.net/hu/pilot_projects/Budapest.html?newLanguage=hu
16. Budapest–Józsefváros Integrált Városfejlesztési Stratégia – 3. kötet 2008
17. http://www.greenkeys-project.net/hu/pilot_projects/Budapest.html?newLanguage=hu
18. Madden, Kathleen (2005): How to turn a place around? A Handbook For Creating Successful Public Spaces. Project for Public Spaces Inc., New York
19. Agnieszka Górinak et al. (2008): Greenkeys@YourCity – A Guide For Urban Green Quality. GreenKeys Project Team.
20. Vedrédi Katalin (2009): A közterek funkcióinak és fejlesztési adottságainak vizsgálata budapesti esettanulmányok példáján. szakdolgozat
21. Faurest, Kristin (2010): Tíz tér. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala. Budapest.

Felhasznált irodalom

Agnieszka Górinak et al. (2008): Greenkeys@YourCity – A Guide For Urban Green Quality. GreenKeys Project Team.

Akkar, Muge Z. (2004): New-generation public spaces – How 'inclusive' are they? „Open Space: People Space Conference".

Babbie, Earl (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi kiadó. Budapest, pp. 206–207., 276–277., 344–345.

Egedy Tamás (2007): A történelmi belvárosok rehabilitációja vidéki nagyvárosainkban – Szeged és Győr. In: Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai – Magyarország az ezredfordulón, Stratégiai Tanulmányok a Magyat Tudományos Akadémián – Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 261–292. old.

Egedy Tamás (2008): A Mátyás tér felújításának várható hatásai a helyi társadalomra és az életminőségre. In: Alföldi György–Kovács Zoltán (szerk.): Városi zöld könyv – kulcs a fenntartható városhoz. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest.

Faurest, Kristin (2010): Tíz tér. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala. Budapest.

Letenyei László (2006): Településkutatás. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 64–67 old., 95. old.
Madanipour, Ali (2010): Whose public space? International case studies in urban design and development. Routledge. New York. 1–15. old.
Madden, Kathleen (2005): How to turn a place around? A Handbook For Creating Successful Public Spaces. Project for Public Spaces Inc., New York.
Majoros Pál (2010): A kutatásmódszertan alapjai: tanácsok, tippek, trükkök: nem csak szakdolgozat-íróknak. Perfekt Kiadó. Budapest. 105. old.
Mason, Jennifer (2005): A kvalitatív kutatás. Jószöveg Műhely Kiadó. Budapest, 14–16. old.
Mitchell, Don (1995): The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. In:Annals of the Association of American Geographers, 85. 108–133. old.
Steinar, Kvale (2005): Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. Jószöveg Műhely kiadó. Budapest, pp. 79–80.
Vedrédi Katalin (2009): A közterek funkcióinak és fejlesztési adottságainak vizsgálata budapesti esettanulmányok példáján. szakdolgozat.
Budapest Főváros Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2000.
Budapest–Józsefváros Integrált Városfejlesztési Stratégia – 2. kötet 2008.
Budapest–Józsefváros Integrált Városfejlesztési Stratégia – 3. kötet 2008.
http://www.greenkeys-project.net/hu/pilot_projects/Budapest.html?newLanguage=hu

A ZSOLNAY GYÁR TÜNDÖKLÉSE ÉS VISZONTAGSÁGAI

THE RISE AND THE VICISSITUDE OF THE ZSOLNAY PORCELAIN MANUFACTURE

HAFFNER TAMÁS doktorandusz
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

The Zsolnay Porcelain Manufacture was the most important industrial unit in Pécs. The working class was the most determinative social group in the free royal city. The most factories were founded in the middle of the 19th century. Thanks to the industry became Pécs the economical centre of the South Transdanubian Region. The Zsolnay Porcelain Manufacture was founded by Vilmos Zsolnay in the 1860s. Vilmos Zsolnay was a very talented merchant, who bought his brother's small manufactory, which became a word famous porcelain manufacture. Vilmos Zsolnay experimented a lot of new technologies, and made new types of ceramics like porcelain-fayance and eosin. Until his death he got more than twenty international prize. After the Word War II the socialist state conficted the manufacture, which was the end of the Zsolnay Porcelain Manufacture's vicissitude. In the 1990s the state tried to sell the manufacture, but thanks to the state's bad economical position it failed. In 2006 Pécs won the title of European Capital of Culture in 2010, and the city built the Zsolnay Cultural Quarter.

I. Pécsi ipar helyzetképe a gyáralapítás idején

Pécs szabad királyi város a 19. század közepén a Dél-Dunántúl legnagyobb és legnépesebb városa. Lakossága a török hódoltság alól történő felszabadulást követően fokozatosan nőtt, mely döntő részt a betelepülő németeknek és délszlávoknak, továbbá az agglomerációból beköltöző falusi népesség városba költözésének volt köszönhető. E folyamatok az 1849 után különösen felgyorsultak, melyet követő húsz évben a hozzávetőlegesen 16 000 fős népesség mintegy másfélszeresére nőtt,[1] ami magával vonta a döntő részt németajkú városban a magyarok részarányának növekedését. Pécs Pest-Buda után a történelmi Magyarország második legnagyobb agglomerációjával rendelkező városa volt, mely jól szemlélteti, hogy napjainkkal ellentétben a 19. század közepén a „Dél-Dunántúl fővárosa" jelentős gazdasági potenciállal bírt. Nem csoda tehát, hogy az akkoriban még jelentős mezőgazdasági termelés és bányászat mellett folyamatosan jöttek létre a városban az ipari üzemek.

A iparosok a város meghatározó társadalmi csoportját alkották, akik főként a 18. század végén betelepülő németajkúak voltak. A pécsi bőripar a Tettye patak völgyében jött létre, ahol egy időben tucatnyi kisebb nagyobb tímárműhely működött egymás mellett. A 19. századi iparosodás során a nagyobb, gőzgépeket alkalmazó bőrgyárak háttérbe szorították a kisebb tímárságokat, mellyel megkezdődött a bőrgyártás koncentrációja. Ennek keretében jött létre a Höfler-testvérek által kis családi tímárságból felfejlesztett Pécsi Bőr-

gyár és a Hamerlni János által 1861-ben alapított pécsi Kesztyűgyár. 1865-ben kezdte meg működését a Haberényi Pál által alapított, későbbi Hamerli gépgyár, amely biztosította az iparosodó termelés gépigényét. 1848-ban kezdte meg termelését Hirschfeld Leopold sörgyára, mely a pécsi élelmiszeripar egyik jelentős vállalata volt. Az ipar fejlődésének köszönhetően Pécs a 19. század végére vált igazán gazdasági szempontból a Dél-Dunántúl meghatározó központjává. E gazdasági helyzetben döntött úgy a „gyáralapító" Zsolnay Vilmos, hogy bátyját kisegítve, átveszi annak veszteséges kőedényüzemét.

II. Veszteséges kőedényüzemből a világhírnévig

A Felső-Magyarországról származó Zsolnay família egyik ága a 18. század végén költözött Pécsre. Zsolnay Vilmos édesapja, Zsolnay Miklós sikeres kereskedőként a városi középpolgárság felső részéhez tartozott. Zsolnay Miklós hat gyermeke közül a legidősebb, a szabadságharcot és az emigrációt is megjárt Zsolnay Ignác apja tőkéjének segítségével 1853-ban alapította meg kőedénygyárát. Ignác üzeme kevesebb, mint egy évtized alatt tönkrement, a csődtől testvére, a gyáralapítóként elhíresült Zsolnay Vilmos mentette meg.

Zsolnay Vilmos 1828. április 19-én született. Kereskedői pályafutását a család Király utcai díszműáru boltjában kezdte, mely pályát apja kifejezett akaratának eredményeként választotta. Tanulmányait a bécsi Polytechnisches Institutban végezte, melyek befejezését követően Bécsben, a neves Martin és Bauer díszműáru cégnél helyezkedett el. Frankfurti, drezdai, majd bécsi tevékenysége után hazaköltözik, ahol a forradalom alatt nemzetőrként tevékenykedik. Ezt követően apja főtéri boltjában dolgozik. 1953-ban megkapja apjától örökségét, a főtéri rövidáru boltot. Testvérével való társulást követően egy éven belül Zsolnay Vilmos kivásárolta öccsét, s 1864-től önállóan igazgatta gyárát. Ez az esemény fordulópontot jelentett Zsolnay Vilmos életében, aki keramikai, mérnöki és kémiai előképzettség nélkül vágott bele testvére bedőlt vállalkozásának felvirágoztatásába. Kezdetben – testvéréhez hasonlóan – kezdetleges technológiával folytatta a gyár a termelést, azonban Zsolnay Vilmos tehetsége és művészet iránti szeretete a kutatásra és szakmai fejlődésre motiválta a fiatal kereskedőt. Zsolnay Vilmos a gyár átvételét követően elkezdte fejleszteni a gyártási technikát.1868-ban tett angliai útjának tapasztalatai meggyőzik arról, hogy az olcsó osztrák és cseh porcelánnal a használtedények piacán nem tud versenyezni, gyára csak akkor lehet versenyképes, ha a díszmű- és luxusporcelánokat is gyárt. Kémiai kísérletekbe és kutatásokba kezdett, melynek során a város környékén 71 különböző agyagfajta lelőhelyét térképezte fel.[2] A Dunai Gőzhajózási Társaság megbízásából Zsolnay Vilmos Goldstein Márkkal társulva építhette meg a Mohács–Üszög vasútvonal Pécsig történő pár kilométeres bővítését. A tenderből befolyó bevételből állította üzembe első gőzgépét és szerzett a cement és chamotte gyártáshoz elengedhetetlen vízhasználati jogot. Örökségét 10 000 koronáról 25 000 koronára gyarapítva, a városi tanács engedélyének birtokában megalapította az „Első Pécsi Cement Chamotte és Tűzbiztos agyagáruk gyárát", azaz a pécsi Zsolnay gyárat. Ekkor a gyár 20–25 munkást foglalkoztatott, akiket maga a gyáralapító képzett, s akik számára életük végéig biztos megélhetést adott a gyárában. A gyár üzemeletetése teljesen lekötötte, így 1872-től kereskedői tevékenységét elhagyva a gyár igazgatására koncentrált. A cementgyártással csakhamar felhagyott, mert a gyártást a nyersanyag nagy szállítási költsége jelentősen megdrágította, így az nem volt versenyképes a piacon, s a vasútépítés befejezését követően saját használatra sem volt szükség rá.[3]

Az áldozatos munkának köszönhetően a siker sem váratott sokáig magára. Első nemzetközi sikerét az 1873-as Bécsi Világkiállításon érte el, ahol a zsűri a gyár termékeit nagy

bronzéremmel és díszoklevéllel, a mestert pedig az uralkodó Ferenc József-rend nagykeresztjével jutalmazta. A sikert követő osztrák és külföldi megrendelések hatására Zsolnay Vilmos kiterjesztette a gyár termékportfólióját, s megkezdte az azóta világhírűvé vált Zsolnay díszedények gyártását. Eleinte levonóképekkel, majd kézi festéssel díszített majolika vázák, korsók és tálak a historizmus korszakára jellemzően történelmi motívumokat jelenítettek meg. A gyár fejlődésének az 1873-as bécsi tőzsdekrachot követő pénzhiány sem szabott gátat, a válság ellenére komoly keresletre szert tevő luxusedényei többek közt gyermekeinek Júliának és Teréznek keze munkáját dicsérik. Zsolnay Vilmos a hagyományos kőgyurma alkalmazása mellett megkezdte a porcelán gyártást is, melyből a kezdetekben laboratóriumi használati cikkeket és kisebb vázákat készített. Az 1878-as Párizsi Világkiállításra az általa kikísérletezett ólommentes mázai használatával elkészített „porcelán-fayence"-ból készített díszedényeivel lépett a zsűri színe elé, akik innovatív munkájáért nagy aranyérmet és a francia becsületrendet ítélték oda számára. Zsolnay Vilmost az elismerések újabb és újabb fejlesztésekre sarkalták. Az új termékkel a világpiacra betörő gyár vezetője 10 éves kizárólagos külföldi értékesítési szerződést köt a bécsi Wahliss nagykereskedővel.[4] A nemzetközi elismerések és az új technológiák alkalmazása folyamatosan növelte a keresletet a gyár termékei iránt. A század végére annyira megnőtt a díszműtárgyak kereslete, hogy a kezdeti pár festő helyett, már 170 dolgozó készítette a Zsolnay műtárgyakat. A Zsolnay gyár remekművei az egész Monarchia területén, magánpalotákban, fürdőhelyeken, Budapest reprezentatív építkezéseinél is megjelentek.

Zsolnay Vilmosnak az egyre növekvő gyár felügyeletében segítséget nyújtott fia, Zsolnay Miklós, aki 16 éves korától fogva fokozatosan kapcsolódott be a gyár igazgatásába. Testvérei Júlia és Teréz is aktív részesei voltak a gyár működésének, folyamatosan keresték, kutatták a dísztárgyak új motívumait.

Teréz népművészeti emlékeket gyűjtött, melyekből merítette ötleteit az új mintákhoz. Nevéhez köthető díszítések a népies, magyaros motívumokat dolgozzák fel. Júlia ezzel szemben a kelet felé fordította figyelmét. Neki köszönhető a perzsa, indiai és a lótuszmotívum megjelenése a gyár termékein. Nem volt véletlen az édesapa férjválasztása sem. Terézt Mattyasovszky Jakab geológushoz, Júliát pedig Sikorszki Tádé lengyel származású építészmérnökhöz adta hozzá, akik bekapcsolódva a gyár tevékenységébe szaktudásukkal segítették a családi vállalkozás további virágzását.

Zsolnay dr. Wartha Vincével a 15. századi olasz mesterek eljárásait kutatva egy régi-új eljárást kísérleteztek ki, melyet a görög hajnalpír után „eosinnak" neveztek el. Ez az eljárás lett az mely az Osztrák–Magyar Monarchia legismertebb gyárává tette az időközben nagyüzemmé fejlődő gyárat, mely eljárással a leghíresebb szecessziós Zsolnay kerámiák készültek, mint a Milánói Világkiállítás magyar pavilonjának ékköve, a Kacsás kút. A gyár eközben folyamatosan növelte telephelyének méretét, hogy teret biztosítson az új eljárásoknak és a növekvő termelési volumennek.

Zsolnay Vilmos már a kezdetektől nagy hangsúlyt fektetett a jól kvalifikált munkások alkalmazására, melynek köszönhetően családok több generációi dolgoztak és dolgoznak mai napig is a Zsolnay gyárban, annak ellenére, hogy az elvárások igen magasak voltak. A munkaidő napi 13 óra volt, heti hat napon keresztül. Ezért munkától függően heti 1,00–6,95 forint bért, valamint a dolgozók egy részének munkáslakásokat biztosított az agyagszerzés céljára megvásárolt telkeken álló lakásokban, továbbá a kifejezetten erre a célra a gyár környékén felvásárolt házakban.[5] A kor szakképzett utánpótlás biztosítására Zsolnay Vilmos 1886-ban a gyár területén iparostanonc iskolát alapított, ahol kezdetben 88 diák főként – a gyári dolgozók gyerekei – szakismeret mellett általános középiskolai ismereteket is tanítottak. 1895-re kinőve Pécs városát Budapesten terjeszkedett a gyár, ahol

fayance-sanitär és fali csempék előállításával foglalkoztak. Az 1890-es évek végére a gyár munkáslétszáma megközelítette a 700 főt, mely a korszakban a város teljes lakosságának 2%-át jelentette.

A gyáralapító Zsolnay Vilmos 1900. március 23-án halálozott el. Tevékenységét több európai állam magas állami kitüntetéssel, a szakma 33 kiállítási díjjal, Pécs városa pedig díszpolgári címmel és közadakozásból épült, a város mind a mai napig egyik nevezetességének számító köztéri szobor együttessel emlékezett meg híres szülöttjéről.

III. Zsolnay Vilmos eszméinek továbbélése

Zsolnay Vilmos halálát követően fia, Zsolnay Miklós vette át a gyár vezetését. Húgaival örökösödési szerződést kötött, akik 50 000 korona életjáradékért lemondtak tulajdonjogukról. Zsolnay Miklósnak köszönheti Pécs városa a Zsolnay-szobor mellett másik kiemelkedő látványosságát az eozin bikafejek díszítette Zsolnay kutat, melyet 1910-es években ajándékozott a városnak. Ekkora Zsolnay Miklós már monopolhelyzetet vívott ki magának a hazai piacon,[6] ami mellett továbbra is sikeresen szerepelt a hazai és nemzetközi kiállításokon, melyeken 12 elismeréssel járult hozzá édesapja gyárának világhíréhez.

A gyár területe a növekvő kereslet és a termékportfólió bővítésének hatására folyamatosan növekedett. Míg a kezdetben a Felsővámház utca, Major utca és Pálya utca (ma Zsolnay Vilmos utca) által körülzárt területen csak pár kisebb épület ált (térképen kitöltés nélküli részek.), addig az ezredfordulóra a gyár már a pálya utca másik oldalán lévő telket is magában foglalta (térképen kockás kitöltéssel jelölt épületek). Zsolnay Miklós vezetése alatt a gyár a Pálya utca melletti épületekkel bővült (térképen ritkább vonalkitöltéssel jelölt részek), míg a két világháború között döntő részt keleti irányban terjeszkedett (térképen sűrűbb vonalkitöltéssel jelölt részek).

1. térkép. **A Zsolnay Gyár fejlődése**

Map 1. **Development of Zsolnay Factory**

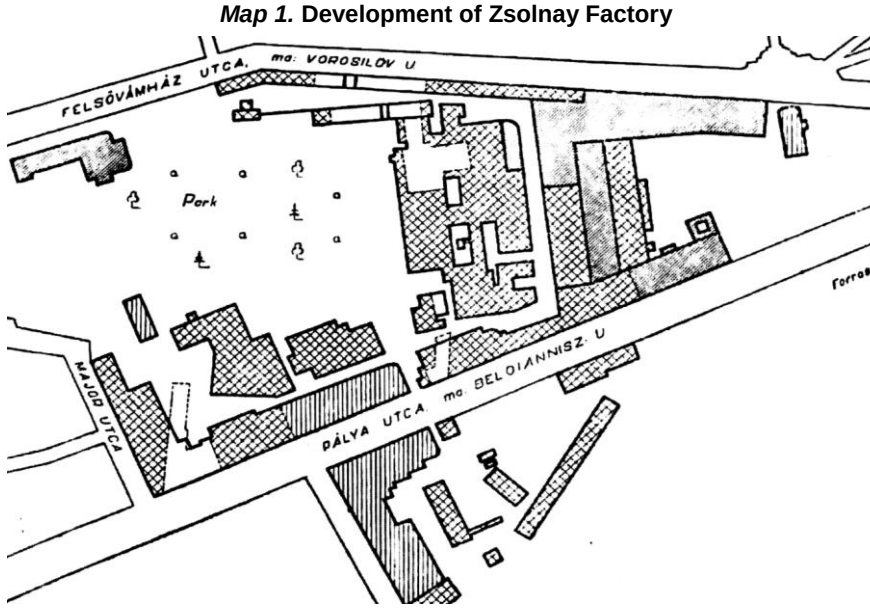

Forrás: Rúzsás Lajos (1954): A pécsi Zsolnay-Gyár története, Dunántúli Tudományos Intézet. Pécs. 65. old.

Zsolnay Miklós igazgatósága alatt kevés új technológia született, azonban annál több új forma és design. A historizáló stílust pár éves átmeneti időszakot követően a századfordulótól felváltotta a szecesszió, melynek remekműveit a gyár művészei egymástól függetlenül, ám egymásra hatást gyakorolva alkották meg. Zsolnay Miklósnak nem születtek saját gyermekei, ezért a Zsolnay név továbbörökítése érdekében örökbe fogadta nővére gyermekeit, akik nemcsak a nevet, de a családi vállalkozásban való közreműködést is megörökölték nagybátyjuktól. A harmadik generáció tagjai közül először Zsolnay Teréz fia, Zsolnay-Mattyasovszky Tibor lépett be a gyárba, aki nagybátyja kérésre magánhallgatóként iratkozott be a műegyetemre, melyet pár év után hátrahagyva a budapesti Kereskedelmi Akadémián fejezte be tanulmányit.

Az I. világháború nemcsak a gyárat, hanem a családot is sújtotta. A „Nagy háború" kitörését követően valamennyi ifjú Zsolnay leszármazottat behívtak katonai szolgálatra, akik távollétében Zsolnay Miklós egészségi állapota folyamatosan romlott. 1917-től feladatait már nem tudta ellátni, helyét három unokaöccse vette át a gyár élén. A világháború alatt a gyár díszáru- és építészeti kerámiagyártás helyett hadi célokra szolgáló ipari porcelán gyártására állt át. A szerb megszállás teljesen felőrölte a gyár tartalékait. A hazai nyersanyagforrásoktól elzárt gyár minden megmaradt nyersanyagát felélte, vagy a megszállók hordták el azokat, a béreket pedig csak hitelből tudták finanszírozni az új gyárigazgatók. A megszállás után a már évek óta Ausztriában betegeskedő Zsolnay Miklós élete is végett ért. A gyár vezetését végérvényesen a harmadik generáció korábban is a gyárban dolgozó férfi tagjai Zsolnay-Mattyasovszky Tibor és Zsolt és Sikorski Miklós vették át. Az unokatestvérek hosszú lejáratú hitelek felvételével stabilizálták a gyár működését, melyet közkereseti társasággá alakítottak. A háború utáni gazdasági válság miatt a termelés nem jövedelmezett, a lassú fellendülésnek az 1929-1933-as világgazdasági válság szabott gátat. A hajdan monopolhelyzetben lévő gyár a szerb megszállást követően ismételten dolgozók elbocsátására és megszorításkora kényszerült.

A fellendülés ismételt lehetőségét hordozta magában a II. világháborúra való tudatos készülődés, ami a hadiiparhoz szükséges villamosítási munkák miatt átmeneti fellendülést jelentett az ipari porcelán gyártásban. A világégés alatt a gyár tevékenysége szünetelt, melyet követően a család kísérletet tett a termelés folytatására, azonban a kiépülő kommunista gazdaságpolitika ennek gátat szabott.

IV. Zsolnayból Pécsi Porcelángyár

A gyárat 1948-ban államosították, a családtagokat elűzték a gyár területéről. A vagyonuktól megfosztott iparosok közül a Zsolnay családnak kellett talán a legnagyobb kínokat kiállni. Tekintve, hogy otthonuk a gyár területén volt, azt is hátra kellett hagyniuk, így Pécs egyik illusztris családja egyik napról a másikra földönfutóvá vált. Az államosítás során az 1902-ben megvásárolt budapesti Porcelán Fayence Gyár Budapesti Porcelángyár néven önállósult. A pécsi gyár pedig Pécsi Porcelángyár Nemzeti Vállalat néven az első öt éves terv keretében megkezdte az ipari porcelán gyártását. Öt éves kényszerpihenő után 1953-tól újra megkezdték a használati edény- és díszmű porcelán gyártását, míg a kályha- és építőkerámia gyártása – az állami lakásépítkezések igényei miatt – 1955-ben indult újra. A gyár által készített pyrogránit segítségével állították helyre sok más műemléképület mellett a Parlament és a Mátyás-templom világháborús sérüléseit.[7] A gyár dolgozói létszáma fokozatosan növekedett a tervutasításos rendszerben. A háborút követő megközelítőleg 700 fős létszám 1954-re ezer fölé emelkedett, míg 1960-ban 1250, 1965-ben

pedig már 1450 fő volt. Ezt követően a létszám 1400 és 1700 fő között ingadozott.[8] A vállalat 1963-ban elvesztette önállóságát, s É. M. Finomkerámia-ipari Országos Vállalat Pécsi Porcelángyára néven gyáregységgé minősítették vissza. A Zsolnay márkanév használatára 1974-től kerülhetett sor, amikor a magyar állam megegyezett Mattyasovszky-Zsolnay Margittal – Zsolnay Vilmos unokájával – annak használatáról. A gyár 1982-től újra önálló állami vállalatként működhetett 1991 végéig.

V. Huszonöt küzdelmes év története

1991. december 31-én az állami vállalatból létrejött a Zsolnay Porcelángyár Rt., mely 94%-ban állami tulajdonba, 6%-ban pedig – az ingatlanrészek miatt – a pécsi, a harkányi és az orfűi önkormányzatokhoz került.[9] A társaság kihasználva a „kinyíló piac" adta lehetőségeket a magasabb nyereséget ígérő műszaki porcelán és díszműtárgyak piacán pozícionálta magát, ami a kezdeti veszteségek után ugyan szerény nyereséget termelt a társaság számára. 1990-ben felmerült, hogy akár a teljes gyárat eladják az amerikai Riverside nevű társaságnak, aminek hatására Zsolnay-Mattyasovszky Miklós, a gyáralapító unokája és a gyár korábbi vezetője beperelte a gyárat, kérve a bíróságtól a „Zsolnay" márkanév- és az emblémahasználat megvonását.[10] A közel hét évig tartó per végén a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy „a márkanév a gyár termékeihez kötődik, így használata nem sért személyiségi jogokat, tehát nem kifogásolható". Bár a per végül a gyár szempontjából kedvezően zárult, azonban a kétes kimenetelű bírósági eljárás több potenciális befektetőt meghátrálásra késztethetett. A Riverside mellett 1992 szeptemberében CP Holdings Ltd., a Midlands Electricity Plc., valamint az Investor Rt. alkotta konzorcium tett vételi ajánlatot,[11] amit 1993 januárjában előszerződés követett. Végül az Állami Vagyonkezelő Rt. a konzorcium által támasztott elfogadhatatlan feltételek, többek közt a minimum 20 százalékos dolgozói létszámcsökkentés miatt elállt az üzlettől.

Ezt követően nyílt privatizációs ajánlati felhívással kerestek új vevőt a társaságra.[12] 1994 júniusában a gyár vezetése engedélyt adott a gyár MRP-szervezetének megalakulására, lehetőséget teremtve ezzel a dolgozóknak a részvényvásárlásra.[13] Bár a kiírásra több jelentkező is akadt – többek között konzorciumi tagként a gyár MRP-szervezete is megvásárolta volna a gyár harmadát – az ÁPV Rt. eredménytelennek nyilvánította a pályázatot és októberben új kiírást tett közzé azon megkötésekkel, hogy a 84%-os tulajdonrészre nem lehet kisebb összeget ajánlani, mint a névértéke, továbbá, hogy a vásárlók garancia igényei a vételt illetően hátrányt jelentenek a privatizációs pályázatok elbírálásakor. Ezek mellett a vételár kiegyenlítésekor kárpótlási jegyet csak 10%-ban fogadtak el.[14]

A szigorú pályázati felhívás, főként a kárpótlási jegyek kisarányú elfogadása miatt ez a pályázat is eredménytelenül zárult.[15] Az ÁPV Rt. 1994 áprilisában az eddigi négy legjobb ajánlattevőnek elküldte az új privatizációs pályázatot, amelyet követően 1995. június 16-án került sor a Zsolnay Porcelángyár Rt. privatizációjára. A gyár 74,3%-át egy, a Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt.-ből (51%) és négy magánbefektetőből (23,3%) álló konzorcium vásárolta meg.[16] A privatizáció során a gyár MRP szervezete is tulajdonossá vált.[17] A versenyképesség növelése érdekében az új tulajdonosok megkezdték a gyártás modernizálását, melynek keretében két új égető kemence került üzembe helyezésre, s megkezdődött a gyár energiaorganizálási programja.[18] A gyár termelési szerkezetében továbbra is a korábbi négy fő termelési ág: a porcelánszigetelő, a pyrogránit, a háztartási edény és a díszműtárgyak gyártása volt a legjellemzőbb. Az értékesítés volumenének növelése érdekében – immáron TÜV és CERT tanúsítványok birtokában – a gyár bővítette

márkaboltjainak számát, ami a rendszerváltás előtti 5 üzletről 25-re bővült. A privatizációban részt vevő négy magánszemély nem tudta teljesíteni a privatizáció során vállalt 150 millió forintos tőkeemelést, ezért tulajdonrészüket az ÁPV Rt. által alapított Pannon Váltó Rt. számára értékesítették.[19] A gyár ebben az évben az Európai Unió PHARE-programjának keretében 370 ezer ECU vissza nem térítendő támogatást kapott a nyugati típusú vezetési és munkakultúra meghonosítására, emberi erőforrás fejlesztésre, valamint marketingtevékenység javítására. HYFERP-társaságként[20] további 700 ezer ECU kedvezményes hitelben részesült, melyet a termelést gazdaságosabbá tevő berendezések megvásárlására fordítottak.[21] 1997-re a gyár 99%-ban az MBFB utód Magyar Fejlesztési Bank tulajdonába került. Ezzel eltekintve a négy magánbefektető kevesebb, mint egy két éves tulajdonlásától nem a gyár privatizációjára, csupán az állami vagyonkezelők és azok leányvállalatai közötti mozgatásra került sor, melynek eredményeként a gyárnak egy évtizedig nem volt igazi gazdája.

1999-ben az elektromos porcelánszigetelők értékesítésében jelentkező nagyarányú piacvesztés nemcsak a nyereség elmaradását vonta maga után, hanem felszínre hozta a gyár működését régóta negatívan befolyásoló szerkezeti válságot, illetve a termelési és minőségi problémákat. Az ÁPV Rt. határozata alapján 1999-ben a tulajdonos Magyar Fejlesztési Bank három részre bontotta a gyárat. 500 milliós törzstőkével létrejött – a gyárból kiváló és függetlenedő díszmű és épületkerámia részleget magában foglaló – a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt., melynek feladata a kézi festésű edény és díszmű termékek, a pyrogránit, és az eozin gyártása. A gyár területén elhelyezkedő műemléképületek fenntartásának és felújításának feladatát a Zsolnay Örökségkezelő Közhasznú Társaság örökölte meg, melyet 350 milliós alaptőkével alapítottak. A meglévő Zsolnay Porcelángyár Rt. pedig a műszaki porcelángyártást folytatta.[22] A társaság szétdarabolása mögött a gyár versenyképességének és működőképességének helyreállítási szándéka állt. Az MFB a kötelezettségterhes gyárból le kívánta választani a műemlékkezelést, és a versenyképesnek gondolt ágazatokat, míg a veszteséges tevékenységekkel együtt fel kívánta számolni a kötelezettségeket magán viselő anyacéget.

2003. június 17-ig a Magyar Fejlesztési Bank üzemeltette a három társaságot, ami ekkor átkerült az ÁPV Rt. tulajdonába. 2006-ban Pécs Város Közgyűlése a sikeres Európa Kulturális Főváros pályázat egyik nagyberuházása, a Zsolnay Kulturális Negyed megvalósítása érdekében kezdeményezte az államnál a gyár önkormányzati tulajdonba adását. A 2006-ban lezajlott térítésmentes vagyonátadás során mindhárom társaság Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának kizárólagos tulajdonába került. Az átvételt követően sor került az időközben teljesen kiüresedett Porcelángyár Rt. beolvasztására a Porcelánmanufaktúrába. A lépést a szétválasztást eredetileg indokoló módszer sikertelensége eredményezte. A Porcelángyárban megmaradó szigetelőgyártást a szétválást követően szinte azonnal értékesítették, s megkezdték a társaság felszámolását, melyet azonban forrás hiányában nem vittek végig. A szétválás ezzel pont az ellenkező hatást érte el. A Porcelángyárnál maradó infrastruktúra nélkül a Porcelánmanufaktúra képtelen lett volna folytatni a termelést, a Zsolnay társaságok közötti elszámolások pedig tovább terhelték a társaságok működését. A gyárak átvétele a térítésmentes vagyonátadás ellenére mintegy fél milliárdos kötelezettséget rótt az új tulajdonosra. Az ÁPV Rt. három éves tulajdonlása alatt tőkeemelés, vagy tulajdonosi kompenzáció helyett tagi kölcsönnel finanszírozta a gyár veszteséges működését, mely kötelezettséget az átadás során rendezni kellett, így a térítésmentes vagyonátvétel valójában mintegy 447 millió forintos kötelezettséget jelentet a város számára.

Pécs városa a Zsolnay Kulturális Negyednek szánt gyáregységek kiürítését követően továbbra is csak veszteségesen tudta a gyárat működtetni, ezért ismételten felmerült a gyár

privatizációja. 2010-ben az FCB cégcsoport vásárolta meg egy projektcégen, a Manufaktúra-Befektető Kft.-n keresztül a gyár 49%-át, mely céget 1 év után továbbadott a Közgép Zrt. számára, aki mintegy 160 millió forintot fordított a gyár megújítására. Ez az összeg azonban korántsem volt elegendő a továbbra is alapvető strukturális problémákkal küzdő gyár nyereségesé tételéhez, mert a múltbéli kötelezettségek rendezése szinte teljesen felemésztette ezt a forrást. Egy év elteltével a menedzsment jogokat birtokló kisebbségi tulajdonos jelképes, 1 forintos vételáron értékesítette a gyárat a többségi tulajdonos városnak, akik ismételten szakmai befektető bevonásával képzelték el a több mint 150 éves, szebb időket is megélt gyár további működtetését.

A gyárat a sűrű tulajdonosváltás, az elmaradt beruházások és a felgyülemlett adósság súlya mellett a folyamatosan romló piaci környezet is sújtotta. A romló értékesítési lehetőségek, valamint az Európán kívülről, döntő részt Kínából beáramló olcsó háztartási porcelánok tovább szűkítették nemcsak a Zsolnay, hanem valamennyi magyarországi porcelánmanufaktúra termelési lehetőségeit. Zsolnay gyár esetében kevesebb, mint másfél évtized alatt közel a felére esett vissza az értékesítés volumene, amit folyamatos elbocsátások követtek, melynek következtében a gyár dolgozóinak létszáma az ezredforduló 431 dolgozójáról 2012-re alig több mint a felére 221 főre csökkent. A gyár működése csak folyamatos tulajdonosi dotációval volt megvalósítható, mely fokozta új szakmai befektető bevonásának szükségességét. A Zsolnay gyár helyzete nem egyedi, hasonló problémákkal küzd mind a Herendi-, mind a Hollóházi Porcelánmanufaktúra, akik tevékenységét a magyar állam, vagy az állami vagyonkezelő, MNV Zrt. támogatja. Hasonló tárgyalások folytak a pécsi gyár működésének állami támogatása kapcsán is, azonban ezek kézzel fogható eredményt nem hoztak.[23]

***1. ábra.* Zsolnay gyár értékesítési volumene ezer forintban**

***Diagram 1.* Sales volume of the Zsolnay Manufacture in 1000 Ft**

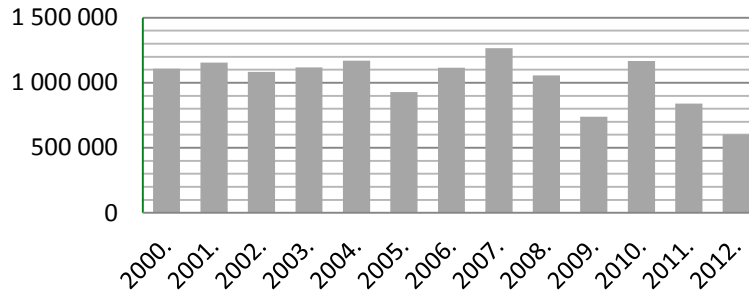

Forrás: Saját szerkesztés a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Zrt. adatai alapján

2013 februárjában új szakmai befektetőként Bachar Najari szír származású üzletember vásárolta meg a gyár többségi részvénypakkját Pécstől azzal a szándékkal, hogy a gyáralapító Zsolnay Vilmos nyomdokain ismét világszinten ismert, keresett márkává tegye a pécsi díszműveket.[24]

A pécsi Zsolnay Gyár 161 éves működése során megélte a nemzetközi hírnév sikerét és a háborúk, gazdasági válságok nehézségeinek veszteségét is, azonban a nehézségeket leküzdve napjainkban nem csak Pécs, de Magyarország és Európa ipar- és kultúrtörténetének élő relikviája. Tradícióit a Zsolnay Kulturális Negyed és a Janus Pannonius Múzeum tárlatai mutatják be a nagyközönség számára, annak reményében, hogy a gyár jelenlegi és jövőbeli termékei tovább gyarapítják e gyűjteményeket.

Jegyzetek

1. Kaposi Z. (2006): 14. old.
2. Zsolnay Vilmos 1828-1928 (1928): 6. old.
3. Zsolnay Vilmos 1828-1928 (1928): 12. old.
4. Jávor K. (2004): 239. old.
5. Rúzsás L. (1954): 94–95. old.
6. Hárs É. (1996): 265. old.
7. Sikota Gy. (1975) 227. old.
8. Romváry F. (2001) 220–221. old.
9. ÚDN 1993. május 22. 1–2.
10. ÚDN 1990. március 9. 3.
11. ÚDN1992. augusztus 15. 1.
12. ÚDN 1993. október 13. 1.; MH 1997. szeptember 30. 6. old.
13. Az MRP keretében az adott vállalat dolgozói kedvezményes feltételekkel vásárolhatták meg a társaság részvényeit. A program a társaságok kisebbségi hányadát kívánta ily módon a dolgozók kezébe juttatni. Az MRP-szervezetek azon privatizációs eljárások során játszottak komolyabb szerepet, ahol nem jelentkezett komoly külföldi érdeklődő a társaság privatizációjára, s a hazai nagybefektetők sem mutattak komolyabb érdeklődést a társaság iránt
14. ÚDN 1994. június 15. 1.; ÚDN 1994. október 15. 9. o.
15. ÚDN 1994. december 22. 1.
16. ÚDN 1995. június 23. 7.
17. ÚDN 1995. július 22. 10.
18. ÚDN 1995. november 9. 3.
19. ÚDN 1996. március 2. 10.; HVG, 1999. március 20. 127. old.
20. Európai Unió PHARE programja keretében kapott támogatások elosztására létrehozott alap.
21. ÚDN 1996. július 16. 1.; ÚDN 1996. július 17. 1, 10.
22. ÚDN 1999. április 17. 6.
23. Interjú Hunyadi Bálinttal, a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Zrt. gazzdasági igazgatójával (2014. január 29.)
24. ÚDN 2013. január. 14., 1,3.

Felhasznált irodalom

Erdei É. (1997): Zsolnay kontra Zsolnay. Magyar Hírlap, 1997. szeptember 30. 6. old.

Hárs É. (1996): Zsolnay Porcelángyár In: Kassai Miklós (szerk.) Pécs–Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 Pécs: Baranya Megyei Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége 1996. 261–268. o.

Jávor K. (2004) A Zsolnay család In: Sebők M. (szerk.): Sokszínű kapitalizmus. HVG Kiadó, Budapest.

Kaposi Z. (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.

Mink M. (1999): Válságban a Zsolnay-gyár: Tányérjóslás. Heti Világgazdaság, 1999. március 20. 121–127. old.

Új Dunántúli Napló. 1990. március 9. 3.; 1992. augusztus 15. 1.; 1993. május 22. 1–2.; 1993. október 13. 1.; 1994. június 15. 1.; 1994. október 15. 9.; 1994. december 22. 1.; 1995. június 23. 7.; 1995. július 22. 10.; 1995. november 9. 3.; 1996. március 2. 10.; 1996. július 16. 1.; 1996. július 17. 1, 10.; 1999. április 17. 6.; 2013. január. 14., 1,3.

Romváry F. (2001) A Zsolnay-Gyár 1945 után – In memoriam Zsolnay Vilmos (1928-1900) In: Szirtes G.–Vargha D. (szerk.): Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs.

Rúzsás L. (1954): A pécsi Zsolnay-Gyár története, Dunántúli Tudományos Intézet. Pécs.

Sikota Gy. (1975) A gyár története. 1948–1973 között. Corvina. Budapest.

Zsolnay T.–M. Zsolnay M. (1975): A gyár és a család története. Corvina. Budapest.

Zsolnay Vilmos 1828–1928 (1928): Dunántúl Egyetemi Nyomdája. Pécs.

A SZEGEDI IDEGENFORGALMI SZEKTORBAN DOLGOZÓK SZÁRMAZÁSI- ÉS LAKHELYÉNEK TÉRBELI JELLEGZETESSÉGEI

SPATIAL CHARACTERISTICS OF THE PLACE OF ORIGIN AND PLACE OF LIVING OF PEOPLE WORKING IN THE SZEGED TOURISM SECTOR

MIHÁLY PÉTER DÁNIEL főiskolai adjunktus
SZTE JGYPK Szakképzési, Távoktatási és Továbbképzési Központ

Abstract

The study of the human resources of the Szeged tourism sector was conducted in 2012. In the course of the investigation, 875 employees of 167 facilities and businesses were contacted. The present paper – based on the databases of the survey – investigates the spatial characteristics of people working in the city's tourism sector based on their places of origin and places of living. The aim of the study is to find answers to the following questions: Where do people working in the Szeged tourism sector come from? As the touristic centre of the Southern Great Plain region, to what extent does Szeged attract employees from its environs? How many people are motivated to commute as a result of job opportunities in the Szeged tourism sector? The responses provided for the questions were analysed according to roles played in the tourism structure, breakdown of age group, highest level of school qualification and qualifications in tourism.

The Szeged tourism sector mainly employs people of local origin. The majority of those participating in the survey had a permanent address in Szeged. The study mainly focuses on those respondents who are not from Szeged or do not live in Szeged. The significance of the survey lies in the fact that it examines the tourism of Szeged from a new aspect, which sheds light on important spatial relations.

1. Bevezetés

A turizmus a magyar gazdaság egyik prosperáló ága. A turizmus kapcsolatos ágazatok közvetlen hatásának eredménye a hazai GDP-hez való 5,9%-os hozzájárulás. Magyarországon 2012-ben a turizmusban foglalkoztatottak száma megközelítőleg 323 000 fő, ami a teljes foglalkoztatottak 8,4%-át jelenti.[1]

Az idegenforgalmi ipar alapvetően hat a településszerkezetre, befolyásolja a foglalkoztatást, meghatározza a települések fejlesztési irányait, újjáalakítja a térségi kapcsolatokat, formálja a környezetet, az életmódot, az életminőséget, és a jövedelmet is.[2] A szegedi gazdaság egyik húzóágazata a szolgáltató szektor és azon belül kitüntetett szerepet kap a turizmus és vendéglátás.

A turizmus jelentős munkaerő-felvevő, élőmunka-igényes ágazat.[3] Az idegenforgalmi szolgáltatást nyújtó munkaerő minősége nagymértékben befolyásolja a helyi vállalkozások sikerességét, ami így kihatással van a térség gazdasági fejlődésére. A jelen tanulmány a szegedi idegenforgalmi szektor vonzáskörzetét vizsgálja a benne dolgozók születési helye és lakóhelye szerint.

2. Kutatási előzmények

A turizmussal foglalkozó kutatások előterébe az elmúlt két évtizedben kerültek a foglalkoztatottak migrációjával és mobilitásával kapcsolatos munkák. Közülük kiemelkednek az alábbi tanulmányok.

A turizmus jellemzően szezonálisan kínál munkaalkalmat, amely előre vetíti az idegenforgalmi humánerőforrás rendszeres migrációját.[4] A turizmusban munkát vállalók alap-, közép- és felsőfokú szakképesítéssel rendelkeznek, de más területekről is érkezett szakemberek is dolgoznak az idegenforgalmi iparágban; jogász, közgazdász végzettséggel bírók.[5]

Különösen a fejlődő országokban érvényes, hogy a szállodák élére gyakran külföldről érkezik a kvalifikált az ún. import munkaerő.[6]

A turizmusban a személyzet fluktuációja magas szintű. A nők, fiatalok és a nemzetközi személyzet aránya is magas.[7]

Új-Zélandon végzett felmérés megállapította, hogy a bevándorlóknak magukkal hozzák saját szellemi tőkéjüket, ami a szakértelemben, a gyakorlati tudásban és a marketing formájában manifesztálódik. Ezek mind a bevándorlók pozitív velejárói.[8]

3. A vizsgálat céljai

Szeged ma a tudomány, kultúra központja, amely egyaránt hordoz lokális, regionális és nemzetközi funkciókat. A város különösen emberléptékű és atmoszférájú település, amelynek nemzetközi összevetésben is kiemelkedő eleme a belváros arculata, a természeti adottságok.[9] Emellett Szeged a Dél-alföldi régió idegenforgalmi központjaként a hazai és a külföldi turisták kedvelt célpontja. A város idegenforgalmi szektora – a turisták mellett – a munkavállalókat is vonzza.

Vajon Szeged idegenforgalmi szektora mely – hazai és külföldi – térségekből elégíti ki munkaerő igényét? Túlnyomórészt helyi születésűek dolgoznak a szegedi turizmusban? Vagy – többek között az idegen nyelvtudásuk miatt – nagyszámú külföldi munkaerőt is alkalmaznak? Az ország más térségéből származók milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek? Mely korcsoport a legmobilisebb? Megállapítható-e hogy, az idegenforgalmi struktúra mely szektorában dolgozók körében a legnagyobb a Szegedre letelepülők aránya? Mely környékbeli településekről vonzza Szeged napi szinten magához az ingázó munkavállalókat? Ők milyen jellegzetességekkel bírnak? Valami fokú összefüggés fenn áll-e a születési hely és Szegedre való ingázás között az életkor, a legmagasabb iskolai végzettség és az idegenforgalmi struktúra relációban? A tanulmányokban ezekre a kérdésekre keressük a választ.

4. Kutatás módszerei

A területre vonatkozó források áttanulmányozását követően, a kutatásba azokat az idegenforgalmi létesítményeket és vállalkozásokat vontuk be, amelyek a szegedi önkormányzat idegenforgalmi hivatalának kiadványaiban, a város hivatalos honlapján (szegedvaros.hu), a Szeged c. útikönyvekben, a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió tematikus útvonalait bemutató kiadványokban, a szegedi székhelyű Idegenvezetők és Országjárók Dél-alföldi Egyesülete tagjainak ajánlásaiban szerepeltek.

Az adatgyűjtés – előzetes telefonos megkeresést követően – egyrészt személyesen végzett kérdőívezéssel valósult meg, melynek során 167 szegedi vállalkozás és létesítmény

875 munkavállalója állt rendelkezésünkre. Másrészt törekedtünk szervezetek vezetőivel, tulajdonosaival részletes szakmai beszélgetéseket folytatni, amelyek során megismerkedtünk a vállalkozások történetével, működtetésével, vendégkör összetételével továbbá szezonalitással, a korábbi fejlesztésekkel, és a jövőbeli tervekkel kapcsolatos kérdésekre is választ kaptunk. Az önkéntes és név nélküli kérdőívezés során az idegenforgalmi infrastruktúra létesítmény dolgozóinál az alábbi feltételeket szabtunk: csak azok töltöttek ki kérdőívet, akik munkájuk során a látogatókkal és turistákkal közvetlen kapcsolatban álltak vagy a létesítmény idegenforgalmi tevékenységért feleltek. A kódolt és digitalizált adatok kiértékelését SPSS szoftver felhasználásával végeztük el.

5. A vizsgált terület fő idegenforgalmi jellemzői

Szeged a Dél-alföldi régió központja 168 048 lakossal rendelkezik,[10] a Tisza és a Maros torkolatánál, az E75-ös és a M43-as autópályák találkozásánál, a szerb–román–magyar hármas határ közelében helyezkedik el. A régészeti feltárások szerint ősidők óta lakott terület. Az 1879-es tiszai árvizet követően a város újjáépült modern nagyvárosi (körutas-sugárutas) szerkezettel, eklektikus, szecessziós stílusú épületekkel. Az első világháborút követően Szegedre települt a kolozsvári egyetem (1921), valamint a Csanád egyházmegye püspöksége (1923),[11] amelyek nagyban hozzájárultak a város kulturális központtá fejlődéséhez. Napjainkban Magyarország egyik legnagyobb egyeteme működik a városban, 2010-ben 25 775 hallgatóval.[12] A város turizmusa a gyógyvizekre, a szakrális objektumokra, a nemzetközi hírnévvel rendelkező szabadtéri színházi programokra,[13] sport rendezvényekre, tudományos konferenciákra, valamint a térség folklórjára épül. A város kihasználatlan idegenforgalmi potenciálja a Tisza folyó, amely Szegedtől Magyarkanizsáig határfolyó szerepet tölt be.[14] A folyó kínálta öko- és vízisport-turisztikai adottságokon túl kitűnő rekreációs és sportturisztikai lehetőségek vannak a város környékén (pl. horgász, kerékpáros és lovas turizmus).[15]

Az elmúlt évek külpolitikai változásai nagymértékű és pozitív változást idéztek elő Szeged turizmusában. Keleti szomszédunk Románia 2007. január 1-jén az Európai Unió teljes jogú tagja lett, míg déli szomszédunk, Szerbia állampolgárainak vált könnyebbé az utazás, azzal, hogy velük szemben 2009. december 19-én eltörölték a vízumkényszert. A szerb és román állampolgárok már korábban is kapcsolatba kerültek a Dél-alföldi régióval, de számukra leginkább tranzit térségként jelent meg Szeged és környéke.

Napjainkra viszont keleti és délkeleti szomszédjaink számára nemcsak tranzit, hanem idegenforgalmi célállomássá vált a hazánk délkeleti térsége, ami a statisztikai adatokban is megmutatkozott. Az elmúlt években a szerbek és románok által eltöltött vendégéjszakaszám – a bővülő idegenforgalmi adottságok és ezeken alapuló fejlesztések hatására – dinamikusan emelkedett Szegeden.

A szerb vendégszám a szegedi kereskedelmi szálláshelyeken 2010-ről 2011-re 434,1% (!)-kal emelkedett, míg 2011-ről 2012-re pedig 194,6%-os emelkedés realizálódott. A szerb vendégéjszaka szám változása 2010-ről 2011-re 437,7%-kal emelkedett, míg 2011-ről 2012-re 204,8%-os növekedés valósult meg. A román vendégéjszaka szám 2011-re előző évhez képest 109,1%-kal emelkedett, míg a vendégéjszaka szám 2010-hez képest 119,6%-kal. 2011-es képest az áltagos tartózkodási idő a szerbek részéről 1,9-ről 2 vendégéjszakára, míg a román vendégek tartózkodási ideje1,5-ről 1,6 napra emelkedett 2012-ben.

***1. táblázat.* Szerb és román vendégszám a szegedi kistérségben**

***Table 1.* Serbian and Romanian tourists in Szeged**

	Szerb turisták		Román turisták	
	2011	**2012**	**2011**	**2012**
Vendég szám (fő)	3 946	7 678	9 210	7 280
Előző év %-ában	434,1	194,6	109,1	79
Vendégéjszaka szám (éj)	7 384	15 124	13 892	11 340
Előző év %-ában képest	437,7	204,8	119,6	81,6
Átlagos tartózkodási idő (nap)	1, 9	2	1,5	1,6
Átlagos tartózkodási idő előző év %-ában	100,8	105,3	109,6	103,3

Forrás: KSH (2011, 2012) Táblázat: saját szerkesztés

A fenti kedvező mutatók alapján felvetődik a kérdést: a szegedi turizmusban dolgozók közül mennyien tudják anyanyelvűkön megszólítani a szerb és román vendégeket?

6. A vizsgálat eredmények

A felmérés során 841 válaszadó adta meg *születési helyét*. A válaszadók 104 településen születtek, ebből 16 külföldi település. A válaszadók 60%-a szegedi születésű.

***1. térkép.* Szegedi turizmusban dolgozók születési helye az idegenforgalmi struktúra szerint**

***Map 1.* Places of birth of people working in tourism in Szeged according to touristic structure**

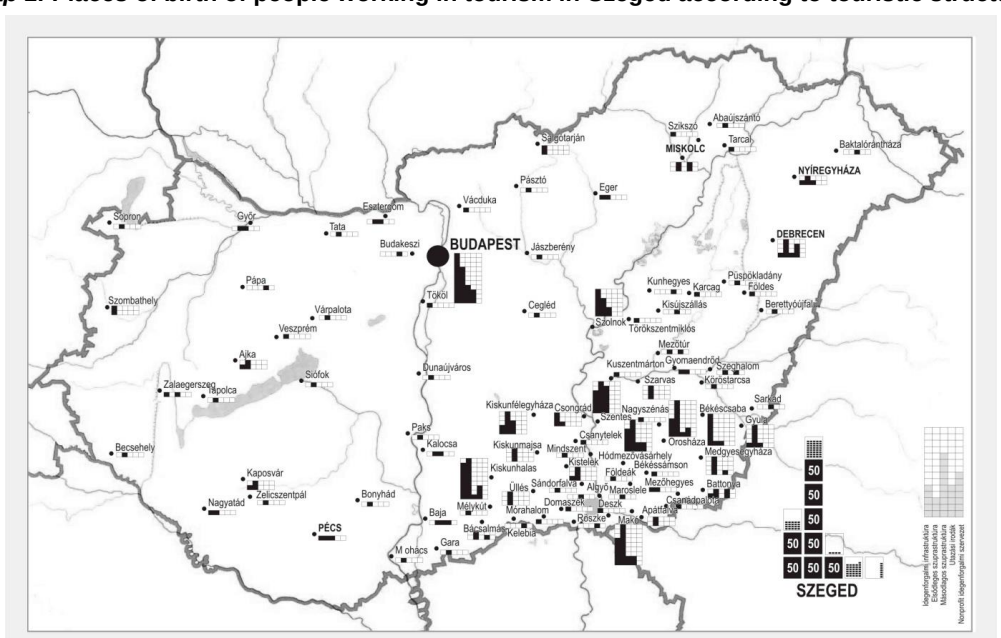

Forrás: kérdőíves felmérés (2012) Térkép: saját szerkesztés (2014)

A megkérdezettek 70%-át a Csongrád megyében születettek teszik ki, míg a 82%-uk a Dél-alföldi régióból való. Békés és Bács-Kiskun megyékből származtak a válaszadók 6–6%-a. Jász-Nagykun-Szolnok megyeiek 2%-ot, míg Hajdú-Bihar megyeik 1%-ot képviselnek a felmérésben. A legtöbben – értelemszerűen – szegedi születésűek, Budapesten

születtek 26-an, míg Makón 19-en, Szentesen 18-an. Budapesten született a válaszadók 3%-a. A külföldi települések közül Szabadkán születtek a legtöbben, 16-an, ami azt jelenti, hogy a külföldön születettek 40%-a Szabadkán látta meg a napvilágot. A megkérdezettek 76%-a az alábbi tizenkét településen születettek.

2. táblázat. **A szegedi idegenforgalmi szektorban dolgozók fő származási helyei létszámmal**

Table 2. **Main places of origin of people working in the Szeged tourism sector with numbers of people**

1.	Szeged	497 fő
2.	Budapest	26 fő
3.	Makó	19 fő
4.	Szentes	18 fő
5.	Kiskunhalas	17 fő
6.	Szabadka	16 fő
7.	Hódmezővásárhely	16 fő
8.	Orosháza	14 fő
9.	Szolnok	12 fő
10.	Kiskunfélegyháza	10 fő
11.	Békéscsaba	9 fő
12.	Debrecen	9 fő

Forrás: kérdőíves felmérés (2012) Táblázat: saját szerkesztés (2014)

A 841-ből mindösszesen 39 fő született külföldön, ők 16 különböző településen. A legtöbben 27 fő a mai Szerbiából származnak. Romániából 6 fő, míg Ukrajnából 1 fő, Lengyelországból 1 fő, Egyiptomban 1 fő, míg az Amerikai Egyesült Államokban szintén 1 fő származott. Hogy milyen arányt képviselnek körükben a magyar ajkúak? A 17 külföldi település közül 12 a Történelmi Magyarország területén helyezkedett el. Az egyéb településen 1–1 fő született.

3. táblázat. **Szeged turizmusban dolgozó külföldiek születési helye**

Table 3. **Places of birth of foreigners working in tourism in Szeged**

Származási hely (ország)	Születési település	Létszám (fő)	A születési településeken a magyarok részaránya (%)	Kárpát-medence területéről származik
Szerbia	Topolya	3	58%	Igen
Szerbia	Horgos	1	85%	Igen
Szerbia	Szabadka	16	35%	Igen
Szerbia	Újvidék	3	4,00%	Igen
Szerbia	Verbász	1	6%	Igen
Szerbia	Zenta	3	79%	Igen
Románia	Arad	2	10%	Igen
Románia	Jászvásár	1	0,03%	Nem
Románia	Kolozsvár	1	15%	Igen
Románia	Lugos	1	10%	Igen
Románia	Érmihályfalva	1	80%	Igen
Románia	Szentegyháza	1	97%	Igen
Románia	Curtea de Arges	1	0%	Nem
Ukrajna	Ungvár	1	7%	Nem
Egyiptom	Kairó	1	-	Igen
USA	Willmar	1	-	Nem
Lengyelország	Lodz	1	-	Nem
Összesen:		**39 fő**		**34 IGEN /39 fő**

Forrás: kérdőíves felmérés (2012), szerb (2011),[16] román (2011)[17] és ukrán (2001)[18] népszámlálási adatok alapján. Táblázat: saját szerkesztés (2014)

A válaszadók kor szerinti megoszlása a következő: 67%-uk 16–39 év közötti korcsoportba tartozók. (A kategória alsókorhatára 16 év, mivel ennyi idős volt a legfiatalabb válaszadó.) Ami megerősíti azt a – nemzetközi – megállapítást, hogy az idegenforgalmi szektorban túlnyomórészt fiatalok dolgoznak. A 40–59 év közötti korosztályhoz a válaszadók 28%-a tartozott. Míg 60 év felettiek 5%-ot képviseltek. A válaszadók legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása a következő: legnagyobb arányban a középiskolai (34%) és főiskola, egyetemi végzettségűek (33%) jelentek meg a felmérésben. Az előbbiek magas aránya magyarázható a (vendéglátó) szakmunkás végzettségűek érettségire való továbbtanulásával. Összehasonlítva a főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkezőket a Szegeden születetteken és a nem Szegeden születetteken belüli arányával, megállapítható, hogy nagyobb arányban szerepel a nem szegedi születésűek körében a főiskolai, egyetemi végzettség (44%).

A felmérés során 858 fő adta meg, hogy *honnan jár szegedi munkahelyére dolgozni*. A válaszadók 89%-a (756 fő) Szegeden él. A megkérdezettek mindössze 11%-a naponta ingázik Szegedre. 93 fő ingázik szegedi idegenforgalmi/ idegenforgalomhoz kapcsolódó munkahelye és lakóhelye között. 22 Szeged környéki településről ingáznak a megyeszékhelyre. A 22 település közül 9 a szegedi kistérséghez tartozik. 48 fő ingázik a szegedi kistérségi falvak valamelyikén lévő lakóhelyéről Szegedre. A legtöbben 12-en Hódmezővásárhelyről, ugyanannyian Domaszékről, 11-en Deszkről, 7-en Szatymazról ingáznak. Csongrád megyén kívüli településekről napi szinten nem ingáznak.

2. térkép. **Szegedi turizmusban dolgozók napi ingázás**

Map 2. **Daily commuting of people working in tourism in Szeged**

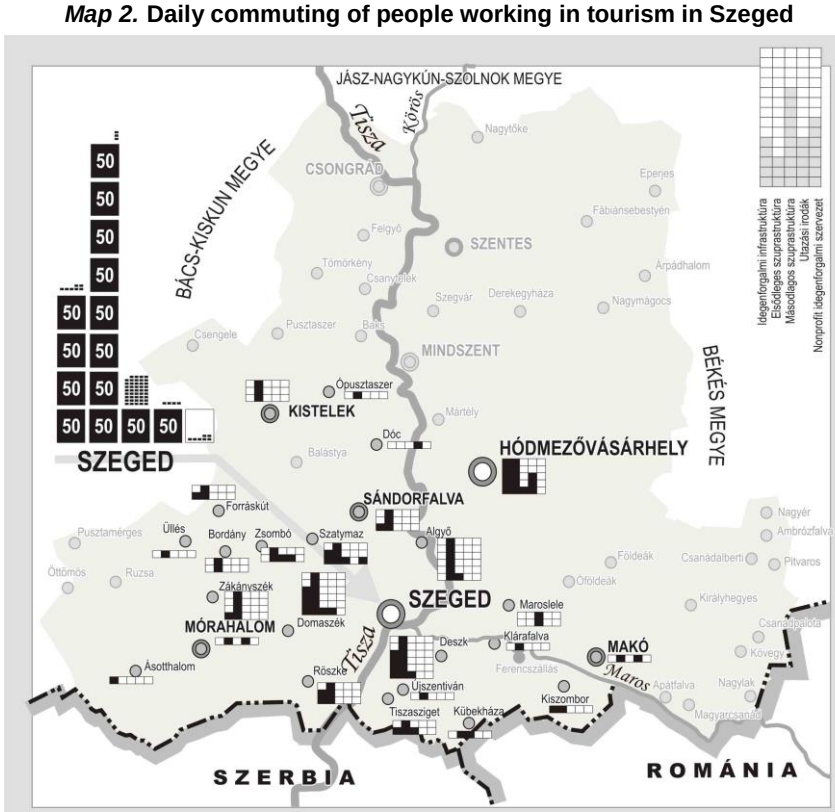

Forrás: kérdőíves felmérés (2012) Térkép: saját szerkesztés (2014)

A kiértékelés során, a Szegeden élők és a Szegedre ingázók átlagukat összehasonlítva, csak néhány százalékos eltéréseket tapasztaltunk. Ezért továbbiakban életkor, legmagasabb iskolai végzettség valamint idegenforgalmi struktúra szempontok szerint kerülnek a születési hely és ingázás összefüggése vizsgálat alá, közös táblázatban ábrázolva. A válaszadók 67%-a 16–39 év közötti korcsoportba tartozik, ami alátámasztja azt az állítást, hogy a turizmusban inkább a fiatalabb korosztály képviselői vállalnak munkát. A 60 év felettiek aránya mindössze 5%.

A 4. táblázat első vízszintes sora százalékban kifejezett értékben a szegedi születésűek, Szegeden élők arányát mutatja. Míg a második sorban, százalékban kifejezett értékek a nem szegedi születésűek, Szegedre ingázók arányát szemlélteti. Az életkor szerinti vizsgálat során kitűnik, hogy a 40–59 év közöttieknek 15%-a ingázik. Míg a szegedi turizmusban dolgozó 60 év felettiek 41%-a nem szegedi születésű. A legkevésbé a 16–39 év közöttiek ingáznak, közülük csak minden tízedik ember, a többiek Szegeden élnek.

***4. táblázat.* A születési hely és Szegedre ingázás arányainak összehasonlítása korcsoportok szerint (N = 830)**

***Table 4.* Comparison of the proportion of places of birth and commuting to Szeged according to age group**

16–39 év közötti korcsoport		40–59 év közötti korcsoport		60 év feletti korcsoport	
Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint
61%	90%	64%	85%	41%	88%
39%	10%	36%	15%	59%	12%

Forrás: kérdőíves felmérés (2012) Táblázat: Saját szerkesztés (2014)

A válaszadók legnagyobb arányban (34%-ban) középiskolai végzettséggel valamint főiskolai-egyetemi diplomával (33%-ban) rendelkeznek. Az előbbi arány magyarázható azzal, hogy a szakmunkásképző intézmények szakvizsgát követően tanulói számára lehetőséget biztosítanak az érettségi megszerzésére. Így vendéglátó szakma mellett érettségi bizonyítvánnyal rendelkeznek a tanulók, a 8 osztályra épülő szakiskolai végzettséggel a válaszadóknak csak 13%-a rendelkezett. A megkérdezettek 4%-a volt képzettség nélküli, csak általános iskolai végzettséggel rendelkező. Érdekes módon napjainkban népszerűségnek örvendő érettségire épülő szakképzésekben a megkérdezettek csak 16%-a rendelkezett, ami magyarázható azzal a jelenséggel, hogy a tanulók egyetemi, főiskolai tanulmányaikkal párhuzamosan (vagy később) végzik a szakképző iskolát.

A születési hely és Szegedre ingázás kapcsolatát a legmagasabb iskolai végzettség szerint vizsgálva az alábbiak állapíthatóak meg az *5. táblázat* alapján. A táblázat első vízszintes sora százalékban kifejezett értékben a szegedi születésűek, Szegeden élők arányát mutatja. Míg a második sor, a százalékban kifejezett értékek, a nem szegedi születésűek, Szegedre ingázók arányát szemlélteti. A további táblázatoknál ezt a jelölést alkalmazzuk.

Habár a 8 osztályra épülő szakmunkásképző iskola és szakiskolai végzettséggel rendelkezők 71%-a, illetve 69%-a szegedi születésűek, mégis a Szegedre ingázás tekintetében a legnagyobb arányt képezik. További érdekes jelenség, hogy a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezőknek mindösszesen 49%-a született a csongrádi megyeszékhelyen, nagyobbik hányaduk az ország egyéb térségéből érkezett Szegedre. Ez az érték a főiskolai és egyetemi szintű vendéglátó képzés hiányával magyarázható.

***5. táblázat.* A születési hely és Szegedre ingázás arányainak összehasonlítása legmagasabb iskolai végzettség szerint (N = 841)**

***Table 5.* Comparison of the proportion of places of birth and commuting to Szeged according to highest school qualification**

Általános iskolai végzettség		8 osztályra épülő szakiskola szakmunkásképző		Középiskola		Érettségire épülő szakiskola		Főiskola/egyetemi végzettség	
Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint
70%	88%	71%	86%	69%	87%	58%	92%	49%	90%
30%	12%	29%	14%	31%	13%	42%	8%	51%	10%

Forrás: kérdőíves felmérés (2012) Táblázat: saját szerkesztés (2014)

Egy térség idegenforgalmi kínálata három részből áll össze: (1) a vonzerők bemutatásra kiépült idegenforgalmi infrastruktúrából, (2) a helyi szállás- és vendéglátóhelyeket magába foglaló elsődleges szuprastruktúrából és (3) a személyes, egyéb és kiegészítő szolgáltatásokat magába foglaló másodlagos szuprastruktúrából (Michalkó G. 2004). Továbbá meg kell említeni a helyi idegenforgalmi szektorhoz tartozó utazási és rendezvényszervezői irodákat, valamint a helyi turisztikai kínálat promotálásáért felelős non-profit szolgáltató idegenforgalmi kft-ét, az utóbbi a helyi önkormányzat felügyelete alatt működik.

A *6. táblázatban* a fent említett öt kategóriához tartozó 852 fő adatai jelennek meg.

***6. táblázat.* A születési hely és Szegedre ingázás arányainak összehasonlítása idegenforgalmi infrastruktúra szerint (N = 852)**

***Table 6.* Comparison of the proportion of places of birth and commuting to Szeged according to touristic infrastructure**

Idegenforgalmi infrastruktúra		Elsődleges idegenforgalmi szuprastruktúra		Másodlagos idegenforgalmi szuprastruktúra		Utazási irodák/ Rendezvényszervező irodák		Non-profit idegenforgalmi vállalkozás	
Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint	Születési hely szerint	Szegedre ingázás szerint
55%	90%	65%	89%	60%	90%	50%	87%	87,5%	87,5%
45%	10%	35%	11%	40%	10%	50%	13%	12,5%	12,5%

Forrás: kérdőíves felmérés (2012) Táblázat: saját szerkesztés (2014)

A *6. táblázat* alapján megállapítható, hogy az elsődleges szuprastruktúrához tartozó vállalkozásokban dolgozók túlnyomó hányada (65%-a) szegedi születésű, környékbeli. Ami magyarázható az elsődleges szuprastruktúrában dolgozók szakmunkás és középiskolai végzettségűek magas arányával és a széles képzési kínálattal rendelkező vendéglátó oktatási intézmények jelenlétével, tehát nekik nem kellett más helyen szakmát tanulniuk és máshol munkát vállalniuk. Kiemelhetjük, hogy az idegenforgalmi szuprastruktúra létesítményeiben és az utazási és rendezvényszervező irodákban dolgozók körében az elsődleges szuprastruktúra kategóriához képest magasabb arányt képeznek a főiskola, egyetemi végzettségűek. Közülük legtöbben a Szegedi Tudományegyetem képzéseire érkeztek és telepedtek le a városban, vagy annak környékén, 90%-uk Szegeden él. Az utazási- és rendezvényszervező irodák alkalmazottjai jellemzően a felsőfokú szakképzettségűek: egyetemi, főiskolai diplomával is rendelkeznek.

7. Összegzés

A vizsgálat során az alábbi megállapításra jutottunk. A válaszadók túlnyomó része (60%-a) szegedi születésű, és Csongrád megyéből származik a megkérdezettek 70%-a. A válaszadók közül 38 fő külföldön született, az a szám a válaszadók 4,5%-a. A külföldiek születési településeiről elmondható, hogy 4 kivételtől eltekintve a Kárpát-medence területén helyezkednek el és magyar ajkú lakossággal rendelkezik. Tehát valószínűsíthető, hogy a külföldi születésűek túlnyomóhányada magyar anyanyelvű. A válaszadók 89%-a Szegeden él. Legtöbben Hódmezővásárhelyről, Domaszékről, Deszkről, Algyőről és Szatymazról ingáznak naponta, de számuk mindössze 51 fő. A 60 év felettiek 41%-a nem Szegeden született. A napi ingázók a fiatalabb korosztályból kerül ki, mert a 40–59 év közöttieknek csak a 15% ingázik. A főiskolai és egyetemi végzettségűek 49%-a nem szegedi születésű (ugyanakkor 90%-uk Szegeden él), ami összefüggésbe hozható a Szegedi Tudományegyetem képzéseinek vonzerejével, de ugyanakkor a főiskolai és egyetemi szintű idegenforgalmi és vendéglátóképzések helyi hiányával. Tehát az utóbbi esetben feltételezhető, hogy vagy az ország idegenforgalmi/vendéglátó képzést nyújtó egyetemeinek, főiskoláinak valamelyikén vagy külföldön szerzett diplomát a szegedi turizmusban dolgozó szakember. A legmagasabb iskolai végzettségeket vizsgálva megállapítható, hogy a szakmunkás végzettségűeknek 14%-a ingázik naponta! Idegenforgalmi struktúra összetevőit vizsgálva kiemelendő, hogy az elsődleges szuprastruktúrában dolgozók 65%-a szegedi születésű. Ennél magasabb aránnyal csak a 8 főt magába foglaló idegenforgalmi non-profit kft.-nél találkozhattunk, ahol egy munkavállaló kivételével mindenki Szegeden született. Míg az utazás- és rendezvényszervező irodák munkavállalóinak csak fele született Szegeden. Végezetül tehát Szeged turizmusában dolgozók – születhettek Magyarországon vagy külföldön – a városban, vagy annak környékén telepedtek le. Ebben közrejátszik Szeged sokszínű oktatási kínálata, gazdag kulturális élete, idegenforgalmi szektorában való elhelyezkedés lehetősége.

Jegyzetek

1. KSH (2013): Turizmus Magyarországon 2012. http://neta.itthon.hu/szakmai-oldalak/letoltesek/turizmus-magyarorszagon
2. Rechnitzer János (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel Imre–Lukovics Miklós (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged. 13–25. old.
3. Puczkó László–Rátz Tamara (1998): A turizmus hatásai. Aula Kiadó. Budapest. 491. old.
4. Uo.
5. Michalkó Gábor (2004): A turizmus elmélet alapjai. Turizmus Akadémia. Kodolányi János Főiskola. 218. old.
6. Puczkó László–Rátz Tamara (2002): A turizmus hatásai. Aula Kiadó. Budapest. 490. old.
7. Pizam, Abraham (2010): International Encylopedia of Hospitality Management. Elsevier Ltd. Oxford. 705 old.
8. Aitken, Carmen–Hall, Michael. C. (2000): Migrant and International Skills and their Relevance to the Tourism Industry: Fact and Fiction in the New Zealand Context. Tourism geographies, 2/1. 66–86. old.
9. Mészáros Rezső (2004): Szeged jövőképe(i)? Abonyiné P. J.–Komarek L. (szerk.) (2004): 40 éves a Szegedi Tudomány Egyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke. Szeged. 29–34. old.
10. KSH (2011): http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_06_ 2011.pdf
11. Mihály Illés–Mihály Péter (2008): Vezérfonal szegedi városnézésekhez. Szegedi idegenvezetők részére. Szegedi Egyetemi Kiadó. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 149. old.

12. www.u-szeged.hu
13. Mihály Péter (2006): Csongrád megye turisztikai célpontjai és azok látogatottságának néhány kérdése. In: DOSZ Konferenciakiadvány, Budapest. 111–116. old.
14. Mihály Péter (2007): A kulturális turizmus Szeged életében (75 éves a Szegedi Szabadtéri Játékok). In: T. Kiss Tamás (szerk.): Kultúra – művészet – társadalom a globalizálódó világban. Konferencia kötet. Szeged. 264–266. old.
15. Győri Ferenc (2013): Természetföldrajzi adottságokat kiaknázó sportrekreációs és sportturisztikai kínálat Szegeden és környékén. In: Veres László (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok Abonyiné Dr. Palotás Jolán tiszteletére. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. 157–170. old.
16. Religion, Mother Tongue and Etnicity. Data by municipities and cities. Population. 2011 Census of Population, Household, Dwellings int he Repblic of Serbia. 302 old.
17. Populatia Stabila Dupa Limba Materna – Judete, Municipii, Orase, Comune, Romania – Institutul National de Statistica. http://www.insse.ro/cms/
18. Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematika és Természettudományi Tanszék. Beregszász. 115 old.

Felhasznált irodalom

Aitken, Carmen–Hall, Michael. C. (2000): Migrant and International Skills and their Relevance to the Tourism Industry: Fact and Fiction in the New Zealand Context. Tourism geographies, 2/1. 66–86. old.

Dávid Lóránt–Jancsik András–Rátz Tamara (2007): Turisztikai erőforrások. A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. Károly Róbert Főiskola. Gyöngyös. 289 old.

Győri Ferenc (2013): Természetföldrajzi adottságokat kiaknázó sportrekreációs és sportturisztikai kínálat Szegeden és környékén. In: Veres László (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok Abonyiné Dr. Palotás Jolán tiszteletére. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged. 157–170. old.

Illés Sándor–Michalkó Gábor (2003): A turizmus és migráció néhány összefüggése Magyarországon. Demográfia, 46. évf. 4. sz. 352–374. old.

Mészáros Rezső (2004): Szeged jövőképe(i)? Abonyiné P. J.–Komarek L. (szerk.) (2004): 40 éves a Szegedi Tudomány Egyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke. Szeged. 29–34. old.

Michalkó Gábor (2004): A turizmus elmélet alapjai. Turizmus Akadémia. Kodolányi János Főiskola. 218. old.

Mihály Illés–Mihály Péter (2008): Vezérfonal szegedi városnézésekhez. Szegedi idegenvezetők részére. Szegedi Egyetemi Kiadó. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 149. old.

Mihály Péter (2006): Csongrád megye turisztikai célpontjai és azok látogatottságának néhány kérdése. In: DOSZ Konferenciakiadvány, Budapest. 111–116. old.

Mihály Péter (2007): A kulturális turizmus Szeged életében (75 éves a Szegedi Szabadtéri Játékok). In: T. Kiss Tamás (szerk.): Kultúra – művészet – társadalom a globalizálódó világban. Konferencia kötet. Szeged. 264–266. old.

Pizam, Abraham (2010): International Encylopedia of Hospitality Management. Elsevier Ltd. Oxford. 705 old.

Puczkó László–Rátz Tamara (1998): A turizmus hatásai. Aula Kiadó. Budapest. 491. old.

Puczkó László–Rátz Tamara (2002): A turizmus hatásai. Aula Kiadó. Budapest. 490. old.

Rechnitzer János (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel Imre–Lukovics Miklós (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged. 13–25. old.

KÁRPÁTALJA KÖZLEKEDÉSLOGISZTIKAI HELYZETE

TRANSPORTATION AND LOGISTICS IN THE SUBCARPATHIAN REGION

DR. PHD BAJOR TIBOR főiskolai tanár
Általános Vállalkozási Főiskola Társadalomtudományi Tanszék
PRYKHODKO VOLODYMYR
Ungvári Nemzeti Egyetem Közgazdasági és Nemzetközi kapcsolatok Intézet
Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének tanára

Abstract

Transcarpathia was in the history always the most backward area of the country. The rail and road network in the XIX–XX. century, in the time evolved, changes in practice has not been over the past 100 years. The uniform railway system has been broken into three dividedent in 1920 and this made it impossible to operate the Transcarpathian railway freight and passenger transport network. However, internationally in point of view, one of Europe's most important railway line passes through the area. The road network is in a similar situation.

Fundamental problem of Transcarpathia Ukraine's capital, Kiev toward – Carpathians Mountains to – only acceptable quality transport built corridor. Other routes of significant traffic implementation is unsuited. Transport network condition is the biggest obstacle to, became the business relationships between the EU, Asia and Transcarpathia.The European transport corridor may improve of the area Transcarphatian's.

Kárpátalja a Magyar Királyságban és az Osztrák–Magyar Monarchiában

Kárpátalja, mint a történelmi Magyarország északkeleti határ menti térsége, kezdetektől fogva hátrányos helyzetű elmaradott térség az államalapítástól napjainkig, tartozzék akármelyik országhoz is a történelem folyamán. Sőt, 1920-ig tulajdonképpen belső perifé-rikus országrész is, hiszen Magyarország is az osztrák birodalom része és a Kárpátokon túli Galícia is része a birodalomnak.

A Kárpátokon három hágón keresztül lehet belépni a Kárpát-medencébe. (Az Ázsia felől érkezők hódítok, harci csapatok itt érték el a királyi Magyarország területét.) A földrajzi adottságok mellett ez is oka volt annak, hogy a térség gazdasági–társadalmi fejlesztésével a XIX. század végéig állami szinten nem foglalkoztak. Az orosz birodalom felé a kereskedelmi útvonal nem Kárpátalján keresztül vezetett, hanem Kassa–Zsolna–Krakkó–Varsó–Szentpétervár útvonalon. Ezt az útvonalat használták fel az első vasútvonal megépítéséhez is a XIX. század közepén.[1]

Kárpátalján a legfontosabb hosszú távú közlekedési útvonal a patakok, folyók medre: a vízi szállítás. Ősztől tavaszig a magasan eredő patakok partjain felhalmozták a termékeket, terményeket, majd az olvadáskor alkalmilag összeácsolt tutajokon szállították le az árut a Tiszáig – meglehetősen életveszélyes körülmények között A három fő termék: a só Aknaszlatinárol, a fa és a kő a Visó-völgyéből. A Tiszán ezt követően újra alkalmassá tették a tutajokat hosszú távú (Szolnok, Szeged) szállításokra. A sót Aknaszlatinától Szolnokig

onnét tovább Budapesten át Bécsig, az erdei termékek zömét Szegedig szállították. Ennek következtében Kárpátalján a nagyobb települések a hegyi patakok és a Tisza találkozásánál alakultak ki és ezekre a településekre telepítették az állami és a helyi közigazgatási, és egyéb szervezeteket (pl. adó- és vámhivatal).[2]

Az év minden szakában használható szilárd, vagy köves burkolatú közút, gyakorlatilag Kárpátalján a XIX. században nem található.

1. térkép. **Kárpátalja vasúti hálózata a XIX. században**

Map 1. **Transcarpathian railway network of the XIX. century**

Forrás: Horváth Ferenc 2000: A záhonyi vasúti csomópont története. Záhony, Közlekedéstudományi Egyesület Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területi Szervezetének Pályafenntartási Szakcsoportja. Második kiadás

A mai Kárpátalja keleti területei a kezdeti vasútépítésből kimaradtak. Ez a helyzet a XIX. század második felétől változik, mikor a Magyar Északkeleti Vasúttársaság kapja meg a jogot a vasúthálózat kiépítésére. Az építés során fontosnak tartják hangsúlyozni a „Galícián osztrák tartományon keresztül Lengyelország és Oroszország felé vezető vasútvonalak megvalósítását."[3] A tiszai átkelés helyszínét a gazdasági és politikai szempontok alapján a helyi vezetés erőteljes követelése alapján 1872-ben jelölték ki és valósították meg. A Debrecen–Szatmárnémeti–Máramarossziget vasútvonal nyomvonalát, Huszt követelésére módosították, és így biztosították a tiszai átkeléssel a város közvetlen bekötését a hálózatba. Máramarossziget-nél tér vissza a folyó baloldalára a vasútvonal.[4] A térségből kiinduló nyersanyagszállításokat a Monarchia felé ez után már gyakorlatilag vasúton bonyolították le, a tiszai tutajozás szerepe csökken, majd rövid időn belül meg is szűnik. Az 1894–95-ben megépített Nagybocskó–Rahó Kőrösmező országhatár vasútvonal – amely elsősorban stratégiai célokat szolgált – soha nem látott fellendülést hozott a környék kézmű- és könnyűiparának *(1. térkép)*.

Az első világháborút követő békeszerződés Kárpátalja vasúthálózatát – mint oly sok vasútvonalat Közép-Európában – kettévágta. A Bustyaháza–Máramarossziget–Rahó–Körösmező vasútvonal Máramarosszigeten keresztül vezető vonala Romániához került.[5] Ez a helyzet igen hátrányos a mai Kárpátalja, de Ukrajna számára is. Így nemcsak a máramarosi térségben kitermelt nyersanyagokat, árukat nem lehet közvetlenül a térség központjába, Ungvárra szállítani, hanem a Dél- és Kelet-Ukrajnából érkező vasúti szállítmányok sem érkeznek közvetlenül a

megyébe, hanem előbb a Kárpátokat megkerülve – több száz felesleges km-t megtéve – Lviv megyén keresztül érik el a nemzetközi szállítási útvonalakat, megnehezítve ezzel Ukrajna és Kárpátalja kapcsolódását a nemzetközi tranzitszállításokhoz. A hiányzó kb. 10–15 km vasútvonal kiépítése lehetővé tenné Kárpátalja keleti részének bekapcsolását a szállítási útvonalakba, és ezzel együtt a vállalkozások és a turizmus fellendítését is elősegítené. Lehetővé tenné Kárpátalja keleti részének – a hegyi turizmus központjának – közvetlen Kelet- és Dél-Európából való megközelítését vonaton. Ez bármilyen turisztikai fejlesztés alapfeltétele.[6]

Ukrajna nem Kárpát-medencei ország

Kárpátalja gazdasági–történelmi–társadalmi szempontból a Kárpát-medencei európai uniós országokkal közös múlttal rendelkezik. 1945-öt követően azonban olyan ország részévé vált – Galíciával együtt –, amely a korábbi történelmi időkben a Kárpát-medencétől független történelmi múlttal rendelkezik. Az azonban mit sem változott, hogy – kelet felé – Galícia közigazgatási székhelye Lemberg (Lviv) vezetésével, Kárpátaljához képest magasabb közigazgatási szinten áll – előbb osztrák tartományi központként, jelenleg ukrán gazdasági-térségi központként.[7]

Kárpátalja szomszédos államai mind tagjai az Európai Uniónak, és Kárpátaljával határos területei az unió belső rendszerének megfelelő regionális önállóságot élveznek, míg Kárpátalja egy más jellegű államigazgatási, felépítésű ország része, annak központi szerve által meghatározott feladatkörrel, jogosultsággal és lehetőséggel. Kárpátalja Ukrajnának csupán egy megyéje és terveit, fejlesztését Kijevben engedélyezik, illetve hagyják jóvá.

Az ország belseje felé gyakorlatilag két fő út vezet és mind a kettő a Kárpátok északkeleti oldalán lévő térségek központi városain és megyéin – Lviv és Ivano-Frankovsk – halad keresztül. Ezek a megyék szintén az Európai Unió tagországaival szomszédosak, és szintén érvényesíteni akarják sajátos érdekeiket. Ennek következtében minden olyan lehetőség, amely Kijev felől érkezik, előbb ezeket a városokat éri el, és csak az a lehetőség halad tovább Kárpátaljáig, amely vagy nem érinti, vagy nem érdekli ezeket a városokat és vonzáskörzetüket. Tulajdonképpen megszűrik, és ezzel csökkentik a lehetőségeket Ez a tény erősen beszűkíti Kárpátalja fejlesztési terveinek megvalósulását *(2. térkép)*.

***2. térkép.* Kárpátalja közlekedés logisztikai szerkezete**

***Map 2.* Transcarpathia transport logistic strukture**

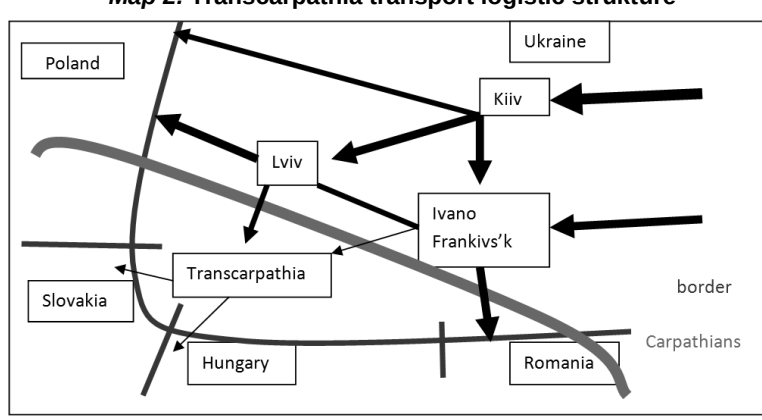

Forrás: Bajor Tibor dr. 2012. Lehet-e Magyarország Európa logisztikai központja? Magyar Logisztikai Évkönyv Magyar Logisztikai Egyesület 2011. december 14. ISSN 1218-3849

Amennyiben Kárpátalja vasúti–közlekedési rendszerét egy koordináta rendszerben ábrázoljuk, akkor az alábbi képet kapjuk *(1. ábra)*. A Katowicze–Lviv és a Lviv–Ternopol vonal forgalmat von el Kárpátaljától. A Kassa felől érkező szállítás – főleg ha már eleve széles nyomtávon érkezik – meg sem áll Kárpátalján, hanem egyenesen halad Lvivig.

A Magyarország felől érkező vasúti szállítmányok úti célja nem Kárpátalja, hanem Ukrajna belső területei, Oroszország és a Távol–Kelet. Az áru az átrakást követően azonnal elhagyja Kárpátalját. Látható, hogy az ideális helyzet teljesen eltorzul *(2. ábra)* és Lviv a tényleges közlekedéslogisztikai jelentőségéhez képest fontosabb helyet tölt be a nemzetközi és a hazai közlekedésben. Ezen a helyzeten csak akkor lehet javítani, ha az áru megáll, és valamilyen hozzáadott értéket kap Kárpátalján. Erre kiválóan megfelel a korábban meghirdetett ipari park program is.[8]

A tranzitszállítások kárpátaljai hasznosítása szempontjából katasztrofális következményekkel járhat a Szlovákiában tervezett, Kassától a Dunai vízlépcsőig megépítésre kerülő széles nyomtávú vasútvonal megvalósítása. Ebben az esetben Csop és Batyevó minden jelentőségét elveszti. Megszűnnek az átrakóban létesített munkahelyek és az ahhoz kapcsolódó szolgáltatások. Vagyis a tranzitforgalomból adódó bevétel lényegesen lecsökken, a forgalom nem áll meg. Kárpátalja nem részese lesz a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak, hanem csak a tranzitforgalomból itt maradó környezetszennyezés elviselője.

***1. ábra.* Kárpátalja közlekedési rendszere koordináta rendszerben szerkesztve**
***Illustration 1.* Transcarpathia transport system coordinate system shown**

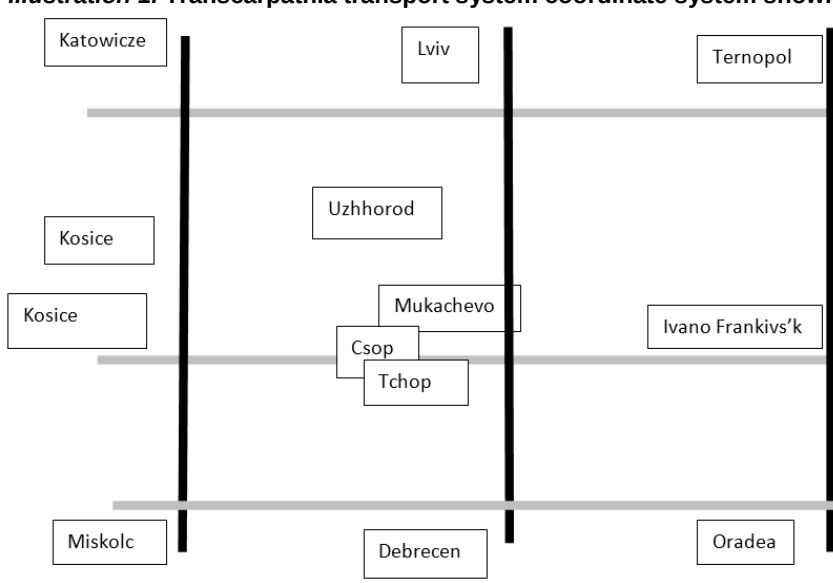

Forrás: Enyedi György (1978): Kelet-Közép-Európa földrajza. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Kárpátalja közvetlen vasúti határforgalmi helyzete egyoldalú. Szlovákia felé viszonylag jól biztosított a vasúti forgalom. A magyar–ukrán/Kárpátalja viszonylatban hosszú határszakaszon azonban határozottan kevés a Záhony–Csop és a Batyevó–Eperjeske vasúti határátkelő, miközben végig a határral párhuzamosan halad a vasútvonal. Érdemes volna megvizsgálni egy Beregszász–Fehérgyarmat–Csenger–Szatmárnémeti vasútvonal kiépíté-

sének lehetőségét. Ez a vasútvonal nagyrészt már ma is létezik, másrészt sík vidéken keresztül biztosítaná Szlovákia–Kárpátalja–Magyarország–Románia összeköttetését, a hegyeket kikerülve.[9]

Ha az előbb már használt koordinátarendszert megvizsgáljuk, akkor a látható, hogy az Uzsgorod–Mukacsevo–Beregovo–Csop települések által határolt terület közlekedési infrastruktúrával a sűrűség tekintetében nyugat-európai szinten ellátott terület *(3. térkép)*. Ezen a területen gyakorlatilag csupán a szolgáltatások és a mellékútvonalak színvonalát kell európaira emelni ahhoz, hogy jelentős fejlődés következzen be. Ipari szolgáltató terület jelenleg csak Csopon és Solomonovóban található. Azt követően a nemzetközi főútvonalon, nevezetesen az V. európai TEN-T korridoron csak 70 km-re Munkácson található. Kárpátalján nincsenek jelentős speditőr vállalati képviseletek, kamionterminálok. Nem épült ki a szolgáltató tevékenység. Hozzá kell tenni azonban, hogy a szóban forgó négyszögtől keletre a megfelelő, sőt sok esetben az alapinfrastruktúra is hiányzik.[10]

2. ábra. **Lvov közlekedési csomópont hatása a Kárpátalja vasúti szállítási útvonalaira**

Illustration 2. **Lviv interchange effect of Transcarpathia rail transport routes**

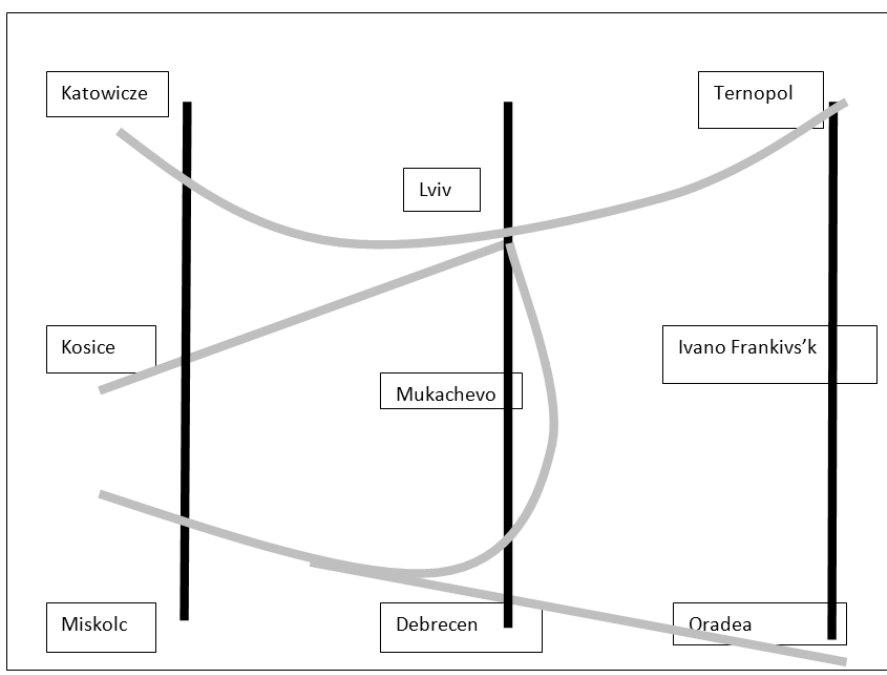

Forrás: Infrastruktúra a Kárpátok Eurorégióban. KSH, 2000.

Kárpátalja közúti helyzete

Kárpátalja közúti magisztráléja a Csop–Mukacsevo–Lviv főút mely a TEN-T hálózat, az V. korridor része. Az V. korridor több ágból tevődik össze. Jellemző, hogy a magyar kiadványokban csak és kizárólag a Zágráb–Budapest–Ungvár útvonal, míg a szlovák kiadványokon a Zágráb–Bécs–Pozsony–Kassa–Ungvár útvonal kerül megnevezésre. Ungvártól egyenes útvonal vezet Lviv-ig.

Sajnálatos módon, 2007–2014. évek fejlesztési-beruházásai programjában szereplő útfejlesztések közül még nem került megvalósításra – sőt el sem kezdődött – Ukrajnában:

1. a Lisboa–Triest–Budapest–Kiev autópálya ukrajnai szakaszának kivitelezése,
2. a Kiiv–Vinnytsia–Khmel'nyts'kyi–Ternopil–Rohatyn–Toronyi (Вишківский) hágó–Khust autópálya építésének előkészítése és kivitelezése *(3. ábra)*.
3. az ukrán–magyar határ Koszony–Barabás autópálya határátmenet feltételeinek megteremtése

3. térkép. **Kárpátalja közlekedési infrastruktúrával Nyugat Európai szinten ellátott területe**

Map 3. **Transcarpathian area of transport infrastructure with Western European levels**

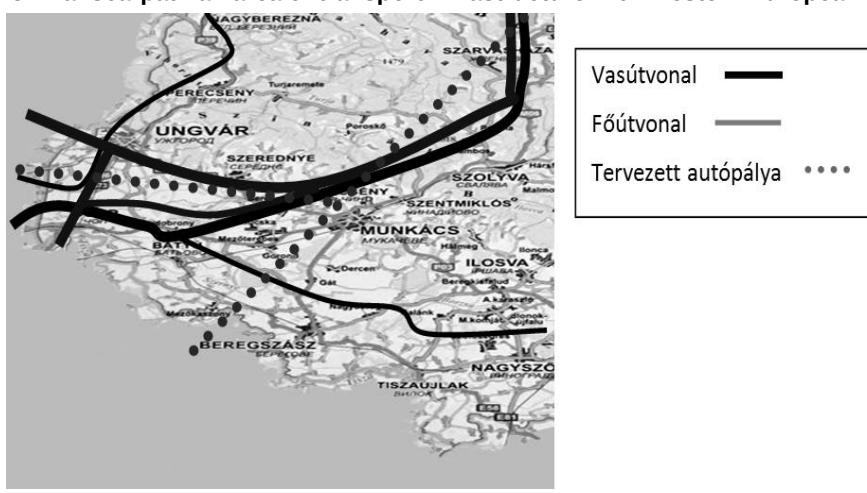

Forrás: Excellence Rt. 2002. A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója

3. ábra. **TEN korridor hálózatának Kárpátalján tervezett útvonala**

Illustration 3. **TEN corridor planned network of Transcarpathia path**

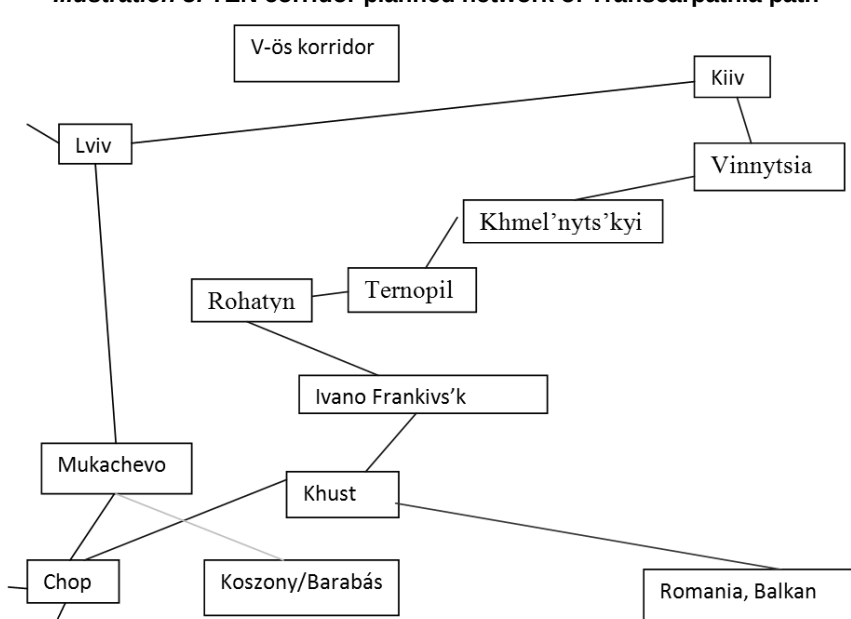

Forrás: Транспортно – логістичні центри Закарпаття МІСТ МІЖ ЄВРОПОЮ ТА АЗІЄЮ Закарпатське обласне агентство із залучення інвестицій та розвитку територійм. Ужгород 2008

***4. ábra.* Kárpátalja belső fő közlekedési útvonala**
***Illustration 4.* Transcarpathia inside the main traffic route**

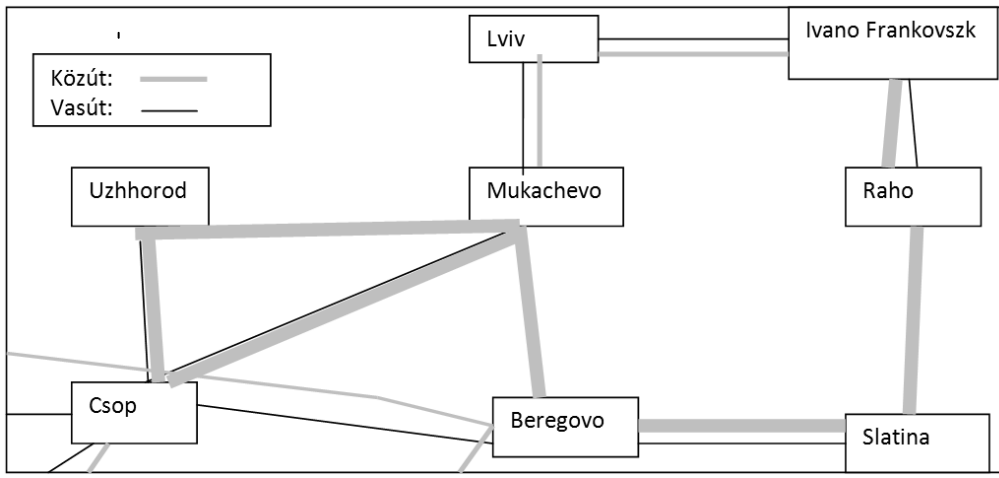

Forrás: УКРАЇНА Закарпатське обласне агентство із залучення інвестицій та розвитку територій. код ЄДРПОУ N° 34676141 р/р N° 260042445 у ВАТ АБ „Укргазбанк" В М. УЖГОРОДІ МФО 312776

Nyugat-Ukrajnában a vasúti szállításokhoz hasonlóan a közúti szállítások első elosztóhelye is Lviv. Lehetőség van Ungvár-Ivano Frankovszk irányában is forgalom közvetlen lebonyolítására, azonban ez az útvonal jelenleg alkalmatlan a nemzetközi kamion forgalom levezetésére.

Figyelmet érdemel azonban, hogy a valóságban Kárpátalja területének fő közlekedési útvonala ez a nyugat–kelet irányú útvonal, és nem az V. korridor *(4. ábra)*. Ez az egyetlen útvonal biztosítja Kárpátalja számára a megyei adminisztrációs központ elérését a megye legtávolibb térségéből is. Ez a legfontosabb feladata. A Kárpátok magasabban fekvő településeiről a forgalom le- és felvezetése a megye életében alapvető fontosságú, mert semmilyen más közlekedési infrastruktúra nem áll rendeltetésre a forgalom bonyolításához. (A még üzemelő kisvasutakat is felszámolják.) Akár a munkavállalót akarják elvinni a munkahelyre, akár a munkahelyet akarják elvinni a lakóhelyre, az csak ezen az útvonalon lehetséges. Megállapítható, hogy míg Kárpátalja tranzitforgalomban való részvételéhez elsősorban a vasúthálózatot kell helyreállítani, addig a megye belső gazdasági érdeke a közúthálózat megerősítése, fejlesztése. Annál inkább, mert ez az útvonal rendkívüli mértékben kitett a természeti-környezeti károknak (földcsuszamlás-veszélyes).

Vizi közlekedés

A XIX. század végéig Kárpátalja legfontosabb, sőt egyetlen teherszállítási útvonala a Tisza volt. A Tisza az egyik legfontosabb kapoccsá vált a hegyvidék és a síkság, az erdők és a puszta, a sóbányák és az állatokban bővelkedő alföldi legelőterületek között. A folyó mellett fűrészmalmokat és sóházakat létesítettek, a tutajjá ácsolt rönköket általában sóval megpakolták, s a dupla szállítmány együtt érkezett meg az Alföldre. Tiszaújlak jelentős szerepet játszott a só szállításában: kamarai sóhivatallal, hajókikötővel rendelkezett. Az aknaszlatinai sóbányákból kitermelt sót tutajokon szállították Tiszaújlakra, majd kisebb hajókkal szállították tovább a folyón és szekereken az ország belseje felé. (Ugyanakkor az

osztrákok igyekeztek az osztrák sóbányák termékeinek piacot biztosítani a kárpátaljai és erdélyi sóbányák hátrányára.) A tutajozás mellett fokozatosan tért hódított a hajóközlekedés; először az áru-, majd a személyszállítás is. 1880-ban a vasútvonal elérte Aknaszlatinát, s attól kezdve a sót már vasúton szállították tovább a távolabbi piacterületekre. Ezt követően a rönkfát, a faszenet, a gyümölcsöt, a malom- és egyéb köveket még mindig a tutajok szállították az alföldi városokba.[11] A XIX. századot követően a Tisza, mint szállítási útvonal jelentősége erősen lecsökkent, sőt mára pedig meg is szűnt. A Tisza Máramarosszigettől gyakorlatilag határfolyó, egészen a szlovák–magyar–ukrán hármas határig. Ez a tény az önálló ukrán döntéseket ellehetetleníti. Ez azt is jelenti, hogy a Tiszán Máramarosszigettől csak a szomszédos országgal közösen fejleszthet Ukrajna. Viszont a Tisza vízgyűjtő területén, főként Kárpátalja keleti részén felhasználhatók a szlovákiai tapasztalatok: a vizek visszatartása, víztározók építése, vízi erőművek létesítése a tájvédelmi szempontok figyelembe vételével. (erőművek, vezetékek, tartószerkezetek tájba illesztése, álcázása) Energiatakarékos erőművek létesítésével és üzemeltetésével jelentős bevételhez juthatna Kárpátalja.

Légi közlekedés

Az ungvári repülőtér 1926-ban épült. A XX. század közepéig elsősorban katonai célokat szolgált, ezt követően polgári repülőtér lett. Többször indították újra a menetrend szerinti járatokat. Érdekessége a repülőtérnek, hogy a le- és felszálló gépek csak Szlovákia légterének használatával tudnak közlekedni. A munkácsi katonai repülőtér polgári célokra való átalakítása folyamatban van. A lvivi repülőtér felújítása és átalakítása egy nemzetközi színvonalú nagybefogadó képességű reptérré – mely alkalmas lenne évente 10 millió ember utazási igényeinek kielégítésére – elsődleges feladattá nőtte ki magát az ukrán–lengyel rendezésű Labdarúgó Európa Bajnokság megrendezésekor. Az ungvári és munkácsi repülőterek nem csak az üzleti élet számára fontosak, hanem mint a túrizmus, a téli sítúrákra távolról érkezők számára is a megközelíthetőség korszerű formája is, melyek a Kárpátok Visó-völgyi, Feketevízi, (Чорногірский) gerincét célozzák meg. Az ungvári repülőtér kifutópályája meghosszabbításának és egy úgy nevezett „Kárpáti Shannon”[12] létrehozásának érdekében célszerű lenne bevonni a munkába a nemzetközi, elsősorban magyar, szlovák és cseh befektetőket. Ellenkező esetben fenn áll annak a veszélye, hogy a repterek működését véglegesen megszüntetik.

Logisztikai központok

Kárpátalja dél-nyugati területe, a szlovák–magyar–ukrán határ térsége kb. 100 km-es sáv mélységben infrastruktúrával kiemelten ellátott terület lesz/lehet, a tervezett fejlesztések befejezését követően.[13] Az Ungvár–Munkács–Beregszász–Csap által határolt terület alkalmas lesz kiemelt – nemzetközi – szintű szolgáltatások biztosítására. Ehhez azonban kevés a vasúti fővonalak további korszerűsítése, a tervezett autópálya nyomvonalak megépítése. Biztosítani kell az elérhetőségüket, de alapkövetelmény hogy ezek is nemzetközi szinten kivitelezettek legyenek. Kárpátalján fel kell készülni arra – a Magyarországon és Szlovákiában már tapasztalható – az esetre is, hogy a nemzetközi vállalatok képviselői, vezetői, bár Kárpátalján dolgoznak, de nem ott laknak életvitelszerűen, nem ott telepednek le családostul. Ami azt is jeleni, hogy a Kárpátalján megtermelt jövedelmüket más országban költik el. Tiszasalamon és Csap településeken már működik a nemzetközi szállítások-

ra épülő logisztikai, termelő és raktározási szolgáltató bázis, valamint Ukrajna Lengyelországgal, Belorussziával és Oroszországgal kapcsolatos határtérségében is működik több logisztikai központ. Szükségszerű e működő logisztikai központok tevékenységének összehangolása országosan és helyi szinten is. Kárpátalján azonban a valóságos adminisztrációs központ és a valóságos gazdasági-logisztikai központ nem esik egybe.

Ungvár, a megye adminisztrációs központja, nem csak a tranzitforgalomtól, hanem a megye egészétől elzártan közvetlenül a nyugati országhatár mellett található. A megye egészének kelet–nyugati és észak–déli forgalmi központja Munkács, a megye második legnagyobb városa. Alközpontja pedig Csap.[14] A megye összes többi városa a tranzitforgalomban nem játszik meghatározó szerepet. (Helyi fontossága ettől még jelentős lehet. Lásd Huszt.) A térképre nézve azonnal szembetűnő Munkács központi elhelyezkedése. Egy, a légi forgalommal megerősített közúti, vasúti logisztikai központ egész Kárpátalja logisztikai működését képes volna szervezni.[15] A kárpátaljai logisztikai központok együtt erőteljesebben tudnák képviselni érdekeiket. Ehhez szükséges lenne Ungvár politikai, oktatási, adminisztratív központ jellegének megerősítésére, valamint a megye többi városa megyén belüli funkcióinak fejlesztésére. Mind Kárpátaljának, mind a megyét övező európai uniós országoknak figyelmet kell fordítaniuk a helyi, csak néhány település gondját megoldó határon átnyúló fejlesztésekre is. Egy ilyen irányú fejlesztési program lehetőséget biztosítana Kárpátalja számára, hogy – vertikálisan és horizontálisan is – megfelelő pozíciókat szerezve beilleszkedjen Ukrajna gazdasági-logisztikai rendszerébe, érvényre tudja juttatni sajátos érdekeit.[16]

Jegyzetek

1. Erdősi Ferenc (1996): A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza MTA Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 225–238. o. – Heller, Michail–Nyekrics, Alekszandr 2003: Orosz történelem. II. kötet: A Szovjetunió története. Budapest, Osiris.
2. Bajor Tibor (2010): Záhony, a vasút és a vasúti átrakó. Doktori disszertáció. Pécs Tudományegyetem.
3. A Magyar Északkeleti Vasút Építésének Története. Budapest, 1984. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Könyvtár. Ktj: D 1520.
4. Kárpátalja 2007. november 9. VII. évfolyam 45 (365) szám online hetilap.
5. Majdán János (2001): A vasút szerepe a trianoni határmegállapításokban. – Rubicon. 8–9. 63–67. old.
6. Enyedi György (1978): Kelet-Közép-Európa földrajza. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
7. Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Завадяк Р. І., Сокол І. І., Максимець І. І., Кубіній В. В. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКИВННІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ У КОРПОРАТИВНОМУ СЕКТОРІ РЕГІОНУ УЖГОРОД ПОЛІГРАФЦЕНТР „ЛІРА” 2010.
8. Dupka György 2001: A Kárpátalja szabad gazdasági övezet. – Napi Jogász. 7. 36–38. o.
9. Bajor Tibor (2008): A határmenti ipari fejlesztés kérdései. In: Galó Miklós–Kiss Lajos András–Kukla Krisztián–N. Szabó József (szerk.): A tudásteremtő fakultás eredményei, Inventárium 2008 Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara. 2008. november 11. 269–274. o. ISSN 1787-7113, ISBN 978-963-9909-06-9
10. Baranyi Béla (2005): Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian border regions as areas of co-operation along the external borders of Europe. Pécs, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences.
11. Kárpátalja Online hetilap 2010. január 18. X. évf. 2. sz (469. sz.).

12. Ipari és kereskedelmi vámszabad terület. Az Írországi Shannon Gazdasági Övezethez hasonló fejlesztési program
13. Ruszin Emil (2002): Közép-Kelet-Európa regionális gazdasági kapcsolata, különös tekintettel a Magyar Köztársaság és az Ukrán Köztársaság közötti kapcsolatok lehetőségeire. Budapest–Uzsgorod, Misztecka linija.
14. Bajor Tibor (2008): Záhony település térségi viszonyai az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. In: Buday Sántha Attila–Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): Évkönyv 2008 Pécs, PTE Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. 7–19. old.
15. Bajor Tibor (2009): A közös ipari park az EU és Ukrajna második határon átnyúló közös programja lehet. Nemzetközi konferencia Közös ipari park kialakítása a magyar–ukrán határon KIÚT Térségfejlesztési Egyesület Nyíregyháza 2009. november 11–12. http://www.kiut.hu/konf2009111112/index.htm
16. Illés Iván (1993): A Kárpátok Eurorégió. – Valóság. 6. 12–19 o.

Felhasznált irodalom

A) Szakirodalom

Bajor Tibor (2008): Záhony település térségi viszonyai az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. In: Buday Sántha Attila–Zemplényiné Bartha Júlia (szerk.): Évkönyv 2008 Pécs, PTE Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. 7–19. old.

Bajor Tibor (2008): A határmenti ipari fejlesztés kérdései. In: Galó Miklós–Kiss Lajos András–Kukla Krisztián–N. Szabó József (szerk.): A tudásteremtő fakultás eredményei, Inventárium 2008 Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara. 2008. november 11. 269–274. o. ISSN 1787-7113, ISBN 978-963-9909-06-9

Bajor Tibor (2009): A közös ipari park az EU és Ukrajna második határon átnyúló közös programja lehet. Nemzetközi konferencia Közös ipari park kialakítása a magyar–ukrán határon KIÚT Térségfejlesztési Egyesület Nyíregyháza 2009. november 11–12. http://www.kiut.hu/konf2009111112/index.htm

Bajor Tibor (2010): Záhony, a vasút és a vasúti átrakó. Doktori disszertáció. Pécs Tudományegyetem.

Bajor Tibor dr. (2012): Lehet-e Magyarország Európa logisztikai központja? Magyar Logisztikai Évkönyv Magyar Logisztikai Egyesület 2011. december 14. ISSN 1218-3849

Baranyi Béla (2005): Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian border regions as areas of co-operation along the external borders of Europe. Pécs, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences.

Dupka György 2001: A Kárpátalja szabad gazdasági övezet. – Napi Jogász. 7. 36–38. o.

Enyedi György (1978): Kelet-Közép-Európa földrajza. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Erdősi Ferenc (1996): A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza MTA Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 225–238. o.

Heller, Michail–Nyekrics, Alekszandr (2003): Orosz történelem. II. kötet: A Szovjetunió története. Budapest, Osiris.

Excellence Rt. 2002. A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója.

Horváth Ferenc (2000): A záhonyi vasúti csomópont története. Záhony, Közlekedéstudományi Egyesület Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területi Szervezetének Pályafenntartási Szakcsoportja. Második kiadás.

Illés Iván 1993: A Kárpátok Eurorégió. – Valóság. 6. 12–19. o.

Infrastruktúra a Kárpátok Eurorégióban. KSH, 2000.

Majdán János (2001): A vasút szerepe a trianoni határmegállapításokban. – Rubicon. 8–9., 63–67. old.

Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Завадяк Р. І., Сокол І. І., Максимець І. І., Кубіній В. В. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКИВННІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ У КОРПОРАТИВНОМУ СЕКТОРІ РЕГІОНУ УЖГОРОД ПОЛІГРАФЦЕНТР „ЛІРА" 2010.

Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Шандор Ф. Ф., Щелкунова О. В., Ковал О. Д. МАРКЕТИНГОВЫЙПОТЕНЦІАЛРЕГІОНУ УЖГОРОД ПОЛІГРАФЦЕНТР „ЛІРА" 2009.

Ruszin Emil (2002): Közép-Kelet-Európa regionális gazdasági kapcsolata, különös tekintettel a Magyar Köztársaság és az Ukrán Köztársaság közötti kapcsolatok lehetőségeire. Budapest–Uzsgorod, Misztecka linija.

B) Rendeletek és dokumentumok

146/2002. (VI. 29.) Korm. rendelet az ENSZ Transz-Európai Vasúti Együttműködési Alapítványi Egyezményről (TER) szóló, Genfben, 1992. december 17-én kelt Megállapodás 2001–2005 közötti időszakra történő meghosszabbításáról, valamint a Megállapodás, melléklete és függelékei egységes szerkezetben történő kihirdetéséről.

A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója. Excellence Rt. 2002.

Freight Transport and Logistics in Russia and the CIS the Baltics and Eastern Europe 31 march and 1 april 1998 Documentation The Adam Smith Institute 1998.

Kárpátaljai Regionális Tanács Ungvár 2011/12/30 № 391. Kárpátalja megye gazdasági és társadalmi fejlődésének programja 2012-ben, és a fő fejlesztési irányok a 2013 és 201. évben (fordította: dr. Bajor Tibor 2012.)

Транспортно – логістичні центри Закарпаття МІСТ МІЖ ЄВРОПОЮ ТА АЗІЄЮ Закарпатське обласне агентство із залучення інвестицій та розвитку територійм. Ужгород 2008 р.

УКРАЇНА Закарпатське обласне агентство із залучення інвестицій та розвитку територій. код ЄДРПОУ N° 34676141 р/р N° 260042445 у ВАТ АБ „Укргазбанк" В М. УЖГОРОДІ МФО 312776.

Kárpátalja térképe. Szerkesztette: Kovács Sándor 2004. DIMAP Bt. ISBN 963 00 3124 8 CM.

KÖZÉP-EURÓPA: BIZTONSÁGPOLITIKAI KÖRKÉP FÓKUSZBAN A V4

CENTRAL EUROPE: OVERVIEW OF SECURITY POLICY FOCUS ON V-4

DR. REMEK ÉVA c. egyetemi docens
Kodolányi János Főiskola Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Intézeti Tanszék

Abstract

Central Europe means different political, economic, cultural, geopolitical and a "regional security community" contents in relation to my topic. Nowadays, this region, the "Central Europe" region primarily means the V-4 cooperation and the very important role and initiatives of the region in the EU. The V-4 cooperation, which was established in 1991, can be conceived as an attempt at creating a special form, as a mechanism and substance to the political dimension of this region. The four members of the special mechanism are trying to get closer to one another by relying on solidarity with each other.The V-4 cooperation is based on the common history of the participating countries and close similarities between their recent transformation processes. Such resemblances explain the V4 structure's success, including parallel navigation in the problems of European Union and NATO accession. In the absence of permanent institutions [except the International Visegrad Fund (IVF)], the dimension and ambitions of the V-4 cooperation depends on the political objective of the governments and direct security environment, which impacts on these countries.

1. Bevezetés

Elemzésem geopolitikai szempontokra épül, s gondolatébresztőnek szánom a vizsgálati szempontok teljes készletének „bevetése" nélkül.

A tradicionális geopolitika a nemzetközi rendszert egyetlen stratégiai területként fogja fel, ahol a szereplők: az államok, amelyek kooperálnak, olykor konfrontálódnak is egymással, de a lényeg, hogy az államoknak saját maguknak kell gondoskodni a biztonságukról. A biztonság – ebben az értelmezésben – elsődlegesen területi fogalom.[1] Ezzel szemben az 1990-es évektől kezdődően „a távközlési és közlekedési technológiák fejlődése révén, valamint a fokozódó globalizálódás nyomán a geopolitikai kutatások is egyre inkább gazdasági tartalmat nyertek, … s ezt az irányzatot geoökonómiának nevezik".[2] Ebből a rövid ismertetőből talán már érzékelhető is, hogy a biztonság fogalma összetettebbé vált, illetve maga a geopolitikai vizsgálat is, hiszen a földrajztudomány és a politikatudomány határvonalán elhelyezkedő diszciplínáról van szó. Ezen írásnak nem célja sem a politikai földrajz, sem a geopolitika fogalmának arculatváltozásait végig járni, csupán használni kívánom a „definíciós vitákon átlépő pragmatikus módszereket, vizsgálati elemeket".[3] Ezek ismeretében elemzésem szempontjából a politikai földrajz a maga eszköztárával a különböző történések leírásait, az adatok elemzését, a földrajzi környezet vizsgálatát adja a fennálló hatalmi és érdekviszonyokat is figyelembe véve, amíg a geopolitika ezek eredményeire építve a döntések és kivitelezések módját fogalmazza meg.

Az általam vizsgált időszak a hidegháború utáni időtől napjainkig bezárólag, amikor a közeli és a távoli „politikai tér” tejesen átalakult/alakul … „A politikai tér átrendeződése olyan komplex és ellentmondásos folyamat, amelyben a különböző szereplők és terek folyamatosan újraértelmeződnek és újraértelmezik egymást.”[4]

A nemzetközi szereplők, alapvetően az államok a külpolitikájukon keresztül aktív részesei a „térségük” alakításának/átalakításának.. A külpolitika alakításában pedig döntő szerep jut az államon belüli érdekcsoportoknak és politikai erőknek egyaránt. A nemzetközi rendszer tehát folyamatosan változik, s ez mindig hatással van külpolitikai döntésekre, amelyekben a biztonságra való törekvések jelennek meg. Ezért mondhatjuk, hogy a biztonságpolitika és a külpolitika szorosan együtt jelenik meg a kormányok döntéseiben. „Frank N. Tager és Frank L. Simonie szerint a biztonságpolitika olyan nemzetközi és hazai körülmények és feltételek megteremtésére irányul, amelyek lehetővé teszik a nemzeti érdekek érvényesítését és a nemzeti értékek védelmét.”[5] Így a nemzetközi rendszer biztonsági szempontok szerinti kutatása, elemzése a veszélyek, fenyegetések felismerése törekszik. Ebben az összefüggésben megállapítható, hogy a biztonságpolitika és a külpolitika együtt jelenik meg az országok külügyeket „bonyolító” diplomáciai tevékenysége során.

Tény, hogy az országok biztonságpolitikájuk segítségével határozzák meg azokat az irányelveket, amelyek a fenyegetések és veszélyek elhárításához képességeket hoznak létre. Ezek közül kiemelendő a katonai képességek kialakítása. Igaz ez a hidegháborús időszak után is, még akkor is, ha aránybeli eltolódás van a gazdasági teljesítőképesség javára is, hiszen az „új világrend” új típusú, nem csak katonai kihívásokat hozott magával, éppen a gazdaság területén meglévő kapcsolatokban.

A térség biztonságpolitikájának elemzésére jó lehetőség a regionális biztonsági komplexum elméletének alkalmazása, ami gyakorlati segítséget biztosít a régió biztonsági rendszerének jellemzésére. Ez esetünkben azt jelenti, hogy a V4 közössége alkotja a magját az európai regionális biztonsági komplexum közép-európai szubkomplexumát.[6] (Erről írásomban csak említés olvasható, további részletek itt olvashatók.)[7] Ezek után nézzük meg, hogy hogyan alakul át a közép-európai politikai tér, elsősorban biztonságpolitikai aspektusból!

2. Közép-Európa

Közép-Európa pusztán a földrajztudomány eszközeivel aligha definiálható.[8] Egyet kell értenünk ezzel a megállapítással, hiszen Közép-Európa térsége sajátos történelemi fejlődésen ment keresztül. Az egymást részben átfedő civilizációs, kulturális, gazdasági, földrajzi és politikai tényezők által elemzett térség kiterjedése mindig változott. Ennek oka az éppen aktuális történelemi korszak és azok a szempont, amelyek alapján szemlélődünk.

Az elnevezés maga geopolitikai és geostratégiai jelentéssel is bír, igaz a térség meghatározása, illetve határok közé szorítása nem könnyű feladat. Általában elfogadott alkalmazás, hogy ez a terület Németország és Oroszország között található, de a szóban forgó térség „inkább egy változó geometria kifejeződése”.[9]

Közép-Európa és/vagy Kelet-Európa külső határaival, illetve belső tagoltságával kapcsolatosan már jó ideje viták voltak/vannak a kérdéssel foglalkozó szakmai berkekben, így történészek, geográfusok, politológusok között. Ennek történelmi hátteréről, illetve az egyes megnevezések magyarázatairól sokan és sokféle írást közöltek már.[10] Így pl. Romsics Ignác hivatkozott munkájában Bibó István és Szűcs Jenő munkái alapján az érintett régiót (Közép-Európa) alapvetően az átmenetiség és a viszonylagosság jellemzi. Ezt támasztja alá Terényi János írásában is, azaz „átmeneti jellegét az európai történeti fejlődés

„nyugati” és „keleti” archetípusai közötti… ingamozgás, míg viszonylagosságát, a térség erővonalait korszakonként eltérő módon és mértékben meghatározó hatalmi tényezőkhöz (Németország, a Habsburg Birodalom/Ausztria-Magyarország, Oroszország/Szovjetunió) fűződő kapcsolat mikéntje adja meg”.[11] Vagy egy másik megközelítés: a Nyugat és Oroszország, illetve a „hatalommegosztás nyugati hagyománya” és a „hatalom koncentrációjának keletei tradíciója”közötti „átmeneti zónát” Schöpflin György a brit történészi hagyományokat követve még 1990-ben Kelet-Európának nevezte. Ezen belül azonban a cseh–lengyel–magyar területeket Közép-Európának nevezte. Egy másik munkájában pedig úgy fogalmazott, hogy a Balkán és „az ukrán végek” mellett Lengyelország „keleti határvidéke”, illetve a „Pannon-alföld” is része „a zabolátlan, vad kelet-Európának”.[12]

A fentiekre tekintettel nem célom a különböző történelmi korszakokra jellemző megnevezések változásait részletesen bemutatni, csupán a címben beharangozott téma kapcsán szükséges jellemzők felvillantása tervezett. A téma aktualitása vitathatatlan, akár a régió, akár benne a „visegrádi országok” helyzetét, együttműködését, politikai, gazdasági, s különös tekintettel biztonságpolitikai aspektusát elemezzük. A jövő szempontjából Közép-Európa magját/motorját – földrajzi, politikai, gazdasági, biztonsági vagy akár kulturális szempontjából is pont – a V-4 együttműködés jelentheti/jelenti. A tanulmányom éppen ennek ered a nyomába.

A bipoláris világ megszűnte után (1991. december a Szovjetunió felbomlása) úgy tűnt, hogy az új geopolitikai helyzetnek globálisan egy nyertese van, az Amerikai Egyesült Államok. Ugyanakkor ebben az időben a közép-európai térség gazdasági és politikai együttműködését, integrációs lépéseit egyaránt kísérte sikertelenség és siker. Ez utóbbi inspirálta írásom témaválasztását, de ennek bizonyítására csak az 1990-es évek utáni időszak történései a mérvadók. [Így pl. a Közép-Európai Kezdeményezés (KEK), az 1991 februárjában létrehozott Visegrádi Együttműködés (V3/4), majd az 1992-ben Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás (CEFTA). A „visegrádi államok” miután az Európai Unió tagjává váltak, gyakorlatilag „eltávolodtak” a korábbi együttműködési formáktól, de a V4 csoport megmaradt, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy az együttműködés szakaszait vizsgálva bizony voltak hullámvölgyek… a részletek az alább.]

A megváltozott világban a globalizáció eredményeképpen a biztonság is globálissá változott. Ezek szerint a globalizációs folyamat hatásai alól egyetlen ország, illetve régió sem képes magát kivonni, még akkor sem, ha nem tud lépést tartani az új helyzet kihívásaival.[13] A globalizáció eredményeként pedig a bizonytalanság elemei is globálissá váltak. Fogalmazhatunk úgy is, hogy van globális bizonytalanság, amely több elemből tevődik össze. A több államon, régión átnyúló, illetve globális jellegű biztonsági fenyegetések azok, amelyek a jövő időszakának meghatározó elemei lesznek. Egyértelműen bizonyítható, hogy a globalizáció nem csak gazdasági folyamat. Kapcsolatban van az államok és az intézmények szerepével, az ember és a környezet viszonyával, a természeti erőforrások felosztásával, birtoklásával. Az ember és környezetének viszonya, az ember számára annak élhetősége, a jövő, az elméleti szakemberek sokaságát ösztönözte kutatásokra.

A globális változásokat előidéző és meghatározó világgazdasági folyamatok szorosan összefüggnek egymással. Így pl. a kommunikációs technológia fejlődése, a transznacionális vállalatok világgazdaságban betöltött folyamatosan erősödő szerepe, vagy éppen a pénzpiaci szerepének növekedése. A változások nem hagyták érintetlenül a biztonságtudományát sem, s ennek legfőbb bizonyítéka új fogalmak megjelenése, illetve a régiek új tartalommal való feltöltése.

A Visegrádi Csoport (az elemzés során különböző megnevezések jelennek meg, Visegrádi Országok, Visegrádi Hármak/Négyek, V3/V4) 1991. február 15-én alakult meg: Magyarország, Csehszlovákia (1993. január 1-jétől Csehország és Szlovákia) valamint Lengyelország együttműködéseként. A regionális szerveződést a résztvevők a szétesett szovjet „külbirodalom" közép-európai részének összefogására hozták létre, annak érdekében, hogy közösen lépjenek fel a számukra fontos területeken, azaz előkészítsék és összehangolják a csatlakozást az európai integrációs szervezetekhez.

Az összefogás szándéka 1990 tavaszán került felszínre, amikor Václav Havel csehszlovák államfő kezdeményezésére április 9-én Pozsonyban magyar–csehszlovák–lengyel csúcstalálkozót tartottak, amelyen Magyarországot Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök és Németh Miklós kormányfő képviselte. Az elképzelés tovább érlelődött 1990 novemberében, amikor a párizsi Európai Csúcs alkalmával Antall József kormányfő különtárgyalást folytatott a közép-európai országok szorosabb együttműködéséről Václav Havel csehszlovák elnökkel és Tadeusz Mazowiecki lengyel miniszterelnökkel.

A névadó összejövetel 1991. február 15-én volt Budapesten, majd Visegrádon. Az Országgyűlés épületében plenáris ülés nyitotta meg az eseménysorozatot, a magyar tárgyaló csoportot Antall József miniszterelnök, a csehszlovákot Václav Havel köztársasági elnök, a lengyelt pedig Lech Walesa államfő vezette. A részvevők hangoztatták, hogy olyan együttműködési keret létrehozásáról van szó, amely nem irányul senki ellen, s amelynek alapját a három ország hasonló gazdasági-politikai fejlődése és csaknem azonos külső megítélése képezi mind a G24-ek, mind pedig az Európai Közösség részéről. A felek megállapodtak abban, hogy évente egy alkalommal csúcstalálkozót tartanak váltott helyszínekkel, évente kétszer külügyminiszteri vagy külügyminiszter-helyettesi szintű találkozót rendeznek, s az egyes együttműködési kérdéscsoportok részletes kidolgozására munkabizottságokat alakítanak.[14]

A gazdasági-politikai formáció elnevezését Antall József a következőképpen indokolta: „…a hármas csúcsnak szándékosan adtak ilyen történelmi hátteret, utalva arra, hogy e közép-európai államok mindig ugyanahhoz a civilizációhoz tartoztak, közös kulturális és szellemi értékeket vallanak, közösek a vallási hagyományaik, amelyeket meg kívánnak őrizni és tovább kívánnak erősíteni".[15]

Az újonnan létrehozott együttműködési felület nem irányul más országok kirekesztésére, hanem a Pentagonaléhoz[16] hasonlatos laza együttműködési formát körvonalaz. Az akkori magyar miniszterelnök leszögezte, hogy a hármas együttműködést nem kívánják újabb tagokkal bővíteni, s kiemelte: a fejlett Európához való csatlakozást egy egyeztető folyamatnak szükséges megelőznie annak érdekében, hogy a közép-kelet-európai régió országai ne álljanak egymás útjába, s ne keresztezzék egymás érdekeit.

Ezek aztán később a Közép-Európai Kezdeményezés nevet vették fel (CEI-Central European Initiative), ezzel a közös fellépés és együttműködés jó példáját mutatva a Nyugat számra.[17] Azonban, mint a visegrádi együttműködésnél is hasonló volt, a CEI sem egy közép-európai védelmi szervezetnek jött létre, sokkal inkább csak annak demonstrálására, hogy az euroatlanti integrációba az együttműködésen át vezet az út.

Fontos hangsúlyozni, hogy célja volt a történelmi Közép-Európa helyreállítása, vagyis egy olyan keretet adni a térség országai számára, ahol az őket érintő politikai kérdések megvitathatók, a gazdasági tervek elhatározhatók, illetve végrehajthatók, azaz a TÉRSÉG sajátos problémái közös megoldást nyerhetnek.

Sikeresebb kezdeményezésnek bizonyult a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Övezet (CEFTA – Cenral European Free Trade Area) létrehozása 1992. december 21-én. Ezt a 3 vi-

segrádi ország alapította meg, de hamarosan csatlakozott hozzá a térség többi állama is. A szervezet a kereskedelmi korlátok leépítése területén jelentős eredményeket ért el, s 2000-re tagjai a mezőgazdasági és az ipari termékekre vonatkozóan szinte teljes mértékben lebontották vámjaikat. Azonban, mint a többi közép-európai együttműködés esetében, itt is bebizonyosodott, hogy a legfőbb mozgatója az EU-hoz való csatlakozás ígérete. Így 2003. július 4-én a CEFTA tagállamai Bledben (Szlovénia) aláírták azt az egyezményt, amely alapján, ha valamelyik tagország belép az EU-ba, egyazon időpontban megszűnik a CEFTA-tagsága is.

Hamar kiderült, hogy az térségen belüli együttműködés korántsem képes helyettesíteni az euroatlanti integrációhoz való csatlakozást, sokkal inkább csak kiegészítője lehet annak. Sem elégséges közös érdek, sem pedig közös akarat nem létezett a regionális együttműködés megerősítéséhez.

Egyébként a már említett CEFTA 1992. decemberi aláírása a Visegrádi Csoport egy fontos sikere volt, ui. 1993 elejétől az országok közötti együttműködés a kifulladás jeleit mutatta.[18] Ennek több oka is volt, bár nyilvánosan ezt nem kommunikálták. Az okok közül álljon itt néhány a teljesség igénye nélkül: Csehország és Szlovákia önálló állammá válása után annak a ténynek a nyilvánvalóvá válása, hogy a közép-európai regionális politika tekintetében eltérő érdekeik vannak. Vagy akár a miniszterelnök, vagy a regnáló külügyminiszter kijelentéseit vizsgáljuk, látható, hogy a cseh európai integrációs törekvések nem a visegrádi együttműködés folyamatában lettek elképzelve. Ezt erősítette, Brüsszel 1993. júniusi bejelentése is, miszerint az EU a teljes jogú tagság feltételeit egyénileg kívánja megtárgyalni az országokkal a közép-európai térségből. Tálas Péter szerint „általánosságban … a Nyugat … maga is hozzájárult a visegrádi együttműködés kudarcához”, hiszen akár a NATO-tagságért, akár az uniósért versenyfutásra inspirálta az országokat.[19]

További nehézséget jelentett akkoriban még az is, hogy Szlovákiában Vladimír Meciar európai normáktól eltérő belpolitikája miatt az ország kimaradt a NATO bővítés első köréből, de a szlovák–magyar (bős-nagymarosi) vízlépcső vita sem tett jót az együttműködésnek.

Összességében a V4 csoport együttműködési megújulása 1998. októberi budapesti találkozóval vette kezdetét, újra.[20]

1999 májusában a felek a további együttműködés szempontjából meghatározó Pozsonyi Csúcstalálkozón (Nyilatkozat formájában) a jövőre vonatkozóan hét fő együttműködési területet jelöltek ki, amelyet alább kivonatolva ismertetek:

1. Külpolitika: a régió közös érdekeinek megjelenítése, rendszeres konzultációk, Szlovákia NATO-tagságának elősegítése, uniós felkészülés…
2. Belügy: határőrizeti, migrációs problémákban, szervezett bűnözés, terrorizmus ügyekben együttműködés…
3. Oktatás, kultúra, társadalmi kapcsolatok, ifjúság, sport…
4. Tudomány, kutatás: az EU által felajánlott projektekben együttes munka…
5. Környezetvédelem: környezeti károk, veszélyek elhárítása…
6. Infrastruktúra: telekommunikáció, szállítás, energiabiztonság területén való együttműködés…
7. Határmenti együttműködés: EU regionális támogatásának felhasználása területén együttműködés…[21]

Emellett a négy ország miniszterelnöke lefektette azokat együttműködési alapelveket, amelyek segítségével valóban egy életképes mechanizmust teremtettek, ami a további kooperáció alapja és működési kerete is egyúttal.

Ez azt jelenti, hogy létrehozták „az elnökségi rendszert”, ami évenkénti rotációs formában működik. Azaz az éppen aktuális elnök-ország viszi az együttműködés ügyeit,

rendezi a megszabott politikusi találkozókat, s tartja napirenden a találkozók lefektetett mechanizmusát.[22]

Minden elnökségnek már előzetesen programot kell készítenie, amit majd az adott év elteltével a tagállamok miniszterelnökei és miniszterei kiértékelnek.

Egyelőre nem látszik az együttműködést szabályzó mechanizmus intézményesítési szándéka. Nem olyan mély, s nem olyan „bonyolult"az együttműködés, amihez intézményi struktúra kiépítése szükséges lenne.[23] Igaz egy kivétel van: a 2000-ben létrehozott Nemzetközi Visegrádi Alap. Az Alap a tagállamok civil csoportjainak összekapcsolását, illetve a kulturális és oktatási együttműködés minél gazdagabb formációit szeretné létrehozni. Ez a pozsonyi székhelyű, népszerű, s mára igen sokféle igényt kielégítő, de szerény pénzügyi eszközökkel rendelkező Alap bizony időnként a tagállamok által megemelt támogatásokkal képes csak igényeket kielégíteni. Maga az Alap akár szimbóluma is lehet a közép-európai kulturális hasonlóság hangsúlyozásával, az együttműködések erősítésével, hiszen ezzel lehetőséget teremt a társadalmi igény ilyen irányú vérkeringésbe kerüléséhez.

jelene és …

Az utóbbi időkben történt kívülről és belülről is olyan „megkeresés", ami a V4 bővítésére irányultak. Nincs napirenden a kérdés, már csak azért sem, mert a jelenlegi egyensúly is kényes, s inkább a bennlévők kohézióját kell erősíteni, majd utána lehet tovább bővíteni. Elképzelhető irány azonban a V4+ együttműködési formáció, amely tetszőleges számban és variációban alakítható, éppen az aktuális igények kielégítésére.

Az elmúlt 15 évben a négy ország elérte a kilencvenes években kitűzött célját. 1999-ben NATO-tag lett Lengyelország, Magyarország, Csehország, majd 2004-ben pedig Szlovákia is. A 2004-es esztendő az uniós tagságot is meghozta a Visegrádi Országoknak. A külső szemlélő számára akár okafogyottá is válthatott volna a fennmaradás, de a V4-ek rácáfoltak erre. 2004-ben a csehországi Kroměřížben Nyilatkozatot adtak ki, amely egy újabb mérföldkőnek számít az együttműködés történetében.

Az új idők szavára megerősítették a korábbi működési alapelveiket, illetve egy függelékben tovább körvonalazták a kooperáció új területeit. Kétirányú mélyítés következett be. Egyrészt a tagállami belső együttműködés során a társadalmi kohézióra fókuszáltak, másrészt az együttműködés kifelé irányuló területén pedig az uniós belső és külsős agendájának szeleteire figyeltek (a Balkán országaira, a Keleti Partnerségbe bevont államokra).

… a jövője

Először is fontos megemlítenünk, hogy 2014. november 1-jéig, ameddig a Lisszaboni Szerződés szerinti szabályozás nem szűnteti meg a súlyozott szavazatok rendszerét a Visegrádi Országok előtt nagyobb lehetőségek vannak/voltak nyitva általában az európai politika befolyásolására. A négy ország együttes súlyozott szavazati aránya megegyezett Franciaország és Németország együttes súlyával, így blokkoló kisebbséget tudott képezni. A lengyel érdekek azonban nem a kis közép-európai országok támogatását szolgálták, hanem inkább a német–orosz tengely közötti lavírozást. „Lengyelország fel akart nőni a Nyugathoz és ehhez mérten szerepelt az uniós döntéshozatali folyamatokban is. Emellett Németország is bebiztosította, hogy a visegrádi találkozók alkalmával ne születhessen olyan döntés, amely esetleg hátrányosan érintheti uniós terveit, hiszen a visegrádi találkozókon megfigyelőként rendszeresen részt vett."[24]

Tehát a nagyobb tagállamok mindig is figyeltek a közép-európai összefogás lépéseire, Kína, Törökország és India politikai vezetői szívesen működnek együtt a csoporttal, mint egésszel. Bár voltak kezdeményezések az együttműködés nyitása tekintetében más európai

országok felé is, az eltérő álláspontok sokáig nem vezettek eredményre. Az idén áprilisban született döntés értelmében azonban a jövőben Ausztria és Szlovénia is részt vehet a visegrádi négyek találkozóin.

A nyitottság mellett további felmerülő „kérdés" az intézményesülés szükségessége, ugyanis jelenleg (a már bemutatott Nemzetközi Visegrádi Alap kivételével) a kooperáció informális egyeztetések keretében működik. Az intézményesült forma, amennyiben nem vezet túlbürokratizálódáshoz, növelhetné a döntéshozatali hatékonyságot.

„Annak ellenére, hogy voltak pillanatok, amikor úgy tűnt a Visegrádi Együttműködés szét fog esni, még mindig működő érdekközösségről van szó. Sőt, az utóbbi időben, mintha élénkülés lenne látható."[25] 2013. július 1-jétől Magyarország töltötte be a Visegrádi Csoport évenként rotálódó elnöki funkcióját. Az elnökségi program prioritásai a gazdasági kooperáció, az energiabiztonság, a védelempolitika, az észak–déli közlekedési infrastruktúra, a külpolitikai kezdeményezés és a parlamenti dimenzió köré csoportosulnak.

4. Biztonságpolitikai összegzés

A fent leírtakban többször történt utalás a társadalmi biztonság területeire, továbbá a történelmi, kulturális, eszmei térséget jellemző hasonlóságokra, amelyek együttműködést serkenthetnek, de egyúttal az „egy helyben járást" is eredményezhetnek (példa volt erre az együttműködés időszakokra jellemző hullámvölgyek igazolása).

A gazdasági szegmenst vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a négy ország gazdasági szerkezete rendkívül hasonló, így többnyire hasonló problémákkal is küzdenek. 2014. április 10-én a Visegrádi Országok kereskedelmi és iparkamarai vezetői megállapodást írtak alá a kamarai együttműködés erősítéséről. A megállapodás lényege, hogy a négyek közös álláspontot alakítanak ki a gazdaságot érintő uniós kérdésekben, feltárják a kölcsönösen előnyös lehetőségeket az autóipar, elektronika, az élelmiszeripar, az energetika, a logisztika és a turizmus területén, valamint támogatják a vállalkozásokat üzleti kapcsolataik bővítésében. Az egyes országok kereskedelmi kamarái közötti együttműködés a kis- és középvállalkozások külpiacokon történő versenyképességének fokozásához is hozzájárulhat.

A biztonságpolitikai kihívásokra adott válaszok is hasonlóak, így érthető, hogy a védelmi kérdésekben is van esély a közös nevezőnek. A védelempolitika terén, különös tekintettel a jelenlegi ukrán helyzetre „az oroszoktól való félelem egybekovácsolja a visegrádi országok érdekekeit".[26] Ezért került sor 2013-ban lengyel parancsnokság alatt, 2016-os céldátummal a visegrádi katonai alakulat felállításáról való megegyezésre. A körülbelül 3000 fős haderő alkalmazását és feladatait az Unió harccsoportjairól[27] szóló elvek határozzák majd meg. Ez a megállapodás a regionális katonai-biztonságpolitikai együttműködés kezdetét jelenti. Mindemellett a magyar elnökség további regionális biztonsági intézkedések előkészítésére törekszik (hosszú távú kiberbiztonsági együttműködési mechanizmus, V4+ Ukrajna EU harccsoport, közös V4 légi felügyelet stb.).

A katonai együttműködés mellett, a közös biztonságpolitika másik fontos területe az energiabiztonság kérdése. A visegrádi országok nagymértékben kitettek az orosz energiaimportnak. Bár függőség szempontjából a négy ország között van különbség – az európai tagállamok között Lengyelország és Csehország a legkevésbé, míg Magyarország és Szlovákia a leginkább függő ország – az alapvető strukturális hasonlóságok miatt az energiadiverzifikációról és a piaci integrációról való közös gondolkodás látszik a legkézenfekvőbb megoldásnak. Az orosz befolyás enyhítése érdekében jelenleg az észak–déli energiafolyosó kialakításán dolgoznak a négyek. Ennek egy fontos eleme a magyar–szlovák interkon-

nektor is, amely várhatóan 2015-re már biztosítani fogja a kétirányú földgázszállítást. A cseh–lengyel csővezeték már megépült, valamint Csehország és Szlovákia között is lehetséges a szállítás mindkét irányban. Hasonlóan fontos elem a lengyel folyékony földgáztároló folyamatban lévő építése is, amely lehetővé tenné a földgáz alternatív szállítását. Emellett a négyek az amerikai palagáz európai exportjára is aspirálnának.

A bővítéssel összefüggő kérdések között kell megemlítenünk egyrészt a Keleti Partnerséget is, amelynek erősítése növelheti a visegrádi régió presztízsét, továbbá piacot nyithat a befektetések számára. Másrészt mindenképpen fontos megemlítenünk a nyugat-balkáni térség (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró, Szerbia) integrációjának kérdését, ahol a V4 segítheti az uniós integráció mihamarabbi megtörténését. Ilyen szempontból a V4 és az EU érdekei közösek, de a visegrádi országoknak geopolitikai, gazdasági, történelmi és kulturális okokból is érdeke a Nyugat-Balkán integrációja. A nyugat-balkáni térség stabilitásának előmozdítása út lehet az Európát sújtó gazdasági krízisből való kilábalás felé, ezen túlmenően az EU határainak kitolása biztonságpolitikai szempontból is fontos lenne.

A fentiekből az látszik, hogy a visegrádi együttműködés számos tekintetben biztosíthat fejlődési utat a tagországok számára. A kooperáció minősége pedig a elsősorban közös akarat függvénye, amit persze a közvetlen biztonsági környezet befolyásolhat, de a hatása az biztos.

5. Befejezés helyett

Mint ahogyan azt a fent leírtak ugyan csak gondolatébresztőként, de sugallnak, a globalizáció eredményeként a bizonytalanság elemei is globálissá váltak, s a megoldásban nagy felelősség hárul a nemzetközi szereplőkre. Az eredmény tehát rajtunk múlik. De van-e esélyünk megérteni a körülöttünk zajló eseményeket, megismerni az azokat motiváló erőket, szereplőket, szabályokat? Biztonság, külpolitika, nemzetközi politika, régiók, EU … napi szinten halljuk, olvassuk e fogalmakat, de vajon értjük-e a jelentésüket, felismerjük-e ezeken keresztül a sorsunkat befolyásoló lényeges elemeket, amelyek megerősítésével, kiemelésével egy „emberibb arcú globalizációt" tudunk létrehozni, ami a társadalmi kérdésekre is „fogékonyabb" ? (Joseph E. Stiglitz elképzelése ez, az emberarcú globalizmusról.)[28]

A térséget jellemző „biztonságfelfogásában" a rendszerváltás kezdetétől első helyen szerepelt a gazdasági és szociális biztonság. Az itt élő emberek elsősorban a gazdaság fellendítését és a szociális biztonság megteremtését várták/várják el a politikai elittől. Ez a biztonságpercepció, valamint az, hogy a térség nem érzékel hagyományos külső fenyegetést, továbbra is meghatározó tényezője marad a politikai elit és a társadalom védelmi szférához való viszonyának. Nem változott ez mára sem. Így pl. a védelmi szektorok finanszírozásában fontos szerepe lesz a 2008-as pénzügyi-gazdasági világválság hosszának és mélységének, s a költségvetésekre belátható ideig az alacsony szinten való stagnálás lesz leginkább jellemző.[29] A válságra másként reagáltak még az egységes csoportként kezelt visegrádi országok. Tükröződik ez pl. az Unió társadalmi megítélésében is: Lengyelországban, amely a válság során az egyik legjobb gazdasági eredményt mutatta, az integráció támogatottsága továbbra is magas (69%), a gazdasági visszaeséssel küzdő Csehországban (34%) és Magyarországon (42%) viszont csökkent.[30]

Összességében kijelenthető, hogy a felelősség a fejlett országoké, a megoldási kulcs pedig a nemzetközi együttműködésben rejlik, ami az országok külpolitikájában ölt testet. S a regionális biztonsági együttműködés – a közép-európai szubkomplexumban – csak erősíti ezt.

Jegyzetek

1. Bernek Ágnes szerk. (2002): A globális világ politikai földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 12. oldal.
2. Gazdag Ferenc (2006): A geopolitika fogalmáról és fejlődéséről. In. Tálas Péter szerk.: Biztonság a XX. században. Zrínyi Kiadó. Budapest. 5. oldal.
3. Gazdag Ferenc i. m. 6–7. oldal.
4. Bernek Ágnes i. m. 18–19. oldal.
5. Matus János (2007): Az államok biztonságpolitikájának szintjei, céljai és eszközei című tanulmánya. In: Külpolitika, biztonságpolitika, Magyarország – tanulmányok, szerk.: Dérer Miklós, Kreatéka Kiadó, Budapest. 45. oldal.
6. Vida Csaba: A regionális biztonsági komplexum elmélete és alkalmazása Közép-Európára In. Hadtudomány 2007/1. szám http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2007/1/2007_1_5.html (a letöltés ideje: 2014. 10. 15.)
7. Néhány munka a további kutatásokhoz: Barry Buzan-Ole Weaver (2003): Regions and Powers: the structure of international security. Cambridge University Press;Barry Buzan (1999): Regionális biztonság. In: Biztonságpolitikai szöveggyűjtemény I. ZMNE. Budapest; Matus János (2005): A jövő árnyéka. Pesti Csoport Kft. Budapest.
8. Terényi János (2010): Közép-Európa a magyar külpolitika optikájában In. Külügyi Szemle 2010/1. szám. 3. oldal.
9. Schmidt Andrea (2013): Közép-Európa – vasfüggönytől az európai integrációig. In: Grünhut Zoltán–Vörös Zoltán szerk.: Az átalakuló világrend küszöbén. IDResearch Kft./Publikon Kiadó. Pécs. 59. oldal.
10. A teljesség igénye nélkül hivatkozom Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó. Budapest, című munkájára, ahol a Közép-Európával kapcsolatos viták alakulását részletes bemutatásra kerülnek a 17–31. oldalakon.
11. Terényi János i. m. 4. oldal.
12. A forrásokat idézi Schmidt Andrea i. m. 61. oldal.
13. A kommunikáció egész rendszerének átalakulása miatt fontos lenne a globalizáció és a média, illetve a politika viszonyának bemutatása is. Ezen írás keretei között erre nincs lehetőség, de a témáról lásd részletesebben Bayer József és Bajomi-Lázár Péter szerkesztette (2005): Globalizáció, média, politika – A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában című könyvét. MTA PTI. Budapest.
14. Az európai integrációt készítek elő a visegrádi négyek MTI http://mult-kor.hu/20110215_europai_integraciot_keszitettek_elo_a_visegradi_negyek (A letöltés ideje: 2014. 10. 14.)
15. Uo.
16. Ilyen volt az úgynevezett Pentagonálé (Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Ausztria és Olaszország részvételével), illetve ennek Lengyelországgal való kibővülése után a Hexagonálé. Kiss J. László (2004): A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. In: Magyar külpolitika a 20. században. Gazdag Ferenc, Kiss J. László szerk. Zrínyi Kiadó. Budapest. 53. oldal.
17. Uo.
18. Tálas Péter (2000): A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset. SVKH. Budapest. 95. oldal.
19. I. m. 96. oldal.
20. A V4 részletes története, dokumentumai, jelenlegi jellemzői elérhetők a Szervezet honlapján: http://www.visegradgroup.eu/calendar (A letöltés ideje: 2014. 10. 14.)
21. Tálas Péter i. m. 97. oldal.
22. Hamberger Judit (2010): Közép-Európa politikai dimenziójának megvalósítási kísérlete: s visegrádi együttműködés (V4) In: Külügyi Szemle 2010/2. szám. 44. oldal.
23. I. m. 45. oldal.

24. Orosz Judit: A Visegrádi Együttműködés jelene és jövője http://kitekinto.hu/europa/2014/05/02/visegradi_egyuttmkodes_jelene_es_jovje/#.VD1gyF7-ldg (A letöltés ideje: 2014. 10. 14.)
25. Uo.
26. Uo.
27. A harccsoportok kisméretű, nemzeti vagy nemzetközi alakulatok önálló parancsnoksággal és logisztikával, aminek következtében gyorsan bevethetők. A döntéstől számítva nagyjából 5–10 napon belül harcképes állapotba állítható alakulatok célja a kisebb válságok azonnali megoldása a helyszínen a helyzet eszkalálódása előtt. A gyakorlati tapasztalatok alapján általában az első beavatkozási pontot jelenti az harccsoportok bevetése a komolyabb katasztrófa megelőzésére, amit aztán ENSZ, vagy NATO csapatokkal erősítenek meg. Az EU harccsoportjai 2007-ben kerültek felállításra Franciaország 2003-as kongói beavatkozásáról mintázva.
28. Csiki Tamás–Tálas Péter-Varga Gergely: Kelet-közép-európai perspektívák http://nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2014_2_05_csiki_talas_varga.pdf (A letöltés ideje: 2014. 10. 15.)
29. I. m. 40–41. oldal.
30. Remek Éva: Biztonságunk a globalizáció árnyékában. http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/8AE00E21-7C19-49C9-A141-0BB43790A330/0/EUtukor2009marcius.pdf 81–91. oldal (A letöltés ideje: 2014.10.16.)

Felhasznált irodalom

A V4 részletes története, dokumentumai, jelenlegi jellemzői elérhetők a Szervezet honlapján: http://www.visegradgroup.eu/calendar

Az európai integrációt készítek elő a visegrádi négyek MTI http://mult-kor.hu/20110215_europai_integraciot_keszitettek_elo_a_visegradi_negyek

Bayer József és Bajomi–Lázár Péter szerk. (2005): Globalizáció, média, politika – A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában című könyvét. MTA PT., Budapest.

Bernek Ágnes szerk. (2002): A globális világ politikai földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Csiki Tamás–Tálas Péter–Varga Gergely: Kelet-közép-európai perspektívák 2030-ig http://nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2014_2_05_csiki_talas_varga.pdf

Gazdag Ferenc (2006): A geopolitika fogalmáról és fejlődéséről. In: Tálas Péter szerk.: Biztonság a XX. században. Zrínyi Kiadó. Budapest.

Hamberger Judit (2010): Közép-Európa politikai dimenziójának megvalósítási kísérlete: s visegrádi együttműködés (V4) In: Külügyi Szemle 2010/2. szám

Kiss J. László (2004): A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. In: Magyar külpolitika a 20. században. Gazdag Ferenc, Kiss J. László szerk. Zrínyi Kiadó. Budapest.

Matus János (2007): Az államok biztonságpolitikájának szintjei, céljai és eszközei című tanulmánya. In: Külpolitika, biztonságpolitika, Magyarország – tanulmányok. szerk.: Dérer Miklós, Kreatéka Kiadó. Budapest.

Remek Éva: Biztonságunk a globalizáció árnyékában. http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/8AE00E21-7C19-49C9-A141-0BB43790A330/0/EUtukor2009marcius.pdf 81–91. oldal

Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó.

Schmidt Andrea (2013): Közép-Európa – vasfüggönytől az európai integrációig. In: Grünhut Zoltán–Vörös Zoltán szerk.: Az átalakuló világrend küszöbén. IDResearch Kft./Publikon Kiadó. Pécs.

Tálas Péter (2000): A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset. SVKH. Budapest.

Terényi János (2010): Közép-Európa a magyar külpolitika optikájában In. Külügyi Szemle 2010/1. szám.

Vida Csaba: A regionális biztonsági komplexum elmélete és alkalmazása Közép-Európára In: Hadtudomány 2007/1. szám http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2007/1/2007_1_5.html

A PÉCSI KESZTYŰGYÁRTÁS MÚLTJA ÉS JÖVŐJE

THE PAST AND THE FUTURE OF GLOVE MAKING IN PÉCS

HAFFNER TAMÁS doktorandusz
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

The Hamerli Glove Manufacture was an important industrial unit in Pécs. The working class was the most determinative social group in the free royal city. The most factories were founded in the middle of the 19th century. Thanks to the industry became Pécs the economical centre of the South Transdanubian Region. The Hamerli Glove Manufacture was founded by János Hamerli in the 1860s. János Hamerli was a very talented tanner, who wandered after his studies in the Habsburg Empire. In 1865 he founded a glove manufacture in Vienna. He continuously developed his manufacture in Pécs, which became a recognized glove manufacture. He and his manufacture got a lot of international prizes. After his death his sons continued his work in the manufacture. After the Word War II the socialist state nationalized the manufacture. In the 1960s was founded the sample workshop in the manufacture, where was planed more than 26 000 type of gloves. In the 1990s the state tried to sell the manufacture, but thanks to the state's bad economical position it failed. in the end of the 1990s the manufacture bankrupted. Nowadays 3-4 smaller glove manufacture work in Pécs.

1. Bevezető

A kesztyűipar, a bőriparral párhuzamosan azokban az országokban fejlődött a legdinamikusabban, ahol a szükséges nyersanyag mellett az olcsó munkaerő is rendelkezésre ált. A kesztyűgyártás fejlődését segítette, hogy a többi iparághoz viszonyítva relatív kis tőkebefektetést igényeltek, a termelés kevés eszközzel, saját otthonukban dolgozó munkásokkal is megvalósítható volt.

A XIX. századi Európában Németország, a Habsburg Birodalmon belüli cseh területek, illetve Franciaország rendelkezett a legfejlettebb kesztyűiparral. A korszakban az iparág fejlődését elősegítendő számos innovációra is sor került. Közülük kiemelendő a francia Xavier Jouvin találmánya, aki több ezer ember kezéről vett méretek alapján 32 méretből álló skálát és a méretekhez tartozó vágókéseket, úgynevezett kalibereket készített, ezzel standardizálva a gyártási folyamatot.[1]

Pécs szabad királyi város a 19. század közepén a Dél-Dunántúl legnagyobb és legnépesebb városa volt. Lakossága a török hódoltság alól történő felszabadulást követően fokozatosan nőtt, mely döntő részt a betelepülő németeknek és délszlávoknak, továbbá az agglomerációból beköltöző falusi népesség városba költözésének volt köszönhető. E folyamatok 1849 után különösen felgyorsultak, a Kiegyezésig a város lakosság közel másfélszeresére nőtt. A 19. század közepén Pécs Pest-Buda után a történelmi Magyarország második legnagyobb agglomerációjával rendelkező városa volt, mely jól szemlélteti, hogy napjainkkal ellentétben a „Dél-Dunántúl fővárosa" jelentős gazdasági potenciállal bírt. Nem

csoda tehát, hogy az akkoriban még domináns mezőgazdasági termelés és bányászat mellett folyamatosan jöttek létre a városban az ipari üzemek. Az ipari üzemek kialakulásának és fejlődésének lehetőségét a város földrajzi fekvése biztosította.

A környéken fellelhető kő és agyag a Zsolnay Vilmos nevével fémjelzett pécsi porcelángyártás, a Mecsek-oldal völgyeiben futó patakok pedig a bőr- és a kesztyűgyártás alapjául szolgáltak. A Tettye-patak partján már a török hódoltság idején számos tímárságban kordován műhelyben készítettek török mesterek szattyán és kordován bőröket. A török mesterektől a magyarok eltanulták a mesterség fortélyait, akik a hódoltságot követően tovább folytatták a bőrcserzést a városban. A városi tímárok céhe a XVIII. század elején alakult, amelynek csak városi polgárok lehettek a tagjai. A tímárságok számát a céh korlátozta, melynek a kesztyűsök is tagjai voltak. A korlátozás miatt a mesterség apáról fiúra szállt, melynek következtében egész tímárdinasztiák alakultak ki a városban. A pécsi bőripar fejlődését korlátozó intézkedést csak az 1882. évi ipartörvény szüntette meg.

2. A pécsi kesztyűipar születése

1762-ben érkezett Klattauerből Pécsre Ranolder Péter kesztyűsmester, aki elsőként kezdett a városban kesztyűt készíteni. Ranoldert a pécsi bőrök jó minősége vonzotta a városba, ahol ekkor 8 kordovános és 4 tímár működött. Egy évszázaddal az első kesztyűs megérkezését követően kért és kapott iparengedélyt a városi tanácstól Hamerli János a pécsi kesztyűipar legjelentősebb alakja.

Hamerli János 1840-ben született Pécsett, aki pécsi tímártanulmányai befejeztével – a kor szokásainak megfelelően – vándorútra kelt, hogy más városokban, országokban fejlessze tudását. Magyarországi és ausztriai vándorlását követően, 1861-ben tért véglegesen haza Pécsre, s a város engedélyének birtokában ekkor kezdett kesztyűket gyártani. Tevékenységét apja Flórián utcai házában kezdte, azonban azt hamar kinőve tevékenységét a Fő utcán, a mai Palatinus szálloda helyén álló bérelt házban folytatta. Hamerli időközben megnősült. Felesége, Szalay Flóra segítve férje munkáját bekapcsolódott a kesztyűgyártás folyamatába.[2]

1865-ben bécsi letelepedési és iparengedélyt kért, melyet a városi tanács meg is adott neki. Hamerli nem kívánt véglegesen Bécsben maradni, ezért a bécsi üzemnyitás mellett pécsi telephelyét is fenntartotta. Tudását tovább fejlesztendő 1872-ben újabb európai körútra indult, melynek során a németországi és az olaszországi kesztyűsök munkáját tanulmányozta. A bécsi üzem ismertséget és jelentős bevételt hozott Hamerli számára, aki így immár a szükséges tőke birtokában térhetet haza Pécsre, ahol a Fő utcai üzemének helyt adó épületet megvásárolta. Továbbá megvásárolt egy Mária utcai ingatlant, ahol bőrfestő üzemet létesített. Bár bécsi üzletét 1874-ben feladta, azonban a megszerzett kereskedelmi kapcsolatait megtartotta. Továbbra is szállított nemcsak a császárvárosba, hanem immáron Londonba is. A pécsi városi tanács utasítására Fő utcai üzemét áttelepítette az Alsó Puturla utcában (ma Vince utca) megvásárolt kordován üzem helyére.

Hamerli folyamatosan fejlesztett, elsőként alkalmazta Magyarországon Jouvin kivágókaliberét, emellett présgéppel és stepp varógéppel is felszerelte gyárát. Fejlesztései és az európai divat és igények ismeretében a kor követelményeinek mindenben megfelelő színvonalon és minőségben tudott termelni, ami a növekedés alapja volt. Divatkesztyű gyártás mellett a hadsereg egyik beszállítója. az egyenruházati kesztyű termelés volumene 1875-re elérte a 35 000 párat.[3] Sikerét nemzetközi elismerései fémjelzik. Az 1873-as Bécsi világkiállításon érdeméremmel, 1875-ben Neusalzban aranyéremmel, az 1876-os Philadelphiai

Világkiállításon pedig elismerő oklevéllel jutalmazták munkáját.[4] Hamerli tevékenységéről így emlékezik meg az iparkamara 1893. évi jelentése: „Hamerli olyan kiváló minőséget állít elő, hogy nemcsak fokozni tudta termelését, hanem versenytársa sincs. Túl van halmozva megrendeléssel."[5] Hamerli fiai közül Imre és István is bekapcsolódtak a gyár tevékenységébe. Hamerli János 1895. évi halálát követően fia, Hamerli István vette át a gyár igazgatását.[6]

Hamerli Kesztyűgyár az ezredfordulón újabb rangos elismerésekkel gazdagodott. Az 1900-as Párizsi Világkiállításon elismerő oklevelet szerzet, míg Ferenc József császár a gyárnak adományozta a „Császári és Királyi Udvari Szállító" címet. Hamerli István és szintén a gyárban tevékenykedő Hamerli Imre a nagyüzemi termelés meghonosításában látták apjuk üzemének jövőjét.[7] Az ezredfordulón emeletes kesztyűgyár építésére kértek engedélyt, továbbá meg kívánták vásárolni a várostól a kesztyűgyár feletti malmot, a hozzá tartozó vízjoggal együtt. A fejlesztés a Kereskedelemügyi Minisztérium által biztosított 40 000 korona állami támogatással valósult meg.[8] A dotáció fejében vállalták, hogy a gyárat 1903-ig üzembe helyezik, az első évben 40 000, a másodikban pedig legalább 50 000 db báránybőrt készítenek ki és dolgoznak fel kesztyűnek. Az építéséhez és berendezéséhez csak Magyarországon beszerezhető anyagokat és eszközöket használhattak fel, továbbá a gyár elkészültét követően a termeléshez felhasznált nyersbőr ötödének hazai báránybőrnek kellett lennie, míg a második üzemév végétől legalább 200 embert kellett foglakoztatniuk.

Hamerli István 1903. évi halálát követően testvére, Károly vette át a gyár irányítását. Károly folytatta a gyár fejlesztését, melynek következtében a termelés volumenének növekedése mellett a termékek minőségi is javult. A fejlődésének a I. világháború vetett végett. A gyár munkásait, s magát az igazgató Hamerli Károlyt is, behívták katonának, az alapanyagot pedig hadászati célokra foglalták le, ami leállásához vezetett. A háború utáni talpra állást nehezítették a bevezetett importkorlátozások, továbbá az 1929–1933-as világgazdasági válság, melynek hatására 1934-ig a termelés csak korlátozottan folyt. A válság után folytatódott a gyár fejlődése, fejlesztése. A belföldi forgalmazás mellett háború előtti kereskedelmi kapcsolatok felélesztésével folyamatosan nőtt az export volumene. 1936-ban a legyártott 181 000 pár kesztyűből 88 000 párat külföldön értékesítettek, döntő részt Franciaországban, Németországban, Ausztriában és Csehszlovákiában. 1941-re 104 varrógép működött a gyárban, míg a kézi varrást bedolgozói rendszerben otthon végezték az alkalmazottak. A II. világháború kitörését követően fellépő nyersanyaghiány a folyamatos termelést veszélyeztette, a gyár 1942-től több külföldi megrendelését volt kénytelen emiatt lemondani.

3. Az államosított nagyüzem

A háborút követően a kesztyűgyártás 1947-ben indult újra, kis volumenben. Az 1948. évi XXV. törvény alapján 1948 márciusában került sor a Hamerli Kesztyűgyár államosítására. A gyárba beolvasztották a szintén Pécsett működő, az államosítás előtt cseh, osztrák és német tulajdonban álló „Turul" Kesztyűgyárat, illetve a 10 főnél kevesebb dolgozót foglalkoztató kisüzemek államosítását követően az osztrák érdekeltségű Spineth kesztyűsüzemet is. 1949 év elején megszüntették a gyárban a bőrgyártást, s a vállalat tímárjait a bőrgyárba helyezték át. Az államosítást követően a termelés volumene jelentősen visszaesett. A gyár 1948-ban 57 000 pár kesztyűt termelt, ami töredéke volt az utolsó békeév 234 000 párjának. A volt tímárságok helyén új szabászműhelyt alakítottak ki, valamint bővítették a kézivarodát. A termelés csak 1952-ben érte el a háború előtti termelési szintet,

ekkor már 324 fő dolgozott a gyárban. A tervgazdálkodási rendszer bevezetését követően a vállalatok önállósága gyakorlatilag formálissá vált. Kormányzati gazdaságpolitika nehézipar fejlesztési törekvései miatt a könnyűipari fejlesztések elmaradtak, ami hátráltatta az iparág versenyképességének fenntartását. A problémát jól érzékelteti, hogy 1952-ben a varrógépeknek alig 11 százaléka volt villanymotor meghajtású.[9]

1955-re a gyár dolgozói létszáma 687 emelkedett, a termelés volumene közel a háború előtti termelés kétszerese, 458 ezer pár kesztyű volt, melynek 51 százalékát külföldre importálták. A termelés fókusza a mennyiség és minőség összhangjáról a mennyiségre helyeződött át, beruházások hiányában csak a dolgozói létszám fokozása tudta biztosítani a termelésnövekedésre vonatkozó tervek végrehajtását. A dolgozói létszám szükségletet viszont a szakképző rendszer nem tudta biztosítani, ezért a pótlólagos munkaerőt átképzéssel biztosították, ami tovább rontotta a minőséget. A gyár működéséhez szükséges nyersanyagot a magyar termelés sem mennyiségében, sem minőségében nem volt képes biztosítani, ezért a kormányzat engedélyezte a gyár számára az importot. A növekvő kapacitások kielégítése – helyhiány miatt – már nem volt biztosítható a gyár akkori területén, ezért az 1960-as évek elején létrejött a siklósi gyáregység, melyet az évtized közepén a nagyatádi és marcali varrodák, valamint a dombóvári gyár megnyitása követett. Az új üzemek létesítésének és a gépek bővítésének eredményeként nőtt a termelés és a termelékenység, Ennek hatására a gyár éves termelése elérte az 1 millió pár kesztyűt. Az 1960-as években a mennyiség mellett egyre nagyobb figyelmet fordítottak a termékdiverzifikációra. 1966-ban került sor a gyárban a mintaműhely felállítására, ahol 1996-ig több mint 26 ezer modellt terveztek. Az új gazdasági mechanizmus reformtörekvéseinek idején a pécsi kesztyűgyár igen magas minőséget képviselő gyár volt, amelynek termékeit a KGST országai mellett Nyugat Európában és a tengeren túl is keresték. 1971-ben adták át a gyár igazgatási és üzemépületét (jelenleg a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara épülete), ami lehetővé tette a korábbi irodák kiváltásával a termelőterület bővítését. Az üzembővítő beruházás eredményeként a termelés 540 000 párral haladta meg az 1967. évi termelési értéket, amely növekményből 523 000 pár exportra készült. 1971-ben a gyár célul tűzte ki a termelésének kiszélesítését. A kísérletezési időszakban készített ruházati cikkeket a Meruker pécsi boltjaiban próba jelleggel kezdték értékesíteni. A kísérleti termékek iránti kereslet alapján önálló bőrruházati műhely került felállításra a gyárban, majd a Mecseki Szénbányáktól megvásárolt Széchenyi-aknai épületben. A vállalat emellett fejlesztette sportkesztyű gyártó kapacitását.

1982-ben a gyár felvette a Hunor Pécsi Kesztyű és Bőrruházati Vállalat elnevezést. A névváltást jól előkészített marketingkampány kísérte, ami megerősítette a pécsi kesztyűgyár imázsát.[10] Az 1980-as években a gyárnak szembesülnie kellett a csökkenő világpiaci árakkal, a konkurencia megjelenésének értékesítés csökkentő hatásával, az elmaradó beruházások okozta versenyképesség romlással. A több lábon állás jegyében nagyobb hangsúly került a kiegészítő termékek (férfi- és női bőrkabátok, dzsekik, szafari öltözékek, blézerek, motoros ruház) gyártására, továbbá a gyár 1985-ben a német Remonte cég részére bérmunkában megkezdte a cipőfelsőrészek gyártását.[11]

1960-tól a rendszerváltás hajnaláig tartó időszakban nagymértékű, folyamatos fejlődésen ment át a gyár, melyre elsősorban a nagymértékű külföldi kereslet teremtette meg a lehetőséget a 20–22, köztük több nyugati országgal folyamatos üzleti kapcsolatban álló gyár számára.[12]

4. Hogyan tovább Pécsi Kesztyűgyár?

A vállalatok önállósága az 1980-as évek elejétől kezdve növekedett, ugyanakkor a szűkülő belföldi, s keleti értékesítési lehetőségek miatt meg kellett találniuk a módját, hogy felvegyék a versenyt a nyugati termelőkkel. Az új vállalati adózási rendszer változása is megterhelte a vállalatok, köztük a Hunor Kesztyűgyár gazdálkodását, melyet ezek mellett a vállalat belső szervezetének gyengeségei is sújtottak. Az 1989-ben lezajlott politikai rendszerváltás magával hozta a gazdasági rendszerváltást is. A szocialista tervgazdálkodás rendszerét a piacgazdaság váltotta fel, mellyel megszűnt a vállalatok felől az állami védőháló. Azt már az 1980-as évektől egyre inkább decentralizálódó gazdasági gyakorlatból, valamint a nyugati tapasztalatokból világosan lehetett tudni, hogy a tisztán állami tulajdonon alapuló gazdaság nem versenyképes a magángazdasági rendszerrel.

1991. július 1-jén spontán privatizáció keretében a Hunor 2. számú gyáregységének önállósulásával létrejött a Penta Kesztyűgyár Vállalat.[13] A legmodernebb gyáregység kiválása tovább nehezítette az amúgy is csőd szélén egyensúlyozó Hunor működését.[14] Ugyancsak 1991-ben a Hunor néhány mérnöke, szabásza, s az egyik varrodai üzem dolgozói svéd tőke bevonásával létrehozták a Hunor-Skandinávia Kft.-t, mely cég az évtized közepén felvette a Hunglove Kesztyűgyártó nevet. Ekkor a 40 főt foglalkoztató cég kapacitása évi 50 000 pár kesztyű volt. A cég ellen 2000-ben indult felszámolási eljárás. A Skandináviánál sikeresebb volt a többek közt a 2. számú gyáregység vezetője, Marczi Mihály által alapított Gant Pécsi Kesztyű Kft. Az alapító tulajdonosok közül Thomas Melchinger biztosította a német piac elérhetőségét, a Marczi Mihály pedig több évtizedes szakmai tudásával erősítette a céget. A cég termelése folyamatosan fejlődve, 2006-ra elérte az évi 150 000 pár kesztyűt.[15]

A modernebb pécsi gyáregységét és szakképzett dolgozóinak egy részét elvesztő Hunor Kesztyűgyár az 1990-es és 1991-es év hatalmas veszteségét követően (1990: 186 m Ft, 1991: 138 m Ft) a nyugati partnerek számának, így a nyugati export volumenének növelésével próbálta meg a vállalat pótolni a kieső értékesítést. A kezdeményezés sikerét mutatta, hogy a gyár gyártókapacitásának 100 százalékát sikerült lekötni, sőt a termelő egység létszámbővítésének igénye is jelentkezett.[16] A termékek iránti kereslet ellenére a 40% feletti kamattal felvett hitelek törlesztése végül a Hunor Kesztyűgyár 1992. júliusi csődjéhez vezetett. Ekkor a vállalat adóssága elérte a 716 millió forintot. A csődöt követő egyeztető tárgyalások során sikerült konszenzusra jutnia a vállalatnak a hitelezőkkel, ezzel a Hunor megmenekült a felszámolástól. A csődegyezség részeként a Magyar Külkereskedelmi Bank a tartozás fejében megkapta a vállalat közel 300 millió forintot érő központi székházát, míg a Magyar Hitelbank – áthidaló megoldásként – alacsony kamatozású devizahitelre váltotta át a cég hitelét, melynek fejében a cég részvénytársasággá történő átalakulását követően 300 millió forint értékben tulajdonrészt szerzett a bank a társaságban.[17]

Kevésbé volt szerencsés a Hunortól különvált Penta Kesztyűgyár. 1992 őszére a vállalat számára már a fenntartási költségek fizetése is nehézséget okozott, 1993 márciusától pedig a munkabéreket sem tudták tovább fizetni, ezért a dolgozókat először kényszerszabadságra küldték, majd az április 20-én tartott munkásülésen a cég minden dolgozójának felmondott.[18] A vállalat csődjét követően Szomor János és Hornicz József, a Hunor-, majd a Penta Kesztyűgyár középvezetői megalapították a Szom-Hor Kft., melynek keretében a korábbi kesztyűgyár dolgozóival folytatták a munkát. A társaság kesztyű és bőrruha gyártással foglalkozott, tevékenységük nagy részét bérmunkában végezték. Ekkor éves kapacitásuk elérte a 10 000 pár kesztyűt. A nyereségesen működő kesztyűs részleg fejlődését a bőrruházati részleg vesztesége hátráltatta, ezért a részleg 1996-ban megszűnt.[19]

1993. április 1-jén megtörtént a Hunor gazdasági társasággá történő átalakítása. A Hunor Kesztyű és Bőrruházati Rt.-ben – a csődegyezség alapján – a Magyar Hitelbank (MHB) 63,5 százalékos részesedést szerzet. A részvénytársaság további 30 százalékát a gyár hét vezetője által alakított Hunor Menedzser Kft. vásárolta meg az Állami Vagyon Ügynökségtől, míg a részvények 3,35 százaléka a dolgozókhoz, 3,1 százaléka pedig a vállaltból megalakult COATS Cérnagyártó Kft. tulajdonába került. A legnagyobb tulajdonos MHB vállalta a cég működésének finanszírozását, s a cég hiteleinek átütemezését. A cég üzemegységenként diverzifikálta a termelését. Ennek jegyében Dombóváron cipőfelsőrészt, Siklóson cipőfelsőrészt, valamint sport- és hatósági kesztyűket, Pécsett divatkesztyűket gyártottak, valamint itt történt a bőrruházati termelés, amit bérmunkában végeztek német és olasz cégek számára.[20] 1994 elején a cég bővítette siklósi üzemét, mellyel megközelítőleg 50 fővel növelte foglalkoztatottjainak számát. A Hunor 1994 végére sikeresen visszaszerezte korábbi külföldi partnereinek nagy részét, a másfél éve csődbement gyárnak már nem a kereslet hiánya, hanem a kapacitáskorlátok jelentették a termelési volumen növelésének legfőbb akadályát.[21] A gyár több 100 milliós adósságának nagy részétől 1994 decemberében szabadult meg, amikor egyedüli baranyai cégként sikeresen belekerült az adóskonszolidáltak körébe, aminek következtében az állam átvállalta a cég adósságának kétharmadát.[22]

1995 áprilisában a részvénytársaság újra pénzügyi krízisbe került. A többségi tulajdonos MHB zárolta a gyár számláját, illetve további forgóeszköz-hitelt nem nyújtott számára. A gyártás folytatásához a cég a megrendelőitől kért előleget, amit azok meg is adtak számára, így az MHB elállt felszámolási tervétől, s látva, hogy követeléseinek behajtásával pénzhez nem jut, ezért tulajdonrészét – jóval értéke alatt – a kisebbségi tulajdonos Hunor Menedzsment Kft.-nek értékesítette.[23]

***1. táblázat.* Mérleg szerinti eredményének alakulása 1975–1997**
***Table 1.* Changes of balance sheet earnings between 1975–1997**

Forrás: saját szerkesztés, a Pécs-Baranya 100 éve és az ÚDN adatai alapján

1996-ban, a 135 éves jubileumát ünneplő Hunor régi partnere. az amerikai Coach cég felkérésére bérmunkában megkezdte bőrtáskák gyártását. Az amerikai cég vezetője áprilisi látogatásán megelégedését fejezte ki a termelés minőségével kapcsolatban, s bejelentette,

hogy a 1996-os 100 ezer darabos megrendelésüket 1997-ben megduplázzák.[24] A cég tartozásainak döntő hányadát 1998-ra visszafizette, egyedül az adóhivatal felé maradt fent tartozása a társaságnak.

A talpra állás reményeit a fő értékesítési piac, Oroszország 1998 márciusában kitört pénzügyi válsága végleg szertefoszlatta. A rubel drasztikus, 70 százalékot meghaladó leértékelődésének következtében megdrágult import termékeket a Hunor orosz partnere nem vette át, melynek hatására a gyár megközelítőleg 100 millió forintos veszteséggel zárta az évet.[25] A bevételkiesést valamelyest csökkentette, hogy a Hunor az amerikai Samsonite-tal szerződést kötött bőröndök és táskák részegységeinek gyártására.[26]

A Hunorhoz hasonlóan a Penta romjain létrejövő és folyamatosan fejlődő Szom-Hor Kft.-t is drasztikusan érintette az orosz válság. Az orosz kereslet hatására fejlődő kisüzemnek a korábbi stabil felvevőpiac elvesztésével és a készletek eladhatatlanságával kellett szembenéznie. A cég a nyugat-európai piac felé nyitással fokozatosan tudta csak pótolni az orosz piac jelentette korábbi keresletet.

1999-ben az egyik olaszországi alapanyag-beszállító felszámolási eljárást kezdeményezett a Hunor Kesztyű ellen, mivel a cég nem tudott fizetni a leszállított alapanyagért. A felszámolási eljárás miatt a gyár egyes részei önállósultak, mellyel létrejött a Hunor Bőrruha Gyártó Kft., a Hunor Divatkesztyű Kft., valamint a Hunor-Bag Bőrdíszmű Gyártó Kft. A Hunor Kesztyű és Bőrruházati Rt. ellen 1999. szeptember 3-án elindított felszámolási eljárás 2014 áprilisában zárult, míg a Hunor Bőrruha Gyártó Kft., Hunor Divatkesztyű Kft. felszámolására a 2000-es évek közepén, a Hunor-Bag Bőrdíszmű Gyártó Kft.-re pedig 2011 végén került sor. [27]

Bár a Hamerliből lett Hunor Kesztyűgyár és jogutódjai az évek során befejezték tevékenységüket, Hamerli János gyárának öröksége továbbra is jelen van Pécs városában. A Hunor volt dolgozóinak jelentős része az 1990-es évek elején a német anyacég által alapított Otto Kessler kesztyűgyárban folytatta a kesztyűvarrást, míg mások pár tíz fős, sok esetben családi vállalkozásokban dolgoztak tovább. Jelenleg a számos családi vállalkozás mellett az OK Kesztyűgyár, a Gant Pécsi Kesztyű Kft. és a Szom-Hor Kft. jelentik a pécsi kesztyűs mesterség élő örökségét. A Gant Pécsi Kesztyű Kft és a Szom-Hor Kft. a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamarával, valamint több pécsi családi kesztyűs vállalkozással összefogva a Dél-dunántúli Idegenforgalmi Közhasznú Nonprofit Kft.-vel közösen, a pécsi kesztyűgyártás 150. évfordulójának évében, 2011 tavaszán létrehozták a Pécs Kesztyű Klasztert, egy közös márka kialakításának és a pécsi kesztyűgyártás fennmaradásához nélkülözhetetlen szakképzés megteremtésének érdekében.[28]

A Hamerli védjegy használati jogát megszerző Silvio Kft. 2012-es sikeres uniós pályázatának eredményeként megkezdődött a pécsi Zsolnay Kulturális Negyedben a kesztyűsmesterség bemutatását újszerű, innovatív megoldásokkal ötvöző látványvarroda és kiállítótér, a „Hamerli Nyitott Műhely" kialakítása. a látványműhelyben a munka megfigyelésén kívül a turisták maguk is bekapcsolódhatnak a tevékenységbe, s megismerhetik a kesztyűsmesterség fortélyait, ezzel is őrizve a pécsi kesztyűs hagyományokat.[29]

5. Összefoglalás

A Hamerli Kesztyűgyár története nemcsak a pécsi kesztyűgyártás, hanem a legtöbb pécsi ipari vállalat sorsát jól szemlélteti. Az 19. század közepétől az ipar volt Pécsett a legmeghatározóbb és a legjelentősebb ágazat. A rendszerváltást megelőzően a város igen sokszínű iparral (élelmiszeripar, könnyűipar, nehézipar) rendelkezett, a lakosság döntő többsége ebben a szektorban dolgozott. Az ipari vállalatok nagy részénél már a 1989-et

megelőzően érzékelhető volt az akkori termelési rendszer fenntarthatatlansága, mely sok vállalatot olyan rossz helyzetbe hozott, hogy csak sokadszori próbálkozásra sikerült az értékesítése. A vállalatok átalakulásával, valamint privatizációjával párhuzamosan drasztikusan csökkent az iparban foglalkoztatottak aránya. Míg 1991-ben 1000 pécsi lakosra 137 ipari dolgozó jutott, addig ez a szám 1995-ben 57 fő volt. A visszaesést követően a pécsi ipar nem tudta visszaszerezni korábbi jelentőségét. A rendszerváltást, a privatizációt és az 1990-es évek gazdasági nehézségeit túlélő pécsi ipari vállalatok mind méretükben, mind gazdasági súlyukban elmaradnak korábbi önmaguktól. A Zsolnay gyár és a pécsi sörgyár és a pécsi dohánygyár működése évek óta veszteséges, az 1990-es évek elején Pécsett megtelepedő összeszerelő üzemek a pécsi Elcoteq gyár 2011-es bezárását követően csak a rendelkezésre álló infrastruktúra és munkaerő töredékét használják.

Az elmúlt másfél évtizedben több koncepció, stratégia, terv született a pécsi ipar újjáélesztése érdekében, azonban ezek egyike sem hozott tartós és jelentős eredményt. Pécs fejlődését rendszerváltás meghatározták az ipari vállalatok és a mecseki szén- és uránbányászat megszűnéséből eredő társadalmi-, gazdasági- és szociális problémák, melyek nagy részét a mai napig nem sikerült megszüntetni.

Jegyzetek

1. Déri János (1976): A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig In: Déri János (szerk.) A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976, Pécsi Kesztyűgyár 9–100. old.
2. Sey Gábor (2005): A pécsi Hamerli-Hunor kesztyűgyár: emlékezés a cég alapításának 142., a gyár megnyitásának 100. évfordulójára. In: Szirtes Gábor et al. (szerk.) Mozaikok Pécs és baranya gazdaságtörténetéből. Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 110–124. old.
3. Déri János (1976): A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig In: Déri János (szerk.) A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976, Pécsi Kesztyűgyár 9–100. old.
4. Kaposi Zoltán (2010a): Hamerli Kesztyűgyár szócikk In: Romvári Ferenc et al. (szerk.) Pécs Lexikon, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, 287–288. old.
5. Déri János (1976): i. m. 26. old.
6. Kaposi Zoltán (2010): Hamerli János szócikk In: Romvári Ferenc et al. (szerk.) Pécs Lexikon, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, 287. old.
7. Mészáros Balázs (2010) Hamerli Imre szócikk In: Romvári Ferenc et al. (szerk.) Pécs Lexikon, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, 286. old.
8. Kaposi Zoltán (2007a): Pécs iparszerkezete a 19.–20. század fordulóján In: Font Márta et al. (szerk.) Tanulmányok Pécs történetéből 20. kötet, Pécs Története Alapítvány. 57–74. old.
9. Jancsi Gyula (1976): A szocialista nagyvállalat kialakulása és fejlődése (1948–1975) In: Déri János (szerk.) A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976, Pécsi Kesztyűgyár. 101–158. old.
10. Kaposi Zoltán (2007): Iparszerkezeti változások Pécsett a gazdasági reform leállításától a rendszerváltásig terjedő időszakban (1972–1990) In: Font Márta et al. (szerk.) Tanulmányok Pécs történetéből 19. kötet, Pécs Története Alapítvány. 155–178. old.
11. ÚDN 1990. 07. 12.
12. Déri János (1996): Pécsi Kesztyűgyár In: Kassai Miklós (szerk.) Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 Pécs: Baranya Megyei Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége. 342–344. old.
13. ÚDN 1991. 07. 3.
14. Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara.
15. Gant Pécsi Kesztyű Kft. honlapja, http://www.pecsikesztyu.hu (letöltés ideje: 2014. október 08.)

16. ÚDN 1992. 01. 18.
17. ÚDN 1990. 05. 7.; ÚDN 1992. 10. 29.
18. ÚDN 1992. 04. 14. és 15.; ÚDN 1992. 05. 4. és 14.
19. Szom-Hor Kft. honlapja, http://pecsikesztyu.com (letöltés ideje: 2014. október 08.)
20. ÚDN 1993. 10. 27.; ÚDN 1994. 01. 08.
21. ÚDN 1994. 09. 10.
22. ÚDN 1995. 01. 21.
23. ÚDN 1995. 10. 10.
24. ÚDN 1996. 02. 13.; ÚDN 1996. 04. 20.
25. ÚDN 1998. 09. 07.
26. ÚDN: 1999. 06. 06.
27. Haffner Tamás (2011): A rendszerváltás hatása Pécs iparára. In: Romváry Ferenc (szerk.) Pécsi Szemle, 2012. ősz, Pécsi Szemle Városörténeti Alapítvány, Pécs, 108–116. old.
28. Pécsi Kesztyűs Klaszter honlapja, http://kesztyuklaszter.hu (letöltés ideje: 2014. október 08.)
29. Hamerli Nyitott Műhely pályázat projekt adatlapja, www.palyazat.gov.hu (letöltés ideje: 2014. október 08.)

Felhasznált irodalom

Baranya megye statisztikai évkönyvei: 1990–1999 (1991–2000) Pécs: Központi Statisztikai Hivatal Baranya Megyei Igazgatósága.

Déri János (1976): A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli kesztyűgyár államosításáig, 1948-ig In: Déri János (szerk.) A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976, Pécsi Kesztyűgyár 9–100. old.

Déri János (1996): Pécsi Kesztyűgyár In: Kassai Miklós (szerk.) Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 Pécs: Baranya Megyei Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége. 342–344. old.

Gulyás László (2010): A magyarországi privatizáció első szakasza: A spontán privatizáció 1988–1990. Heller Farkas Füzetek VIII. évfolyam 2010. 17–23. old.

Haffner Tamás (2011): A rendszerváltás hatása Pécs iparára. In: Romváry Ferenc (szerk.) Pécsi Szemle, 2012. ősz, Pécsi Szemle Városörténeti Alapítvány, Pécs, 108–116. old.

Jancsi Gyula (1976): A szocialista nagyvállalat kialakulása és fejlődése (1948–1975) In: Déri János (szerk.) A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976, Pécsi Kesztyűgyár. 101–158. old.

Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara.

Kaposi Zoltán (2007): Iparszerkezeti változások Pécsett a gazdasági reform leállításától a rendszerváltásig terjedő időszakban (1972–1990) In: Font Márta et al. (szerk.) Tanulmányok Pécs történetéből 19. kötet, Pécs Története Alapítvány. 155–178. old.

Kaposi Zoltán (2007a): Pécs iparszerkezete a 19.–20. század fordulóján In: Font Márta et al. (szerk.) Tanulmányok Pécs történetéből 20. kötet, Pécs Története Alapítvány. 57–74. old.

Kaposi Zoltán (2010): Hamerli János szócikk In: Romvári Ferenc et al. (szerk.) Pécs Lexikon, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, 287. old.

Kaposi Zoltán (2010a): Hamerli Kesztyűgyár szócikk In: Romvári Ferenc et al. (szerk.) Pécs Lexikon, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, 287–288. old.

Mészáros Balázs (2010) Hamerli Imre szócikk In: Romvári Ferenc et al. (szerk.) Pécs Lexikon, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010, 286. old.

Sey Gábor (2005): A pécsi Hamerli-Hunor kesztyűgyár: emlékezés a cég alapításának 142., a gyár megnyitásának 100. évfordulójára. In: Szirtes Gábor et al. (szerk.) Mozaikok Pécs és baranya gazdaságtörténetéből. Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 110–124. old.

A „KELETI NYITÁS” TURISZTIKAI ASPEKTUSAI

THE TOURISTICAL ASPECTS OF THE „EAST OPENING”

PHD JUHÁSZ KRISZTINA tanszékvezető főiskolai tanár
NÁDAS MÓNIKA főiskolai hallgató
Edutus Főiskola

Abstract

Hungary is one of the most open countries in the world, where the importance of the external relationships has a high importance. This essay analyzes the relevance and the possibilities of the new Hungarian foreign policy, the so called „East opening”. The main goal of this policy is the diversification of foreign relationships of the Hungarian economy. It focuses on 4 regions as important emerging markets of the Hungarian export: the Arabic countries, the CIS, the West Balkan and the Far East.

The essay analyses the Hungarian-Chinese relationships, mainly in the field of the tourism. As well known, the number of Chinese tourist is rapidly increasing, and Hungary would like to be one of the most important host countries in Central and Eastern Europe. To be able to reach this goal we have to learn the habits of Chinese tourists. Hungary has several advantages in this competition, such as the good political relationships, the Chinese colony in the country, and the Chinese companies operating in Hungary. To be able to use all these advantages we have to develop an adequate marketing strategy and attractive touristic products for people coming from China (for example the spa).

1. Bevezetés: Új világrend van kialakulóban

Az elmúlt évek gazdasági, politikai eseményei egyértelműen jelzik: kialakulóban van egy új világgazdasági rend. Ebben az új rendben átrajzolódik a korábbi gazdasági, politikai nagyhatalmak köre, ezzel egyidejűleg megváltoznak a korábbi erőviszonyok is. E változások lényegét nagyon röviden és nagy általánosságban megfogalmazva leszögezhető a Pacifikus-térség térnyerése az észak-atlanti centrum (főként az EU) kárára. E változások meghatározóan érintik a világgazdaság bármely térségét, köztük természetesen Kelet-Közép-Európa országainak gazdaságát is. Különösen igaz ez Magyarországra, hiszen hazánk egy rendkívül nyitott gazdaság. E nyitottságot az export-koefficiens, illetve az FDI/GDP magas aránya egyaránt jelzi.

Ismert tény, hogy a térség államai eltérő mértékben ugyan, de egyöntetűen az Európai Unió országai felé bonyolítják le exportjuk meghatározó arányát. [Az EU 27 részesedése Szlovákiában és Csehországban pl. meghaladja a 80%-ot, de hazánk esetében sem sokkal marad azalatt (76%). Horvátország és Bulgária export kapcsolataiban az EU 27 alacsonyabb (60% körüli) arányát Bosznia-Hercegovina, illetve Törökország magasabb részesedése kíséri.] A külföldi működőtőke-beruházások döntő többsége ugyancsak az EU vállalatainak beruházásából származik. Mindebből következik, hogy a „többlábon állás” megteremtése, vagyis a külgazdasági kapcsolatok földrajzi értelemben vett diverzifikációja fontos kihívás a térség országai, köztük hazánk számára.

Az új világrendben átalakuló gazdasági környezethez való alkalmazkodás, a változásokból nyertesként való kikerülés egy olyan nyitott ország számára, mint Magyarország, létkérdés. Ebben az „alkalmazkodásban" kiemelt kérdésként szerepel a nyugati piacok megtartása mellett a keleti, dinamikus gazdasági növekedést mutató országok piacaira irányuló magyar export növelése. A kormány által meghirdetetett „Keleti nyitás" politikája négy térségre helyez kiemelt hangsúlyt: a FÁK országok, Távol-Kelet, az arab országok, valamint a Nyugat-Balkán térségébe irányuló magyar export növekedését tekinti kulcsfontosságúnak. Megfogalmazott cél, hogy

- 2018-ra a magyar export 1/3-a az EU országokon kívüli piacokra irányuljon.
- Magyarország az EU termelési központjává váljon, aminek érdekében fontos és elősegítendő további külföldi működőtőke- beruházások hazánkba vonzása. Ebben különös hangsúlyt a magasabb hozzáadott értéket teremtő beruházásoknak (regionális központok, K + F tevékenységek) szán a kormányzat.
- Elősegíteni és növelni a magyar KKV szektor külföldi piacokon való aktivitását, ami jelenleg meglehetősen alacsony, hiszen az összes magyar kivitelnek mindössze 15%-át állítják elő KKV-k.

A cikkben, a továbbiakban a „Keleti nyitás" egyik kiemelt célterületét, a távol-keleti régiót, ezen belül a kínai–magyar kapcsolatokat elemezzük részletesebben. Először is bemutatjuk a térség szerepét a magyar külkereskedelemben, illetve a hazánkba irányuló működőtőke-befektetésekben. Ezt követően pedig a kínai–magyar turisztikai kapcsolatokban rejlő perspektívákat elemezzük Magyarország, mint a kínai turizmus egyik potenciális célterületének szemszögéből. Kutatásaink egyaránt épülnek szekunder és primer forrásokra. A szakirodalom vonatkozó megállapításain túl statisztikai adatok (KSH, MNB, WTO) elemzésével, valamint kérdőívekből és interjúkból leszűrt tapasztalataink összegzésével igyekszünk képet alkotni a kínai–magyar gazdasági, ezen belül a turisztikai kapcsolatokban rejlő lehetőségekről. A kérdőíves elemzésben 124 kínait kérdeztünk meg az utazási szokásaikról, illetve a magyarországi utazási hajlandóságukról. A Vértes Róberttel, a kínai-magyar nagykövetség turizmus attaséjával; Tóth Gáborral, a Hír TV Hírvilág Globál-Ázsia műsorának főszerkesztőjével és dr. Dégen Istvánnal, a Locomotív Travel Kft. ügyvezető igazgatójával készített interjúk azt a célt szolgálták, hogy többféle megvilágításban kapjunk képet a hazánk felé irányuló kínai turizmusról.

2. Kína szerepe a magyar külgazdasági kapcsolatokban

Magyarországnak a távol-keleti országokkal[1] lebonyolított külkereskedelmi forgalma a teljes behozatalunknak több mint 10%-át teszi ki, exportunknak azonban mindössze 2–3%-a irányul a térségbe. Szembetűnő ugyanakkor, hogy az elmúlt években egyértelműen kimutatható a térséggel folytatott külkereskedelmünk növekvő volumene. 2003 és 2013 között mind az export, mind az import értéke több mint 5-szörösére növekedett (kivitelünk ezzel 2013-ban meghaladta a 24 ezer milliárd Ft-ot, behozatalunk pedig a 22 ezer milliárd Ft-ot)[2] a KSH adatai alapján.

Az országcsoporton belül kiemelkedő a Kínával lebonyolított külkereskedelmi kapcsolataink bővülő dinamikája. A Kínába irányuló magyar export 10 év alatt (folyó áron kifejezve) több mint 100-szorsára, 444 milliárd Forintra nőtt.

A magyarországi külföldi vállalati részesedések tekintetében a térség részesedése mindösszesen néhány százalékos, kiemelkedőek a dél-koreai és a japán beruházások (1084,

ill. 773 millió euró. Forrás: mnb.hu). Ugyanakkor egyértelműen, a napi sajtóból is kivehető mértékben bővül a kínai vállalatok megjelenése hazánkban. Az MNB adatai alapján a kínai vállalati részesedések állománya meghaladta a 67 millió eurót, 10 év alatt több mint 6-szorosára nőtt. E beruházások ösztönzése a magyar fél számára egyértelműen fontos: célunk annak elérése, hogy Magyarország a kínai vállalatok (kelet-közép-) európai központjává váljon. E cél eléréséhez hazánk számára a két ország között meglévő és egyre intenzívebbé váló diplomáciai kapcsolatok mellett a földrajzi előnyökön (központi, európai tranzitútvonalak menti fekvés) túl olyan fontos tényezők is hozzájárulnak, mint pl. a magyarországi kínai kolónia szerepe, az oktatási rendszer, az innovációs potenciál, a hazánkba települt külföldi cégek hatékonysága, az agglomerációs hatások.[3]

A Magyarországon befektetett kínai tőke gyorsan növekszik, nagysága becslések szerint meghaladja a kétmilliárd USD-t. (Csak a nagyobbakat említve: Bank of China, Huawei, ZTE Corporation, a legújabb hírek két citromsavgyártó beruházásról szólnak). A jelenlévő vállalatok gyakran regionális központjukat is hazánkba telepítik, jó példa erre a Huawei biatorbágyi központja is.

3. A kínai turizmus szerepe a magyar gazdaságban

Ahogyan arról a (nemcsak szak) sajtó is részletesen beszámolt, Budapest lett a kínai turizmus kelet-közép-európai regionális központja. Adódik tehát a kérdés, hogy tekintsük át mennyire jelentős a kínaiak szerepe a magyar turizmusban, hogyan, milyen intézkedésekkel dinamizálhatnánk a kínai–magyar turisztikai kapcsolatokat!

A turizmus szerepe a magyar gazdaságban, nemzetközi összehasonlításban mérve is (akár a GDP-hez való hozzájárulását, akár pl. a munkahelyek számát tekintve) kiemelkedően magas, a világ- és európai átlagot meghaladja.

Az érme másik oldalát tekintve sokat hallunk mostanában arról, hogy Ázsia legnagyobb és a világ legnépesebb országa, Kína 2020-ra a világ elsőszámú gazdasági nagyhatalmává válik, és hogy ennek sokféle hatása lesz az egyes országokra. Kína hatalmas mérete és impozáns gazdasági növekedése miatt a turisztikai piacon is igen előkelő helyet foglal el, és ezért hazánknak érdemes velük kiemelten is foglalkoznia. Mindezt jól példázza, hogy a kínai utazók több mint 97,3 millió alkalommal utaztak külföldre 2013-ban, ami több mint a duplája a 2009-es kiutazások számának. Az előrejelzések szerint 2018-ra ez a szám 160 millió körül alakulhat, ami óriási növekedésnek számít.[4] Tovább emeli a kérdés jelentőségét, hogy az egy utazó által költött pénz mennyiségében a kíniak már most is világelsők. Ennek egyik oka az lehet, hogy Kínában a felmérések szerint több mint 2,7 millió ember rendelkezik 6 millió jüannál (212,4 millió forintnál) is nagyobb jövedelemmel, akiknek körülbelül a 60%-át érdeklik az egzotikus luxus utak (például a „80 nap alatt a Föld körül” elnevezésű körút). Napjainkban formálódik egy feltörekvő kínai középosztály, amely csak most kezdi értékként kezelni az utazást, kezdi felfedezni a turizmus értékét. Az UNWTO tanulmányából[5] az is kiderül, hogy a Kínából kiutazó turisták elsősorban a környező országokba látogatnak, azon belül is Japán a legnépszerűbb desztináció, azonban egyre nagyobb számban jönnek Európába, és hazánkban is. A nagyobb távolságra utazók közül azonban az Európába látogatók vannak legnagyobb arányban, bár a közelmúltban éppen az erre a kontinensre látogatók száma növekedett legkevésbé. Ugyanebből a tanulmányból az is kiderül, hogy a kiutazók többsége fiatal, 36,7%-uk 26 és 35 év közötti, valamint az is látszik, hogy a turisták abszolút többsége, 73%-uk pihenni megy külföldre.

A hazánkba érkező kínai turisták számát részben az utazásokkal kapcsolatos adminisztrációs nehézségek befolyásolják. Ebben a közeljövőben több pozitív változás is várható. A kínai kormány átszervezi, a fizetett szabadságok rendszerét,[6] a Mercer tanácsadó vállalat tanulmánya szerint a kínaiak évente 21 szabadnapot vehetnek ki hivatalosan, ebből 10 nemzeti ünnepnap. A munkavállaló nem döntheti el, hogy mikor veszi ki szabadnapját. A kínai ünnepnapok alkalmával megrendezésre kerülő aranyhetek idején több száz millióan indulnak útra, mely gyakran balesetekhez, forgalmi dugókhoz és a tumultus miatt az attrakciók élvezhetetlenné válásához vezetnek. Véleményem szerint ennek akár az is lehet az egyik következménye, hogy hosszú távon inkább a külföldi úti célokat választják majd.

Magyarország is igyekszik leegyszerűsíteni a hazánkba látogatók vízumkérelmének elbírálást. Ez azért is lényeges kérdés, mert a kínai utazók a Schengeni vízumot attól a célországtól igényelhetik, ahol a legtöbb időt fogják tölteni.

A hazánkba érkező kínai turistákról kevés adat áll rendelkezésre, de azt tudjuk, hogy számuk annyira nagy arányba növekszik, hogy a hazánkba látogató külföldi turisták között egyre nagyobb arányban (2012-ben 1,73%) találhatunk kínaiakat. 2013-ban a népszerűségi listán a 38. helyet foglalja el Magyarország 75 603 kínai turistaérkezéssel. (Csehország 174 263 kínai turistával a 31. helyen áll, Lengyelország pedig a 47. helyen 37 604 beutazó kínaival, Szlovákia pedig 21 467-tel az 50-en. Ausztria: a 21. helyen áll 408 509 érkező turistával, de ez nem meglepő, hiszen Bécs és Peking között közvetlen légi járat működik. Csehországban Korean Air köti össze Prágát és Szöult, de még inkább megemelkedhet az ide érkező kínaiak száma, ha realizálódik a nemrég bejelentett Prága-Sanghaj közvetlen járat.) (A Budapest Airport folyamatosan egyeztet az illetékesekkel egy Budapest és Peking közötti légijárat elindításáról.)

A két ország turisztikai kapcsolatának szempontjából alapvető fontosságú az Európai Unió és Peking között 2004. szeptember 1. dátummal hatályba lépő úgynevezett ADS egyezmény.[7] Lényegében ez a szerződés biztosítja, a kínai turisták számára, hogy csoportosan utazhassanak az Unió országain belül. Magyarország ezt a státust az elsők közt nyerte meg 2002-ben. Ezen kívül minden olyan országnak, amely kínaiak beutaztatásával foglalkozik, biztosítania kell Kína számára azt a listát, amely tartalmazza a kínai turisták beutaztatásával foglalkozó utazási irodákat.

4. A kínaiak utazási szokásai

Akad néhány dolog, mely általában elmondható a kínaiakról. Legtöbbjük számára presztízskérdés a külföldi utazás, főleg, mivel erre csak az utóbbi pár évben lett lehetősége a népesség egy részének. Éppen ezért az élmények, képek, videók megosztása a közösségi oldalakon, úgymint például a Weibo, Wechat, qq különösen fontos számukra, ugyanúgy, mint az adott desztinációra jellemező szuvenírek vásárlása.

A kínaiak elvárják a magas minőségű szolgáltatásokat (a vidéki városainkban nincs elég minőségi szálláshely), illetve azt, hogy tisztelettel és udvariasan forduljanak hozzájuk utazásuk során.

A kínai utazók egyre többet bővítik ismereteiket az interneten és tervezik meg külföldi utazásaikat a világhálón, de az online foglalások aránya még alacsony. Egy felmérés szerint kevesebb, mint 15% foglalja le útját a hálón. A kínaiak eddig főként csoportos utazásokon vettek részt, a legtöbbször családtagokkal, barátokkal utaznak. Kevesebb, mint 10% az a kínai, aki teljesen egyedül indul a nagyvilágnak. Az idősebbek inkább utazási csomagokat vásárolnak, az egyénileg utazók pedig szinte mindig tapasztaltabb turisták. Akik

először hagyják el az országot, lehetnek bár idősek vagy fiatalok, többnyire csoportos utazásokon vesznek részt. Általában a 35–40 éves korosztály utazik.

Szintén újdonság, hogy megjelentek a 3-4 országot jelentő körutazások, amelyek lehetővé teszik az egy-egy országban való hosszabb tartózkodást. Ez várhatóan tovább fog fejlődni. Az európai desztinációk közül a kínaiak körében népszerű a Párizs-London-Róma, illetve további úti célok, mint például a Budapest-Bécs-Prága-Pozsony útvonalak is.

Mindemellett egyes országok már monodesztinációként is megállják a helyüket a kínaiaknál is, ilyenek például Anglia Írországgal együtt, Franciaország, Olaszország, Spanyolország Portugáliával és újabban Svájc is. Ezek az országok hatalmas területűek Magyarországhoz képest, illetve olyan gazdag kulturális és történelmi kincsük van, mely egy hét alatt sem járható be (pl. csodálkozva fotózzák a díszített épületeinket).[8]

Sokan úgy vélik, hogy a kínaiak szeretik, ha nem kell hosszan várakozniuk, ha mind több helyen, anyanyelvükön szólnak hozzájuk, bőséges kínai nyelvű információs anyagot találnak, továbbá elvárják, hogy a vendéglátóegységben legyen ingyenes wifi elérhetőség. Általánosan az olcsóbb szállásokat keresik (3-4 csillagos szállodák). A szállodai szobákban szeretik az elszeparált ágyakat (twin beds, twin room), illetve ha a reggeli során a hagyományos európai étel mellett találnak ázsiai ételeket is például rizslevest, tofut (az utazásaik során egyszer kipróbálják a helyi gasztronómiát, de az nekik túl fűszeres, így felkeresik az adott városban a tradicionális kínai éttermeket). Szeretik, ha reggelente maguk készíthetik el a teájukat, ezért érdemes a szobába vízforralót bekészíteni. A kínaiak a világelsők dohányzásban és imádják a szerencsejátékokat.

A kínaiak nem könnyű vendégek. Szokásaik vannak, nekünk meg előítéletünk. Mégis alkalmazkodnunk kell a viselkedésükhöz. A kínai nagyon fegyelmezett nép, de vannak olyan szokásaik, amelyek külföldön nehezen tolerálhatóak, például hogy nagyon hangosak (köpködnek, böfögnek). Ez náluk a kultúra része, időbe telik megtanulniuk, hogy külföldön hogyan illik viselkedni Hazájukban az utazás előtt prospektust kapnak, hogy a célországban hogyan illik viselkedni.

5. Milyen előnyökre építhetünk?

A kínai turistákért folytatott nemzetközi versenyhelyzet egyre éleződik, melybe hazánk aktív szereplőként igyekszik bekapcsolódni. A következő fejezetben hazánk versenyelőnyeit igyekszünk feltárni.

Vonzóvá tehet minket a kínaiak szemében a tény, hogy ázsiai eredetű nép vagyunk. Hazánk számos érdekes látványossággal lenne képes megnyerni a potenciális kínai utazókat, és érdemes volna a versenyképes budapesti kínálat mellett erősíteni a vidék, a kultúra, a gasztronómiai értékek megismertetését is, mivel a kínaiak ezek iránt is igen fogékonyak lehetnek.

Hazánkban főleg 2-3 éjszakás itt-tartózkodásban gondolkodnak a kínai turisták. Budapest a fő célpont, és második úti célként Balatont vagy Hévízt szokták kiemelni. Szívesen keresik fel még, Gödöllőt, Zalakarost, Egert, Sárvárt vagy a Dunakanyart, de idő hiányában sajnos ezen állomások kimaradnak. A hazánkba érkező kínaiak mindegyike ellátogat a Nemzeti Múzeumba, Petőfi Sándor versei az iskolai tananyag részét képezik, Sissiről évente több filmet is műsorra tűz a kínai állami televízió.

A rövid itt tartózkodás alatt jellemző rájuk a városlátogatás és a bevásárló turizmus, illetve a hivatásturizmus. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy hazánkban ez a vásárlás elsősorban a szuvenírekre (pl. Herendi porcelán, Halasi csipke), a kötelező családi, baráti ajándékokra korlátozódik, miközben a minőségi, nagy értékű, márkás ajándékokat Nyu-

gat-Európában, többnyire az adott márkát forgalmazó desztináció helyszínén bonyolítják, részben mert presztízskérdésnek tartják, hogy a márka eredeti hazájában vásároljanak, részben pedig azért, mert ott a legnagyobb a választék.

De meg kell említeni, hogy Kelet-Európában Magyarországon van a legnagyobb kínai kolónia, nálunk van az egyetlen kínai kéttannyelvű általános iskola (nemsokára megnyílik a kéttannyelvű gimnázium is), mely a jövőben még számos lehetőséget tartogathat a turizmus területén is. Jelen van számos kínai vállalat képviselete (Huawei, ZTE, Bank of China stb.). Ezeknek az intézményeknek Magyarországon van a logisztikai központjuk, és a Kínai Regionális Központ megnyitásával ez a szerep tovább nő. Kína lesz a legnagyobb ázsiai beutaztató partnerünk turisztikai területen.

6. Milyen intézkedésekkel növelhető a beutazó kínai turisták száma és elégedettsége?

A turisták számának növeléséhez szükség lenne lényegesen komolyabb országmarketingre és olyan turisztikai termékek (például gyógyturizmus, wellness) fejlesztésére, amelyek tömegesen érdekelhetik őket.[9]

A Turizmus világnapja alkalmából (szeptember 27.) a magyar fürdőkről tartottak Kínában előadást, melyen 30 ezren vettek részt. Az ázsiai országokban, így Kínában is a fürdőkultúra komoly hagyományokkal rendelkezik és azt legalább annyira becsben tarják, mint a vendéglátók országában – mondta Vancsura Miklós, a Sárvári Gyógy- és Wellness-fürdő igazgatója, aki a Magyar Fürdőszövetség egykori elnöke. Ha az egészség megőrzéséről van szó, sokat tanulhatunk az ázsiaiak életszemléletéből, hiszen az ázsiaiak a legfontosabbnak a betegségek megelőzését tartják.

A leghatékonyabb hirdetési lehetőségek az újfajta médiafelületek, vagyis az internet. Döntést kell hozni arról is, hogy imázsunkat önállóan vagy a többi közép-kelet-európai országgal közösen igyekszünk növelni.

Az attrakciók színvonalának emelése tekintetében véleményem szerint nem kell semmilyen extrát tenni a kínai turisták érdekében. Az egyedüli tény, amit szem előtt kell tartanunk, hogy szemben a tradicionális küldő területeinkről érkezőkkel, a vásárlás számukra különösen fontos motiváció. A természeti kincseink, gasztronómiai és borászati hagyományaink, sokszínű kulturális örökségünk, valamint ázsiai gyökereink mind olyan erősségek, melyek segíthetnek a piacképes kínaiakat vonzó attrakciók fejlesztésében.

Ami a képzettségeket illeti, speciális tudásra nincs igazán szükség, bár a kínai nyelv ismerete egyértelműen előnyt jelenthet ebben a versenyben. Mivel a nyelvtudásban amúgy sem állunk jól, kézenfekvő megoldás lehet ennek a problémának a kezelésére, a hazánkban élő jelentős létszámú kínai származású lakos egy részének a turisztikai szektorban való alkalmazása. Közöttük vélhetően nagy létszámban találhatóak olyanok, akik már elsajátították a magyar nyelvet, kínaiul is beszélnek, és jelenlétük önmagában is hozzájárulhat ahhoz, hogy otthonosabban érezzék magukat a hozzánk látogatók.

Zárszó – Konklúzió

Ahogyan azt cikkünk is alátámasztotta, a „keleti nyitás” politikájának eredményeként a távol-keleti térség, azon belül is a Kínával folytatott külgazdasági kapcsolatai rekord értékeket érnek el. Kiemelten vizsgáltjuk ebben a turizmusnak, mint nemzetgazdaságunk

egyik meghatározó ágazatának a szerepét. Megállapítottuk, hogy Magyarország e tekintetben viszonylag kedvező helyzetben van a régió többi országával folytatott versenyben. Számos előnyre építhetjük a turisztikai központi szerepünket (úgymint jó kapcsolatok, kínai kolónia, turisztikai vonzerőnk, kiemelten a fürdőkultúra). Ugyanakkor a potenciális lehetőségek megvalósításában kulcskérdés a kínai utazási szokások alapvető ismerete és a jól átgondolt, célirányos marketingstratégiának a kidolgozása.

Jegyzetek

1. Fülöp- szigetek, Hongkong, India, Indonézia, Japán, Kambodzsa, Kína, Dél-Korea, KNDK, Laosz.
2. Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qkt009b.html
3. Szunomár (2013).
4. Berende Alexa (2014): Imádnak minket a kínai turisták, de a cseheket még jobban. http://www.turizmusonline.hu/kulfold/cikk/imadnak_minket_a_kinai_turistak__de_a_cseheket_meg_jobban?utm_source=newsletter&utm_medium=napi_turizmus_hirlevel&utm_campaign=12803 Letöltés dátuma: 2014. 10. 01.
5. Study on Chinese Outbound Travel. (2010): Madrid: World Tourism Organization.
6. Több szabadnapot kaphatnak a jövőben a kínaiak (2013): http://turizmus.com/utaztatas/tobb-szabadnapot-kaphatnak-a-jovoben-a-kinaiak-1116494 (letöltés időpontja: 2013. 06. 27.)
7. Wolfgang Hirn (2006): Kína a nagy falat. HVG Kiadó, Budapest.
8. Nádas Mónika (2014): A magyar és a kínai turisztikai kapcsolatok rendszere, szakdolgozat. Edutus Főiskola.
9. Kínában is siker Sárvár. (2014) http://turizmus.com/desztinaciomenedzsment/kinaban-is-siker-sarvar-1124837?utm_source=http%3A%2F%2Fturizmus.com%2F&utm_medium=email&utm_campaign=400+ezren+az+Erzs%C3%A9bet-programban+%C7%80+T%C3%BAra+a+sztratoszf%C3%A9r%C3%A1ba&utm_source=http%3A%2F%2Fturizmus.com%2F&utm_medium=email&utm_campaign=400+ezren+az+Erzs%C3%A9bet-programban+%C7%80+T%C3%BAra+a+sztratoszf%C3%A9r%C3%A1ba Letöltés dátuma: 2014. 09. 29.

Felhasznált irodalom

Berende Alexa (2014): Imádnak minket a kínai turisták, de a cseheket még jobban. http://www.turizmusonline.hu/kulfold/cikk/imadnak_minket_a_kinai_turistak__de_a_cseheket_meg_jobban?utm_source=newsletter&utm_medium=napi_turizmus_hirlevel&utm_campaign=12803 Letöltés dátuma: 2014. 10. 01.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qkt009b.html

Kínában is siker Sárvár. (2014) http://turizmus.com/desztinaciomenedzsment/kinaban-is-siker-sarvar-1124837?utm_source=http%3A%2F%2Fturizmus.com%2F&utm_medium=email&utm_campaign=400+ezren+az+Erzs%C3%A9bet-programban+%C7%80+T%C3%BAra+a+sztratoszf%C3%A9r%C3%A1ba&utm_source=http%3A%2F%2Fturizmus.com%2F&utm_medium=email&utm_campaign=400+ezren+az+Erzs%C3%A9bet-programban+%C7%80+T%C3%BAra+a+sztratoszf%C3%A9r%C3%A1ba Letöltés dátuma: 2014. 09. 29.

Magyar Nemzeti Bank: Közvetlentőke-befektetések Magyarországon állományok ország- és ágazati bontása millió euróban (SCV-k nélkül). Statisztikai adatok. http://www.mnb.hu/Statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/vii-kulkereskedelem/kozvetlentoke-befektetesek/bpm6-modszertan-szerinti-adatok

Nádas Mónika (2014): A magyar és a kínai turisztikai kapcsolatok rendszere, szakdolgozat. Edutus Főiskola.

Szijjártó Péter Régi-új kormány – Régi-új külgazdasági stratégia c. előadása. Elhangzott a Világgazdaság Exportexpanzió: Hová? Hogyan? Kivel? Mivel? c. konferencián. Budapest, 2014. október 1.
Study on Chinese Outbound Travel. (2010): Madrid: World Tourism Organization.
Több szabadnapot kaphatnak a jövőben a kínaiak (2013): http://turizmus.com/utaztatas/tobb-szabadnapot-kaphatnak-a-jovoben-a-kinaiak-1116494 (letöltés időpontja: 2013. 06. 27.)
Travel & Tourism Economic Impact 2014 Hungary (2014). World Travel & Tourism Council, London.
Wolfgang Hirn (2006): Kína a nagy falat. HVG Kiadó, Budapest.
Zbigniew Brzezinski (2013): Stratégiai vízió. Antall József Tudásközpont, Budapest.

Melléklet:
Kérdőív kínaiul, angolul, magyarul

Általános kérdések

1. 姓 – Gender – Neme
   - 女 – Female – nő
   - 男 – Male – férfi
2. 年龄 – Age – Életkor
   - 0–18
   - 19–25
   - 26–35
   - 36–45
   - 46–60
   - 60 以上 – above 60 – 60 éven felüli
3. 受教育程度 – Education – Iskolai végzettség
   - 小学 – Primary school – általános iskola
   - 高中 – High school – középiskola
   - 学院/大学 – Higher education – felsőfokú végzettség

Utazási szokásokra vonatkozó kérdések

4. 您一般跟谁去旅行？ – Who do you usually travel with? – Kivel utazik általában?
   - 独自 – Alone – egyedül
   - 跟朋友 – With friends – baráttal
   - 跟家人 – With family – családdal
   - 跟男友/女友/妻子/丈夫 – Boyfriend/ Girlfriend/ Husband/ Wife – barát/ barátnő/ férj/ feleség
   - 跟同事/职员 – Collegues – kollégák
5. 您平均每年在国内几次去旅行？ – How much do you travel inside the country per year? – Hányszor utazik belföldön évente?
   - 一次也不去 – Never – soha
   - 大概每两年去一次 – Less than a year – kevesebb, mint egyszer
   - 一年一次 – Once in a year – egyszer egy évben
   - 一年两三次 – 2–3 times a year – 2-3 alkalommal 1 évben
   - 很多次 – More – többször

6. 您平均每年几次出国去旅行？ – How much do you travel abroad per year? – Milyen gyakran utazik külföldre évente?
   - 一次也不去 – Never – soha
   - 大概每两年去一次 – Less than a year – kevesebb, mint egyszer
   - 一年一次 – Once in a year – egyszer egy évben
   - 一年两三次 – 2–3 times a year – 2-3 alkalommal 1 évben
   - 很多次 – More – többször
7. 您在哪里得到行程信息？ – Where do you get information from? – Miből merít információkat? – (az utazás előtt)
   - 朋友的建议 – Recommendation of a friend – baráttól tanácsok, ajánlások
   - 旅游指南 – Tourist book – útikönyv
   - 旅游展览会 – Touriscit exhibition – turisztikai kiállítás
   - 因特网 – Internet – internet
   - 旅行社建议 – Recommendation of travel agency – utazási iroda ajánlatai
   - Other – egyéb
8. 您在旅行的 候用什 的服？ – What kind of services do you use during your trip? – Milyen jellegű szolgáltatásokat vesz igénybe az utazása alatt?
   - 公共交通 – Public transportation – közlekedés
   - 餐饮服务 – Restaurant services – étterem
   - 旅馆 – Accommodation – szállás
   - 文化节目 – Cultural Programmes – kulturális program
   - 邮政服务 – Post services – postai szolgáltatás
   - Other – egyéb
9. 选择目的地的时候您决定按照什么？ – What kind of aspects do you prefer when you choose the destination? – Milyen szempontok szerint választ desztinációt?
   - 朋友的建议 – Recommendation of friend – barátok ajánlásai
   - 经济型酒店 – Cheap accommodation – olcsó szállás
   - 高端酒店 – High category hotels – magas kategóriájú hotel
   - 容易到的地方 – Accessibility – megközelíthetőség
   - 安全分类 – Safety aspects – biztonsági szempontok
   - Other – egyéb
10. 您 得 目的地的 候哪一 情况重要？ 价以下几个情况！ – Please evaluate the importance of these aspects when you chooseing a destination! .– Kérem, hogy értékelje az alábbi szempontok fontosságát, amikor úti célt választ!
    - 型酒店 – Cheap accommodation – olcsó szálláshely
    - 天气 – Weather– időjárás
    - 高品质的酒店 – High–standered hotels – magas minőségű hotelek
    - 情好客 – Hospitality – vendégszeretet
    - 当地的食物 – Local foods – helyi ételek
    - 文化活动 – Cultural facilities – kulturális létesítmények
    - 历史文化名城 教堂等 – Historical cities, – történelmi városok
    - 体育设施 – Sport facilities – sportolási lehetőségek
    - 闲松 – Relaxing – relaxációs lehetőség
    - 博物 – Museums – múzeumok
    - 安全 – Safety – biztonság

- 价格 – Prices – árak
- 日 – Festivals – fesztiválok
- 表演 – Theatre performances – színházi előadások
- 如 保护健康 – Health care – egészségügyi ellátás

11. 您曾 **去 欧洲没有**？ – Have you ever travelled to Europe? – Járt már Európában?
    - 去过 – yes – igen
    - 没有 – no – nem
12. 您去过哪个欧洲国家？ Which European countries have you been? – Melyik európai országot kereste már fel?
13. 您去过匈牙利没有？ – Have you ever travelled to Hungary? – Járt már valaha Magyarországon?
    - 去过 – yes – igen
    - 没有 – no – nem
14. 您去过匈牙利多少次？ – How many times have you been in Hungary? - Hányszor járt már Magyarországon?
15. 您去过哪些城市？ – Wich cities have you visited? – Mely városokat látogatott meg?
16. 您在匈牙利平均待了多久？ – How long did you stay in Hungary? – Mennyi időt töltött Magyarországon?
17. 您去匈牙利的时候用了什么样的交通工具？ – How did you travel to Hungary? – Mivel utazott Magyarországra?
    - 飞机 – Plane - repülő
    - 火车 - Train - vonat
    - 汽车 - Car - autó
    - 巴士 - Bus - busz
    - 船 - Ship - hajó
    - Other - egyéb
18. 您怎么安排旅行？ – How did you organise the trip? – Hogyan szervezte meg az utazást?
    - 自己安排 - Self organised - önállóan
    - 旅行社或公司安排 - Organised by a travel agency – utazási iroda által szervezett
19. 您去匈牙利的时候住在什么样的酒店？ – What kind of accommodation did you use? – Milyen jellegű szálláshelyen szállt meg?
20. 您去过匈牙利的旅游满意不满意？请您评价 1到10! - In a scale from 1 to 10, how much were you satisfied with your trip to Hungary? – Egy 1-től 10-ig terjedő skálán mennyire volt elégedett az utazásával Magyarországon?
21. **您想不想去匈牙利旅行？为什么？** - Would you like to visit Hungary? Why? - Szeretne Magyarországra utazni? Miért?
22. **听到匈牙利的名字首先想起来的5件事情或者东西是什么呢？** - What are the first 5 things that you could mention about Hungary? – Mi az első 5 dolog, ami eszébe jut Magyarországról?

A HATÁRMENTI MEZŐGAZDASÁG FENNTARHATÓ FEJLESZTÉSE, JÖVŐBELI KILÁTÁSAI

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE CROSS-BORDER, FUTURE PROSPECTS

KUTASINÉ NAGY IRÉN PhD-hallgató
Debreceni Egyetem Kutatási és Innovációs Szervezet Területfejlesztési Regionális Egyetemi Tudásközpont
DR. HABIL. HARSÁNYI ENDRE tanszékvezető egyetemi docens
Debreceni Egyetem Agrár-Műszaki Tanszék

Abstract

Present publication is the second part of a multi-segment study. Its purpose is to introduce the comparative analysis of the agriculture of the European Union on the basis of statistical data of multiple years. It seeks the answer to the changes in the economic structure of the Romanian, Hungarian and the EU agriculture the proportion of their used agricultural area and the arable land utilised by each farm within the North-western and North Great Plain regions. What is the national economy significance of agriculture and what kind of problems do sole farms have in the North-western region and what are the sustainable development directions of the agricultural rural areas along the border. Characteristically, Romanian rural farms provide only a half-subsistence. The economic structure indexes of the examined regions, especially the North-western region belong to the worst ones in a European comparison. Its reasons are complex, the areas of the numerous farms are scattered. In terms of the average farm size, the North-western region is the last in Europe. In the case of sole farms the situation is even worse, their average size was 1.9 ha in 2010. The privately owned areas of sole farms are fractured, therefore their owners have less employees which is not sustainable due to reduced production efficiency. One of the possible development directions is the modernisation of farms.

1. Bevezetés

A mezőgazdaság a vizsgált határmenti területeken kiemelkedő jelentőségű, mivel a vidéken élők jelentős hányadának megélhetését biztosítja. Az európai bizottsági közlemény szerint, a 2030-ra vonatkozó előrejelzései értelmében további 2 milliárddal emelkedhet a világ népessége, így 2050-re a világgazdaság akár négyszeresére is nőhet. A természetes erőforrások fenntartható felhasználásához kiemelten fontos, hogy a termelési és a fogyasztási struktúrák ne haladják meg a Föld erőforrás-kapacitását, azt a képességét, hogy elnyelje az ilyen mértékű gazdasági növekedés által termelt hulladékot és kibocsátást.[1] Magyarországon és Romániában is a mezőgazdaság a legjelentősebb földhasználó ágazat. Magyarország földhasználatában is tapasztalható változások hatást gyakorolnak a környezetre és a tájképére, (pl. mezőgazdasági termelésből történő végleges kivonás) a legtöbbször visszafordíthatatlan eredményekre vezethet, a beépített területek növekedése révén.[2] A világnépesség nagyarányú növekedésének hatására **csökken az egy főre eső mezőgaz-**

dasági terület,[3] amely világviszonylatban 0,1 ha/fő, az Európai Unió átlaga 0,2 ha/fő, a magyar átlag 0,5 ha/fő, Romániában pedig 0,63 ha/fő. A mezőgazdasági egyéni gazdaságok az európai vidéki térség szilárd elemét képezik, jelentős közjavat állítanak elő, hozzájárulnak a biodiverzitás megőrzéséhez. Sokmillió embernek biztosítják a megélhetését. Ennek ellenére a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében eddig a piaci feltételeknek megfelelően a nagyüzemek előnyben voltak, kizárólag a méretük alapján. A gazdasági kilátásokat javítja az agrárpotenciál és az élelmiszertermelés versenyfeltételeinek együttes javítása, az úgynevezett komplex, fenntartható fejlesztés.[4] A vidéki ipar, szolgáltatás és a lakosság jövedelemforrásának diverzifikálására irányuló fejlesztés a régió sikeres jövője szempontjából kulcsfontosságú.[5] Románia mezőgazdaságának üzemszerkezetére a dualitás jellemző.[6] A tartós gazdasági fejlődésnél törekedni kell nemcsak a rövid idő alatt elért gazdasági sikerekre, hanem hosszabb távon a társadalmi, környezeti problémákra is tekintettel kell lenni.[7] Egy régióban akkor hatékonyak a fejlesztési elképzelések, ha a szereplők tisztában vannak azzal, hogy működik egy régió, egy térség gazdasága, és melyek a korlátai egy térségi helyi kormányzatnak.[8] Egy kevésbé fejlett régióban kiemelt cél szokott lenni a munkaerő képzettségének javítása átképzéssel, ennek veszélye, hogy fellép az „agyelszívás" jelensége. A képzett munkaerő elhagyja a régiót a magasabb jövedelem és az igényesebb munka reményében.[9] Az Észak-Alföld társadalmi-gazdasági pozíciója magyarországi összehasonlításban a leghátrányosabbak közé sorolható.[10] Romániában sem volt zökkenőmentes a regionális fejlődés, mert a történelmi körülmények megzavarták az éppen meginduló regionalizációs törekvést.[11]

2. Anyag és módszer

Jelen tanulmány egy összehasonlító helyzetfelmérő elemzés, a rendelkezésre álló több éves statisztikai adatok alapján, amelynek célja bemutatni a fenntartható fejlesztéshez kapcsolódó szakirodalmat, a mezőgazdaság főbb mutatói közül az ágazat nemzetgazdasági jelentőségét szemléltető bruttó hozzáadott értékek alakulását, a használt mezőgazdasági területek és gazdaságszerkezeti mutatók európai és regionális összehasonlítását, a 2000–2010 évek között végbement változásokat. Elsőként a szükséges adatokat egy adatbázisba rendeztük, amelyből táblázatokat készítettünk, így alkalmassá váltak az értékelő elemzésre. Az eredményeket, következtetéseket leíró statisztikai módszerrel, ábrákkal szemléltetjük, melyek a későbbi kutatások megalapozásául szolgálnak. Az elemzéshez felhasználásra kerültek a Román Országos Statisztikai Intézet adatai, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), a Regionális statisztikák, az Eurostat, valamint a Világbank adatai.

3. Saját vizsgálatok

3.1. Fenntartható fejlesztés

A fenntartható mezőgazdasági termelés öt fő tényezőre kell fókuszáljon, a természeti erőforrások védelmére, a piacképes élelmiszerek és nyersanyagok termelésére, az élelmiszerbiztonság fokozása mellett a mezőgazdaságból élők elfogadható jövedelemszerzésére, az alternatív jövedelem és munkalehetőségének biztosítására úgy, hogy megőrizze a környezetet és benne a társadalmat.[12] A fenntartható fejlődéshez kiegyensúlyozott gazdasági növekedésre van szükség, figyelembe véve a környezeti és társadalmi problémákat, mely-

nek jellemzői a versenyző vállalkozások és magas szintű foglalkoztatottság.[13] Először a mezőgazdaság nemzetgazdasági jelentőségét szemléltetjük. Az agrárágazat jelentőségének mérséklődése a bruttó hozzáadott érték (GDP) alakulásán jól látható. Románia az 1990-es évekhez képest a normál piacgazdaság útjára kezdett lépni, míg 1991-ben 20,1%-kal, 2013-ra már 6,4%-kal részesedett az ágazat bruttó hozzáadott értékéből, mellyel még így is az EU 27 tagállami átlag hatszorosa maradt. Magyarországon 9,7%-ról 2000-re közel felére csökkent (5,5%-ra). 2010-re tovább csökkent. 2013-ra kezdett fellendülésnek indulni *(1. ábra).*

1. ábra. **A mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékének megoszlása a GDP %-ban**

Figure 1. **Proportion of gross value added of agriculture within % of GDP**

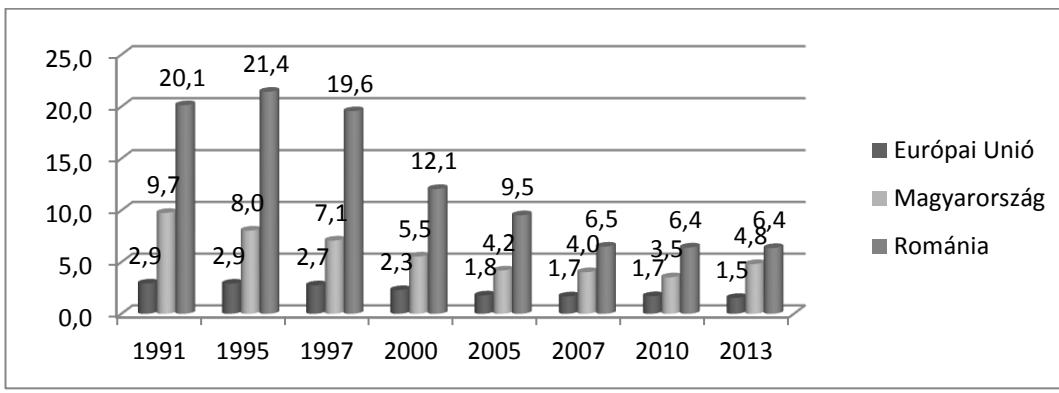

Forrás: Világbank[14] adatai szerint saját szerkesztés

Az agrárágazaton kívül más gazdasági ágazatok is fejlődésnek indultak. Romániában 2011-re az ipar részesedése a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értékéhez 29,9% volt. Az EU-27 tagállamok és a két határmenti tagállam nemzetgazdasági ágazatainak jelentőségét 2011-ben a következő ábra szemlélteti *(2. ábra)*.

2. ábra. **A bruttó hozzáadott értékek megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint, 2011**

Figure 2. **Share of gross value added by national economy sectors 2011**

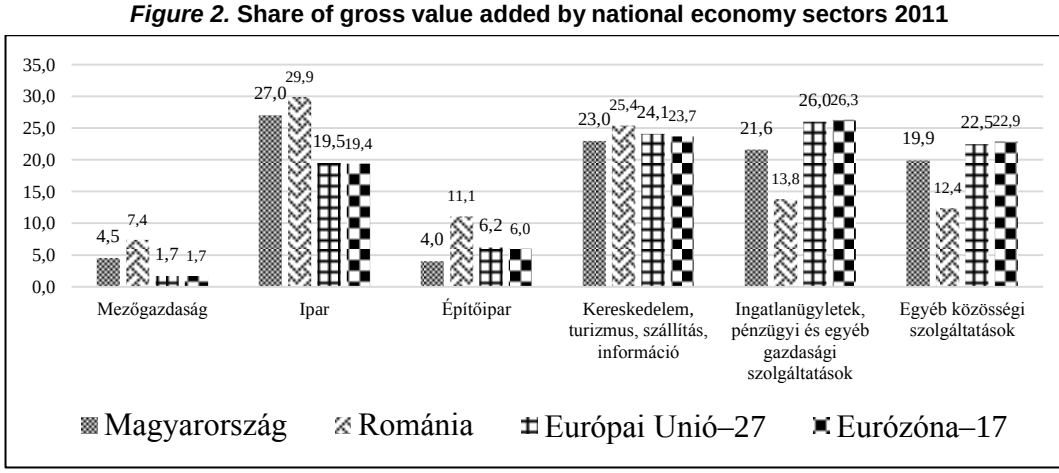

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat[15] adatai szerint

Összehasonlítva a határmenti régiók mezőgazdaságának nemzetgazdaságbeli helyét, látható, hogy mindkét határmenti régió jelentősége számottevő. Északnyugaton a mezőgazdaság hozzájárulása a bruttó hazai össztermékhez csökkent ugyan 2003-hoz képest, amikor a mezőgazdaság termelte meg a GDP 10%-át, 2008-ra 8,64%-át, 2011-re sincs jelentős csökkenés (8,1%). Észak-Alföldön 2003-hoz képest 2008-ra közel felére esett vissza az ágazat gazdasági teljesítménye (5,8%). A visszaesés a gazdasági válsággal magyarázható, 2011-re növekedésnek indult a mezőgazdaság és részesedése a GDP-ből *(3. ábra)*.

Összehasonlítva az európai tagállamok összes használt mezőgazdasági területeinek alakulását, látható, hogy az EU-27 tagállamaiban 0,01%-os csökkenés, Magyarországon 6%-os növekedés és Romániában 5%-os csökkenés volt 2010-re, 2003-hoz képest *(1. táblázat)*. Magyarországon 2007-ig csökkenés, 4 228 600 ha mezőgazdasági területet használtak, 2010 re 4 686 340 ha-ra emelkedett. A legfrissebb KSH statisztikák szerint 2012-ben összesen 5 338 000 hektár volt, az ország területének 57%-a mezőgazdasági terület.[16]

***3. ábra.* Északnyugat, Észak-Alföld mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe**

***Figure 3.* Share of agriculture within the national economy, gross value added (%), by NUTS 2 regions**

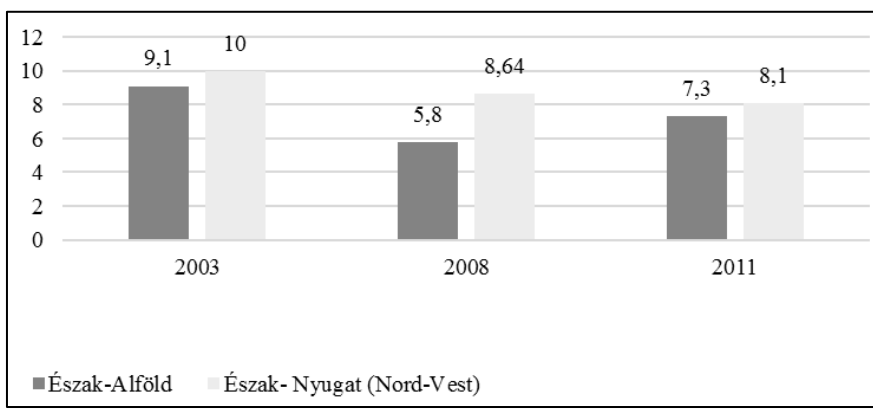

Forrás: Eurostat,[17] Románia Nemzeti Statisztikai Igazgatóság 2010 adatai szerint saját szerkesztés

***1. táblázat.* Az összes használt mezőgazdasági terület alakulása 2000–2010 között**

***Table1.* Total utilised agricultural area between 2000–2010**

Geopolitikai Entitás/ Évek	Összes használt mezőgazdasági terület/ (1000 ha)					Változás %
	2000	2003	2005	2007	2010	2003/2010
EU-27	135 424,4	172 794,4	171 996,2	172 485,1	159 875,2	–0,01
Belgium	1 393,8	1 394,4	1 385,6	1 374,4	1 358,0	–3%
Luxembourg	127,5	128,2	129,1	130,9	131,1	2%
Magyarország	4 555,1	4 352,4	4 266,6	4 228,6	4 610,9	6%
Románia	n.a.	13 930,7	13 906,7	13 753,1	13 298,2	–5%

Forrás: Eurostat[18] adatai szerint saját számítás és szerkesztés

Romániában 2003-hoz képest 600 570 ha-ral csökkent, 2010-re összesen 13 298,2 ha lett a terület nagysága. A csökkenés mértéke 4,5%-os. Világviszonylatban a használt mezőgazdasági területek arányai alacsonyabbak (36,3%), az EU-27 tagállami átlag 43,5% volt 2010-ben, mely az eltelt tíz évet tekintve jelentősen nem változott *(2. táblázat)*.

***2. táblázat.* A mezőgazdasági hasznosítású területek arányának alakulása az összterülethez képest 2000–2010 között (%)**

***Table 2.* Share of total utilised agricultural area % total area between 2000–2010**

Geopolitikai entitás/ Évek	2000	2005	2010
Világ összesen (%)	37	37	36,3
EU-27 (%)	43	43,4	43,5
Magyarország (%)	62,97	62,9	57,4
Észak-Alföld (%)	70,1	69,8	59,3
Hajdú-Bihar (%)	77,9	77,5	72,3
Románia (%)	60	52,5	57
Északnyugat (Nord-Vest)(%)	61,5	61,1	52,9
Bihar (Bihor megye (%)	66,2	65,9	65,1

Forrás: Eurostat, Román Statisztikai Intézet, Területi statisztikai Évkönyv[19] 2013 adatai regionális mezőgazdasági statisztika[20] szerint saját számítás, EU in the world pdf.[21]

Összehasonlítva a mezőgazdasági területek arányainak összterületükhöz viszonyított alakulását világviszonylatban, a két határmenti tagállamban és régióiban, megállapítható, hogy az Északnyugati (Nord-Vest) és Észak-alföldi régiók jelentős fejlődési potenciállal bírnak. 2010-ben Románia 23,8 millió hektáros területének 57%-a, míg Magyarország összterületének 57,4%-a volt mezőgazdasági terület. Az Észak-alföldi (59,3%), és Északnyugati régiók (52,9%) esetében is számottevőek a mezőgazdasági területeik, Hajdú-Bihar megye e tekintetben a regionális arányt jóval meghaladva 72,3%-kal, míg Bihar (Bihor) megye a regionális átlagot több mint 10%-kal meghaladva 65,1%-kal rendelkezik.

A gazdaságszerkezeti mutatókban bekövetkezett változásokat a *3. táblázat* szemlélteti.

***3. táblázat.* A gazdaságszerkezet főbb mutatói**

***Table 3.* Key indexes of economic structure of Romania, Hungary 2003 and 2010**

Mutatók/geopolitikai entitás/évek		2003	2010	Változás 2010/2003 (%)
Gazdaságszám	Románia	4 484 890	3 859 040	–14,0
	Észak- Nyugat	624 500	528 460	–15,4
	Magyarország	966 920	576 790	–40,3
	Észak-Alföld	221 740	143 910	–35,1
HMT Használt mezőgazdasági terület (ha)	Románia	13 930 710	13 306 130	–4,5
	Északnyugat	1 919 040	1 808 350	–5,8
	Magyarország	4 555 110	4 612 360	1,3
	Észak-Alföld	976 080	1 041 260	6,7
Egy gazdaság által használt mezőgazdasági terület (ha)	Románia	3,1	3,5	11,0
	Északnyugat	3,1	3,4	11,4
	Magyarország	4,7	8,0	69,7
	Észak-Alföld	4,4	7,2	64,4

Forrás: Eurostat[22] adatai szerint

A 2003–2010 közötti időszakot összehasonlítva látható, hogy az összes gazdaságszámban, Magyarországon és Észak-Alföldön a legnagyobb mértékű, –40,3%-os illetve –35,1%-os a mutató. A mezőgazdasági terület használatáról megállapítható, hogy Magyarországon és Észak-Alföldön egyaránt növekedés látható (1,3%; 6,7%). Az egy gazdaság által használt terület nagysága mindenhol növekedett. Szembetűnő a 69,7%, valamint a 64,4%-os növekedés. Az EU-28 összes gazdaságát méretkategória szerint összehasonlítva a *4. táblázat* adatai szemléltetnek. Az összes gazdaság 47%-a használ 2 ha-nál kisebb területet. A nagyobb, mint 100 ha-os területtel a gazdaságok 2,7%-a rendelkezik. Romániában

és Magyarországon is relatíve magas a törpegazdaságok száma, a 2 ha-nál kisebbek aránya (71%–72%). A 2–5 ha közötti gazdaságok aránya Magyarországon az összes gazdaság 8%-a, Romániában ez több, mint a duplája. Az EU-28 tagállamokban a 2–5 ha közötti kisgazdaságok aránya csak 20,2%. Magyarországon összesen a gazdaságok 87%-a 5 ha alatti földterületen gazdálkodik. Az EU-28 tagországokban 69,3%-uk , Romániában a gazdaságok 93%-a 5 ha alatti volt *(4. táblázat)*.

4. táblázat. **A gazdaságok számának és méretkategóriáinak megoszlása Magyarországon, Romániában és az EU-28 tagállamaiban 2010-ben**

Table 4. **Distribution of size categories of number of farms in Romania, Hungary, EU- 28 in 2010**

Tagállamok	Gazd. szám	0	< 2 ha	2– < 5ha	5– <10ha	10– < 20 ha	20– < 30 ha	30– < 50 ha	50– < 100 ha	≥ 100 ha
EU-28	12 247 990	258 630	5 759 760	2 474 030	1 337 660	916 570	382 560	399 160	393 890	325 820
% EU-28	100,0%	2,1%	47,0%	20,2%	10,9%	7,5%	3,1%	3,3%	3,2%	2,7%
HU	576 810	42 790	412 740	46 060	26 540	19 430	7 950	7 440	6 410	7 450
%HU	100%	7%	72%	8%	5%	3%	1%	1%	1%	1%
RO	3 859 040	134 710	2 731 730	727 390	182 440	43 610	9 730	8 210	7 480	13 730
% RO	100%	3%	71%	19%	5%	1%	0%	0%	0%	0%

Forrás: Eurostat, Románia Statisztikai Intézet adatai szerint saját szerkesztés

Európa egy olyan mezőgazdasági modellt képzelt el, mely versenyképes, piacorientált, és amelynek központi eleme a környezet védelme mellett a vidéki életkörülmények javítása és a mezőgazdasági ágazatok integrálása.[23] Az adatokból is látható, hogy Romániát a nagymértékű polarizált agrárstruktúra jellemzi, a törpegazdaságok magas arányával. A használt mezőgazdasági terület arányait tekintve a növekedés és csökkenés is volt. Az EU-27 tagállamaiban csökkenés mértéke 1%-os.

4. ábra. **A gazdaságszám és használt mezőgazdasági terület megoszlása Románia, Magyarország 2010**

Figure 4. **Distribution of number of agricultural holdings and utilised agricultural area (UAA) by size classes Romania, Hungary 2010**

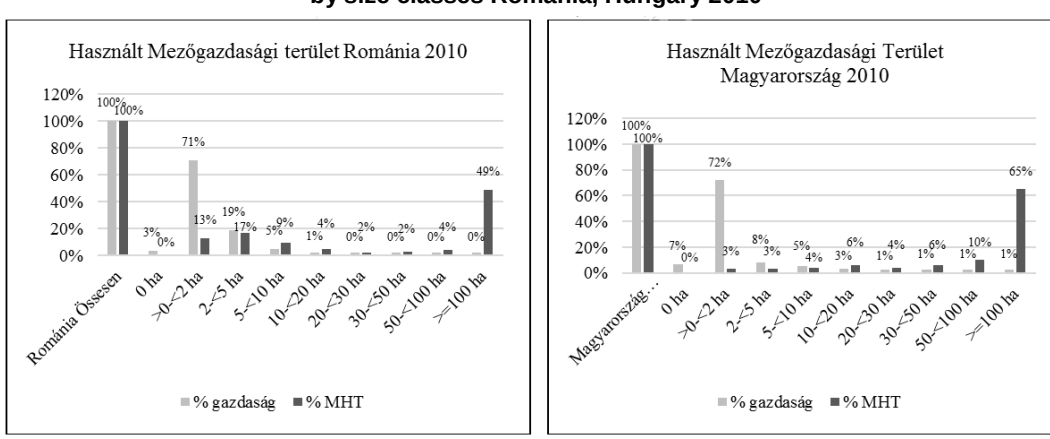

Forrás: Eurostat, Románia, Statisztikai Intézet adatai szerint saját szerkesztés

Romániában a 0–5 ha közötti területtel rendelkező gazdaságok aránya 93%, és ők hasznosítják az összes mezőgazdasági terület 35,5%-át. Magyarországon ebben az időszakban 82,5%-a 0–5 ha közötti területtel rendelkező gazdaságok száma, ők használják a

mezőgazdasági terület 15,93%-át. Románia egyéni gazdaságainak átlagosan használt mezőgazdasági területében csak minimális változás volt a tíz év alatt *(5. táblázat)*.

5. táblázat. **Egyéni gazdaságok alakulása Romániában 2000–2010 között**

Table 5. **Situation of agricultural individual of the Romania between 2000–2010**

Méretkategória szerinti csoportosítás	Egyéni gazdaságok Románia					
	2000			2010		
	száma (1000)	%	% a MHT ből (SAU)	száma (1000)	%	% a MHT ből (SAU)
<0,1-1 ha	2166	50,6	5,4	1871	50,3	5,5
1-5 ha	1846,1	43,2	29,9	1518,4	40,8	26,3
5-10 ha	215,7	5,0	10,2	219	5,9	11
10-50	44,5	1,0	5,1	69,4	1,9	9
50-100	2,8	0,1	1,3	5,4	0,1	2,8
>100ha	2,2	0,1	3,4	3,6	0,1	5,7
Összesen	4277,3	99,5	55,3	3687	99,1	53,8
Átlag ha/gazdaság	1,8			1,9		

Forrás: Románia Statisztikai évkönyvek alapján saját szerkesztés[24]

A 2000-es években egy egyéni gazdaság 1,8 ha nagyságú mezőgazdasági területtel rendelkezett, 2010-re is 1,9 ha nagyságú területet birtokoltak. Ugyancsak 2000-ben a 0,1–1 ha közötti mezőgazdasági területtel rendelkező egyéni gazdaságok aránya 50,6% volt, 2010-re sincs lényeges változás. Az 50–100 ha mezőgazdasági területtel rendelkező egyéni gazdaságok számában és arányában mutatkozik némi növekedés a korábbi évekhez képest, számuk 2000-hez viszonyítva közel a duplája (5400). A 100 ha feletti gazdaságok számában csak minimális emelkedés látszik.

Az Északnyugati régió megyéinek gazdaságszámában bekövetkezett változásokat 2002–2010 között a *6. táblázat* adatai szemléltetik.

6. táblázat. **Gazdaságszám az Északnyugati régióban 2002–2010**

Table 6. **Number of agricultural holdings by North Western development regions of the Romania between 2002–2010**

	2002	2007	2010	Változás % 2010/2007/+/-	Változás % 2010/2002/+/-
Északnyugat	624 501,0	533 765,0	529 095,0	–0,9	–15,3
Bihar	139 302,0	122 492,0	114 739,0	–6,3	–17,6
Beszterce	80 561,0	72 127,0	77 376,0	7,3	–4,0
Kolozs	130 086,0	106 276,0	96 986,0	–8,7	–25,4
Máramaros	111 457,0	95 294,0	106 742,0	12,0	–4,2
Szatmár	86 635,0	72 290,0	69 478,0	–3,9	–19,8
Szilágy	76 450,0	65 318,0	63 318,0	–3,1	–17,2

Forrás: Románia Területi Statisztikai Évkönyv, Ancheta structurala in agricultura 2013 adatai szerint saját szerkesztés[25]

Ennek értelmében minden megyében 2002. évhez képest jelentős gazdaságszám csökkenés tapasztalható. Legnagyobb mértékű csökkenés volt Kolozs, Szatmár és Bihar megyékben, ahol a csökkenés mértéke mindenhol meghaladta a regionális átlagot.

4. Következtetés

Az Észak-alföldi és Északnyugati régiókban a statisztikai adatok is bizonyítják, hogy a mezőgazdaság szerepe jelentősebb súllyal bír, mint bármely más európai régióban, és ezzel egyidejűleg átlag feletti fejlődési potenciállal bírnak. A két tagállam használt mezőgazdasági területeinek arányát vizsgálva az országok és régiók összterületéhez képest európai és világviszonylatban – a csökkenés ellenére is – mezőgazdasági területeik számottevőek (Magyarország 57, Románia 57,4%-os). A világ mezőgazdasági területi arányához (36,3%), az EU-27 tagállami átlaghoz (43,%) képest a mezőgazdasági területeiket tekintve kiemelkedő jelentőségűek a vizsgált régiók és megyéik. A gazdaságok száma Romániában csökkent 14%-kal, az általános üzemméret minimálisan növekedett, mely európai összehasonlításban nagyon alacsony (EU-27 = 14,6 ha/gazdaság). A határmenti Északnyugati régióban is hasonló tendencia látható. Északnyugaton a 2000-es években egy egyéni gazdaság 1,8 ha nagyságú mezőgazdasági területtel rendelkezett, tíz év alatt minimális volt a növekedés 1,9 ha nagyságú volt egy birtok területe. A határmenti régióban a lemaradás óriási, a gazdaságméret kilencszer alacsonyabb, közel 11 ha-ral kisebb területen gazdálkodik egy egyéni gazdaság, mint EU-27 tagállamokban.

4.1. A fenntartható fejlesztés irányvonalai, jövőkép

Nagyon fontos a használt mezőgazdasági területek növelése. Véleményünk egybecseng az európai parlamentben elhangzottakkal, mely szerint ahhoz, hogy a kisgazdaságok teljes piaci szereplőkké válhassanak, növelniük kell a területüket és ezen keresztül a termelésüket. Az egyéni gazdaságok egyik lehetséges fejlődési irányvonala az infrastruktúra fejlesztése, melyet az ESZA alap által nyújtott társadalmi és szociális integrációt elősegítő intézkedésekkel lehet finanszírozni.[26] A román agrárkamara szerint is egy legalább 70 ha-os gazdaságméret lenne elfogadható,[27] amelyen hatékony termelést lehetne folytatni. Ösztönözni kell a paraszti gazdaságok családi kereskedelmi gazdaságokká való átalakulását, hogy ki tudjon alakulni a vidéki területeken egy középméret. Szükséges lenne a határmenti együttműködéseket ösztönző mezőgazdasági vállalkozói pályázatok maximális kihasználása, a gazdák képzése, a termelési integrációk elősegítése. A fenntartható gazdálkodás egy olyan térhasználati szerkezetben működne jól, ahol a mezőgazdaság környezetstabilitása, termelési és fogyasztási összhangja biztosított.

Jegyzetek

1. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52006DC0020
2. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kornyhelyzetkep13.pdf
3. http://mkweb.uni-pannon.hu/tudastar/ff/06-mezogazdasag/mezogazdasag.xhtml#d6e1792
4. http://www.fajltube.com/gazdasag/mezgazdasag/A-mezogazdasag-nemzetgazdasagi53417.php
5. Horváth Gyula (2006): Északnyugat Erdély. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központ. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest (2006): 233. old.
6. Horváth Gyula (2006): Északnyugat Erdély. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központ. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest (2006): 243. old.
7. Lengyel Imre (2006): Regionális gazdaságfejlesztés Akadémia Kiadó, 62. old.
8. Lengyel Imre: Regionális gazdaságfejlesztés Akadémia Kiadó, 117.old.
9. Lengyel Imre Regionális gazdaságfejlesztés Akadémia Kiadó, 314. old.

10. Baranyi Béla–Nagy János (2008): Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban, Debrecen, 62. old.
11. Gulyás László (2010): Trianaon hatása a kárpát medence régióinak fejlődésére. In Közép Európai Közlemények, Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata III.évfolyam 4. szám. 2010/4. No. 11. 145. old.
12. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_FHT1/ch01s02.html
13. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/fenntartfejl/fenntartfejl09.pdf
14. http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/countries?display=default
15. http://ec.europa.eu/agriculture/index_en.htm
16. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/mezo12.pdf
17. Románia Nemzeti Statisztikai Igazgatóság (2010): Institutul National de Statistica adatai
18. http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/impact-assessment/cap-towards-2020/index_en.htm#ia; http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/agricultural/2013/index_en.htm; http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Farm_structure_statistics
19. http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/Statistica%20teritoriala/Statistica%20teritoriala%202013.pdf
20. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Agriculture_statistics_at_regional_level#Utilised_agricultural_area; http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-30-12-861/EN/KS-30-12-861-EN.PDF
21. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/4/48/Table_Farm_Structure_key_indicators_RO_2000_2010.PNG
22. http://penzcsinalok.transindex.ro/media/cikk/10424
23. Anuarul Statistic (2000–2012): Institutul National de Statistica
24. Románia Területi Statisztikai Évkönyv, Ancheta Structurala in Agricultura (2013): Institutul National de Statistica, Bucurest.
25. http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2014-0029+0+DOC+XML+V0//HU
26. http://www.europarl.europa.eu/meps/en/23787/CZESLAW+ADAM_SIEKIERSKI_home.html
27. http://www.cameradicommercio.ro/fisa-agricultura-romania/391-scheda-agricoltura-romania.html#cenni

Felhasznált irodalom

Anuarul Statistic (2000–2012): Institutul National de Statistica 2000–2012.

Baranyi Béla–Nagy János (2008): Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban. Debrecen, 62. old.

Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. In Gulyás László (szerk.): Közép-Európai Közlemények, Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. III. évfolyam 4. szám. 2010/4. No. 11. 145. old.

Horváth Gyula (2006): Északnyugat-Erdély. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 233., 243, old.

Horváth Gyula (2006): Északnyugat-Erdély. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 243 old.

Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés. Akadémia Kiadó, 62., 117., 314. old.

Románia Területi Statisztikai Évkönyv (2013): Institutul National de Statistica, Bucurest.

HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS – LEHETŐSÉG VAGY KÉNYSZERPÁLYA?

LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT – BREAKOUT OPPORTUNITY OR COMPULSION

DR. CSAJKA EDINA egyetemi docens
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

Special attention is given to the local economic development in the EU and national planning documents between 2014–2020. The National Regional Development Concept encourages finding a new balance between the use of external and internal resources, as on the local resources based local economic development offers opportunities for development in the respective area. Create the conditions for a self-sustaining social economy based on local production is also included in the Somogy County Development Programme priorities. This approach previously existed in our country and now comes into view again as an alternative to the consumer society. The research was carried out in the most disadvantaged micro-regions Kadarkút. Its aim was to investigate the local economy of this micro-region, to explore the co-operation between operators of the local economic, to collect the opportunities of the local development, to collect the existing and planned initiatives and local products, as well to analysis the use of alternative energy sources in the community care. Another goal was to get answers to the question of revival and operation of the local economy is a chance to break out for the backward micro-regions, or just an unavoidable constraint.

1. Bevezetés

Kutatásunk 2013-14-ben a TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0011 azonosító számú, „»Pannon modell« – regionális szintű, ágazati felsőoktatási együttműködés megvalósítása az élelmiszerbiztonság és a gasztronómia területén” elnevezésű projekt keretében, a Kadarkúti leghátrányosabb helyzetű kistérségben zajlott. Ennek a kutatásnak a célja a kistérség belső (emberi és anyagi) erőforrásainak felmérése, hasznosíthatóságuk vizsgálata, a kistérség potenciális kitörési pontjainak feltárása a helyi gazdaságfejlesztés szempontjából, a kulturális és közösségi értékek összegyűjtése, humánerőforrás-térkép készítése, valamint a kistérségi jó gyakorlatok összegyűjtése és kommunikációja. Jelen írás a helyi gazdaságfejlesztés témakörére fókuszál, azt vizsgálja, hogy a ma Magyarországon, azon belül a vizsgált térségben elindult kezdeményezéseket a kényszer szülte-e, vagy valós igényre reagálva jöttek-e létre.

2. A kutatás módszertana

A terepmunkát meghatározott tematika alapján összeállított mélyinterjú segítségével, hólabda módszerrel, kiscsoportokban végeztük. A kiindulópont mindkét csoport számára a polgármesteri hivatal volt, ahol vagy a polgármester, vagy a jegyző által javasolt célsze-

mélyeket (vállalkozók, meghatározó személyiségek) látogattuk meg a későbbiekben. A kutatás során összesen 130 fővel készítettünk egyszeri alkalommal félig strukturált interjút a kistérség 23 településén. A mélyinterjúk félig strukturált jellege biztosította azt, hogy az interjúalanyokkal a vizsgált témaköröket jobban, szabadabban, mélyebben részletezhettük. A kutatás alapját a mélyinterjúk válaszai adják, amelyek felvétele ugyan nagyszámú megkérdezésen alapul, de nem reprezentatív. Az objektív eredmény érdekében ezt egészítettük ki szekunder szakirodalmi adatokkal, statisztikákkal, kistérségi dokumentumok felhasználásával. A szubjektív válaszok, vélemények, információk érzékeltetik a lakosok társadalmi, gazdasági és természeti környezetükhöz és egymáshoz való viszonyulását, mely egyfajta tükörként is felfogható lojalitásukat és attitűdjeiket illetően.

3. Helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei, vállalkozói együttműködések, az alternatív energia közösségi használata a Kadarkúti kistérség településein

A helyi gazdaságfejlesztés tudatos helyi közösségi beavatkozás a gazdasági folyamatokba a fenntartható helyi fejlődés érdekében.[1]

A helyi gazdaságfejlesztés során az „önjáró" és fenntartható helyi gazdaság létrehozása a cél, a helyi vállalkozások számára működő belső (helyi) piac, a helyi lakosság – különös tekintettel a szegény és hátrányos helyzetű társadalmi csoportokra – számára pedig megfelelő munkalehetőségek és életszínvonal biztosítása. Mindezzel csökkenthető az adott térség, a lakosok gazdasági kiszolgáltatottsága, függősége, biztosítható a gazdasági önrendelkezés különböző szintjeinek elérése a gazdasági biztonság érdekében (pl. élelmiszer önrendelkezés, önellátó energia rendszerek stb.). A stabil helyi gazdaság ellenállóbbá tesz egy helyi közösséget a külvilág esetleges negatív folyamataival szemben, mert függőségét csökkenti, és növeli a közösségi összetartást.[2]

A kutatás során összegyűjtöttük, hogy a térségben milyen helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések vannak, voltak és várhatók, ezek közül melyik jelentkezik helyi, települési szinten, illetve mi képzelhető el összefogásban, kistérségi, vagy mikrotérségi szinten.

A helyi gazdaságfejlesztés szakirodalmában megtalálható klasszikus 5 területet (helyi termék; helyi pénz; a helyi mikro-, kis- és középvállalkozások fejlesztése; alternatív energiaforrások hasznosítása, önellátás; szociális gazdaság) vizsgáltuk, melyek közül nem mindegyike található meg a kistérségben.

Helyi terméket szinte minden településen találtunk, volt ahol a kapcsolódó értékesítési hely (helyi piac) is fellelhető. A *helyi pénz* gondolatával egyáltalán nem találkoztunk a Kadarkúti kistérség településein. A *kis-és középvállalkozások fejlesztése* területén inkább csak a nagyobb településen mutatható ki kezdeményezés, ott is a tekintetben, hogy a helyi vállalkozók valósíthatják meg a helyi fejlesztéseket. *Alternatív energia* közösségi használatával (település szintű önellátás biztosítása) nem találkoztunk, csak részben valósult meg, illetve tervekben szerepel a közintézményeken alternatív energia használata, ami vagy napelemet, vagy biomasszával fűtött közösségi kazánt jelent (Kaposmérő, Kaposfő). Főleg magánházakon található elsősorban napelem, illetve egy-két településen a közösségi intézményeket látták el szintén ezzel az energianyerési lehetőséggel (Nagybajom, Kaposmérő).

A helyi gazdaság speciális területe *a szociális gazdaság*. Ide tartozik minden olyan társadalmi szolidaritáshoz kapcsolódó szociális tevékenység, amelyek nonprofit módon (vagy a megtermelt profit társadalmi, térségi célra való visszaforgatásával) a legkülönfé-

lébb szervezetek (egyesületek, szövetkezetek, kölcsönös pénztárak, alapítványok) végeznek a társadalom szereplőinek valós, profitorientált vállalkozások és a közszféra által le nem fedett szükségleteinek kielégítése érdekében. E szervezetek a társadalmi hasznot éppúgy szem előtt tartják, mint a pénzügyit. Olyan vállalkozások, amelyekben a profitra való törekvés határozott társadalmi célokat szolgál.[3]

A szociális gazdaság jellemzően a társadalom sérülékeny szereplői, a kirekesztettség által veszélyeztetettek számára biztosít munkalehetőséget és megélhetést. A helyi szükségletek kielégítésére épülő, erős foglalkoztatási céllal bíró szociális gazdaság (egyben az alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) területei lehetnek: szociális (közösségi) földprogramok segítségével munkalehetőség biztosítása; szociális és kulturális szolgáltatások; tájfenntartó gazdálkodás; mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozása; kézműipar; turizmus. Ide sorolhatók továbbá azok a beavatkozások is, amelyek a szociális ellátás és közösségi foglalkoztatás összekötését vagy a közcélú, közhasznú munkával lefedhető tevékenységek ösztönzését jelentik.[4]

A klasszikus szociális földmunkaprogramok lényege, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges vagyonnal nem rendelkezők, azt hatékonyan működtetni nem tudók, szociálisan hátrányos helyzetűek részére kedvezményes szolgáltatásokkal, juttatásokkal lehetőséget teremtenek háztáji jellegű kistermelésre, illetve állattartásra, az egyéni es közösségi, valamint a helyi erőforrások kihasználásával.[5]

A Belügyminisztérium 2011-ben indította el a START-munka mintaprogramot, aminek keretében a települések pályázati úton támogatást kaphatnak különféle tevékenységek közhasznú munka formájában való végzésére; és az egyik szakmai terület a mezőgazdasági munkavégzés önkormányzati földterületen. Az elmúlt három évben már több településen megvalósultak sikeres mintaprojektek, egyebek mellett mezőgazdaági munkavégzés területén is.

Ahogyan egy korábbi, a leghátrányosabb helyzetű Tamási kistérségben végzett kutatás[6] során tapasztaltuk, ebben a térségben is a START munkaprogram keretében folyik a közösségi zöldség- és gyümölcstermesztés, az állattartás, az alternatív energiaforrásként alkalmazható energianövény termesztése.

Az *1. táblázat* foglalja össze a Kadarkúti kistérségben a START munkaprogram mezőgazdasági elemeinek legfontosabb adatait az általunk vizsgált 2013-as esztendőben.

Az *1. táblázat* adatai szerint a térségben a legjelentősebb önkormányzati mezőgazdasági tevékenység Bárdudvarnokon, Kaposfőn és Visnyén (Visnyeszéplakon) folyt, de kiemelhető Szilvásszentmárton is ebből a szempontból.

A *2. táblázat* mutatja be a Kadarkúti-Nagybajomi kistérség vállalkozásainak alakulását a 2009-es évben. A táblázatból kiderül, hogy az aktívabb, nagyobb létszámmal rendelkező településeken, mint például Nagybajom, Kaposmérő, Kadarkút jóval nagyobb volt a működő vállalkozások száma, mint az elmaradott, kevésbé aktív falvakban.

A kizárólag regisztrált vállalkozásokról szóló táblázat *(3. táblázat)* alapján kiderül, hogy a bejelentett vállalkozások száma csekélyebb. Egyetlen nagyvállalat működik a térségben, méghozzá nagybajomi ruhagyár.[7]

1. táblázat. **A 2013. évi kistérségi START munkaprogram mezőgazdasági elemei a Kadarkúti kistérségben**

Table 1. **Agricultural elements of the START work program in 2013 in the Kadarkút micro-region**

Sz.	Település	Közfoglalkoztató megnevezése	Tevékenység	Létszám (fő)	Földterület (ha)
1.	Bárdudvarnok	Bárdudvarnok Község Önkormányzata	1. Erdőgazdálkodás, 2. Gyógynövény termesztés (homoktövis), 3. Konyhakerti zöldségtermesztés	49	91,74
2.	Csököly	Csököly Község Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés (burgonya, csemegekukorica, paprika, paradicsom, csemegeuborka, sárgarépa, petrezselyem, cékla, vöröshagyma, fokhagyma, retek, fejes káposzta, karfiol)	7	0,50
3.	Jákó	Jákó Község Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés (sárgarépa, petrezselyem, vöröshagyma, fokhagyma, zöldborsó, zöldbab, fejes káposzta, karalábé, paradicsom, paprika)	4	0,69
4.	Kadarkút	Kadarkút Város Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés (paprika, paradicsom, kígyóuborka, petrezselyem, sárgarépa, saláta, retek)	6	0,15
5.	Kaposfő	Kaposfő Község Önkormányzata	1. Energianövény ültetvény 2. Kultúrnövény termesztés és feldolgozás (krumpli, káposzta, zöldség, sárgarépa, vöröshagyma, fokhagyma, paprika, paradicsom, uborka, cékla és tarló krumpli) 3. Gyógynövénytermesztés (kárpátia csipkebogyó, homoktövis, galagonya, madárberkenye) 4. Ciroktermesztés	55	44,75
6.	Kaposmérő	Kaposmérő Község Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés (sárgarépa, petrezselyem, cékla, burgonya) Erdőtelepítés	6	2,24
7.	Kaposszerdahely	Kaposszerdahely Község Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés zöldségfélék (sárgarépa, zöldség, paprika, paradicsom, káposzta, stb.) lucerna, bíborhere termesztés	8	3,70
8.	Kisasszond	Kisasszond Község Önkormányzata	Ciroktermesztés	11	19,06
9.	Nagybajom	Nagybajom Város Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés zöldségfélék (sárgarépa, petrezselyem, burgonya, hagyma, káposzta)	15	2,00
10	Pálmajor	Pálmajor Község Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés (vöröshagyma, fokhagyma, burgonya, sárgarépa, petrezselyem, uborka, paprika, paradicsom, káposzta, zöldborsó, zöldbab, szárazbab)	10	1,00
11	Pálmajor	Pálmajor Község Önkormányzata	Állattartás (méhészet)	5	0,00
12	Szenna	Szenna Község Önkormányzata	Konyhakerti zöldségtermesztés (burgonya, káposzta, hagyma, sárgarépa, zöldség, kukorica, uborka)	5	1,00
13	Szilvásszentmárton	Szilvásszentmárton Község Önkormányzata	Állattartás (kecsketenyésztés)	14	19,40
14	Visnye	Visnye Község Önkormányzata*	Konyhakerti zöldségtermesztés (zöldborsó, szárazbab, spárgatök, csillagtök, sütőtök, zöldbab, burgonya, fekete-retek, kapor, spenót)	24	61,96

Forrás: Somogy Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ, 2014.

2. táblázat. **A Kadarkúti kistérség vállalkozásainak alakulása 2009-ben**

Table 2. **Evolution of businesses in Kadarkút micro-region in 2009**

	vállalkozás jellege					
települések	egyéni	mikro	kis	közép	nagy	összesen
Bárdudvarnok	44	30	7	2	7	90
Csököly	0	16	0	0	0	16
Gige	2	0	0	0	0	2
Hedrehely	11	0	0	1	1	13
Hencse	1	0	1	1	0	3
Jákó	7	0	4	0	1	15
Kadarkút	107	13	0	2	0	122
Kaposfő	65	29	3	0	0	97
Kaposmérő	95	74	2	1	4	173
Kaposszerdahely	38	26	0	0	0	64
Kaposújlak	44	8	16	1		69
Kisasszond	2	4	0	0	0	6
Kiskorpád	2	0	7	0	2	11
Mike	14	8	2	1	1	26
Kökút	2	1	0	0	0	3
Nagybajom	127	46	12	11	11	207
Pálmajor	2	0	1	0	1	4
Patca	4	6	1	0	0	11
Rinyakovácsi	4	0	0	0	0	4
Szenna	36	16	4	5	4	65
Szilvásszentmárton	6	7	0	0	0	13
Visnye	1	1	0	0	0	2
Zselickisfalud	9	3	1	5	2	20
Összesen:	623	288	61	30	34	1 036

Forrás: Matyus Valéria: Kadarkúti-Nagybajomi Többcélú Kistérségi Társulás Kistérségi Közoktatási Intézkedési Terv 2008–2013, 2010.

3. táblázat. **A Kadarkúti kistérség településen működő, regisztrált vállalkozások száma 2014-ben**

Table 3. **Number of active, registered enterprises in Kadarkút micro-region in 2014**

Bejelentett vállalkozások						
Települések	**Egyéni**	**Mikro**	**Kis**	**Közép**	**Nagy**	**Össze-sen**
Bárdudvarnok	7	14		1		22
Csököly	7	1				8
Gige		1				1
Hedrehely		1				1
Hencse	4	1	3			8
Jákó	3					3
Kadarkút	20	14	3			37
Kaposfő	22	12	3			37
Kaposmérő	40	43	5			88
Kaposújlak	11	9	1	1		22
Kaposszerdahely	10	18				28
Kisasszond		2				2
Kiskorpád	4	5				9
Mike	2	3				5
Nagybajom	35	16	2		1	54
Patca		9				9
Szenna	11	7	1			19
Szilvásszentmárton	3	1				4
Visnye	1					1
Zselickisfalud		1	18			19
Összesen	173	144	36	2	1	377

Forrás: Kaposvölgyi Andrea: Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség vállalkozásai, szakdolgozat, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, 2014.

A vállalkozó közötti együttműködésre nagyon kevés példát találtunk. Ami kiemelhető, az a Kaposmérőben tapasztalt kooperáció. Itt nagyon jó a kapcsolat a helyi vállalkozások között, az agrárvállalkozások együttműködnek egymással, egymás gépeit veszik igénybe, és a zárt kerteket is közösen vásárolják meg, hogy idegenek ne településhessenek be. Helyi együttműködésnek tekintettük azt is, hogy a bányai Most Szentélye Kft. Spirituális Központ a Petörke Portékáról szerzi be a vendégei élelmezéséhez szükséges élelmiszerek jelentős részét.

3.1.Helyi gazdaság, vállalkozások, helyi termékek, helyi értékesítési lehetőségek

Bárdudvarnokon a legfontosabb helyi terméküknek a mézet tartják. A START munkaprogram keretében erdőgazdálkodás, gyógynövénytermesztés (csipkebogyó, homoktövis, fekete berkenye) és olasz energianád termesztés zajlik. A helyi termékek értékesítésére hozták létre a Petörke-Portéka elnevezésű helyi piacot a Petörke tó partján, melyet 2 hetente szombaton rendeznek meg. Elsősorban a bárdiak értékesítik itt mezőgazdasági és kézműves termékeiket, de távolabbi településekről is érkeznek helyi termelők. A termékek széles palettája kapható: kenyér, kalács, sütemény, lekvár, méz, virágpor, méhviasz, propolisz, nemez, tönkölybúza, ennek pelyvájával töltött párna és matrac, pizza, szörp, szappan, sajtok, zöldségek, gyümölcsök, virág, kecsketejből és tehéntejből készült sajt, túró, fonott kosarak, gyógynövények, kézműves termékek, könyvek. A piac nem csak a helyieket, de a kaposváriakat és környékbeli települések lakosait is vonzza. Érdekes, hogy nem minden idős lakos értékesíti itt termékeit, pedig lenne rá kereslet, inkább a beköltözött fiatalabb generáció képviselői viszik ki termékeiket, az idősebbek inkább beviszik Kaposvárra, a piacra termékeiket. Sajnálatos, hogy a csökkenő kereslet miatt, a kínálat is csökken.

Csökölyben egyetlen helyi terméket említettek a lakosok, és ez a méltán híres csökölyi eper, melynek termesztése általános a faluban. Az epret ugyan házaktól is meg lehet venni, de döntően a nagyvárosok piacain értékesítik.

Kadarkúton van helyi piac, állandó működési engedéllyel a művelődési ház udvarán, de a helyiek nem árulnak itt. Szerintük azért „halott ügy”, mert kiesik a mindennapi útvonalból. Akik termelnek valamit, ők háznál értékesítik, nem éri meg piacon árulni a terméket. A meglévő egyéni vállalkozók házi lekvár, befőtt-készítéssel, gyógynövénytermesztéssel foglalkoznak, valamint bor, pálinkakészítéssel. Helyben készült termék még a gesztenyés termékek sora, de nem helyben értékesítik.

Terveik között szerepel egy gyümölcsfeldolgozó és aszaló üzem létesítése, mivel Visnyén sok gyümölcsös található (szilva, meggy, kajszi), erre építkezve üzemeltetnék. További terv egy kukoricatej-előállító üzem, melyet állattartó teleppel kombinálnának. Ezt kínai befektetőkkel tervezték.

Kaposszerdahelyen helyi termékek elsősorban az itt élő művészek „termékei”, művei (szobrász, keramikus, népi iparművész, ötvös mester, fafaragó alkotásai). Helyi termék továbbá az egyik család által készített savanyúságok. Az egyik vállalkozónak 6 hektáros biogyümölcsöse van, ahol ellenőrzött ökológiai gazdálkodást folytatnak. Biogyümölcsleveket állítanak elő és értékesítenek (100 százalékos, préseléssel és hőkezeléssel készült öko-cseresznyét, meggyet, szilvát és almát). A család maga végzi a munkát, a szüretelést és a feldolgozást egyaránt. Termékeiket a fővárosi biopiacon értékesítik, illetve helyi vásárokon (pl. Rippl-Rónai Fesztivál).

Helyi piac nincs, a jövőben terveznek viszont garázspiacot, ahol meghatározott hétvégenként a lakosság limlomokat cserélhet egymással.

Az önkormányzat kb. 2 ha saját területtel rendelkezik, ahol két mintakertben dolgoztatják a közmunkásokat a START program keretében. Az megtermelt növényeket (répa, káposzta, burgonya stb.) az önkormányzat saját konyháján használják fel. 2013-ban 5 település szociális étkeztetését látták el, 2014-től már 10 települését.

Kaposfőn helyi termékek a START munkaprogram keretén belül előállított termékek, melyeknek széles a palettája Kaposfőn. A START munkaprogram egyik eleme a zöldségtermesztés és feldolgozás (krumpli, káposzta, zöldség, sárgarépa, vöröshagyma, fokhagyma, paprika, paradicsom, uborka, cékla és krumpli). Ehhez kapcsolódóan háztáji növénytermesztő és tartósító képzés is indult. A kertben termesztenek még csemegekukoricát, spárgát, 4 hektáron burgonyát (élőmunka igényes növényeket). A termékszerkezet kialakításánál ügyeltek arra, hogy ne jelentsen konkurenciát a START program termelése a helyi gazdasági termelőknek. A program második eleme a gyógynövénytermesztés (kárpátia csipkebogyó, homoktövis, galagonya, madárberkenye). Az előállított termékek zöme a helyi konyhára megy, a felesleget a helyi piacon értékesítik, a zöldségek mellett brikettet is árulnak.

A településen működik két szociális szövetkezet. Az egyik a Kaposfői Szociális Szövetkezet, amely 18 hónapig 15 fő hátrányos helyzetű munkavállaló képzésével és foglalkoztatásával foglalkozik, továbbá kialakításra és beüzemelésre kerül a Kaposfői helyi termék kisüzem. A tevékenységi köre fafeldolgozás, tüzelőanyag előállítás fafeldolgozási melléktermékből, beton elemgyártás helyi burkolási igényekre, valamint, elsősorban a helyi és környékbeli közétkeztetésbe száraztészta és zöldség-gyümölcs feldolgozás. A termékek elsődlegesen a helyi igények kielégítését szolgálják (a zöldséget és gyümölcsöt az iskola konyháján használják fel). A másik szociális szövetkezet az ETÉSZ, amely energianövény termesztéssel, értékesítéssel, szaktanácsadással, szolgáltatással foglalkozik, hiszen a START munkaprogramban energianövény termesztés is folyik.

A közfoglalkoztatást annyiban tartják jónak az interjúalanyok, hogy így az emberek aktív munkavégző tevékenységet végeznek, minél több embernek ad munkát, minél több családnak megélhetést. A cél az – és ezt szolgálják a választott növények is – , hogy ez a rendszer 3 év múlva önfenntartóvá váljon. Távoli céljaik közt szerepel egy vágópont kialakítása: vágóhíd és húsbolt létesítése. A vágóhíd nagyállatok és baromfi vágására is alkalmas lenne. Kezdetben a vágóállatokat a településen kívülről hoznák, de cél a helyi lakosokat állattartásra ösztönözni.

Kaposmérőben helyi terméknek tartják az interjúalanyok a termelői borokat, továbbá a mézet. A két tehenészeti telepen tejtermelés mellett sajtkészítés is folyik. Helyi termékek az itt készülő íjak (Kassai Lajos, Gelencsér László termékei).

A START munkaprogramban megtalálható a mezőgazdasági elem is. A polgármester (aki agrárvállalkozó is) saját földjéből 5 hektárt adott ehhez, ahol krumpli, káposzta, paprika, csemegekukorica, cékla, répa és zöldségtermesztés folyik. Ezeket a terményeket a fonyódi, kaposvári és a helyi piacon értékesítik, komoly bevételre téve szert. A polgármester szerint a program haszna, amellett, hogy minimális jövedelemhez juttatja a résztvevő közmunkásokat, lelki nyereséget is ad, hiszen értelmes munkához juttatja őket, jobb a közérzetük, hálásak érte.

Nagyon sok kisvállalkozás található Kaposmérőn, rengeteg munkahelyet teremtenek. A Kaffka húsbolt betelepülésének kifejezetten helyi gazdaságélénkítő hatása volt. Működésével megnőtt a többi helyi kisbolt (pékség, zöldséges, stb.) forgalma is, mivel elérték, hogy most már az összes élelmiszeripari termék megkapható egy helyen. Nem kell autóba ülni és Kaposvár valamelyik multijában bevásárolni az ennivalót.

Az önkormányzat vállalkozói övezetet hozott létre, melynek célja a vállalkozások bevonzása a településre, így teremtve helyben munkalehetőséget. Sajnos egyelőre nem hasz-

nálják ki ezt a lehetőséget a cégek. Ehhez a polgármester 5 hektárt adott a saját földjéből. Az önkormányzat vállalkozás-fejlesztési tevékenységéhez tartozik a vállalkozói övezet létesítésén az alacsonyabb iparűzési adó kivetése, valamint az is, hogy a településen nincs építményadó. Jó a kapcsolat a helyi vállalkozások között, az agrárvállalkozások együttműködnek egymással, egymás gépeit veszik igénybe, a zárt kerteket közösen vásárolják meg, hogy idegenek ne települhessenek be.

Kaposújlakon a gazdaság az interjúalanyok szerint felfelé ívelő. Számos vállalkozás működik itt, egyéni és kisvállalkozás is. Köztük van a nagy osztrák cég, a Wolf System is. Itt eleinte a helyi lakosokat foglalkoztatták (minimum 25–30 fő), de ez mára kiterjedt a környező településekre is. A legmagasabb összegű iparűzési adót a Wolf System illetve a Kaposújlaki Repülőtér szolgáltatja. A településre az ipari vállalkozások jelenléte jellemző.

Kisasszondon helyi termék a nemzetközileg ismert és elismert közgazdász, Róna Péter üzemében előállított sajt (Kisasszondi sajt néven), valamint a START munkaprogram keretében előállított cirok. Ennek kétféle felhasználása van: seprűt készítenek a közfoglalkoztatottak, mely Szennán és Szentendrén a skanzenben kerül bemutatásra. Másfelől Bőszénfán a vadgazdaságot látják el a termékkel. Folyik még méztermelés is.

Kiskorpádon a legjelentősebb helyi termék az eper. Számos család foglalkozik vele, nagy tételben (11 000 tő/család). Ezen kívül folyik zöldség, gyümölcstermesztés is, valamint családi gazdaságokban alma- és diótermesztés. Mivel helyi piac nincs, általában a házak előtt árulják a termékeket. Egy család készít még tejtermékeket, főleg sajtot, illetve hidegen sajtolt étolajat, valamint méhészetben méztermelés és méhanya nevelés is folyik (11 család foglalkozik méztermeléssel). 8 halastó is van a településen, itt horgászat és halértékesítés történik. Önfenntartó gazdálkodást folytat az egyik család (3 ló, 3 fejős tehén, 5 birka, baromfi, kertészet, gyümölcsös, szőlő, napraforgó olajpréselés). Bár önfenntartónak vallják magukat, a termék felesleget értékesítik (sajt, tej, túró). Ők már gondolkodtak vállalkozói együttműködésben. Mivel sok almájuk van, szívesen feldolgoznák almalének, esetleg közösen a többi almatermesztővel. A településen és a környékén megtermelt gyümölcs felvásárlása és értékesítése részben a kiskorpádi hűtőházban történik.

A polgármester szerint a település fő értéke, hogy a 61-es út mentén helyezkedik el, a gyékényesi vasút mellett. Ezért a vállalkozások szívesen telepednek be. Rengeteg vállalkozás található a településen, ráadásul itt a legalacsonyabb az iparűzési adó a környéken, ez is vonzó számukra. Mivel az önkormányzatnak nincs saját területe, az önkormányzat nem tud egyebet tenni a vállalkozásokért (pl. vállalkozói övezet, ipari park stb.), de nincs is rá szükség.

Nagybajomban helyi termék az EURÓPA Pék pékség termékei. A családi házakhoz nagy kertek tartoznak. A helyiek sok zöldséget, gyümölcsöt termesztettek korábban, ami egyrészt ellátta a őket, másrészt a felesleget a kaposvári piacon értékesítették. Ebből a családok nagyon jól megéltek. Emellett háztáji gazdálkodást is folytattak, tyúk, disznó, kacsa, liba minden háznál volt. Manapság azonban nagyon kevesen hajlandóak foglalkozni a kerttel, vagy az állatokkal, inkább megveszik a zöldséget, gyümölcsöt. Ezt nagyon nagy problémaként értékelte a polgármester asszony. Meglátása szerint olyan képzésre lenne szükség, amely az emberek szemléletét változtatná meg.

A településen számos vállalkozás működik (174 db). Csak maga a ruhagyár (J. T. Ruhaipari Vámszabadterületi Kft.) foglalkoztat 286 főt. A Sefag Erdészeti Zrt. további 22–23 főt alkalmaz, a helyi pékség pedig 18 főt, de a többi kisebb vállalkozásnál is el tudnak jó páran – igaz kisebb létszámban – helyezkedni. A település rendelkezik a helyi gazdaságfejlesztési koncepcióval. Közmunkaprogramon belül tervezik az emutartást és húsának feldolgozását, de még mellette szeretnének birka és sertéshúst is feldolgozni.

Patcán a Katica Tanya az egyetlen nagyobb vállalkozás a közel 60 fős településen.

Pálmajorban helyi termék a közmunkaprogramban megtermelt saját termesztésű káposzta, paradicsom, burgonya, paprika és uborka, melyet a helyi óvodának adnak. Ha marad, azt a helyi lakosok féláron megvásárolhatják, vagy piacon árusítják. Helyi termék még a méz és a nyírfadekoráció (ezeket vásárokban értékesítik). Pályázati pénzből nyírfákat vettek, melyekből madáretetőket, virágtartókat, kerti díszeket készítenek és tervezik, hogy vásárokban értékesítik őket. Megélhetést szeretnének a gyógynövényekből.

Pálmajorban a lakosság 99%-a roma származású, akik döntően a START programban tevékenykednek. A polgármesterasszony próbálja elérni, hogy minden családból legalább egy ember munkához jusson ezen a programon belül. Kiemelkedő a méhészetük, az asztalosműhely, a növénytermesztés. Kicsi beruházásokban gondolkodnak (hiszen kevés az önrész, vagy éppen semmi). Természeti erőforrásuk a termőföld, ahol majdnem minden család maga gazdálkodik, főleg növénytermesztéssel, és máktermesztéssel foglalkoznak. A polgármester asszony állítása szerint a lakosok 80%-a saját kertjét is műveli. Részt vettek a START munkaprogram mellett a Szociális földprogramban, és a Minden Gyerek Lakjon Jól Alapítvány programjában (itt az volt a probléma, hogy a táp 1 hónappal később érkezett, mint az állatok). A szociális földprogramból 50 család kapott magokat. A Minden Gyermek Lakjon jól c. projektben idén vetőmagot, a tavalyi évben csirkéket és hozzá vetőmagot is kaptak.

A polgármester asszony elmondásai alapján helyi vállalkozás és külső vállalkozás nincs a faluban. A földek nem a helyieké, így a földtulajdonosok nem foglalkoztatják a falu embereit, csak nagyon ritkán, mert gépekkel megoldják a munkálatokat. Ha a polgármester asszony nem tud munkát adni, akkor nincs munka.

Jövőbeni tervként, kitörési pontként az állattartást több lakos is említette (disznók, kacsák, csirkék stb.), mert ezt tanulták, ezt látták gyermekkorukban, így egy állattartó telep létesítését fogalmazták meg (csak ehhez nincs olyan terület, ami takarmányt termelhet). Emellett az útjavítást, gyógynövénytermesztést (melyhez megvan a lakosság gyógynövényismerete). Sok gyógynövény megtalálható a faluban, így sok család gyógynövényekből is bevételt szerez, hiszen ennek és a gombának az ismerete átöröklődik a következő generációra.

Fűtött, fóliás virágkertészetet terveznek (tavasszal-télen), a munkalehetőség miatt is, ami egy jó mintát adhat a faluban élő gyermekek számára is, hogy lássák azt, hogy a szülő dolgozik. Ezzel a három önkormányzati vállalkozással megszűnhetne a munkanélküliség a településen. 1 hektáron dolgoznak földeken, amiket kölcsönkértek a helyi lakosoktól (ezeket nem bérlik!).

Szennában helyi termék é szolgáltatás van bőven. Szeretnének létrehozni egy szennai helyi piacot (Zselici piac – az iskola mellett lesz helyileg, de a tervek szerint az interneten is elérhetőek lesznek a termékek), a Petörke portéka mintájára, pályázati pénzből. Itt árulnák a helyben előállított termékeket: tehéntej-, -sajt-, kecsketej-, -sajt- és –joghurtkészítés, kosárfonás, bodza-, csipkeszörp- és lekvárkészítés, bioalmalé- és meggylékészítés, „S”-es rétes, amely Szenna és környéki specialitás, langalló, méz, íriszkertészet, bor. Az egyik vállalkozó házi malommal rendelkezik és lisztkészítést vállal (különböző típusúakat), vannak helyi nemezelők, gyermekjáték készítő, játszóházi megrendelést is vállalnak

A közmunkaprogramban hagyma-, krumpli- és uborkatermesztés folyik, emellett az idősek művelik a kertjeiket és a beköltözöttek is. Van viszont egy generáció, akiknél ez kimaradt ('60-as évek szülöttei), pedig lenne igény helyi zöldség-gyümölcsre, baromfira és tojásra. A faluban a skanzen miatt jelentős a falusi turizmus, szállásadással 5 család foglalkozik.

Szilvásszentmártonban a legnagyobb vállalkozó az önkormányzat, melynek a tulajdonában földek, termelőeszközök, épületek vannak. A START mintaprogram támogatásából üzemelő telepen 250 kecskét tartanak, fejik őket. 20 fő közfoglalkoztatott dolgozik a telepen. Az itt élők munkahelyéül szolgáló telepet az önkormányzat üzemelteti. Cél hosszú távon az, hogy a telep előbb-utóbb a saját lábára állhat, a START program támogatása nélkül is működik. Szilvásszentmártonban egyébként a szociális földprogram már 2007 óta működik, növekvő sikerrel. Béreltek a kaposvári piacon egy „szilvásszentmártoni termékek" standot, melynek jelentős promóciója is volt. Az önkormányzat itt árulja termékeit (kecsketej, -túró és -sajt, valamint zöldségek) és a szilvásszentmártoni őstermelők és családok termékeit is.

Az önkormányzat támogatásával sertésprogram is indult az ezt vállaló családok számára. Az önkormányzat ad egy sertést és kezdő takarmányt is biztosítanak hozzá. 110 kg felett már a családé az állat. Emellett fóliázással, növénytermesztéssel is foglalkoznak (a fóliasátrakban biokertészetben virágokat és palántákat termesztenek). 1500 négyzetméteren termelnek közmunkásokkal zöldséget, gyümölcsöt.

A program célja a kertek megművelése és így az alapmegélhetés, az önellátás biztosítása a családoknak. A polgármester célja egy önfenntartó élőgazdaság program. A jövőt a megélhetést biztosító, mezőgazdasági programokban látja. Célja a háztáji gazdálkodás visszahozatalának szorgalmazása.

Visnye és Visnyeszéplak közigazgatásilag összetartozik. A két települést – bár légvonalban nincsenek messze – nem lehet összehasonlítani. Mind szemléletükben, mind életvitelükben nagyon eltérően élik mindennapjaikat a két településrész lakói. Visnyén kb. 80 fő él, a lakosság nagy része roma, kb. 80%. Széplakon 150 fő él, ebből 80 gyerek. Helyi termékek Visnyén a burgonya és tök, melynek egy részét helyben adják el, más részét vetőmagként elrakják, harmadik részét az állatoknak adják. Egy család sajtot is készít tehéntejből, de nem veszik meg a helyiek. Széplakon – az összes megkérdezett szerint – minden helyi termék. 5 asztalos van (bútor), méztermelés folyik, tejet, sajtot, húst, gyümölcsöt, gyümölcslét, aszalványt, gyógynövényt termesztenek/készítenek, van fafaragó, kovács, nemezelés. A házak a helyi alapanyagokból (vályog, fa, szalma) épülnek. Ezeket egyrészt háznál, másrészt vásárokon lehet megvásárolni. A helyi zöldségeket és egyéb termékeket a Petörke Portékán árulják, bár Széplakon az elsődleges szempont az önellátás és csak a felesleget adják el. De az is ritka, mert szívesebben cserélik el egymás között más termékekre. pl. méz bútorfestésért.

Az önkormányzat mindkét településrésze részt vesz a START munkaprogramban. A programban 33 fő dolgozik (fele Visnyén, fele Széplakon), de a helyi közmunkásokon kívül a szomszéd falvak dolgozni akaró lakóit is foglalkoztatja a polgármester, mert csak a „jó munkaerővel" hajlandó dolgozni. Így jönnek Hedrehelyről, Hencséről és Kőkútról is. A START munkaprogramban konyhakerti zöldségeket termesztenek (burgonyát, gabonát, borsót, stb.) 16 ha önkormányzati területen. Emellett mindenki megműveli a kertjét (Széplakon jellemző), aki mégsem, az kiadja bérbe az önkormányzatnak, vagy másnak művelésre (Visnyén jellemző). A Start munkaprogram keretén megtermelt termékeket a helybeliek veszik meg (Visnyén). A két utolsó ténynek köszönhetően fordulhat elő az az érdekes, kissé visszás helyzet, hogy Visnyén van olyan közmunkás, aki a saját kertjét a közmunkaprogramban műveli meg, amiért jövedelmet kap, majd ezen a jövedelmen megveszi az önkormányzattól a saját kertjében, saját maga termelte zöldséget, a haszon pedig az önkormányzaté…

A növénytermesztés mellett 2013 óta állattenyésztés is folyik a településeken. A juhprogram Széplakon (100 birkával, tervben van még 50 db), a disznóprogram Visnyén mű-

ködik. Emellett vannak lovaik (4 db önkormányzati, a többi a családok tulajdonában), valamint Széplakon kecske szinte minden háznál („a kecske nálunk olyan, mint máshol a kutya"). Az elképzelése szerint azoknak a családoknak, akiknek vannak nagyállataik, de nincs a tulajdonukban elég földterület a legeltetéshez, rendelkezésre bocsátják majd a közös legelőterületet. A visnyei kisebbségi önkormányzat a szociális földprogramban is részt vesz. 1000 db csirkét osztottak ki 25 kg táppal együtt 100 család körében. Mivel be kellett bizonyítani, hogy a romák fel tudják nevelni az állatokat, ezért csak azok kaphattak belőle, akik neveltek már korábban állatot. Ugyanezt szeretnék sertésekkel is megvalósítani kisebb darabszámban. A munkák elvégzéséhez szükséges eszközök az önkormányzat tulajdonában vannak (egy kapaadapter, mezőgazdasági vetőgép, ekék, kistraktor). Földjeik és bérlemények, legelők is vannak. Az önkormányzat vett 6 ha földet, 30 ha-t bérelnek a Duna-Dráva Nemzeti Parktól, 30 ha-t pedig magánszemélyektől. Jelenleg 6 ha-on termelnek abraktakarmányt, 16 hektár szántó. Ehhez még 21-et tervez megszerezni a polgármester a közeljövőben. Van még 1,5 ha kert, amit az azt nem művelők adtak ki megművelésre.

A polgármester álma egy önellátó falugazdaság, ahol a lakosság megtermeli és fel is dolgozza a saját szükségletei kielégítéshez szükséges termékeket. Ezt alapozta meg 2011-től a szociális földprogram, majd a START munkaprogram is. Az elképzelés megvalósításához vették meg a 6 ha földet, bérelnek 30 ha-t a Duna-Dráva Nemzeti Parktól, 30 ha-t pedig magánszemélyektől. A falugazdaságban van szántóföldi növénytermesztés, de nem ez a fő profil, mert ezeken a földeken nem érné meg, folyik állattenyésztés, termesztenek takarmányt, van konyhakertjük és egy alkalmazkodó gyümölcsészetük (tájfajtákkal, vegyszermentesen) is.

Visnyeszéplak minden szempontból egy speciális település. Ez egy élőfalu („ahol az emberek egyszerűen csak itt élnek"), ökofalu. A helyiek többségét a környezetbarát, fenntartható, önellátó életmód vonzotta ide (a többiek vagy az itteni közösségi, vagy a falusi élet miatt költöztek be a gyakorlatilag kihalt településre). Az itt lakók igyekeznek magukat minden külső forrástól mentesíteni, a szükségeleiket helyben kielégíteni. Így minden család megtermeli a zöldségeket, gyümölcsöket és minden háznál vannak állatok is. Az önellátó életmód mellett nagy hangsúlyt fektetnek a fenntarthatóságra és a környezet megóvására, így az itt előállított gyümölcs, zöldség teljes mértékben bio, vagyis vegyszermentes. A családok többsége abból él, amit megtermel, ezen kívül a családi pótlék (5-6 gyerek van családonként, így a családi pótlék jelentős bevételi forrás, bár a gyerekek felnövésével fogy…). és az közmunkaprogram juttatja őket jövedelemhez.

A Visnyén élő alpolgármester asszony – aki egyben a roma önkormányzat vezetője is – szerint fontos lenne a kalákákban való munkavégzés, valamint a barter ügyletek számának növelése. Akinek valami többlete van az ad a másiknak és cserébe akkor kap, amikor a másiknak van többlete (ez Széplakon nagyon jól működik). Véleménye szerint továbbá cél lenne a falu gondolkodásának egységesítése, mert jelenleg 35% ellenáll a jelenlegi vezetésnek, akik nem veszik tudomásul a vidék adta lehetőségeket, és „úri módon", városi lakosként próbálnak berendezkedni a mindennapokban.

Zselickisfaludon helyi termék a dijojó (dióból készült játék), méz, zsákos flaskagomba, szárított gomba, gombapor. Dolgozik a faluban egy bőrdíszműves, aki kitanulta az összes bőrös mesterséget. Leginkább vadászfelszereléseket, lószerszámokat varr, javít, de mindent elkészít, ami bőrrel kapcsolatos. Egyéni vállalkozó. Népművészeti motívumokkal dolgozik, bőrözéssel, nemezeléssel, csuhébaba készítéssel is foglalkozik. Termékeit kulturális eseményeken, vásárokon, búcsúkon, a mesterségek ünnepén értékesíti.

3.2. Alternatív energia használata

Bárdudvarnokon energianád (arundo) termesztés folyik az önkormányzat fűzésszámlájának csökkentése érdekében. Kapcsolódó programként a kazánprojektben is nyertek eszközöket, így maguk darálják az ágat az új fűtésrendszerhez. 2013-ban kipróbálásra került az iskolában az aprítékoló gép és az apríték kazán is. Ezen kívül családi házakban használnak még alternatív energiaforrást, elsősorban napelemeket, napkollektorokat.

Jákóban az önkormányzat a gázszámla csökkentése érdekében pályázott két faaprítékos kazánra, melynek az üzemeltetésére a településen keletkező fa hulladékot használják fel.

Kaposszerdahelyen alternatív energia használata az óvodában van, az épület tetején napkollektor található. Emellett néhány családi házon is láthatóak már a napkollektorok, napelemek. Bárdudvarnokkal közösen használnak továbbá egy aprítékoló gépet, az aprítékkal fűtik az önkormányzati épületeket. A gép használata és az apríték is ingyenes, csupán a gép benzinköltségét kell fizetniük.

Kaposfőn az olasz energianádat, az arundot termesztik. Ennek a növénynek a telepítését 2012-ben kezdte meg az önkormányzat, százezer palántát telepítettek egy hektáron, mely területet több mint tíz hektárra bővítenék. Távlati célokban szerepel az olasz energianád tág körben való népszerűsítésre. Az energianád hasznosítási módjai között tervben szerepel: értékesítése bioerőművekben (Várda, Pécs), illetve szeretnének Kaposfőn egy központi fűtőművet kialakítani. Gondolkodnak a nád egyéb hasznosítási lehetőségein is, például kézműves foglalkozások alapanyagaként. A kert köré még a kerítést is ebből fonják. Sőt ebből az aprítékból brikettet gyártanak, amivel az intézményeket fűtik. Az alternatív energia használatára már vannak kísérletek és tervek is: napelemet már két helyen használnak, az egyik 2 KW, a másik pedig 2,3 KW energiát termel, illetve a buszmegállók hirdetőtábláinak megvilágítása is napelemekkel valósul meg. A jövőben az önkormányzati intézmények és a közvilágítás részére az energiát napelemek segítségével szeretnék megoldani.

Kaposmérőben a bölényfarmon napelemet és szélkereket használnak alternatív energiaforrásként. Az önkormányzati épületeket leszigetelték, új nyílászárokkal látták el (energiatakarékossági okokból). Az önkormányzat intézményeinek tetején mindenhol napelemek sora található (óvoda, iskola, hivatal). A tervek szerint Kaposmérő összes közintézményének fűtéséhez egy központi kazánt akarnak létrehozni, melyet a helyi biomasszára (mezőgazdasági melléktermékek, zárt kertek fanyesedékei) alapoznának.

Kisasszondon faaprítékos kazánt üzemeltetnek.

Kiskorpádon alternatív energiaforrásként megemlítették, hogy napelemek, napkollektorok találhatók magánházaknál és a sportpálya öltözőjének tetején.

Nagybajomban a közintézményeket napelemekkel látták el, de több megújuló energiát szeretnének használni.

Patcán a faluház tetején található napelem, valamint az egész Katica tanya élményporta alternatív energiaforrás (napkollektor, szélkerék) felhasználásra épül. A fűtés és a melegvíz-fűtés forrása a helyben kitermelt fa és fahulladék. A meleg vizet részben napkollektorokkal, részben fatüzelésű kazánokkal biztosítják. A szükséges tűzifát és fahulladékot legelőtisztításból és tervezett erdőművelésből fedezik. Faaprítékoló gép segítségével a vékonyabb ágakat is hasznosítják. Mindkét turistaházukba tervezik a faaprítékkal működő kazán telepítését.

Az éves elektromos áram szükségelt 7%-át a 2013 elején telepített napelemek látják el. 2013 decemberében nekifogtak egy 27 kW-os napelemfarm telepítésének, amely terveik szerint elektromos áram szükségletünk 85–90%-át fogja fedezni. Demonstratív céllal tele-

pítettek egy 300 W teljesítményű szélgenerátort, amely egy inverter segítségével ellátja a „Fenntartható Földgolyónkért Ház” elektromos áram szükségletét.[8]

Visnyén az önkormányzat villanypásztorait napelemek működtetik. Néhány helyen saját háznál napenergiát használnak, de Széplakon a cél az lenne, hogy minden ház tetejére felkerüljön a napelem. Céljuk továbbá, hogy a közvilágítást is napelemmel oldják meg. Van egy közmunkás, aki készít napelemeket. A polgármester megpróbálta elérni, hogy közmunkásként ezzel foglalkozhasson, de a „rendszer nem engedte”, a minisztérium nem járult hozzá.

4. Összegzés

A helyi gazdaságfejlesztésnek még csak kezdeményei találhatók meg a Kadarkúti kistérségben. Ennek egyik oka az lehet, hogy a térség nagyon közel van Kaposvár, megyei jogú városhoz. Ha csak a helyi piacok szempontjából nézzük ezt a tényt, természetesen befolyásolja a közeli települések helyi piacra vonatkozó elképzelését az, hogy a kaposvári Nagypiacon van Helyi termékek boltja, ahová a környékbeliek is behozhatják termékeiket. Mindettől függetlenül van a térségben helyi piac, amely a kaposváriak és az egész kistérségben élők körében eléggé ismert már és ez a Petörke-Portéka elnevezésű helyi piac. Elsősorban a bárdudvarnokiak értékesítik itt mezőgazdasági és kézműves termékeiket, de távolabbi településekről is érkeznek helyi termelők, például a visnyeszéplakiak is rendszeresen megjelennek standjaikkal. Megfigyelhető volt, hogy a helyi idősebbek zöme, talán megszokásból, beviszi termékeit Kaposvárra, a piacra. A piac hol jobban, hol kevésbé működik, de az biztos, hogy a térségben kevés a jövedelemmel rendelkező biztos fogyasztó. Sajnálatos, hogy a csökkenő kereslet miatt, a kínálat is csökken. A polgármester mindenesetre a Petörke völgy fejlesztését tartja a fő jövőbeli iránynak.

Helyi piac létrehozását tervezik Szennában is, ahol szintén rengeteg helyi termék, szolgáltatás található. Amíg a piac létre nem jön, háztól értékesítik a különböző élelmiszereket.

A helyi termékeknek széles a palettája Kaposfőn is, itt elsősorban a START munkaprogram keretén belül előállított termékek adják ennek zömét, ami zöldségeket és gyógynövényeket jelent. Az előállított termékek zöme a helyi konyhára megy, a felesleget a helyi piacon értékesítik. Nem csak az előállításra fókuszálnak, hanem a feldolgozásra is, így a helyiek tartósító képzésen vehetnek részt. Kaposfőn is folyik az energianövény termesztés, széles körű felhasználással. A polgármester nagy lehetőséget lát a szociális szövetkezetekben is, melyből kettőt is létrehoztak.

A szilvásszentmártoniak nem helyben oldják meg termékeik értékesítését, hanem béreltek a kaposvári piacon egy „szilvásszentmártoni termékek” standot. Az önkormányzat itt árulja termékeit és a szilvásszentmártoni őstermelők és családok termékeit is. Itt is az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztató „vállalkozó”, a tulajdonában földek, termelőeszközök, épületek vannak és jelenleg a START mintaprogram támogatásából üzemelő kecsketelepen foglalkoztatják a helyieket, de a cél hosszú távon az, hogy a telep a saját lábára álljon. A program célja továbbá a kertek megművelése és így az alapmegélhetés, az önellátás biztosítása a családoknak. A polgármester célja egy önfenntartó élőgazdaság program. A jövőt a megélhetést biztosító, mezőgazdasági programokban látja. Célja a háztáji gazdálkodás visszahozatalának szorgalmazása.

Visnyeszéplakon a polgármester álma egy önellátó falugazdaság, ahol a lakosság megtermeli és fel is dolgozza a saját szükségletei kielégítéshez szükséges termékeket. Kiemelendő a helyi gazdaságfejlesztés jó példájaként Kaposmérő, ahol nagyon sok kisvállalkozás található, melyek rengeteg munkahelyet teremtenek. A Kaffka húsbolt betelepülésének

kifejezetten helyi gazdaságélénkítő hatása volt. Működésével megnőtt a többi helyi kisbolt (pékség, zöldséges, stb.) forgalma is, mivel elérték, hogy most már az összes élelmiszeripari termék megkapható egy helyen. Nem kell autóba ülni és Kaposvár valamelyik multijában bevásárolni az ennivalót. Emellett a kaposmérői önkormányzat vállalkozói övezetet hozott létre, melynek célja a vállalkozások bevonzása a településre, így teremtve helyben munkalehetőséget. Ehhez a polgármester 5 hektárt adott a saját földjéből. Az önkormányzat vállalkozás-fejlesztési tevékenységéhez tartozik a vállalkozói övezet létesítésén az alacsonyabb iparűzési adó kivetése, valamint az is, hogy a településen nincs építményadó. Jó a kapcsolat a helyi vállalkozások között, az agrárvállalkozások együttműködnek egymással, egymás gépeit veszik igénybe, a zárt kerteket közösen vásárolják meg, hogy idegenek ne települhessenek be.

Egyértelműen látszik, hogy azok a települések, melyek a nagyvároshoz közel vannak, lényegesen könnyebb helyzetben vannak, így esetükben azt mondhatjuk, hogy akár a START munkaprogramra alapozva, abból kinőve komoly lehetőségei vannak a helyi gazdaság kiépítésének és működtetésének. A távolabbi, vagy valamilyen szempontból halmozottan hátrányos helyzetű településeken (Pálmajor) viszont nem adódik más alternatíva, mint megragadni a START munkaprogram nyújtotta lehetőségeket és erre alapozva megteremteni a helyi jövedelemszerzést. Olyan kényszerhelyzetről van szó, amely hosszú távon biztos megélhetést is jelenthet a helyieknek.

Megállapítható, hogy azokon a településeken, ahol a helyi gazdaságfejlesztés kezdeményezései elindultak, mindenhol a polgármester, illetve tágabb értelemben az önkormányzat az elindítója a folyamatnak. Ugyanezt tapasztaltuk egy másik leghátrányosabb helyzetű kistérségben végzett kutatásunk során is pár évvel korábban.[9] Igyekeznek komplex (zöldség-, gyümölcstermesztés, állattartás, energianövény termesztés, ezek együttes megjelenése), egymásra épülő fejlesztéseket megvalósítani, valamint jól látszik az igyekezet, hogy az elérhető fejlesztési forrásokat megpályázzák és hatékonyan hasznosítsák. Szintén kiemelendő néhány település (Visnyeszéplak, Szilvásszentmárton, Kaposfő, Pálmajor) vezetőjének az a szemlélete, hogy hosszú távon az önfenntartásra szeretnének törekedni az élelmiszerellátás és az energiaellátás terén is.

Jegyzetek

1. Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Akadémiai Kiadó, Budapest, ISBN: 9789630588379
2. Czene Zsolt, Ricz Judit (2010): Területfejlesztési füzetek 2. Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Budapest. 17–18. o.
3. Uo. 25. o.
4. Uo. 26. o.
5. Jász Krisztina–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt (2003): A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145. o.
6. Sáriné Csajka Edina, Csizmadiáné Czuppon Viktória (2013): Helyi gazdaságfejlesztés a Tamási kistérségben. In: VIKEK Közlemények. V. évfolyam 1–2. szám (No. 12–13.) pp. 243–249. ISSN 2062-1396
7. Kaposvölgyi Andrea (2014): Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség vállalkozásai, szakdolgozat, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar.
8. http://www.katicatanya.hu/kornyezettudatossag/termeszeti-eroforras--es-energiagazdalkodasunk

9. Csizmadiáné Czuppon Viktória, Sáriné Csajka Edina (2013): A helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei egy hátrányos helyzetű kistérségben. In: A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói (Szerk.: Rechnitzer és tsa) pp. 101–109. ISBN: 978-615-5391-10-1

Felhasznált szakirodalom

Csizmadiáné Czuppon Viktória, Sáriné Csajka Edina (2013): A helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei egy hátrányos helyzetű kistérségben. In: A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói (Szerk.: Rechnitzer és tsa) pp. 101–109. ISBN: 978-615-5391-10-1

Czene Zsolt, Ricz Judit (2010): Területfejlesztési füzetek 2. Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Budapest. 17–18., 25–26. o.

Jász Krisztina–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt (2003): A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145. o.

Kaposvölgyi Andrea (2014): Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség vállalkozásai, szakdolgozat, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar.

Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Akadémiai Kiadó, Budapest, ISBN: 9789630588379

Matyus Valéria (2010): Kadarkúti-Nagybajomi Többcélú Kistérségi Társulás Kistérségi Közoktatási Intézkedési Terv 2008–2013.

Sáriné Csajka Edina, Csizmadiáné Czuppon Viktória (2013): Helyi gazdaságfejlesztés a Tamási kistérségben. In: VIKEK Közlemények. V. évfolyam 1–2. szám (No. 12–13.) pp. 243-249. ISSN 2062-1396

http://www.katicatanya.hu/kornyezettudatossag/termeszeti-eroforras--es-energiagazdalkodasunk

A KADARKÚTI – NAGYBAJOMI KISTÉRSÉGBEN ÉLŐ ROMA LAKOSSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEI, MUNKÁHOZ, TANULÁSHOZ VALÓ VISZONYA

THE LIVING CONDITIONS AND THE RELATION TO EMPLOYMENT, AND LEARNING OF ROMA POPULATION IN MICRO-REGION KADARKÚTI – NAGYBAJOMI

HORVÁTHNÉ TÓTH ILDIKÓ tanársegéd
DR. CSIMÁNÉ DR. POZSEGOVICS BEÁTA adjunktus
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

The Roma issue is continuously present both in politics and in different researches, as for decades the problems could not be solved. Concerning number of Romas there is no representative data. Based on reliable estimations the Roma population living in Europe is minimally 8 million. Some estimation mention 12 million people. In the years after the regime change, and from that period continuously the newly created research institutes brought the attention to another social concerns. Researchers report the unequal location of Roma inequality and regional processes in the ghetto, as well as the increase in the rate of differentiation, and the change in the forms of segregation. Other researchers call for a solution to the multiple social exclusion in order to reduce the concentration of the population affected. They present the peripheries of the villages, the Gypsy-yards, the world of the ghetto villages and, in particular, the social, economic and spatial processes produced again the places where those social groups are living who call themselves as Gypsies. On the contrary, opposite processes were detected in case of Gypsies living in the capital city.

1. Bevezetés

A rendszerváltás utáni években – és azóta folyamatosan – az újonnan létrejövő kutatóműhelyek újabb társadalmi jelenségekre hívták fel figyelmet. Kocsis Károly és Kovács Zoltán[1] a cigányság egyenlőtlen térbeli elhelyezkedéséről és a gettósodás regionális folyamatairól számol be, Kemény István Janky Bélával és Lengyel Gabriellával[2] az elkülönítettségi arány fokozódásáról, illetve a szegregáció formáinak változásáról szolgáltak bizonyítékokkal. Ladányi és Szelényi,[3] pedig szociálpolitikai megoldást sürget a többszörös kirekesztettséggel sújtott népesség koncentráció mérséklésének az érdekében. Zolnay ugyanebben az évben (2004) a romapolitika finanszírozására és annak sarokpontjaira hívta föl a figyelmet, illetve egy évvel később jelent meg írása a miskolci oktatási rendszerről, melyben leírja, hogy az oktatáspolitika milyen módszerekkel szegregálja a romákat.[4] Virág Tünde (2010)[5] a falusi perifériák perifériájára, a cigánytelepek, gettósodó falvak világának bemutatásra vállalkozott, különös tekintettel annak feltárására, hogy milyen társadalmi, gazdasági és térbeli folyamatok termelik újra azokat a tereket, ahol azok a társadalmi csoportok élnek, akiket a társadalom cigánynak tart. Havas és Kemény a fővárosi cigányok ezzel ellentétes, térbeli integrációját mutatta ki, 6,5% azoknak a cigányoknak az aránya Budapesten, akiknek a szomszédságában többnyire cigányok élnek.[6] A roma kér-

dés folyamatosan jelen van mind a politikában, mind a különböző kutatásokban mivel eddig nem sikerült az évtizedek óta fennálló problémákat megoldani. A romák számára vonatkozóan nincsenek reprezentatív adatok, így a hitelt érdemlő becslések alapján az Európában élő romák létszámát kb. minimum 8 000 000 főre tehetjük. Egyes becslések 12 000 000 főt említenek. Magyarországon az előrejelzések szerint a roma népesség száma 2050-re eléri a 1,2 milliót. Az európai országok fiatalítási folyamata a letelepítésekre épül. Magyarországon van egy viszonylag fiatal népcsoport, mely az előrejelzések alapján 2050-re a gazdaság alappillére lehet.

2. Az identitás

A hazai szakirodalomban mintegy húsz esztendeje heves és termékeny viták zajlanak arról, kiket is lehet románnak, cigánynak tekinteni. A megközelítések egyike kulturális irányból vizsgálja a problémát: számukra az tekinthető románnak, aki vállalja identitását, azaz annak vallja magát. A másik megközelítés szerint az identitás szabad vállalása többféle nehézségbe ütközik, ezen túlmenően pedig a diszkrimináció a többségi társadalom részéről irányul az általa cigánynak tartott egyénekre, csoportokra, így a definíció során fontos figyelembe venni a nem cigány környezet vélekedését, megítélését. Ezzel részben összefüggő probléma a megnevezés használata is: a roma megnevezést önmeghatározásként a magyarországi oláhcigányok alkalmazták, míg a kutatások egy része a cigány megnevezést használta. Majd a 2000-es évek első felében vált egyre elterjedtebbé és elfogadottabbá a roma szóhasználata gyűjtőfogalomként mind a politikai és közéletben, mind a tudományos életben (bár a rendszerváltás után kezdték használni a civil jogvédelemben tevékenykedők az Európában 1970-es évektől kezdődően elterjedt fogalmat). A cigányság kutatását Magyarországon nehezíti az a tény, hogy etnikai alapú adatgyűjtés nincs, és a jelenlegi jogi szabályozás mellett nem is lehetséges. Ugyanakkor mégis szükséges valamiféle kategóriarendszer, hogy le lehessen írni egy-egy népcsoport demográfiai jellemzőit, háztartási adatait vagy akár szokásrendszerét is.

A népszámlálás alkalmával gyűjtött adatok elvileg jelenthetnek kiindulópontot, azonban a nemzetközi adatgyűjtésekből is kitűnik, hogy azok elsősorban az identitásválasztást célozzák meg. Ilyenkor lényegesen kevesebben vállalják identitásukat, melynek okai sokfélék lehetnek, például az adatgyűjtés-adatkezelés nem megfelelő volta, a különféle listák készítése miatti aggodalom, módszertani szempontból pedig nem biztosít lehetőséget a kettős vagy többes identitás vállalásának biztosítására, vagy az egyén tagadja identitását valamilyen félelem, aggodalom okán.

„Valakinek zsidó mivolta a származására korlátozódik – idézzük megint Mártont –, és ez egyaránt vonatkozik zsidókra és nem zsidókra: a származás tudatára a zsidóknál és a zsidó származás számontartására a nem zsidóknál. A cigányokra is igaz, hogy tudatában vannak cigány származásuknak, a nem cigányok pedig számon tartják a cigány származást, és ennek alapján mondják a cigányt cigánynak”.[7]

3. A létszámadatok

Magyarországon él a negyedik legnépesebb cigány populáció Európában, Románia, Bulgária és Spanyolország után.[8] A magyarországi cigányok létszámának megállapítására vonatkozóan a korábbi századokban több cigányszámlálás történt, azonban az adatok meglehetősen ellentmondásosak. Mivel perifériára szorultan élnek, nehezen elérhetőek, egyér-

telmű paraméterekkel nem is meghatározható, kik ők. A cigányok többsége a többségi társadalomhoz tartozónak vallja magát, és gyakran a többségi társadalom által beszélt nyelvet tekinti anyanyelvének. Vallásukat tekintve is hasonló a helyzet, részben ez az oka, hogy az országok egy részében tekintik őket nemzetiségnek, mások azonban anyaországgal nem rendelkezvén, az etnikai kisebbséghez tartozóknak. Ez az egyik oka annak, hogy különösen nagy eltérések vannak mindenütt a világon a hivatalos népszámlálási és a tudományosan becsült adatok között.[9]

1. táblázat. **Népszámlálás adatok**

	Magyarország népessége (fő)	Roma népesség (fő)
2001	10 198 315	189 984
2011	9 937 628	308 957, 315 583

Forrás: KSH

A fenti adatokból kitűnik, hogy mennyivel többen vallották magukat románnak, mely a kutatások szerint nem azt jelenti, hogy többen vállalják a nem többségi társadalomhoz való tartozást, hanem inkább arra enged következtetni, hogy a népességfogyás esetében még nem következett be.

4. Családi állapot

A Roma Társadalmat vizsgáló TÁMOP – 5.4.1-8/1 „B" komponens, záró tanulmánya szerint a családi állapotra vonatkozó kutatás megállapítja, hogy a roma háztartásokban élők 50,5%-a házas. Azonban a házasok közül 74,2%-a él jelenleg is házastársával, 22,6% házassága ellenére élettárssal és a maradék 3,2% pedig már külön él házastársától. Más kutatások szerint[10] a hivatalos családi állapotuktól eltekintve a romák 29,8%-a él élettársi kapcsolatban, házasságban, házastársukkal élnek 37,5%-ban. Tartós partneri kapcsolat nélkül élők aránya pedig 32,8%. Ugyanakkor, ha nem a hivatalos, hanem a tényleges állapotot vesszük, akkor a romáknak az 50,5% helyett csak 37,5%-a házas. Tehát az egyedülálló életforma, ha nem a hivatalos családi állapotot nézzük, a romáknál is terjedőben van, hiszen a tartós párkapcsolat nélkül élők 32,8%-ot, míg az instabil jelzővel illethető élettársi kapcsolatok 29,8%-ot tesznek ki. Mindezek az átlagosan fellelhető tendencia irányába mutatnak. Korcsoportok szerint vizsgálva a kutatások megállapítják, hogy a fiatalokra inkább jellemző az, hogy nincs állandó társa, elsősorban a nőtlen/hajadon állapot miatt. Ugyanakkor 20 éves kortól 29 éves korig inkább az élettársi kapcsolat a jellemző, e fölött pedig a házastársi kapcsolat. A trend az 50 éveseknél látszik megfordulni, amikor is csökken a házastárssal élők és növekszik az állandó társ nélkül élők aránya, a házastársak halálozásának is köszönhetően. Az élettársi kapcsolatban élők aránya fokozatosan csökken a 30-as évektől.

A cigányok esetében kiemelkedően magas a fiatalabb korosztályok aránya az idősebbekével szemben. Érdekesség ezen felül, hogy a fiatalodó társadalom mellé egy, a negyvenes éveitől kezdődően fogyó női népesség párosul, ami az általános tendenciákkal ellentétes, azaz azzal, hogy 40–44 éves kor után a férfiak természetes fogyása erőteljesebb, mint a nőké. Mindezt a régiónkénti bontás finomítja, miszerint a legfiatalabb népesség átlag fölötti arányban a Dél-Dunántúlon, míg az idősebbek fejlettebb területeken (Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl) található.

A háztartás nagyságát befolyásolja az iskolai végzettség is, ami alapján szembetűnő, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb háztartásokban élnek és ez fokozato-

san csökken az iskolai végzettség emelkedésével.[11] A háztartásszerkezetet vizsgálhatjuk a háztartás típusa és összetétele szerint. Típus szerint a leggyakoribb a nukleáris családi forma (szülök, gyerekek), de az átlagos magyar háztartásokhoz képest a romáknál magas a több generációs családok (10,5%) jelenléte is. Az átlagos háztartási taglétszám 4,4 fő körül alakul, azonban figyelemreméltó eltérések tapasztalhatók régiók és településtípusok között is, miszerint Észak-Magyarországon, Alföldön és Nyugat-Dunántúlon magas, míg Közép-Magyarországon alacsonyabb ez az szám. A kisebb településtípusok felé haladva pedig egyre nagyobb az átlagos háztartáslétszám. Összességében elmondható, hogy a roma lakosságra inkább jellemző a gyermekvállalás és általánosságban több mint egy gyermeket nemzenek, így inkább a kettő vagy több gyermekes családi háztartások súlya nagyobb.

5. Lakókörülmények

A lakókörnyezet, illetve lakáshelyzet vizsgálata során az országos felmérésekből az derült ki, hogy jellemzően cigánytelepi házakban (21,8%) vagy családi házakban élnek (38,5%), legtöbb esetben saját tulajdon jogcímén (69,9%), másodsorban pedig az önkormányzattól bérlik (12,6%) a lakást. Míg a saját tulajdon a fejletlenebb részekre, Észak- és Dél-Alföldre, az önkormányzati bérlakások rendszere Közép-Magyarországra és Nyugat-Dunántúlra jellemző. A településtípus jelentőségének csökkenésével pedig növekszik a saját tulajdonú lakások aránya.

A kutatások szerint a lakások átlagos állapota kifejezetten rossz, függetlenül a tulajdoni formától. Éles különbségek Budapesten rajzolódtak ki, ahol a saját tulajdon állapota messzemenően megelőzi az önkormányzati bérlakások színvonalát, amelyek kifejezetten rossz állapotban vannak, mind komfort-fokozatot, mind fizikai körülmények tekintetében. A többi településtípusnál a saját tulajdonú lakások minősége megközelíti az önkormányzati lakásokét, amelyek még a budapesti viszonylatban is kedvezőtlenebb helyzetben vannak.

A felszereltség tekintetében messzemenően a budapesti roma lakosság van kedvezőbb helyzetben, tulajdonlási formától függetlenül. Egyedül az autó birtoklása jelent kivételt, hiszen míg Budapesten éles különbség figyelhető meg önkormányzati és saját tulajdonú lakás esetén ez utóbbi javára, addig a kisebb településeken közel egyforma arányban rendelkeznek autóval a két tulajdonforma esetében.[12]

6. Munkaerő-piaci helyzet

A roma kisebbség munkaerő piaci helyzetének romlása már látható volt a rendszerváltást követően azonnal. Amint azt Kertesi 1998 évi tanulmányában kifejti: a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a romák. Azt a lassú fejlődési folyamatot, ami a háború utáni időszakban jellemezte a romák munkaerő piaci fejlődését, mintegy elvágta a rendszerváltás. Azok a foglalkozások, munkahelyek melyek a – jelenleg már eltartott – roma népesség munkavállalásra hajlandó rétegét szinte teljes egészét biztos megélhetéssel látta el egy rövid időszak alatt semmivé lettek, azok a roma munkavállalók pedig, akik e szakképzettséget nem, vagy csak kevésbé igénylő munkákat ellátták azonnal a munkaerő piac és társadalom peremére kerültek. A háborút követő időszak és a rendszerváltást megelőző foglalkoztatási politika nemhogy diszkriminálta, inkább, ha kellett erőszakkal is, de igenis a foglalkoztatásba integrálta a romákat. Hiszen emlékezzünk csak az előző rendszerben hatóságilag üldözendő úgynevezett „Közveszélyes munkakerülő” titulusra, mely egyaránt

vonatkozott minden 14 életévét betöltött nem iskolarendszerű oktatásban tanuló vagy sorkatonai szolgálatot teljesítő állampolgárra. A foglalkoztatottak száma a cigányok körében 1985-ben 125 ezer, 1989-ben 109 ezer, 1993-ban 56 ezer volt. Mint látjuk 69 ezer cigány veszítette el a munkáját 8 év alatt. Országos szinten a munkahelyek 30%-a, a cigányok körében a munkahelyek 55%-a szűnt meg.

Az elvégzett 8 általános iskolai végzettség egy csapásra értékét veszítette, holott az oktatási rendszer a változásra, a megemelkedett képzési oktatási igényre még nem volt felkészülve. Ennek következtében az akkor értékes, jól foglalkoztatható és jól teljesítő munkavállalók zöme vált a követelményszint változáshoz mérten nem megfelelő végzettséggel rendelkező munkavállalóvá, illetve munkanélkülivé. Mindez természetesen nem csak a romákat érintette, a megváltozott viszonyok hihetetlen sebessége viszont nem tette lehetővé, hogy a munkanélkülivé vált népesség időben alkalmazkodni tudjon, de nem mellékes, hogy nem is volt meg hozzá minden feltétel. Az új gazdasági modell, a romákat zömében foglalkoztató építőipar, fémipar és bányászat megszűnése olyan mennyiségű munkanélküli tömeget termelt, melynek munka világába való integrálása az elmúl több mint 20 év is kevés volt. Sőt, a helyrehozhatatlan károkat csak fokozta az iskolázatlanság- munkanélküliség- szegénység kialakulását. A rendszer mely már semmilyen lehetőséget és alternatívát nem biztosított a kirekesztett tömegeknek nem volt felkészülve arra, hogy a megváltozott munkaerő piaci igényeknek meglelően képzésekkel tudja a romákat visszavezetni a munkaerőpiacra.

A KSH szerint a legtöbb mezőgazdasági dolgozó a Dél-Dunántúlon és Dél-Alföldön van 8 illetve 10 százalékos részesedéssel. Ugyanezt a cigányok körében arra az eredményre juthatunk, hogy a Dél-Dunántúlon 2,4, míg Észak-Magyarországon 8 százaléknyi az, aki mezőgazdaságban dolgozik, fenntartva továbbra is azt a kitételt, hogy a betanított, illetve segédmunkások között még lehetnek mezőgazdaságban dolgozók.

7. Iskolai végzettség

Az iskolai végzettség azért kiemelten fontos mutató, mert a foglalkoztatási statisztikák arra világítanak rá, hogy ez nagymértékben meghatározza a munkaerőpiacon való boldogulást: minél magasabb az egyén iskolai végzettsége, annál kisebb a valószínűsége, hogy tartósan kívül reked a munkaerőpiacon. Alacsony iskolai végzettséggel szignifikánsan nő a munkanélküliség kockázata, és hosszabb ideig tart a sikeres munkakeresés, miközben rendszertelen foglalkoztatásra lehet számítani. Különösen fontos ez, ha Magyarország foglalkoztatási adatait nézzük: míg 2009-ben az EU 27 államaiban átlagosan 65%-os volt a foglalkoztatás, hazánkban mindössze 55%-os. A foglalkoztatáson kívül rekedés elsősorban az alacsonyan képzetteket sújtja: a 25–64 éves, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező munkavállalók 48%-a nem foglalkoztatott, szemben a felsőfokú végzettségűekkel, akiknél 6,5%-os ez az arány, míg a középfokú végzettségűek esetén 12,3%. Az elemzésekből kitűnik, hogy a hazai és más fejlett országokbeli munkaerőpiac az érettségit vagy az annál magasabb iskolai végzettséget tekinti kívánatosnak.[13]

A 2001-es népszámlálás adatai alapján megállapítható, hogy az akkori 18–30 éves korosztálynak közel 20%-a rendelkezett általános iskolai vagy annál alacsonyabb végzettséggel. Ha Magyarország 2010-es évi statisztikáit nézzük, a kép még drámaibb: a teljes populáció 25–64 éves tagjainak mindössze 21%-a rendelkezett 8 általános iskolai vagy annál alacsonyabb végzettséggel, 60%-a szakmunkás-bizonyítvánnyal vagy érettségi bizonyítvánnyal, míg 18%-a felsőfokú diplomával. Európai összevetésben megállapítható, hogy a

visegrádi országoktól szakképzettség tekintetében elmaradunk, míg a felsőfokú képesítések terén hasonlóak az arányok, viszont ugyanezen a területen lényegesen elmaradunk a fejlett államoktól (Education at a Glance 2010, idézi Balázs–Mártonfi, 2011). Feltételezhetjük tehát, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező fiatal felnőttek között nagyobb arányban reprezentálják magukat a romák, mint azt társadalmi arányuk indokolná. A fiatalok iskolai végzettsége egyre magasabb, s bár a romák iskolázottsági szintje is növekszik, még mindig az országos átlag alatt marad.

A kutatások a legmagasabb iskolai végzettség szerint a következő képet mutatják: a romák több mint felének, azaz 53,5%-nak 8 osztályos végzettsége van. 16,5%-a pedig a 8 osztályt nem fejezte be. A továbbtanulásnál látható, hogy a romák elsősorban a szakmunkásképzést vagy szakiskolát választják, hiszen 24%-uknak ez a képzési szint legmagasabb iskolai végzettsége. 5,2%-uk érettségizett és 0,8%-uk szerezte meg diplomáját.

A Marketing centrum 2009-es felmérése (Roma társadalom 2009) arról számol be, hogy a jövőről való gondolkodásban a romák is nagyon fontosnak tartják az iskolát: a megkérdezettek 90%-a szerint az életben való boldoguláshoz szükség van a tanulásra, fontosnak és szükségesnek érzik az iskolai szocializációt. Az iskolai környezetet pedig befogadóbbnak, a hátrányokat inkább kompenzálónak gondolják (illetve ezt várnák el az oktatási rendszertől), mint az élet más területein, ami felhívja a figyelmet arra, mennyire érzékeny terület ez a gondolkodásukban. Jellemzően a vidéken élő fiataloknál jelenik meg ez a felfogás.[14]

8. Diszkrimináció jelenléte

A roma kisebbséggel szembeni előítéletek az elmúlt másfél-két évtizedben több szociológiai és szociálpszichológiai kutatás tárgyát képezték Magyarországon. Ezek alapján általánosságban kijelenthető, hogy a cigányellenesség a nem cigány lakosság széles rétegeit hatja át, és ez által táptalajául és egyszersmind megerősítéséül szolgál annak az intézményes és nem intézményes diszkriminációnak, kirekesztő identitáspolitikának, amely az iskolában, a munkaerőpiacon, a településpolitikában és egyéb területeken, például a kultúrában, a médiában, a mindennapi életben megmutatkozik.

A becslések szerint 8–12 millió roma él az Európai Unióban,[15] tehát nem is lehet kérdés a romaintegráció fontossága. Ez nem kifejezetten Magyarországi probléma, hisz körülöttünk minden tagállam hasonló problémákkal küzd. Ugyanaz a fajta megkülönböztetés és szegregáció sújtja hazánkat, mint a többi tagállam társadalmát. A tagállamokban a leszakadás, az esélyek egyenlőtlensége illetve a munkaerő piaci, oktatási korlátok, egészségügyi színvonalbeli nehézségek jelentkeznek mindenhol. A romák teljes integrációja fontos gazdasági előnyökkel jár az uniós országok számára, különösen az olyan csökkenő népességű országokban, amelyek nem engedhetik meg maguknak, hogy kirekesszék potenciális munkaerő-állományuk jókora részét.

Amint azt Póczik Szilveszter 2003-as Cigány integrációs problémák című munkájából is leszűrhetjük, az integrációra való törekvések legtöbbször kudarccal végződtek. A romák megítélése jóval pozitívabb volt, mint a rendszerváltást követő időszakban. A munkavállalók körében többnyire továbbra is az olcsóbb, szakképzettséget nem igénylő munkákat végezték a romák, de a többségi társadalomban ez nem volt arányaiban szembeszökő különbség, valamint az mindenkor pozitív megítélésnek esett alá, ha munkahellyel rendelkeztek a romák, de nem is volt lehetőség arra, hogy ne legyen bejelentett munkaviszonyuk. Az instabillá vált megélhetés fokozta a romák alkalmi munka keresését. Azonban ezt a megváltozott társadalmi felfogás visszafogta. A bűnözés rohamosan megnőtt, ezáltal

a társadalmi elfordulás pedig erősödött. Az a társadalmi megítélés, mely a romákat szegénységben, de biztonságban tartotta, immár a romákat szegénységben és teljes bizonytalanságban tartja.

A közelmúlt kutatásai azt mutatták, hogy a cigányok pozitív megkülönböztetését a lakosság fokozottan elutasította, valamint növekedett a cigányokkal szembeni diszkriminációt támogatók aránya. Összességében tehát kedvezőtlenebbekké váltak a lakossági attitűdök a romákkal kapcsolatosan.

Nyilvánvalóan sem a törvényhozás, sem bármilyen kormányzati politika önmagában nem képes a rasszizmus, az előítéletes gondolkodás megszüntetésére, viszont kitüntetett feladata kell, hogy legyen azoknak az intézményesült kirekesztő mechanizmusoknak a megszüntetése, amelyekkel a roma kisebbség akkor szembesül, amikor kapcsolatba lép a mindenki számára elérhetőként definiált intézményekkel – óvodával, iskolával, szakértői bizottsággal, önkormányzattal, munkaügyi hivatallal, kórházzal stb. –, és megkülönböztetést tapasztal.

9. Cigányság a kistérségben

A népesség nemzeti hovatartozását a rendelkezésre álló 2001. évi népszámlálási adatok alapján vizsgálva megállapítható, hogy a kistérség településein döntően cigány, Míg a kistérség teljes lakosságának 4,16%-a vallotta magát valamely népességhez tartozónak, a legnagyobb népcsoportnak számító cigány, romani és beás lakosság aránya a 2001. évi statisztikai adatok alapján a kistérség egészére nézve eléri a 7,71%-ot. Ez alapján térségi viszonylatban jelenlétük számottevőnek tekinthető, kulturális közösségeket alkotnak és 12 településen működtetnek cigány kisebbségi önkormányzatot.

2. táblázat. **A népesség nemzetiségi hovatartozás szerint a kistérségben (2001)**

Település	Népesség összesen	Valamely nemzetiséghez tartozók együtt	Cigány, romani, beás
Bárdudvarnok	1 206	27	65
Csököly	1 111	107	205
Gige	356	56	79
Hedrehely	531	29	114
Hencse	409	24	58
Jákó	717	21	19
Kadarkút	2 732	95	110
Kaposfő	1 802	35	44
Kaposmérő	2 526	86	155
Kaposszerdahely	964	24	39
Kaposújlak	661	–	–
Kisasszond	164	–	–
Kiskorpád	945	28	18
Kőkút	562	12	42
Mike	702	59	43
Nagybajom	3 564	157	397
Pálmajor	320	20	31
Patca	72	–	–
Rinyakovácsi	179	31	79
Szenna	717	55	127
Szilvásszentmárton	229	3	11
Visnye	232	15	28
Zselickisfalud	276	63	92
Kistérség	20 977	947	1756

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

10. A köszörűs és a beás cigányok eredete

A vizsgált kistérségben a beás és a köszörűs cigányok száma jelentős. Az oláhcigányok nevüket onnan kapták, hogy Oláhországból, a Havasalföldről érkeztek hazánkba a második hullámban, mintegy 220–230 évvel ezelőtt. Beszélik a cigány nyelvet, a lovárit, amelynek különböző nyelvjárásai vannak az ő belső alrétegződésük alapján. Az 1974-es londoni Cigány Világszövetség Kongresszusán úgy döntöttek, hogy a cigány nyelvet irodalmi nyelvvé formálják, és ennek alapjául a lovári nyelvjárást választották. Az oláhcigányok között törzsek és foglalkozások szerint alrétegződések vannak: lovári (lókupec, kereskedő), chollár (szőnyeg-, ruha-, csipkekereskedő), khelderas (üstfoltozó cigány), kolompár (kolomp-, harang-, csengőöntő cigány), cheráró (sátoros cigány), gurvár (csordás, kondás, pásztor cigány), csuráró (késes, köszörűs cigány), drizár (rongygyűjtő cigány), másár (halász cigány). A beás cigányok (teknővájó vagy balajáró cigányok) a harmadik hullámban érkeztek Magyarországra mintegy 110–130 évvel ezelőtt a romániai királyi udvarból, ahol udvari szolgák voltak. Cigányok által beszélt „óromán-archaikus" nyelven érintkeznek. A cigány lakosság mintegy 5-7 százalékát teszik ki. Foglalkozásukat tekintve famunkások voltak, háztartási eszközöket gyártottak, például sózóteknőt, dagasztóteknőt, fakanalat, gyékényből lábtörlőt, szakajtót, egyéb konyhai és lakásdísztárgyakat. A szocializmusban az erdészetek nélkülözhetetlen munkásai voltak. Territoriális elhelyezkedésük jellemzően Bács-Kiskun déli része, Tolna, Somogy, Baranya és Zala.

11. A kistérségben végzett kutatás eredményei

Kutatásunkra 2013 őszén és 2014 tavaszán került sor a Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar andragógia és roma specializáció szakos hallgatóinak bevonásával.

Vizsgálatunk során megfigyeltük a térségben lévő települések roma lakosságának helyzetét, életkörülményeit, a helyi munkalehetőségeket, oktatáshoz való viszonyukat, illetve azt, hogy milyen arányban vesznek részt lakóhelyük közösségi életében. Célunk az volt, hogy a megfigyeléseink alapján következtetéseket vonjunk le, majd megoldási javaslatokkal álljunk elő a települések számára, hogy roma polgárait a helyi nem roma közösség is elfogadhassa.

11.1. A vizsgálat módszere

A Kadarkút-Nagybajomi kistérség településein végzett kutatásunk során a kérdőív és az interjú módszereit használtuk. A kistérség összesen 45 mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű roma családtól kaptunk válaszokat. A gigei és a nagybajomi roma családok mellett a kaposmérői Baglasban élő romák voltak intenzív válaszadóink. A megkérdezettektől elsősorban a kérdőívben szereplő kérdéseket tettük fel, majd kötetlenül beszélgettünk velük. Az interjúalanyok megkeresése és kiválasztása véletlenszerű, névtelen és önkéntes volt. Azokat a családokat kérdeztük meg, akik otthon voltak, nem volt kikötésünk, hogy csak az anyával, vagy csak az apával beszéljünk. Mindenkinek a véleménye fontos volt számunkra. (A kistérséghez tartozó Pálmajor településen 99%-ban romák élnek, az itt megfigyelt és feldolgozott adatokat egy külön esettanulmány dolgozza fel, így a pálmajori adatok jelen tanulmányban nem szerepelnek.)

11.2. A felmérés során kapott eredmények

A megkérdezett 45 személy esetében az adatok eltérhetnek, mert az adatok felvétele idején volt, hogy családok nyilatkoztak és nem személyek, illetve voltak kérdések, ahol több válasz is megjelölhető volt. Ebben az esetben az adatok nem egyeznek meg az elemszámmal.

A nemek szerinti megoszlást illetően az *1. ábra* mutatja, hogy 60–40%-os arányban a női válaszadóink voltak többségben, férfitársaikkal szemben.

1. ábra. **Nemek szerinti megoszlás (saját forrás)**

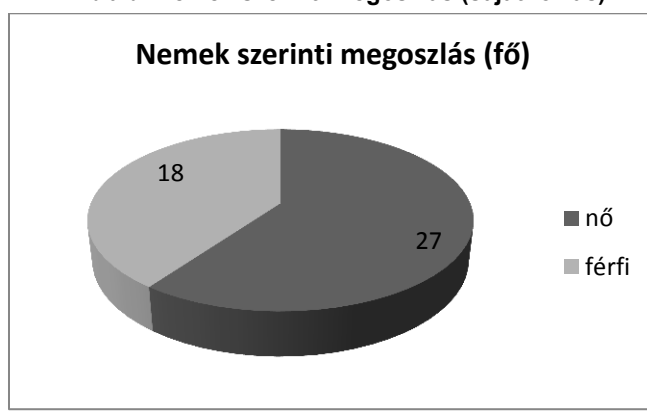

A romák esetében a megkérdezések és a válaszadások esetében a családi állapot változó képet mutat (lásd *2. ábra*). A kistérségben élő roma családoknál az élettársi kapcsolat – nem sok különbséggel (7%-kal) –, de dominánsabb volt a házastársi viszonnyal szemben, míg a korábbi kutatási adatok alapján a roma házastársi viszony 37,5%-os, míg az élettársi viszony 29,8%-os.

2.ábra. **Családi állapot (saját forrás)**

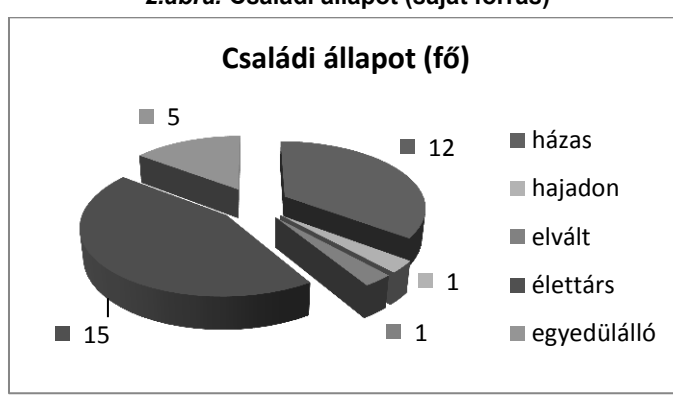

Az interjúra vállalkozott családok, személyek esetében a háztartásokban élők száma a 2–6 fő volt, legjellemzőbbek azonban a 4 fős családok. Ez az adat meglepő, mert a roma családokra leginkább a nagycsalád a domináns.

A válaszadók esetében a ház, amiben lakóhelyükön élnek 81%-ban saját tulajdonukat képezi (lásd 3. ábra), ugyanakkor vannak, akik bérlőként (Kaposmérőben a Baglasban például Somos László atya tulajdonát képezi a pusztán lévő házak nagy százaléka) lakik

otthonában. 8%-uk az egyéb kategóriába estek, volt, aki hitelre vásárolta meg ingatlanát és volt, aki fél tulajdonosként birtokolja házát, mert családtagjával osztozik azon. Ezek az adatok más kutatási eredményeket is alátámasztanak. Jórészt ún. cigánytelepi házakban élnek, főleg a mérői Baglasban.

3. ábra. **Lakás tulajdonjoga? (saját forrás)**

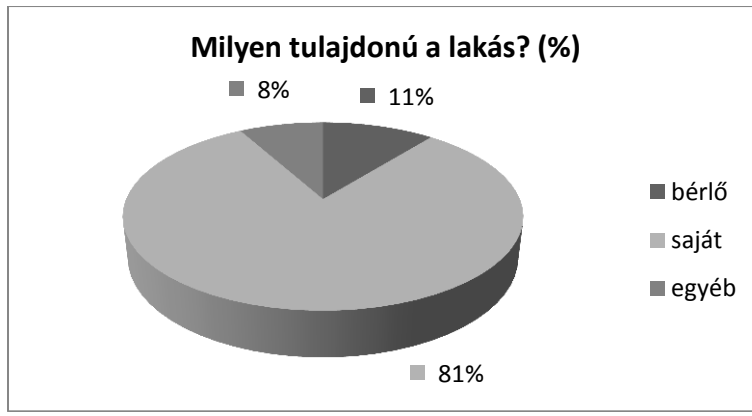

Az iskolázottságot vizsgálva elmondhatjuk, hogy a válaszadásra vállalkozott egyének, családok esetében a 8 általános elvégzése (44%-ban) a legjellemzőbb, azonban ez a végzettség kisegítő iskolai végzettséget jelent. 26%-uk még a 8 általánost sem végezte el, ugyanakkor kevesen, de voltak, akik a szakma megszerzéséig eljutottak (15%) és 1 fő technikumi végzettséggel is rendelkezik. Érettségit egyikőjük sem szerzett. Az egyéb kategóriába sorolhatóak a 3 hónapot, 4 osztályt, 10 vagy 13 osztályt végzett interjúalanyok. Komoly problémát jelent, hogy az iskolázatlanság újra termeli magát, hiszen szüleik iskolázatlansága gyermekeik előtt nem szolgál pozitív mintául.

Munkalehetőséghez szorosan köthető az iskolai végzettség megszerzése. A kistérségben élőkre nagyon jellemző a munkanélküliség, az elmaradottság és az anyagi lehetőségek csekély tárháza. A romák esetében ez még inkább komoly problémát vet fel, hiszen még megfelelő iskolai végzettségük sincs adott szakma, munkaterület elvégzéséhez. Legtöbb esetben segédmunkából, háztáji gazdálkodásból vagy – ahogy ők mondják – „lim-lom”-ozásból, családi pótlékból és szociális juttatásokból tartják fent magukat és családjukat. Mivel a szülők majdnem hogy 100%-a nem végez bejelentett rendszeres munkát, így ez a fiatalok szemében negatív hatást vált ki a továbbtanulási hajlandóságra is. A válaszadó szülők zöme azonban hangsúlyozta az érettségi, de legalább egy szakma megszerzését gyermekei számára.

A foglalkozási státuszt vizsgálva, melyet a 4. ábra is szemléltet, elmondható, hogy 15%-ban munkanélküliek és rokkantnyugdíjasok, mellettük öregségi nyugdíjban részesülők is vannak. Vállalkozó nincs köztük, illetve alkalmazottként, például közmunkásként, esetleg alkalmi munkásként 32%-ukat foglalkoztatják őket. Ezeket a munkákat javarészt a települések a START munkaprogram keretében végzik. Az ilyen munkák azonban csak határozott időtartamúak, nem mondhatók véglegesnek.

4. ábra. **Foglalkozási státusz (saját forrás)**

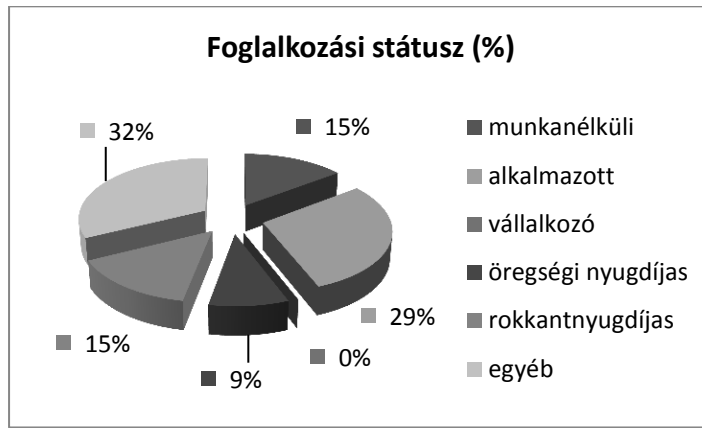

Anyagi helyzetükre *(5. ábra)* rákérdezve, 34%-uk elmondta, hogy beosztással ugyan, de kijönnek a havi jövedelmükből, és megszorításokkal, kisebb anyagi gondokkal küzdve, néha nélkülözve élik mindennapjaikat. A baglasi romák esetén Somos atya és a Tanodában dolgozó szociális munkások sokat segítenek a pusztán élők helyzetén, ételtel, ruhákkal, egészségügyi ellátással kapcsolatosan, hogy nehézségeik ellenére könnyebben tudják mindennapjaikat élni.

5. ábra. **Anyagi helyzet (saját forrás)**

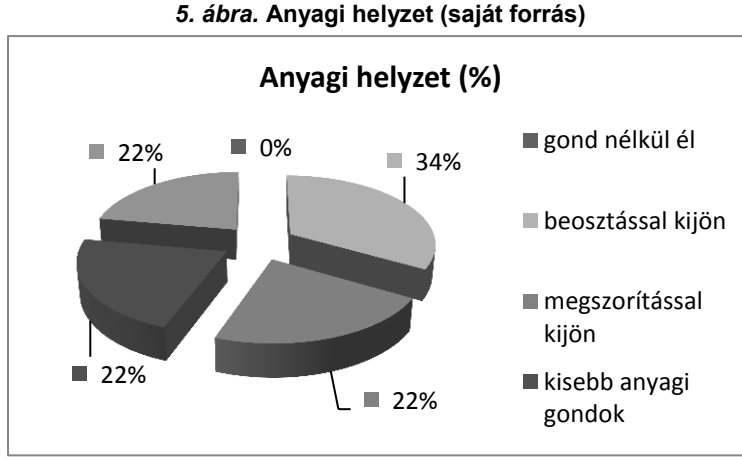

Kutatásunkban kitértünk arra is, hogy vajon éreznek-e megkülönböztetést adott helyzetekben. A válaszaik alapján leginkább munkakeresés közben, iskolában gyermekeivel, és a háziorvosnál érzik a megkülönböztetést.

Felmérésünkben szemléltük otthonuk – ahol lehetett benti, de leginkább kinti – környezetét, rendezettségét. Voltak olyan családok, ahol kifejezetten tisztaság, rend volt a házban – ez azonban elenyésző volt –, ugyanakkor sok olyannal is találkoztunk, ahol a lakás koszos, kellemetlen szagú, ázott falú, legyekkel teli, földes padló fogadott bennünket. Sok helyen a higiéniai szükségletek (fürdőszoba, mosdó, WC) és a mindennapi teendőkhöz kapcsolódó háztartási eszközök nincsenek meg. A villany és vezetékes víz kevés helyen van meg. A villany is kártyás mérőórás a legtöbb helyen, illetve a vezetékes víz több családnál is be van vezetve a ház oldaláig, de be a lakásba már nem vitették be. A nyílászárók nem szigetelnek, sok helyen csak ablakkeret van. A téli tüzelőt általában min-

denhol folyamatosan szerzik be és lakásukban tárolják. A kicsit „tehetősebb” családoknál számítógép és internet elérés, UPC vagy Digitális kábelhálózat is van. A mobiltelefon, televízió, forgótárcsás mosógép – és egy helyen fényképezőgép – is volt a lakásban. Némely családnál gépkocsi is fellelhető. A bicikli és a lovaskocsi is a családok vagyonát képezik. Az interjúalanyok bejelöltették a nyaralót, amit vélhetően nem tudtak beazonosítani, vagy a mosogatógépet, amely az általunk meglátogatott családok otthonában nem volt fellelhető.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy kisebbségi önkormányzat – a törvényi jogszabályok előírásait betartva – minden településen van, azonban nem mindenhol működik megfelelően. (Rinyakovácsiban például nincs kisebbségi önkormányzat.)

Az iskolázottságot tekintve legmagasabb iskolai végzettségük 8 osztály, ez azonban csekély számú családoknál fordul elő, és ez a végzettség körükben már „magasan kvalifikáltnak” számít. Kevés százalékuk diplomát is szerez, ami kitörési pont lehet abból a környezetből, ahol jelenleg is élnek. Ez azonban ritka a térség településeinek roma lakossága körében. (Erre egy példát hallottunk Csökölyben a polgármester elmondása alapján.) A gyermekeik számára a szakma megszerzése fontos szempont.

A települések vezetői a közösségi életbe bevonnak minden lakost. Kiemelkedőek a roma hagyományokhoz kapcsolódó rendezvények, vagy pl. Kaposszerdahelyen a Roma kultúra nap. Igyekeznek beépülni a falu közösségi életébe, ez azonban nem mindenhol megy problémamentesen. Vannak települések, ahol egyáltalán nem „tűrik” meg egymást, ez azonban a polgármester hozzáállásától is nagyban függ, ahogy arról a válaszadók beszámoltak. A térség falvaiban élő romák aránya változó: van ahol 30–35%-os, van, ahol 6–7 család, van ahol 80–90%-os a roma polgárok aránya a nem roma lakosság mellett. Ez az arány azonban nem mondható pontosnak, ugyanis a településeken nem minden roma vallja magát románnak (feltehetően a vegyes házasságok magas aránya miatt is elképzelhető ez), így ezek az arányok a polgármesterek elmondásait és a statisztikai adatokat tükrözik.

Munkalehetőségeiket tekintve leginkább ők a közmunkaprogram főszereplői. Vannak azonban, akik háztáji gazdálkodással (konyhakert) is foglalkoznak, vagy napszámosként, segédmunkásként, idénymunkásként, vagy a közeli vállalkozásokban vállalnak munkát, némelyek pedig „vasazás”-ból élnek. Munkájuk általában feketemunka, nincs bejelentett munkahelyük, jövedelmük jelentős részét a segélyek és a családi pótlék teszi ki.

A térségben a romák esetében a munkanélküliség jellemző, mely egyértelműen mindenhol a kistérségben 90–100%-os.

A kaposmérői Baglaspuszta egy szegregált részt képez Kaposmérő életében, ők teljesen, a falutól több kilométerre elszeparált, külterületen élnek. A falu lakossága, a közintézmények (óvoda, iskola) sem szívesen látják őket. A helyi közmunkaprogram keretében kapott munkafolyamatba sem minden roma vehet részt. Családi kötelékeik szorosak, általában jellemző a többgenerációs családi együttélés. Családonként legalább 3, legfeljebb 4-5 gyermek él (ezek a gyermekek saját és élettárs gyermekei). Leginkább a házastársi viszony a jellemző, de sok az élettársi kapcsolatban élő pár.

A Baglasi Tanodába minden nap nyitva tart 8 órától 18 óráig. Szociális munkás segíti az ott élőket, a hivatalos ügyek intézésében, telefonok, kórházi ellátás, gyermekek orvosi ellátásában. A helyzetük javítására megoldás lehetne az Európai Uniós forrásokból kialakított Ifjúsági Pontok, és a Biztos Kezdet Házak (melyek jó lehetőséget biztosítanak az egyes családoknak a nevelésben, szocializációban, életvezetésben –, vagy, hogy hogyan

tanuljon meg főzni) további fenntartása, hiszen mindegyik pályázati úton valósulhatott meg, melyet a helyi önkormányzatok maximálisan támogattak és kiépítettek. Az intézmények vezetői és a helyiek elmondásai alapján ki is használják a szervezetek adta lehetőségeket. Ezek azok a helyek, ahol a hátrányos helyzetű gyermekekkel foglalkoznak, céljuk a tanulási iránti vágy felébresztése. A problémát az fogja jelenteni, amikor a pályázati idő lejár, és az önkormányzatoknak saját maguknak kell fenntartaniuk ezeket a helyeket. Ezt az önkormányzatok a szerény számú költségeikből nem tudják finanszírozni. Az önkormányzatok pályázatfigyelésekkel segíthetnék a településeiken élő roma családok gyermekeinek továbbtanulási hajlandóságát, mert több pályázati kiírás is van kifejezetten a roma tanulók számára (középiskolai, felsőoktatási tanulmányok folytatására). Egyfajta lehetőségként különböző projektekben is részt vehetnének, mint például Kadarkúton a Gyerekesély Projekt, ahol pl. felzárkóztató képzéseket látnak el a 8 általános befejezésére vagy az erdőművelő végzettség megszerzésére.

Jegyzetek

1. Kocsis Károly–Kovács Zoltán (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA. Budapest. 55. old.
2. Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat Kiadó. Budapest. 23. old.
3. Ladányi János–Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó. Budapest. 67. old.
4. Zolnay János (2005): Oktatáspolitika és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban. EÖKIK Műhelytanulmány. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Budapest. 16. old.
5. Virág Tünde (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Akadémiai Kiadó. Budapest. 23. old.
6. Havas Gábor–Kemény István (1995): A magyarországi romákról Magyar Szociológiai társaság 1995/3. szám. 44. old.
7. Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella (2004): i. m. 61. old.
8. A magyarországi cigányokról (2005) In: Kormánybeszámoló a Magyar Köztársaság területén élő kisebbségek helyzetéről. NEKH. Budapest.
9. Pálmainé Orsós Anna (2006): Nyelvi helyzet, Nyelvoktatás, Nyelvtanárképzés; Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről. Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs. 112. old.
10. Szivós Péter (2008): A háztartások életkörülményei, In: Kolosi T., Tóth I. Gy.: Társadalmi Riport 2008. TÁRKI. Budapest. 75.old.
11. Harcsa I, Monostori J. (2005): Tájékoztató a Változó Életkörülmények Adatfelvételről,:www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=832
12. Szivós Péter (2008): A háztartások életkörülményei, In. Kolosi T., Tóth I. Gy.: Társadalmi Riport 2008. TÁRKI. Budapest. 54. old.
13. Kertesi Gábor–Kézdi Gábor (1998): A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest. 32. old.
14. Közvélemény-kutatás Roma társadalom 2009. március maketing centrum http://uccuprojekt.files.wordpress.com/2010/04/romak-marketing-centrum.pdf
15. Whelan, CT.; Maitre, B. (2010): Comparing Poverty Indicators in an Enlarged European Union, European Sociological Review, vol. 26, no. 6, pp. 117.

Felhasznált irodalom

Harcsa I, Monostori J. (2005): Tájékoztató a Változó Életkörülmények Adatfelvételről,:www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=832

Havas G.–Kemény I. (1995): A magyarországi romákról. In:Szociológiai Szemle, Vol. 3. 5.

Kemény I. (1999). A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében. Budapest. Regio 10 (1).

Kemény I., Janky B., Lengyel G. (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.

Kertesi G.–Kézdi G. (1998): A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Sociotypo. Budapest.

Kisebbségek Magyarországon 2004–2005 (2005): NEKH. Budapest.

Ladányi J., Szelényi I. (1998): Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: Kritika, március. Budapest.

Pálmainé Orsós A. (2006): Nyelvi helyzet, Nyelvoktatás, Nyelvtanárképzés; Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről. Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs.

Réger Z. (1975). Cigányosztály, „vegyes" osztály – a tények tükrében. Valóság. 21. sz.

Szivós P. (2008): A háztartások életkörülményei. In: Kolosi T., Tóth I. Gy.: Társadalmi Riport 2008. Budapest. TÁRKI.

Roma társadalom (2009), Közvélemény kutatás Marketing centrum Budapest. http://uccuprojekt.files.wordpress.com/2010/04/romak-marketing-centrum.pdf

Virág T. (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Budapest. Akadémiai Kiadó.

Whelan, CT.; Maitre, B. (2010): Comparing Poverty Indicators in an Enlarged European Union, European Sociological Review, vol. 26, no.

Zolnay J.(2004): A romapolitika sarokpontjai és finanszírozása. Műhelytanulmány, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. Budapest.

A KADARKÚTI – NAGYBAJOMI KISTÉRSÉGBEN ÉLŐ SZÉPKORÚAK KÖZÖSSÉGI TEVÉKENYSÉGE, TANULÁSI LEHETŐSÉGEIK

COMMUNITY ACTIVITY AND LEARNING OPPORTUNITIES OF PENSIONERS IN MICRO-REGION KADARKÚTI – NAGYBAJOMI

DR. CSIMÁNÉ DR. POZSEGOVICS BEÁTA adjunktus
HORVÁTHNÉ TÓTH ILDIKÓ tanársegéd
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

Facing the increasing aging of society the care for older people came more and more into focus in science and in public life as well. F. Hampton Roy and Charles Russell called this phenomenon similarly to baby boom papy boom, which expressed the strength and the importance of the trend. In the operation of the welfare state problems accumulating during the last two decades. Problems are waiting for a solution and keep the public and the professionals employed. With the end of socialism in our area developing solutions to these problems has become an important task. We carried out a pilot research in September–October 2013 and April–May 2014, in micro-region Kadarkúti-Nagybajomi in 17 settlements. The selected target group was the retired population living in the region's villages, towns.

1. Bevezetés

A társadalom nagyméretű öregedésével való szembesülés előtérbe tolta az idősekkel való foglalkozást – a tudomány és a közélet terén egyaránt. F. Hampton Roy és Charles Russell[1] a jelenséget a baby boom mintájára aging boomnak/papy boomnak nevezi kifejezve ezzel a tendencia erősségét és jelentőségét.

Az életkori arányok nagymértékű és irányú megváltozását – általános elfogadottsággal – veszélyesnek tekinti a társadalom, ami nagymértékben hozzájárul annak a látásmódnak a kialakulásához, ami az idősekre teherként tekint a közösség többi tagja szempontjából. Ez a megközelítésmód állandó témaként tartja fenn az öregedés kérdéskörét és az öregekkel kapcsolatosan felmerült feladatokat. A gondoskodó, jóléti állam működésében az utóbbi kb. két évtizedben halmozódnak a problémák, rendezése megoldásra vár, folyamatosan foglalkoztatja a közéletet és a szakembereket. Térségünkben a szocializmus végével vált fontos feladattá ezen feladatok megoldásának kidolgozása, rendezése.

A Kadarkút-Nagybajom kistérség 17 településén végeztünk kutatást, 2013. szeptember–október és 2014. április–május hónapokban. A kutatás során kiválasztott célcsoport a térség falvaiban élő szépkorú lakosság volt.

2. Az öregkor megközelítési lehetőségei

Mivel a szociális ellátó rendszer legnagyobb kiadási tételét a nyugdíjak kifizetése képezi, az idősek kerülnek a feszültségek keresztüzébe: nagymértékben kapcsolják hozzájuk a gondoskodó állam válságának okait, valamint a megoldás kulcsát az időseknek az ellátó rendszerből való kiszorítása körül keresik. Az idősekkel foglalkozó témát tehát napjainkban a közgazdasági megközelítés dominálja. Ezzel a megközelítésmóddal készül messzemenően a legtöbb írás, de Roy–Russell[2] azzal magyarázza, hogy az öregek mindeddig kevés figyelmet kaptak, hogy a társadalmi rendre nézve nem tekintették őket veszélyesnek.

A második legnagyobb erősséget és érdeklődést magáénak mondható megközelítés a demográfiai. A társadalom öregedésének észlelése a demográfusok felől indult és dominálja a népesség korarányának bemutatása és az előreszámítások. A migrációs mozgások felerősödésével és a vándorlással kapcsolatos érdeklődés fokozódásával új téma kapcsolódott az öregedési folyamatok vizsgálatához: elemzések és becslések készülnek a korstruktúra öregedése és a bevándorlók/kivándorlók korösszetétele közötti összefüggésekről, pozitív vagy negatív hozadékairól.

Patrice Bourdelais[3] elméleti jelentőségű kísérletet végzett abból a megállapításból kiindulva, miszerint az öregkor időben változó kategória, és nem köthető adott életévhez. Javaslatot tesz arra, hogyan lehetne elszakadni attól a megközelítési módtól, ami meghatározott, évtizedeken keresztül változatlanul rögzített életkorhoz köti az öregedés kezdetét. Az általa felkínált alternatíva rugalmasan kíván lépést tartani a gazdasági, társadalmi, egészségügyi tendenciákkal, és egy összetett indikátor (indicateur synthétique) bevezetésével a fejlődő életkor (âge évolutif) mérését véli elfogadhatónak.

A szociológiai megközelítések sokkal árnyaltabbak, mivel a főbb tendenciák mellett számtalan részletkérdésre is kitérnek. Kiemelt témáik: az idősek helyzete a családban és a társadalomban, illetve egyre nagyobb teret nyernek a közgazdasági alapon felvetett kérdések (aktivitás/inaktivitás, gondozási rendszerek, munkaerőpiaccal való kapcsolat) szociológiai részletezései.

Lawrence Cohen[4] próbálkozik a geroantropológia terminus bevezetésével, de ez egyelőre még csak egy kezdetet jelöl, nem egy önálló ágat az antropológián belül. F. Hampton Roy és Charles Russell az általuk készített The Encyclopedia of Aging and the Elderly című könyvben kognitív, kronológiai, szociális és funkcionális korról beszélnek, az International Encyclopedia of the Social Sciences című munkában az Aging szócikk háromféle öregedést említ: a biológiait, a pszichológiait és a szociálist.

A demográfiai öregedés koncepciója mögött az a feltevés áll, hogy az életút meghatározott életkorok alapján tagolható. Demográfusok és statisztikusok dolgoznak ezzel a fogalommal, ám az utóbbi években nekik is szembesülniük kellett azzal, hogy nem határozható meg és főként nem rögzíthető megnyugtatóan az öregkori küszöb egy abszolút számmal. Míg korábban a 60 év felettieket sorolták az öregek csoportjába, a 2000-es évek elejétől ezt a határvonalat 5 évvel feljebb tolták, sőt újabban készülnek ezt a 70 évhez emelni.

A társadalmi öregedés fogalmát Széman Zsuzsa[5] vezette benne annak érdekében, hogy a fenti koncepcióhoz képest árnyaltabban megközelítésre legyen mód. Az elképzelés a nyugdíjkorhatár mentén rögzíti az öregkori küszöböt, vagyis a nyugdíjrendszer által felállított és intézményesült mesterséges határvonalat tekinti kiindulópontnak, és azokat nevezi időseknek, akik az aktívak köréből átlépnek az inaktívak közé. De még ez sem oldja meg teljesen megnyugtatóan a kérdést. Martin Kohli[6] nevéhez főződő életút-intézményesülés koncepciója, ami a munkaerőpiac dinamikája szerint állítja fel a kategóriákat.

A szociológiában elfogadott az öregségi nyugdíj szempontrendszere alapján megvonni a választóvonalat a közép- és az idős korosztály között.

Összegségében elmondható, hogy az öregkor jelentései dominánsan negatívak, az életkorhoz nagy többségben a hanyatlást, a leértékelődést és az elmúlást kifejező minőségeket társítják. Bajnak, veszteségek egész sorának észlelik az öregkorba érkezést, szomorúság forrása:

Sokszor az idős emberek maguk is a következőképpen fogalmaznak:

– *„Minden beborult, mikor az ember eléri az öregkort."*
– *„Abba semmilyen jó sincs.",*
– *„Én előnyét nem látok semmiben, olyan nincs."*

3. Demográfiai adatok Magyarországon

Hazánk az öregedő társadalmak közé sorolható. Ennek hátterében az időskorúak számának és számarányának növekedése áll, ami egyrészt a születések számának csökkenésével, másrészt a várható élettartam növekedésével magyarázható. Bár hazánk demográfiai állapotjellemzői igen kedvezőtlenek, nem tartozunk a kirívóan öreg korösszetételű országok közé.

Ez mindenki számára egyéni lehetőséget és az egész társadalom számára – kulturális, szellemi, lelki – gazdagodást, fejlődést jelent. Azonban a hosszú élettartam egyúttal kollektív kihívást is jelent az országok, a gondozási rendszerek számára és a nemzeti szolidaritás (kölcsönös és egyetemleges felelősségvállalás) egésze szempontjából is. Előre gondoskodni kell arról, hogy történelmünk során példa nélkül állóan jelentős orvosi-egészségügyi és szociális ellátórendszeri kapacitás álljon rendelkezésre a magas korhoz kötődő dependencia állapotában lévő személyek ellátására. Az idős korosztály aránynövekedésében is van egy belső strukturálódás. Ez az átlagéletkor növekedése miatt van; nő a nagyon idősek aránya.[7]

Hazánkban a születéskor várható élettartam – a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint – 2010-ben férfiak esetében 70,50 év volt, nőknél 78,11 év. A 60 éves korban várható élettartam férfiak esetében 16,79 év, nőknél pedig 21,56 év.

Magyarországon 1990-ben a 65 éves és idősebb népesség aránya 13,2 százalékot tett ki, és ez 2011-re 16,7 százalékra növekedett. 2011-ben a 65 éveseknek a 14 éves és fiatalabb gyermekekre jutó – 100 főre számított – száma 115 volt. A népesség-előreszámítások szerint 2050-re 29,4 százalék, 2060-ra 31,9 százalék lesz az idősebb korosztályok aránya, ami hasonló az európai uniós átlaghoz.

A népesség korcsoportjait vizsgálva megállapítható, hogy kistérségi szinten valamenynyi településen magas az aktív korúak aránya, valamint alacsony az „eltartottak", azaz a gyermekkorúak és az idősek aránya. A kistérség állandó lakosságának mintegy 64,5%-a tartozik a 15-59 év közötti korosztályba, amely ezáltal a legdominánsabb, legnépesebb szegmens. Emellett a lakosság mindössze 16,8%-a sorolható a 0-14 év közötti, illetve 18,7%-a tartozik a 60 év feletti korosztályba.

Kedvezőtlennek értékelhető, hogy a gyermekkorúak száma a térségben tendenciaszerűen az országos átlag alatt marad. Patca településen 2006–2009 között mindössze 1 fő élve születést regisztráltak, amivel párhuzamosan évről évre nő az elvándorlások száma ezzel együtt csökken a lakónépesség száma. A jelenség középtávon közvetlenül veszélyezteti a település fennmaradását. A települések közül szükséges kiemelni az ún. „kiköltöző falvakat" (Kaposújlak, Kaposmérő, Szenna), ahol a fiatal betelepülőkre jellemző gyermekvállalási hajlandóság a népesség korszerkezetét is pozitív irányba befolyásolhatja. A gyermek-

korúak aránya az elmúlt években nagymértékben, az aktív korúaké jelentéktelen mértékben nőtt, míg a 60 év felettiek korosztályának létszáma nőtt, mutatva a kistérség lakosságának öregedését.

A városok népességi túlsúlyukkal befolyásolják ugyan a térségi átlagot, negatív jelenség viszont, hogy a kistérségi átlagban a gyermekkorúak aránya elmarad mind a megyei átlagtól, mind az országos értékektől, illetve az arány az országos folyamatokhoz képest is tendenciaszerűen és gyorsan romlik.

A munkaképes korú népesség aránya a kistérség településeinek 60,8%-án a kistérségi mutatószám felett van, Pálmajorban a legalacsonyabb 56,7 %.

1. táblázat. **A népesség kormegoszlása a kistérségben (% – 2006; 2009)**

Település	Gyermekkorúak (0-14 év)		Aktív korúak (15–59 év)		Időskorúak (60–x év)	
	2006	2009	2006	2009	2006	2009
	(%)		(%)		(%)	
Bárdudvarnok	16,2	14,6	64,0	65,7	19,8	19,6
Csököly	24,3	23,0	60,4	60,7	15,2	16,3
Gige	29,6	26,6	55,8	58,1	14,6	15,2
Hedrehely	18,6	16,0	66,1	66,2	15,3	17,7
Hencse	13,1	13,0	65,9	68,6	21,0	18,4
Jákó	17,4	15,8	64,3	63,9	18,3	20,3
Kadarkút	17,2	15,3	64,9	65,3	17,9	19,4
Kaposfő	15,0	13,0	63,6	64,5	21,4	22,5
Kaposmérő	14,4	14,0	66,9	66,0	18,7	20,0
Kaposszerdahely	17,7	16,4	68,0	68,7	14,3	14,9
Kaposújlak	15,3	15,0	64,0	63,5	20,8	21,5
Kisasszond	21,3	19,4	62,3	61,8	16,4	18,8
Kiskorpád	16,4	14,6	64,9	65,5	18,7	19,9
Kőkút	16,3	15,8	53,9	57,0	29,8	27,2
Mike	21,9	21,6	63,9	63,0	14,2	15,3
Nagybajom	19,1	17,6	64,1	64,8	16,8	17,6
Pálmajor	38,7	38,4	57,3	56,7	4,0	4,9
Patca	9,7	10,5	69,4	66,7	21,0	22,8
Rinyakovácsi	27,6	20,1	60,1	69,1	12,3	10,7
Szenna	17,8	17,0	66,2	65,7	16,0	17,3
Szilvásszentmárton	20,6	18,9	65,0	67,0	14,5	14,1
Visnye	23,9	24,7	58,3	57,8	17,8	17,5
Zselickisfalud	17,5	18,4	64,7	64,6	17,8	17,0
Kistérség	**18,2**	**16,9**	**64,0**	**64,5**	**17,8**	**18,6**

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

A kistérségben a demográfiai egyensúlyvesztés magas értékeket mutat. Az előrehaladott öregedési folyamat kiegyenlítése, illetve mérséklése csak hosszú évtizedek távlatában, tudatos intézkedések révén mehet végbe. Az öregedés okozta térszerkezeti változások az ún. öregedési index révén vizsgálhatók, mely mutató az időskorú (60 év feletti) lakosságnak a gyermekkorú (0–14 éves) lakossághoz viszonyított arányával egyenlő. Az index értéke optimális esetben 1, illetve 1-hez konvergál, hiszen ebben az esetben az egyes korcsoportok területi eloszlása egyenlőséget mutat. Amennyiben a mutató értéke 1-nél nagyobb értéket vesz fel, akkor öregedő, illetve ha 1-nél kisebb értéket mutat, akkor fiatalodó népességről beszélhetünk. Országos tendencia szerint az öregedési index mértéke minden évben folyamatosan emelkedik, ezáltal napjainkra a mutató lényegesen meghaladja az optimális értéket. Tekintettel arra, hogy a területi mutatók az elmúlt évtizedben a hazai átlagot meghaladva – kisebb ingadozással – folyamatosan növekedtek, az öregedési folyamat a kistérségben dinamikusabb, mint az összesített nemzeti átlag.

Kedvezőtlen jelenségnek értékelhető, hogy a kistérség településeinek fele – többségben a nagylélekszámú települések – az „elöregedő terület" kategóriába sorolható, így a kistérségre átlagban is ez az állapot jellemző. A települések (és a kistérség) öregedését elsődlegesen az alacsony születési értékek okozzák, melyet a hosszan tartó elvándorlás folyamata és a fiatalok számának csökkenése is elmélyít. Az elöregedés folyamata településenként jelentősen eltérő intenzitást mutat. A legkedvezőbb értékekkel Pálmajor, Gige és Rinyakovácsi rendelkezik, ahol az öregedési index az elmúlt években rendre az irányadó értékek alatt maradt.

Patca, Kőkút és Kaposfő esetében az öregedési index rendkívül kedvezőtlen értékeket mutat, figyelembe véve, hogy Patca esetében az érték stagnál, Kőkút esetében ugyan csökken, de még így is nagyon magas, míg Kaposfő esetében romlik az arány.

4. Társadalompolitikai feladatok

- Az idősödés nem önmagában véve problematikus, hanem abból a szempontból, hogy sem a gazdaság, sem a társadalmi ellátórendszerek nem készültek fel átfogó reformokra az ellátórendszerek fenntarthatósága érdekében.
- A nyugdíjak, szociális és egészségügyi kiadások egyre nagyobb terhet rónak a társadalomra. 2009. év elején 3 millió 31 ezren részesültek nyugdíjban, járadékban vagy nyugdíjszerű ellátásban. Az ellátottak 57%-a öregségi nyugdíjban részesült. A nyugdíjakra és a nyugdíjszerű ellátások forint összege és a GDP-hez viszonyított aránya folyamatos növekedést mutat, 2007-ben a GDP 10,9%-át fordították az ellátásokra, 2008-ban már 11,6%-át. Az öregségi nyugdíjasok 1 főre jutó átlag nyugdíja 2009. 01. 01-én 93 256 Ft (KSH, 2009.). Az átlagkeresetek és a nyugdíjak közötti olló az elmúlt években jelentős mértékben zárult, a nyugdíj összege közelebb került a nettó keresetekhez.[8]
- A demográfiai változások és az individualizációs folyamatok azt is jelentik, hogy a családok egyre kevésbé töltik be a természetes védőháló szerepét, a gondozási funkciókat, emiatt az intézményes ellátások arányának és jelentőségének növekedését eredményezi. (A család instabilitása, válás, eltérő értékrend, a munka világának az átalakulása – preferált az egyedülálló munkavállaló, külföldi munka stb. –, növekvő munkanélküliség.)
- Csökkennek a munkaadói és a munkavállalói bevételek, így az állami hozzájárulás mértékét növelni kellett az ellátások fedezésére. Az állam, mint a jóléti-ellátórendszer legfontosabb szereplője igyekszik megőrizni állampolgárai biztonságát, ugyanakkor eszközei végesek, bevételei a kiadások jelentős emelkedése mellett csökkentek a munka világában bekövetkezett változások miatt. A felosztó, kirovó rendszer nem tartható fenn emiatt.
- A nyugdíjrendszer átalakítása válik szükségessé: nyugdíjkorhatárok felemelése és a járulékok emelése, az öngondoskodás előtérbe helyezése. Az öngondoskodó nyugdíjrendszernek nálunk nincsenek hagyományai, feltételei, félő, hogy konzerválná a meglévő társadalmi különbségeket.
- A jelenlegi gazdasági működés nem alapozza meg a stabil munkaerő piaci feltételeket, foglalkoztatást, megfelelő szintű jövedelmet A pályakezdés bizonytalanságai, a fekete és a szürkegazdaság az öngondoskodás akadályozza.
- Veszélyezteti a társadalmi szolidaritás fenntarthatóságát: a fiatalabb generációk úgy tekintenek a nyugdíjasokra, mint kiváltságos csoportra, akik a legtöbb hasznot húz-

zák a szociális költségvetésből, ellátórendszerből. A fiatalok, a gyermekes családokból kerülnek ki az új szegények, így elsősorban őket kellene támogatni, amit azonban az idősek számára nyújtott, egyre növekvő kiadások nem tesznek lehetővé.
- Az idősek egyre erőteljesebbé váló politikai hatalma számos esetben vezet a kiadások növeléséhez. A társadalmi kockázat abban rejlik, hogy mindezen folyamatok egy gazdaságilag labilis korszakban következnek be, melyben a munka világa, a foglalkoztatás biztonsága és a családok szerkezete rendül meg.
- Az időskorral kapcsolatos szemléletváltozásra van szükség. A Nemzeti Idősügyi Stratégia (NIS) társadalomképének alapja: hogy minden korcsoportnak megfelelő esélye legyen teljes értékű aktív és méltó életre, az élet utolsó szakaszának humánus befejezésére.[9]

4.1. Idősügyi Nemzeti Stratégia[10]

2012-es év témája az aktív idősödés és nemzedékek közötti szolidaritás, valamint a demográfiai idősödés egyre kiterjedtebbé válásával összefüggő kérdések újszerű felvetését és újfajta válaszok, megoldások kidolgozását célozza. A 2009-ben elfogadott Idősügyi Nemzeti Stratégia [81/2009. (X. 6.) OGY határozat] az aktív idősödés elveivel összhangban készült el. Ezt maga a dokumentum is leszögezi, külön kitérve a WHO 2001-ben publikált, az idősügyi politikát meghatározó alapdokumentumára, melynek címe az Aktív Idősödés (Active Ageing – Policy Framework). Ez utóbbi dokumentum azért jelentett igazi áttörést, mert először gondolkodik az idős emberről a maga emberi teljességében, figyel az emberi élet kiteljesedésére, és nem szűkíti le a szociális és egészségügyi vonatkozásokra.

Az Idősügyi Nemzeti Stratégiában elsődleges célcsoportot képeznek a mai idősebb generáció tagjai. Rá kell azonban mutatni, hogy az aktív időskor lényege éppen a generációk közötti szerves kapcsolatban és kölcsönös támogatásban rejlik. Így a középkorú és a fiatalabb generációk számára sem közömbös az idősek aktivitása, életminősége, a saját majdani időskoruk lehetőségei.

4.2. Önkéntesség

A 2011-es európai év munkájához kapcsolódva elkészült a Nemzeti Önkéntességi Stratégia,[11] melynek egyik célcsoportja az idősek. Önkéntes tevékenység keretében az idősek tudásuk és tapasztalatiak révén nagy segítséget nyújthatnak a civil szervezetek működéséhez is.

5. Közösségi élet

A közművelődési intézmények tevékenységének kiemelt célcsoportja az idős korosztály. A közművelődés az amatőr művészeti tevékenységek és a hagyományőrző csoportok szervezésével az idős emberek tömegei számára teszi lehetővé az önkifejezés különböző módjainak megismerését, fejlesztését, a kultúrában, művészetekben való aktív részvételt, az alkotást, teremtést. A korosztály számára a közösségben való alkotásnak nem csupán az alkotómunka vagy a mű a produktuma. A művészi kiteljesedés mellett építi a személyiséget, a folyamatos kooperáció emeli az egyének toleranciaszintjét, konfliktuskezelőképességét, az egymásra való figyelést, az empátiát, erősíti a megtartó közösségi hálót és a produkció/alkotás létrehozása közben észrevétlenül is megvalósul a generációk közötti tudástranszfer.

A közművelődési statisztika adatai ugyan némileg összemossák az idős korosztályt érintő sokféle, színes tevékenységi kört és közösséget, de a művészeti csoportok, nyugdíjas klubok, tanfolyamok résztvevőinek számában így is megjelenik az aktivitás emelkedésének tendenciája. A nyugdíjasklubokban 2009-ben több mint 257 ezer tagja volt. A művészeti csoportok tagjai közül mintegy 27 ezer fő a 60 éves vagy idősebb, a tanfolyamok esetében pedig ez a szám közel 16 ezer. A statisztikák azt is mutatják, hogy az idős emberek számára jól szolgáltat a közművelődés: a kistelepülések felén (49%) működnek nyugdíjas klubok, de a főleg időseket tömörítő hagyományőrző és népművészeti amatőr csoportok is hasonló arányban (47%) találhatóak.[12]

6. Időskori tanulás

A motiválhatóság alapvető kérdés a tanítás-tanulás folyamatában, sőt azon túl is minden olyan területen, ahol a résztvevő aktivitását várjuk el, így a teljes művelődési szférában. A másik hangsúlyosabb részkérdés a XXI. század technikája, az informatika szerepe az idősek életében, és a benne rejlő lehetőségek feltárása. Semmiképp sem szabad kihagyni az anyagi nézőpont, ez a szféra az ahol komoly akadályt és korlátokat teremt a nyugdíjból való megélhetés melletti feltöltődés, vagy bármiféle szabadidős tevékenység. A megnövekedett szabadidő hasznos és kellemes eltöltésén túl a tanulás és művelődés jelentős gyakorlati hasznot kínálhat, hiszen az időskorú tanuló új ismeretei segítségével könnyebben tud alkalmazkodni a változó körülményekhez.

A muzeális intézmények és a könyvtárak egyik kiemelt célközönsége az idősek. Ingyenesen vehetik igénybe a könyvtári alapszolgáltatásokat, a 70 éven felülieknek beiratkozási díjat sem kell fizetniük. A 62 év felettiek 50%-os kedvezménnyel látogathatják a muzeális intézmények állandó és időszaki kiállításait, a 70 év felettiek pedig ingyenesen. A Múzeumi Majálison, a Múzeumok Éjszakája rendezvénysorozatban kifejezetten az időskorúak, nagyszülők számára kialakított programok is vannak.

Az időskorúak tanulási lehetőségeinek megteremtése is sokoldalúan történik. Központi helyet foglal el ebben a digitális írni-olvasni tudás képességeinek elsajátítása, a könyvtárak jó része egyben eMagyarország pont is. Az országban 20 helyszínen, közösségi központokban egész évben folyamatosan zajlottak a „Kattints rá, Nagyi!" programok.

Az idősek tanulási sajátosságaiból kifolyólag a felnőttoktatáson belül szükséges megkülönböztetni, és módszertanilag is meghatározni egy speciálisan az idősek oktatásával foglalkozó területet: a gerontagógiát. A gerontagógia feladata, hogy meghatározza azokat a speciális szervezési, intézményi, tartalmi, célkitűzésbeli, didaktikai sajátosságokat, amik egy adott program, vagy tanfolyam felépítésének alapjául szolgálnak.

A tanuláshoz egyéni és társadalmi szinten is elengedhetetlen tanulási kompetencia a nyitottság, alkotóképesség, a változni tudás képessége.

Az idősebb korosztály egyre nehezebben nyúl tankönyvek felé, ezért a nyitottság, a kíváncsiság, a tanulni akarás elengedhetetlenek az időseknél. Egy tanulmány kiderítette,[13] hogy kétnyelvűnek lenni nagyon is előnyös: növeli kognitív képességeinket már fiatal korban, de ellenállóbbá teszi az agyat életünk későbbi szakaszában is, így megvéd a demencia kialakulása ellen. A tanulmány szerint a kétnyelvűség „kognitív tartalékot" jelent, amely védelmet nyújt és biztosítja az egészséges öregedést – serkenti a szellemi és fizikai tevékenységet, és ez a tartalék az, amely a demencia tüneteit is késleltetheti. Ha egy ember szinte egész életében odafigyel arra, hogy melyik nyelven is beszél, az edzésben tartja az agyat, jobb teljesítményt hozva ki belőle idősebb korban is. A tanulmányt a *Trends in Cognitive Sciences* közölte.

Az alkalmazkodás képességének hiánya, az újszerű feladatok kerülése már fiatalkorban megkezdődik, 45–50 év után a rugalmatlansággal járó folyamatok általában gyorsulnak. Az érdeklődés és a gondolkodás beszűkülésével erősödik a szokásokhoz és az ismétlődő magatartás-formákhoz való ragaszkodás, ami azután magával hozza a meggyőződés kialakulását. Általában ilyenkor az önállóságot igénylő szellemi műveletekhez szükséges képességek is gyengülnek.[14]

A tanulás nem más, mint az információk rögzítése és tárolása. Sikeres tárolás esetén a hatékony felhasználás attól is függ, hogy megfelelő időben és megfelelőképpen tudunk-e hozzáférni az információkhoz. A hatékony és jó előhívási képesség ugyanolyan mértékben lényeges, mint a megfelelő információtárolási képesség. Hisz nincs annál frusztrálóbb, mint amikor egy szó, legyen az egy tulajdonnév vagy fogalom neve, a nyelvünk hegyén van, és nem vagyunk képesek előhívni. A tárolás és az előhívás nagyon is összefüggnek egymással, hisz' az információ előhívása függ attól, hogy az anyagot miként tárolták el.[15] Időskorban a tanulás terén alig figyelhető meg hanyatlás, ha a tanulási teljesítményt időskorban is tovább „trenírozzák". Az idősebb korban az embereknek kissé hosszabb időre van szükségük valami megtanulásához, mint a fiataloknak. Ezért tehát, az időskorhoz kötött deficitek kiegyensúlyozódnak, abban az esetben, amikor a tanulási idő nem korlátozott. Az idős tanulók, kiterjedt tudásuknak köszönhetően, az értelmes tanulni való anyagot könnyebben redukálhatják és befogadhatják. Löve és Almeroth 1975-ben megvizsgálták például azt, hogy idősebb tanárok és diákjaik tanulása miben térnek el egymástól. Az eredmények kimutatták, hogy a tanárok tanulása hallgatóikkal szemben nehézkesebbnek bizonyult, amikor értelmetlen szótagokat kellett megtanulni. A tanárok viszont teljesítményben felülmúlták hallgatóikat, amikor tudományos szövegekből információt kellett leszűrniük. Időskorban a tanulási képesség és az emlékezeti teljesítmény bizonyos feladatoknál konstans marad, de valamelyest akár emelkedhet is. Vanderplas és munkatársai[16] (1981) ismert személyek vezetéknevének szabad visszaadását és az újrafelismerési teljesítményt mérték diákok és idős emberek esetén. Az idősek mindkét esetben jobban teljesítettek, mint a fiatalok. A kutatók ezt az eredményt azzal magyarázták, hogy az idősek nagyobb tudásanyagában nagyobb mennyiségű „ráutaló ingerek" találhatók és így a keresett információkhoz könnyebben megtalálják az asszociatív „ösvényeket". Azok az idősek, akik szakértelemmel rendelkeznek, könnyebben jegyeznek meg szakterületekkel kapcsolatos információkat, mint azok, akik egy meghatározott szakterületen újoncok. Ebből is látható, hogy a rögzült tudásstruktúrák másképpen fogadják be az információt, mint a kevésbé megszilárdult tudásanyag feladatok. Kliegl és munkatársai[17] szerint (2000) a prospektív emlékezet időseknél is jól működik, vagyis jól emlékeznek arra, hogy a jövőben milyen feladatot kell elvégezniük. Ezzel ellentétben, deficitek mutatkoznak, ha az időseknek összetettebb cselekvési terveket kell kidolgozniuk (Bednorz és Schuster, 2006: 298). Noha időskorban a tanulási képesség csökken, Schuster szerint (1984) megfelelő információfeldolgozási stratégiákkal ellensúlyozható ez a fajta deficit. Schuster azt is hozzáteszi, hogy a tanulási képességgel kapcsolatos deficiteket a fiziológiai változások

Az időseknél azonban megjelenik a „komplexitás-hatás" is: általánosságban igaz, hogy az időskortól függő deficitek annál hamarabb lépnek fel, minél összetettebbek a feladatok. Kliegl és munkatársai szerint (2000) a prospektív emlékezet időseknél is jól működik, vagyis jól emlékeznek arra, hogy a jövőben milyen feladatot kell elvégezniük.

„A felnőttoktatás legfontosabb feladatai közé tartozik, hogy a társadalmi, s ezáltal tudásbeli különbségeket megfelelő intézményrendszer és oktatási módszerek biztosításával – ha megszüntetni nem is tudja – minél inkább mérsékelje, azaz megteremtse a társadalmi mobilitás lehetőségét. Minden felnőttkorban megkezdett tanulási folyamat tiszteletet érde-

mel. Azzal, hogy a felnőttkori tanulási képességek és motivációs tényezők sajátosságait jobban megismerjük, segíthetünk abban, hogy a felnőttkori tanulási folyamatok mind sikeresebbek – s ezáltal egy életúton belül is minél gyakoribbak – legyenek."[18]

7. A család jelentősége

A család intézménye és az idősek szerepe a család intézményének újragondolásában szintén kiemelt jelentőségű napjainkban. Az időseket körülölelő társadalmi háló központi és egyben legjelentősebb része vitathatatlanul a család. Mivel életkorukból kifolyólag csak elenyésző mértékben rendelkeznek élő felmenőkkel, esetükben a család elsősorban az utánuk következő generációkat jelenti.

A család intézményének évtizedek óta folyamatosan szembe kell néznie a nagy mértékben és gyorsan taroló, egymást sűrűn váltó új kihívásokkal, amelyek végigsöpörnek a társadalmon.[19]

A családnak a szülőkkel fenntartott kapcsolata kiválóan alkalmas a család intézményének újradefiniálására. Kirajzolódik, hogy mit tekintenek családnak, hol vannak a határai, kik tartoznak hozzá, melyek a felségterületei, továbbá láthatóvá válnak a feszültségek (elcsúszások és súrlódások) a különböző családformák között az individuum és a család intézménye között, a vertikális és a horizontális család között.

Az élet értelme a család, sőt továbbmenve: az eredményes és helyes élet fokmérője az idős szülőhöz való ragaszkodás mértéke. Egyfajta hosszú távú befektetés, hiszen ez alapozza meg az öregkor nyugalmát, a törődést. Nem is beszélve arról, hogy az életkor előrehaladtával az egyén többi kapcsolata háttérbe szorul vagy leszakadozik, a család fontossága pedig felerősödik.

A család kritériumaként a közös identitás felvállalását és tulajdonítását kell említeni. Ennek az érvelésnek a legfontosabb gondolata, hogy a családot egyfajta rendező elvnek lehet tekinteni a település társadalmában: olyan minőségekkel rendelkező márkanév, ami belülről összefog és összetart, kívülről pedig kategorizál, egymástól elválasztható csoportokba osztályoz.

8. A kérdőíves kutatás

A kistérségben elvégzett gerontológiai kutatásunk célja az volt, hogy a térségben lévő települések időskorú lakosainak közösségi igényeit, a nem formális és informális tanulási kilátásaikat, szokásaikat, valamint a foglalkozásra/nyugdíjas évekre vonatkozó lehetőségeiket mérjük fel. Ez azért is fontos feladatunk, mert a Kaposvári Egyetem a 2013/2014-es tanévben Senior programot kínált azon időskorú „hallgatói" számára, akik hasznosan szeretnék eltölteni szabadidejüket vagy egyszerűen csak érdeklődnek a tudományok iránt.

8.1. A vizsgálat módszere

A kistérség településein elvégzett felmérést 2013 őszén és 2014 tavaszán végeztük el, kérdőív és mélyinterjú módszerével. Településenként 2-8 főt tudtunk megkérdezni. 23 településből összesen 77 főtől kaptunk válaszokat.

8.2. A felmérés során kapott eredmények

Ahogy azt a statisztikai adatok is mutatják a Kadarkúti-Nagybajomi kistérségben élő lakosságra a nagyarányú elöregedés jellemző. A nemek szerinti megoszlást tekintve a lenti *(1. sz.)* ábrából is jól látszik, hogy a válaszadók több mint fele nő volt, azonban a férfi válaszadók aránya is nagyon jónak mondható. 2 fő nem jelezte kérdőívünkön a nemét, valószínűsíthető, hogy ez a kérdés elkerülte a figyelmüket.

1. ábra. **Nemek szerinti megoszlás (saját forrás)**

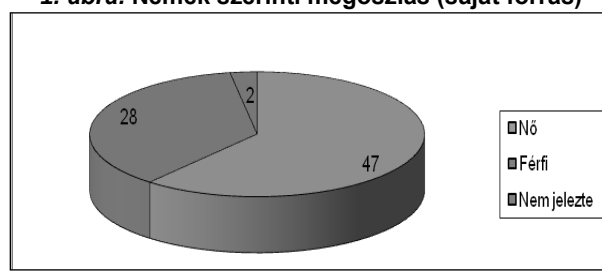

Az életkorokat tekintve elmondható, hogy a „legfiatalabb” válaszadó 54 éves (rokkant-nyugdíjas), a „legidősebb” 88 éves volt. A legtöbb választ a 60–70 éves korosztálytól kaptuk. Az összes interjúalany átlagéletkora 69,18 év.

2. ábra. **Életkor szerinti megoszlás (saját forrás)**

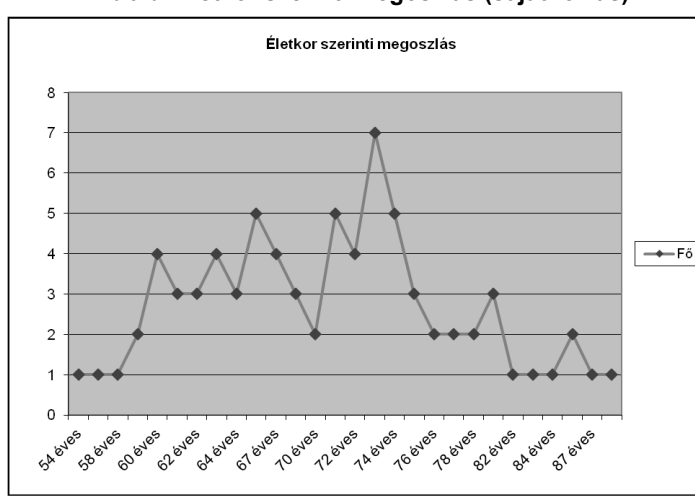

A megkérdezettek 61%-a (47 fő) azon a településen született, ahol jelenleg is él. Többségük – a teljes válaszadók majdnem fele, 34 fő, azaz 44%-uk, több, mint 30 éve itt lakik. A többiek másik városból vagy faluból települtek ide. Nem mindegyik interjúalany válaszolt erre a kérdésre, azonban a megkérdezettek között nincs olyan lakos, aki egy éven belül költözött volna valamelyik településre.

A válaszokból az is kiderül, hogy az idősebb generáció szereti lakóhelyét és környezetét, továbbá ideköti őket a szintén helyben élő családtagjaik. A megkérdezettek töredéke, mindösszesen 6 fő az, aki elköltözne jelenlegi otthonából. A szépkorúak 86%-ának van családja [gyermekei(k), unokák], ugyanakkor 38%-uk egyedül él otthonában. 33%-uk házastársi, 19%-uk a családdal közösen, 7,7%-uk élettársi jogviszonyban él. Szociális

ápolásra a térségben élők egyenlőre nem szorulnak, el tudják magukat látni, illetve a családi és jó szomszédi segítséget, amikor szükséges igénybe veszik.

A család szerepe az idősek életében ezen életkorokban méginkább kiemelkedőbb szerepet játszik. Fontos számukra a velük való törődés, gondoskodás, hogy fontosnak érezhessék magukat a család mindennapi életében. Az életkor előrehaladtával az idős ember úgy érezheti, hogy háttérbe van szorítva, rá már nincs szükség a családban, hiszen már megtette szülői kötelességeit. Mai rohanó világunkban azonban a nagyszülőknek igencsak központi szerepe van a családi életben, azok az időskorúak, akik családdal rendelkeznek mindenben segítik utódaikat. 11 fő válaszolta azt, hogy nincs gyermeke és unokái, így ebből következően ők azok, akik teljesen egyedül, családi segítség nélkül élnek. 5 fő rossz egészségi állapota (pl.: rokkantnyugdíjas) vagy a nagy földrajzi távolság miatt nem tudja segíteni családja hétköznapjait.

A nyugdíjas évekre vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján, a legrégebben 39 évvel ezelőtt vonult nyugdíjba egy lakos, és 1 éve élvezheti nyugdíjas éveit a legfiatalabb nyugdíjas. A legtöbben (20 fő) a mezőgazdaság területén voltak foglalkoztatva, míg 16 fő esetében egyéb területeken, úgy mint a katonaságnál, az erdészetnél vagy a tsz-ekben vállaltak munkát. Ugyanakkor voltak, akiket laboránsként, segédmunkásként, gépkocsivezetői vagy konyhai kisegítői státuszából nyugdíjaztak. A válaszadók közül voltak, akik a könnyűipar, a kereskedelem, a vendéglátás, az egészségügy, az államigazgatás, vagy éppen az építőiparban dolgoztak aktív munkavállalóként nyugdíjazásukat megelőzően.

A vizsgálatunk központi eleme az volt, hogy milyen az időskorú lakosok közösségi, szórakozási, tanulási esélye a kistérségben. A 17 település szépkorú lakosságának nagy része nyitott a közösségi élet felé. Véleményük szerint a települések szórakozási lehetőségei majdnem felefele arányban (43–54%) azt mutatja, hogy az idősek számára nincs megfelelő programkínálat (lásd *10. ábra*). A helyi rendezvényekre többségük eljár (64%-uk,), fontosnak is tartják ezeken a programokon való részvételt (83%-ban,) a közösségi élet, a kapcsolattartás, a szórakozás, az élményszerzés és az elmagányosodás ellen, ahogy azt ők maguk kifejtették.

4. ábra. **Helyi közösségi tagság (saját forrás)**

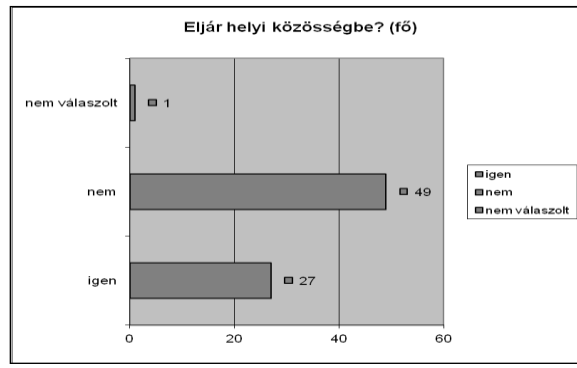

Ugyanakkor, ha megnézzük az kapott eredményeket abból jól tükröződik, hogy a helyi közösségekbe, mint például a nyugdíjas klubok, hagyományőrző egyesületek tagjaként az eredmények fordítottja tapasztalható. Itt 64%-uk nem tagjai semmiféle helyi közösségi csoportnak. Ebből azt feltételezhetjük, hogy a kistérségben élő időskorúak számára a heti, havi, vagy negyedéves rendszerességgel történő foglalkozások nem jelentősek, ellentétben a hagyományokhoz, szokásokhoz kapcsolódó, azonban egyre inkább ritkuló helyi rendezvényeken való részvételt illetően. Ez valószínűleg a ház körüli elfoglaltságokkal is magyarázható.

Azok az emberek, akik valamilyen szervezet, klub vagy egyesület tagjai, minden esetben a folyamatos kapcsolattartás, baráti kapcsolatok kialakulása, a beszélgetések, az egymástól tanulás, a közösség összetartó ereje miatt vesznek részt. Ezek a szervezetek a települések közösségi motorjaiként is működnek, életrekeltik a hagyományokat, jól érzik magukat és hozzájárulnak lakóhelyük közösségfejlesztéséhez.

A digitális adathordozókra vonatkozó információk esetében meglepően sok idős ember ismeri az új technológiai eszközöket, úgy mint például a mobiltelefon, a számítógép és az internet. Kisebb részük használja is azokat, főleg azok az egyének, akik korábban magasabb státuszt töltöttek be aktív korukban vagy a közösség életében jelenleg is betöltenek (pl.: nyugdíjas klub vezető). Ők ezeknek az eszközöknek a megtanulását kihívásként élik meg, és saját maguktól vagy valamelyik családtagjuk segítségével (unoka, felnőtt gyermek) tanulják. A táblázat alapján a térségben élők esetében a vezetékes telefonkészülék, a mobiltelefon és a televízió az, ami mindennapi életük elengedhetetlen részét képezi. A CD lejátszó, az MP3-as lejátszó és a DVD lejátszó nem igazán ismeretes számukra, így használni sem használják, a videomagnó néhány kivétellel azonban egy-egy családnál fellelhető volt.

3. táblázat. **Digitális adathordozók, eszközök használata**

Digitális adathordozók, eszközök	Ismerik	Használják	Legtöbbet alkalmazzák	Nem ismerik
MATÁVOS telefonkészülék	x	x	x	
Mobiltelefon	x	x	x	
Számítógép, internet	x	x		
TV	x	x	x	
Videomagnó	x	x		
CD lejátszó				x
MP3-as lejátszó				x
DVD lejátszó				x
Nem válaszolt	2 fő			

A két legnagyobb közösségi oldalt: a facebook-ot és az iwiw-et a lakosság több, mint fele (64%) ismeri, azonban nagy százalékuk (87%) nem regisztált tag ezeken az oldalakon. 9%-uk ismeri és rendszeres használója a facebook közösségi oldalnak. (Azonban az iwiw 2014. július hónapban végleg megszűnt.)

A válaszadók szabadidejük nagyrészét kertészkedéssel, TV nézéssel, főzéssel, szomszédokkal, barátokkal való beszélgetésekkel, olvasással töltik, mint ahogy azt az *5. ábra* is szemlélteti.

5. ábra. **Szabadidős elfoglaltságok (saját forrás)**

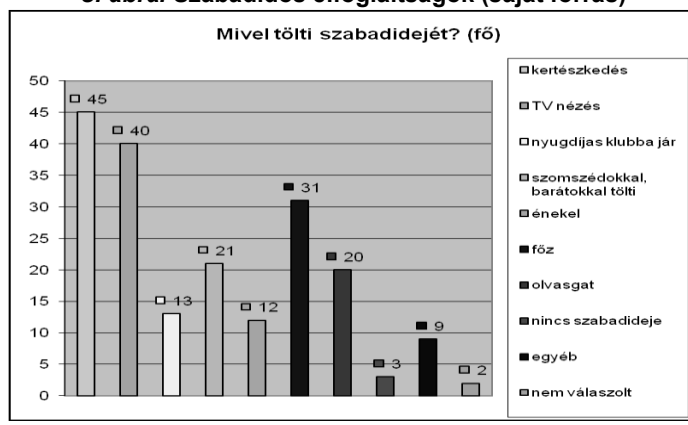

Kutatásunk során a tanuláshoz kapcsolódó ismereteikre is kíváncsiak voltunk, így kérdőívünkben rákérdeztünk arra, hogy mennyire jártasak alanyaink az egész életen át tartó tanulás fogalmát illetően. Válaszadóink 85%-a gondolja úgy, hogy egész életünkön át tanulunk és véleményük szerint időskorban is fontos a tanulás, de csak az érdeklődési körüknek megfelelő szinten.

A lakóhelyükön lévő – általában pályázati projektekből megvalósuló – iskolarendszeren kívüli képzéseket, mint például a tanfolyamokat, különböző továbbképzéseket, klubfoglalkozásokat zömében ismerik, de azokban ők nem vesznek részt. 44%-uk nem ismeri ezeket a képzéseket egyáltalán, de nem is tartja fontosnak azokat. A térségben megkérdezettek 11%-a nem ismeri, azonban szívesen részt venne valamelyik számára érdekes tanfolyamon. A lakosság kevés százaléka ismeri és jár el ezen képzésekre. 27% ismeri, de nem jár időhiány miatt.

A kistérségben élő időkorúak motiváltak a tanulásra, amit a 7. számú diagram eredményei is mutatnak, hogy a megkérdezettek 40%-a szívesen tanulna érdeklődésének megfelelő ismereteket. Fontosnak tartják, hogy haladni kell a korral, a változásokhoz alkalmazkodni kell. Az általuk említettek közül könyvelést, vadászatot, internethez kapcsolódó, mezőgazdasági ismereteket, kertészetet, valláshoz, sporthoz kapcsolódó új tudást sajátítanának el. Volt olyan idős ember, aki angolul tanulna meg szívesen.

7. ábra. **Szívesen tanulna? (fő; %) (saját forrás)**

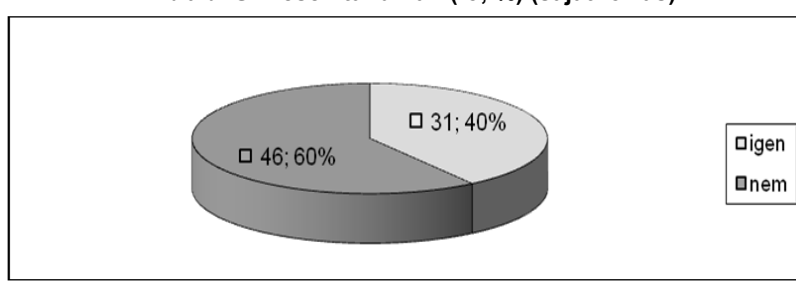

Összességében elmondható, hogy a kistérségben megkérdezett időskorú emberek a térség elmaradottsága, a korosztályi összetétel és a helyi adottságok hiánya ellenére igyekeznek lépést tartani a változásokkal. Nagyrészük ismeri a lakóhelyén történő átalakulásokat, nagyobb projekteket. A helyi rendezvények csekély tárháza ellenére azokon szívesen részt vesznek, ugyanakkor a kisebb közösségi csoportokban már kevesebben vállalnak szerepet. Könnyen elfogadják és beletörődnek abba, hogy nincs megfelelő költség különböző tevékenységek megvalósítására. A szűk költségvetés ellenére a települések szinte mindegyikére jellemző a nyugdíjas klubok létrehozása, fenntartása. Mindezeket sokszor saját és az önkormányzat éves költségvetéséből próbálják megoldani, pl. kirándulások, rendezvények megvalósítására.

A család minden esetben központi szerepet játszik életükben. Azt a helyet, ahol ők már több mint 30 éve élnek, jól ismerik, többségében szeretnek is itt élni. A tanulás szó számukra nem mint formális oktatást jelent, hanem szabadidejükhöz, érdeklődési területükhöz, kíváncsiságukhoz kapcsolható. Azok az idősek, akik számára a technológiai eszközök kihívást jelentenek, szívesen utánanéznek különböző dolgoknak az interneten. A nyugdíjas klubok vezetőinek nagy része saját maga végzi könyvelését, készíti el a szervezet adóbevallását, melyet saját maga tanult meg az interneten, némi családi segítséget igénybe véve.

Az utazási irodák által kínált lehetőségeket a térségben élő idősebb korosztály 34%-a nem szívesen preferálja, mert nem bíznak ezekben az utazásokban, azt gondolják, hogy

becsapják őket. 35%-uk azonban igen, már többször részt vettek ilyen szervezett utakon. 12%-ban pedig azért nem élnek az irodák adta csalogató lehetőségekkel, mert a közösségben lévő barátok nem kedvelik azokat, így egyedül, ismeretlen, más emberekkel nem szívesen vesznek részt szervezett utakon.

A kistérségben élő időskorú, tanulni vágyó emberek számára jó megoldási lehetőség lehet az egyetemünk által kínált és sikeresnek mondható Senior oktatási program, melyről a világhálón szörföző szépkorúak egy kattintással bepillantást nyerhetnek. Mindenképpen fontos szerepet töltenek be a település életében a nyugdíjas klubok, hagyományőrző egyesületek, énekkarok közösségépítő tevékenységei. Az önkormányzatoknak azonban segíteniük kellene ezeket a szervezeteket, anyagilag és pályázatfigyelések kapcsán, vagy akár falugondnoki szolgáltatás kialakításával, mely a szennai önkormányzat által 2013-ban megfogalmazott Helyi Esélyegyenlőségi Program egyik fejlesztési lehetősége lehet az idősek problémáinak javítására. Szenna esetében a helyi öregekkel és meglévő, de rejtett tudásukkal nem foglalkozik senki, így a polgármester állítása szerint ezek az értékek el fognak veszni.

„A világ egy iskola, és az élet az egyetlen valódi tanító. Számtalan tapasztalatot kínál, és ha a tapasztalatok egyedül bölcsebbé tehetnének, az idős emberek mind boldog, megvilágosodott mesterek lennének. De a tapasztalatban el van rejtve a lecke.” (Dan Millman)

Jegyzetek

1. Hampton, Charles(1992): The Encyclopedia of Aging and the Elderly. New York – Oxford: Facts On File. 43. p.
2. Uo. 47.
3. Bourdelais, Patrice (1993): Le nouvel âge de la vieillesse. Histoire du vieillessement de la population. Paris: Édition. 76.p.
4. Cohen, Lawrence (1994): Old Age: Cultural and Critical Perspectives. Annual Review of Anthropology, 137. p.
5. Széman Zsuzsa (2007): Idősek a magyar társadalomban. Székesfehérvár. Kodolányi János Főiskola. 7. old.
6. Kohli, Martin (1993): A foglalkoztatási életút intézményesülése és individualizálódása. Replika, 9–10. 161. old.
7. Idősellátási sztenderdek – Területi Szakértői Csoport, Bentlakásos Idősellátás – Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet TÁMOP 5.4.1
8. Bentlakásos Idősellátás ,Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, TÁMOP 5.4.1. Szakértők:Dr. Egervári ÁgnesCzibere KárolyPanker Mihály 2011. 15. old.
9. Idősellátási sztenderdek – Területi Szakértői Csoport, Bentlakásos Idősellátás – Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet TÁMOP 5.4.1.
10. IDŐSÜGYI NEMZETI STRATÉGIA http://www.szia.org/sites/default/files/Szocialis_TK_INS.pdf
11. Nemzeti Önkéntes Stratégia 2011-2020 elfogadásáról és a végrehajtásához szükséges középtávú feladatokról http://www.onkentes.hu/cikkek/nemzeti-oenkentes-strategia
12. Az aktív idősödés és a nemzedékek közötti szolidaritás európai évének Magyarországi Programja nonprofit.hu/...idősödés.../Az%20aktív%20idősödés%20magyarországi%...
13. Bialystok, E. (1991): Metalinguistic dimensions of language proficiency. In: Bialystok, E. (szerk.): Language Processing in Bilingual Children. CUP, Cambridge. 139–140. p.
14. Arapovics Mária (2006): „Véndiákok” – tanulni időskorban, HUMÁN SALDO 3 (5) 95. old.
15. Baddeley, A. D. (2005). Az emberi emlékezet. Budapest: Osiris Kiadó. 26. old.
16. Vanderplas, J. M., Vanderplas, J. H., and Mozenter, R. (1981). Age differences in recognition and recall of famous names. Perceptual and Motor Skills, 52. p.

17. Kliegel, M., McDaniel, M. A., and Einstein, G. O. (2000). Plan formation, retention, and execution in prospective memory: A new approach and age related effects. Memory and Cognition, 28. p.
18. Bajusz Klára (2008). Az időskori tanulás. Új Pedagógiai Szemle, 3. 69. old.
19. Ariès, Philippe (1987): Gyermek, család, halál. Budapest. Gondolat. 57. old.

Felhasznált irodalom

Arapovics M. (2006): „Véndiákok" – tanulni időskorban. Budapest. Humán Saldo Kiadó.

Ariès, Ph. (1987): Gyermek, család, halál. Budapest. Gondolat Kiadó.

Bajusz K. (2008). Az időskori tanulás. Új Pedagógiai Szemle. 3. szám.

Czigler I. (szerk.) (2000): Túl a fiatalságon, megismerési folyamatok időskorban. Budapest. Akadémiai Kiadó.

Grábics Á. (szerk.) (2008): Aktív időskor – Tanulmánykötet. Budapest. KSH és SZMM.

Hárdi I. (2007): Harmónia és kreativitás öregkorban. In: Az időskor. Sopron. Edutech Kiadó.

Iván L. (2006): A sikeres öregedés rendszerszemlélete. In: Imre S.–Fábián G.: Őszülő társadalmak. Nyíregyháza. DE EFK.

Kliegel, M., McDaniel, M. A., and Einstein, G. O. (2000). Plan formation, retention, and execution in prospective memory: A new approach and age related effects. Memory and Cognition, 28.

Kohli, M. (1993): A foglalkoztatási életút intézményesülése és individualizálódása. Budapest. Replika.

Kravalik ZS. (2004): Az időspolitika gyakorlata az Európai Unióban közösségi és tagállami szinten. In: Idősbarát önkormányzatok. ICSSZEM, Budapest.

Kőszegi E. (2005): Bevezetés az idősvédelembe. www.freeweb.hu/tferi/szocmunka/Koszegi/idos1old.doc

Roy, Hampton F.–Russell, Charles (1992): The Encyclopedia of Aging and the Elderly. New York – Oxford: Facts On File.

Semsei I. Dr. (2010): A gerontológia oktatása. In: Magyar gerontológia 2. évf 5. sz.

KULTURÁLIS-KÖZÖSSÉGI POTENCIÁLOK A KADARKÚTI KISTÉRSÉGBEN

CULTURAL-COMMUNITY POTENTIALS IN THE REGION OF KADARKÚT

BAKA JÓZSEF adjunktus
TAKÁCS ANETT adjunktus
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

How do the chances, possibilities, individual and community development functions of the economic utility of cultural/community resources appear in the settlements of a region at a disadvantage? Is there a chance that cultural/community activity can be a significant factor for the improvement of the quality of life?

We are looking for the answers for these questions in our study when we present the most important cultural, community characteristics of the region examined and in addition to this we draw up suggestions for development which do not appear or get less emphasis in the documents of the region and which, in our opinion, are worth considering both on the level of the settlements and of the region as well.

The theoretical bases of the research are the professional literature about cultural-community regional and settlement development, about the economic and social role of cultural economy, community development, the civilian sector and the analysis of regional documents. We compared the data in the documents and the goals formulated first of all with our information obtained during the interviews with the local actors.

We mapped the knowledge of the people who replied about cultural values, professional background, institutional supply, programmes, goods, traditions, valuable knowledge, people with knowledge, famous persons, cultural enterprises, civilian organizations, communities in the field of culture in the interviews. In the field of communities we were interested in the communities, community places, community programmes, the competent persons, the actual and potential engines of the community, the attachment to the settlement known and considered important by the persons questioned.

We have asked about problems, possible development plans, idea sin both fields.

During our research we have endeavoured to compile some material which is useful for those concerned from a practical point of view as well. We hope that this work will contribute and inspire to start or continue further joint thinking, to improve the quality of life of the people living in the settlements examined through the improvement of the quality of cultural, community life.

1. A kutatás célja, módszerei

Előfeltevésünk, hogy míg a nagyvárosokban, nagyvárosi agglomerációkban, urbánus térségekben kézzelfogható realitása van a kulturális áruknak (termékeknek és szolgáltatásoknak) gazdasági és társadalmi tőkeként való hasznosítására, addig a rurális terekben, a kedvezményezett térségekben a korlátozott kulturális erőforrás készlet elsősorban a helyi közösségi aktivitás, együttműködés révén járulhat hozzá a gazdasági, társadalmi újratermeléshez.

A kutatás elméleti alapját a kulturális/közösségi terület- és településfejlesztés, a kulturális gazdaság, a közösségfejlesztés, a civil szektor gazdasági-társadalmi szerepét tárgyaló szakirodalom elemzése képezi. Az adott kistérségről végzett információ gyűjtés keretében megvizsgáltuk a számunkra elérhető kistérségi, települési statisztikákat, fejlesztési dokumentumokat, terveket, a kistérségi/települési értékleltárakat. A dokumentumokban szereplő adatokat, megfogalmazott célokat elsősorban az interjúk során szerzett információinkkal való összevetés érdekében használtuk fel.

A vizsgálat lényegi részét alkotta a 23 település hólabda módszerrel kiválasztott 130 lakosával készített, személyes megkérdezésen alapuló, félig strukturált interjú során szerzett információk feldolgozása.

Hipotézisünknek megfelelően a térség és települései kulturális sajátosságait alapvetően a közösségi művelődés kereteként vizsgáltuk és ugyan a közösségi és kulturális jellemzőkre külön kérdés csoportban vártunk választ, de az információk feldolgozásánál a két témakört nem különítettük el egymástól.

A kultúra témakörben a kulturális értékekre, szakmai háttérre, intézményi ellátottságra, programokra, termékekre, hagyományokra, értékes tudásokra, tudással rendelkező személyekre, neves személyiségekre, a kulturális vállalkozásokra, civil szervezetekre, közösségekre vonatkozóan térképeztük fel a válaszadók ismereteit, véleményét.

A közösségek témakörben a megkérdezettek által ismert és fontosnak tartott közösségekre, közösségi terekre, közösségi programokra, a település mérvadó személyiségeire, a közösségi élet tényleges és potenciális motorjaira, a településhez való kötődésre voltunk kíváncsiak.

Mindkét témakörben rákérdeztünk a problémákra, az esetleges fejlesztési tervekre, az interjú alanyok elképzeléseire és fejlesztési javaslatainkat is elsősorban a válaszadók által megfogalmazottakra építettük.

2. A kulturális-közösségi erőforrások szerepe a terület- és településfejlesztésben

A kultúra alapvetően társadalmi termék, egyén és közösség kölcsönhatásának eredménye. A kultúra termelésének, fejlesztésének, fogyasztásának, közvetítésének közösségi jellegét hangsúlyozza a kulturális törvény is, amikor a közművelődési tevékenységet jellemzően közösségekben megvalósuló tevékenységként értelmezi.[1] A kulturális gazdaság ma már fontos közgazdasági szegmens. Mindazonáltal a kultúra jelentős mértékű hozzájárulása a gazdasági fejlődéshez elsősorban nagyvárosi térségekben figyelhető meg, jelentősebb mértékű település és népességsűrűséget feltételez, magasabb szintű szellemi, szakmai tudást igényel. Gazdaságilag jól hasznosítható áruként elsősorban az intézményesített „magas” kultúra termékei és szolgáltatásai ezekben a térségekben realizálnak jelentős bevételeket, itt válhat a kultúra meghatározó gazdasági húzó ágazattá.[2] Ha a tudásalapú területfejlesztés súlypontjait elsősorban a városok innovációs potenciáljára kell is koncentrálni, a fejlesztés nem képzelhető el ezek vonzáskörzetében levő, valamint a perifériákon található kistelepülések innovációs lehetőségeinek, erőforrásainak felkutatása, fejlesztése, hasznosítása nélkül. A kulturált humán erőforrás, a hagyományok, szokások, életmód, a kulturális kínálat és kereslet a települési és térségi fejlődés elemei és meghatározó modernizációs tényező a helyi társadalom minősége, aktivitása is. A humán erőforrás minőségét befolyásolja a térség népességének kulturális szintje, valamint a civil társadalom aktivitása, vagy éppen a helyhez, térséghez való kötődés. Mindezek hozzájárulnak egyfajta térsé-

gi/települési innovációs miliő, mint a megújítás inspiráló környezete, mint egy együttes humánerőforrás-burok (aura) kialakulásához, amely a fenntartható gazdasági fejlődés alapfeltétele.[3]

A települések (így a falvak), helyi társadalmak sikertényezői sokfélék lehetnek. A természeti, gazdasági, elhelyezkedési, társadalmi erőforrások mellett a kulturális erőforrások birtoklása is fejlődési pályára állíthat egy települést, illetve megalapozhatja a település lakóinak jólétét és jóllétét. Nyilván előnyösebb helyzetben vannak azok a települések, térségek, ahol jelentős – támogatott – szellemi, tárgyi kulturális értékek (világörökség helyszín, Hungarikum, nemzetközileg, országosan ismert rendezvény stb.) találhatók. Amelyek viszont ilyen erőforrásokkal nem rendelkeznek, azok fejlődését különösen előmozdíthatja a korlátozott kulturális erőforrásoknak közösségi aktivitás, együttműködés segítségével megvalósuló fejlesztése.

A helyi kulturális erőforrások és közösségek aktivizálásának fontossága tükröződik napjaink hazai fejlesztési dokumentumaiban is. A kulturális vidék- és területfejlesztés már a 2007–13 közötti időszakra vonatkozóan is meghatározó pillére volt a közművelődés stratégiai tervezésének[4] és úgy tűnik, hogy a jelenlegi Uniós tervezési időszakra vonatkozó közművelődési koncepcióban is kiemelt pillérként szerepel a vidék kulturális fejlesztése. Az új koncepció a vidékfejlesztésben kiemelt szerepet szán a civil szervezeteknek, helyi közösségeknek, a helyi társadalom aktivitását erősítő közösségfejlesztő tevékenységnek.[5]

Gyakorlatilag a Nemzeti Vidékstratégia is hasonló szemléletet tükröz. Stratégiai területként kezeli a vidéki szellemi és fizikai infrastruktúra, életképes vidéki települések, helyi közösségek fejlesztését. Deklarálja, hogy a kormányzati vidékpolitikai célkitűzések megvalósítása a helyi szereplőkön múlik, ezért kiemelten fontos a helyi társadalom „felrázása”, bekapcsolása a vidéki települések, térségek jövőjének megtervezésébe, alakításába.[6]

A fejlesztések közösségi megalapozottságát irányozza a hazai fejlesztéspolitika a következő uniós tervezési időszakban is. A Közösségvezérelt Helyi Fejlesztés (Community-Led Local Development - CLLD) a vidékfejlesztési LEADER program szemléletmódján alapuló eszköz és módszertan, amely segítséget nyújt a helyi közösségek, szervezetek mozgósításához és bevonásához, hogy azok hozzájáruljanak az Európa 2020 stratégiában kitűzött intelligens, fenntartható és inkluzív fejlődéshez, a területi kohézió támogatásához és a konkrét szakpolitikai célkitűzések teljesüléséhez.[7]

A településfejlesztési módszertani útmutatók a közösségi tervezés, a közösségi részvétel széles körű elterjedéséhez megfelelő szakmai hátteret teremtenek, a gyakorlatban azonban ez a szemlélet és módszertan kevéssé érvényesül. Sokszor az önkormányzatok terhesnek és kockázatosnak, esetleg feleslegesnek tartják a fejlesztés e módját és legfeljebb egyes projektekhez kapcsolódóan, felszínesen, vagy formálisan alkalmazzák. Hozzánk közelebb áll az a civil megközelítés (pl. Közösségfejlesztők Egyesülete, Magyar Népfőiskolai Társaság), amely a közösségi alapú fejlődést egy koherens, partner kapcsolati rendszerben, mélyen a helyi társadalomba beágyazódva képzeli el.

4. A vizsgált térség kulturális-közösségi jellemzői

A kistérségi dokumentumok elemzésénél és különösen a térségi szintű javaslatok megfogalmazásának szabott korlátokat a kistérségi rendszert felváltó járási rendszer létrehozása, az ezzel együtt járó térbeli, intézményi, feladat ellátási változásokkal. A korábban megfogalmazott fejlesztési célok egy része aktualitását vesztette, az átmeneti időszakra sok tekintetben jellemző a kidolgozatlanság.

A kistérség komplex fejlesztési dokumentuma a kultúra, közművelődés, közösségfejlesztés témakörét alig érinti. A kulturális értékekről a településenkénti vonzerő leltár bemutatása során és elsősorban a turizmus fejlesztésével összefüggésben ír. A helyi közösségek fejlesztési tervei a kulturális, közösségi terek fejlesztése, a településkép és arculat kialakítása kapcsán, illetve rendezvények támogatása kapcsán jelennek meg a dokumentumban.[8]

A kistérség a 2011–13 közti időszakra megalkotta kulturális stratégiáját.[9] E szerint a térség Kaposvár háttér bázisa nem csupán gazdasági, foglalkoztatási, turisztikai, oktatási, hanem kulturális szempontból is. Kérdés, hogy a megyeszékhely, amely ma a korábbi kistérséget is magában foglaló járás központja, milyen kölcsönös előnyökön alapuló szervezeti, működési, fejlesztési együttműködéseket alakít ki a jövőben a térség mikro térségeivel, településeivel.

A kulturális stratégia szerint törésvonal figyelhető meg a kistérség északkeleti része, a kaposvári agglomerálódó térség, településegyüttes települései és a kistérség többi része közt, és kulturális területeken is érzékelhető a törésvonal a városból kitelepült értelmiségiek és a falvak lakossága között. A városi kiköltöző értelmiségi réteg elsősorban Kaposszerdahely, Szenna, Patca, Bárdudvarnok és a Kaposmérő, Kaposújlak, Kaposfő térségben jelenik meg jelentősebb, önálló, sokszor a településen belül térben is elkülönült közösségként.

A kistérség településeinek többségében nincs önálló közművelődési intézmény. Az önkormányzatok a közművelődési, közösségi színtér biztosításának kötelezettségét általában faluházakban, polgármesteri hivatalok épületében, községi könyvtárakban, alkalomszerűen nyitva levő kultúrházakban, közösségi házakban, olvasószobákban, teleháznak nevezett számítógépes teremben, a polgármesteri hivatal egyik helyiségében, az iskola épületében látják el. A közművelődési feladatellátáshoz biztosított épületek, épületrészek egyúttal a közösségi tevékenységhez is megteremtik legalább a minimális infrastruktúrát. Az ingatlanok állapota jellemzően javításra szorul, eszközellátottságuk – különösen ott, ahol a kulturális/közösségi színtér nem intézményi formában működik – gyenge. Az IKSZT programban való részvétel jelentős javulást eredményez az infrastrukturális feltételekben.

A kistérségi kulturális stratégia a mikro-térségi központok erősítésében látja a kulturális állapotok javulásának esélyét. Az egyik legfontosabb kulturális erőforrásként a művészeti iskolákat említi, amelyek olyan fizikai, anyagi, szellemi, szakmai értékrendet jelenítenek meg, amikre építeni lehetne a térség hosszú távú kulturális jövőjét.

A kistérségi kulturális kínálat erősítéséhez a közös (a társulás által tulajdonolt) eszközpark fejlesztését tartja szükségesnek, amelyekkel a települések általában nem rendelkeznek és amiket egyedül saját erőforrásból nem is tudnák megvenni, mint szabadtéri épített-, vagy mobil színpad, hang- és fénytechnika.

A kulturális szakember ellátottság tekintetében a kistérség a leszakadt térségek közé tartozik. Kadarkúton kívül egyik településen sincs főállású, felsőfokú közművelődési végzettségű, kizárólag közművelődési munkakörben foglalkoztatott szakember. A települések többségében a közművelődési feladatokat felsőfokú könyvtáros, pedagógus, szociális végzettségű vagy érettségizett, egyéb szakmai, vagy nyolc általános iskolai végzettségű személyek látják el. Sőt a kisebb településeken sokszor a polgármesteri hivatal dolgozói látják el ezt a szerepet. A közösségi művelődési funkciók ellátásában, a szakember hiány kompenzálására a helyi civil közösségek feladat átvállaló szerepe lehet egy megoldás.

Különösen hangsúlyos a civil szervezetek kulturális szerepvállalása Bárdudvarnok, Hencse, Hedrehely, Kaposszerdahely, Kaposmérő, Kaposújlak, Mike, Szenna településeken.

A közművelődési szakmai tudás hiányosságait enyhíthetik a szakmai továbbképzések, tanulmány utak, a kistérségi kulturális feladatok szervezésében kulturális referens alkalmazása. Ez – ugyanúgy, mint az eszközpark beszerzése – szervesen kapcsolódik a stratégia születésekor még működő KÖZKINCS program támogatási területeihez, az akkori kultúrpolitikai elképzelésekhez, a kistérségi társulás munkaszervezetének feladataihoz.

A kulturális, közösségi terület finanszírozásában a települési önkormányzatok és intézményeik, a helyi vállalkozások és civil szervezetek a meghatározó szereplők. A települések az önkormányzatok közművelődési tevékenységének központi finanszírozási elégtelensége miatt alapvető közművelődési feladataikat is nehezen képesek ellátni. Segítséget jelenthet a közösségi színterek fejlesztésében, a program kínálat fejlesztésében az Uniós pályázatokon való sikeres részvétel. Erre viszont, csak a települések egy része képes. A kisebb települések örülnek, ha évente egy-két kulturális/közösségi rendezvényt tudnak megvalósítani, azokat is sokszor vitatható színvonalon. A mecenatúra, szponzoráció volumene gyenge. Bár a helyi vállalkozások sokszor támogatják a települési programokat, gyenge gazdasági erejük általában csak bizonytalan és kiegészítő forrásként vehető számításba. A kulturális szolgáltatások kínálatára – fizetőképes kereslet hiányában – az ingyenesség a jellemző.

A térség településein sokféle közösségi program – gyermeknapok, egészségnapok, táncházak, szüreti programok, nyári táborok, stb. – található. Jellemző kulturális/közösségi programok a hagyományos ünnepkörhöz, népszokásokhoz kötődő rendezvények és a bálok. A falunap, a búcsú évenkénti megrendezésére törekszik a legtöbb önkormányzat. A települési önkormányzatok és önkormányzati/állami intézmények ugyan jelentős program szervezői tevékenységet folytatnak, de önmagukban gyengék a színvonalas, kiszámítható, eredményes rendezvény kínálat biztosításához. Az is látható, hogy azokon a településeken, ahol aktív közösségek, civil szervezetek találhatók, gazdagabb a közösségi programok köre, jelentős részben vállalják át az önkormányzatok feladatait a közösségi-kulturális rendezvények szervezése, megvalósítása terén.

Úgy látszik, hogy gazdaságilag stabilabb alapokon állnak azok a programok, amelyek kezdeményezői, gazdái a térségben jól működő vállalkozások, de ezekből meglehetősen kevés van. Jó példák erre a „Gesztenyésnap” Kadarkúton és a patcai Katica Tanya – a kistérség határain jócskán túlnövő hatókörű – rendezvényei. A vállalkozások közt nemzetközileg is unikális tevékenységet folytat Kassai Lajos kaposmérői/kaposdadai vállalkozása, amely a Kassai-Völgyben korlátozottan ugyan, de kínál a térség lakói számára hozzáférhető programokat is.

A kulturális, gazdasági, turisztikai, közösségi célokat is megjelenítő gasztronómiai rendezvények – többen az „Asztali örömök Somogyban” programhoz kapcsolódva – több település kínálatában szerepelnek. Térségi jelentőséggel bíró a nagybajomi Langalló Fesztivál, vagy a Kadarkúton megrendezésre kerülő Nyársonsült Húsfalatkák Parádéja, vagy a Szennai Hurkafesztivál.

Különösen a komplexebb kínálatot nyújtó rendezvények esetében figyelhető meg a különböző szektorok közti együttműködés. Erős civil részvétel jellemzi a térség egyik legjelentősebb, Bárdudvarnokon megrendezésre kerülő, mondhatni összművészeti programját. A Bárdudvarnoki Kulturális Hét, a Gosztonyi Kúriában megrendezett, nagy hagyománynyal bíró Üveg Szimpózium eseményeivel egy időben zajló több napos rendezvény. Ehhez kötődően valósult meg az első Kistérségi Kulturális Találkozó, amelynek későbbi, évenkénti megrendezése a források hiánya miatt hiúsult meg.

A közösségi művelődési programok problémái hasonlóak az országosan általános jellemzőkhöz. A finanszírozás kiszámíthatóságának hiánya miatt a programok nem tervezhe-

tők előre, sokszor nem valósulnak meg. A fizetőképes kereslet gyenge, a kulturális, közösségi aktivitás alacsony, ezért sokszor az ingyenes rendezvények látogatottsága is csekély. Ezekből is fakadóan, nehéz a települések programjainak időpontját úgy összehangolni, hogy ne oltsák ki egymást. Tematikus kulturális-közösségi program csomagok, attrakciók turisztikai-gazdasági hasznosulására pedig ilyen körülmények között igen korlátozottan van lehetőség. A marketing tevékenység, az információ áramlás hiányosságai szintén akadályozzák a rendezvények eredményes megvalósulását, sikerét.

A települési, térségi marketing, a települések közti kommunikáció hiányosságai hátráltatják a közös térségi identitás kialakulását is. A települések több, mint egy harmadának nincs saját honlapja és a működő honlapok sem rendelkeznek naprakész, széles körű információkkal.

5. Javaslatok a térség kulturális/közösségi erőforrásainak hasznosítására

Javaslataink között bizonyára vannak olyanok, amelyek nem újak a térségfejlesztő szakemberek számára. Sokszor ezek megvalósulásához anyagi és/vagy emberi erőforrások hiányoznak. Az adat felvétel során számos jó példával, elkötelezett település vezetővel, köz-művelődési szakemberrel, civil közösséggel, egyénnel találkoztunk, a megkérdezettek szinte kivétel nélkül hangsúlyozták a jó közösségek, közösségi élet fontosságát. Mégis, összességében a kultúra kevés helyen jelenik meg kitörési lehetőségként, közvetett, vagy közvetlen gazdasági erőforrásként, illetve azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált települések kulturális, közösségi fejlesztése nélkülözi a valódi stratégiai szemléletet. Úgy látjuk, hogy a kultúra egyéni- és közösségfejlesztő funkcióit is korlátozottan tölti be és ennek oka nem kizárólag az anyagi erőforrásokhoz való korlátozott hozzáférésben keresendő.

5.1. Kulturális, közösségi infrastruktúra, szakmai háttér

A térség újra a Kaposvári járáshoz került, amely megítélésünk szerint – noha lehetnek előnyei – túl nagy a valós térségi kulturális együttműködés létrejöttéhez. A kistérségi társulás megszűnésével a kistérségi KÖZKINCS program sem működik, a KÖZKINCS portál sem frissül, kistérségi hatókörű nyomtatott sajtótermék sem jelenik meg. Szükséges lenne a 2010-ben elkészült kistérségi értékleltár aktualizálása, kiegészítése és egységes szerkezetbe foglalására járási szinten, az új Kaposvári járási értékleltár elérhetővé tétele a települési honlapokon.

A kistérségi társulások munkaszervezete által koordinált KÖZKINCS Program minden hiányossága ellenére jelentősen hozzájárult a kistérségek kulturális fejlődéséhez.[10]

A Kistérségi Kulturális Kerekasztal munkájában ugyan a Kadarkúti kistérségben nem túl nagy számban működtek közre a térség kulturális életében érintettek, mégis legalább volt egy társadalmi/szakmai fórum, amely hallathatta véleményét a fejlesztések, tervek, beruházások, programok terén. Szükségesnek tartanánk járási és mikro térségi (vonzáskörzeti) szinten is a kerekasztalok újjászervezését. Ha a KÖZKINCS Program újra indul, ennek talán a pénzügyi háttere is biztosítva lesz, de szerveződhetne akár egyesületi formában is (a volt Kaposvári kistérségben a kerekasztal egyesületi formában folytatta működését).

Viszonylag kevés település (pl: Kadarkút) rendelkezik a lehető legteljesebb körű, szélesen értelmezett, naprakész értékleltárral. Aktuális feladat a települési értéktárak létrehozása, illetve aktualizálása, a vállalkozások, civil szervezetek és a lakosság széles körű

bevonásával, amely egyben a helyi tudás feltérképezése és hasznosítási lehetőségeinek megalapozására szolgál. Értéktár Bizottságot több településen létrehoztak, néhányban folyamatban van, sok településen még nem alakult meg.

Gyakorlatilag sehol sincs közösségfejlesztési terv – valószínűleg az önkormányzatok nem tartják fontosnak megalkotását. Szükség lenne szakmai tájékoztatást kapniuk arról, hogy miért lehet hasznos egy településnek a tudatos, szakmai koncepción alapuló közösségfejlesztés és módszertani segítséget adni a terv elkészítéséhez. Sok településen nincs művelődési ház jellegű intézmény és a közösségi művelődést általánosan, komplexen menedzselő művelődésszervező. Örvendetes, hogy az elmúlt években bővült az IKSZT-k száma. Egyelőre bizonytalan, hogy el tudják-e látni hosszú távon azt a többfunkciós szerepkört, amit vállaltak, lesz-e mindezekre erőforrás, igény az adott teleülésen.

Ahol nincs népművelő, nincs kifejezetten közművelődési célú tér – a civilek és az önkormányzat látja el a feladatokat egyéb terekben. (pl: Kaposszerdahely, Bárdudvarnok). Az önkormányzat dolgozói látják el a művelődésszervező, közösségfejlesztő feladatok jelentős részét is. A polgármesterasszony titkárnője a könyvtáros, a polgármester asszony főállása a Közösségi Ház vezetése, végzettsége szociális munkás (Pálmajor). Sok településen a kulturális élet mozgatórugója az iskola és a helyi civil szervezetek – holott a kultúra menedzselése nem az elsődleges feladatuk. A pedagógusok, civilek, önkormányzati dolgozók, bármilyen jól és lelkesen dolgoznak, nem pótolhatják egy komplex kultúra szervező tudással rendelkező szakember hiányát.

Az iskola azokon a településeken is fontos kulturális, közösségi színtér, ahol egyébként van művelődési ház és művelődésszervező, a pedagógusok általában itt is jelentős kultúra szervezői szerepet látnak el. Sok helyen a közösségi összetartozás hiányának okaként kifejezetten az iskola hiányát említik. Az Ifjúsági Pontok, a szociális gondozási központok, a Biztos Kezdet Gyerekházak több településen fontos kultúra- és közösségszervező funkciót látnak el gyerekek, családok számára.

A megkérdezettek általában olyan közösségi tereket, mint bolt, kocsma, orvosi rendelő, posta, nem említettek. Még a templomot is ritkán. A kulturált vendéglátóhelyek (internet kávézó, Nagybajom), főként bizonyos speciális szolgáltatással kiegészítve tevékenységüket, fontos kulturális, közösségi tér funkciókat láthatnak el – információs tér, a helyi, társadalmi nyilvánosság, a mindennapi kultúra, a város (és a falu) kultúráját alakító terek lehetnek.

Az interjú alanyok a természeti környezetet szinte kivétel nélkül a legfontosabb értékek között említették. Különösen azokon a településeken, amelyek nem rendelkeznek zárt közösségi terekkel, lehet fontos a természeti környezet közösségi térként való jobb kihasználása. A természeti és a szabad terek közösségi használatára természetesen sok jó példát találtunk (pl. a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény), van számos elképzelés is (pl. kemping, ifjúsági szálló (Bárdudvarnok), szabadidő-tó projekt terve (Kaposújlak). Mégis, úgy véljük a természeti erőforrásokban még rengeteg kihasználatlan kapacitás van, kulturális, közösségi szempontból is. Például a Zselici Vadvirág út, a Kapos folyó eredete (Kiskorpád), „Zselic kapuja", „Csillagos égbolt", „Gólyák városa" projekt, a természeti adottságokra alapozva tanösvényt lehetne kialakítani, például a II. világháború témájában (Nagybajom).

A települések rossz elérhetősége jellemzően hátrányként jelentkezik. Azonban néha előfordul, hogy a település vezetői, lakói a „zsáktelepülés" jelleget előnyként említik (Rinyakovácsi, Visnyeszéplak). Jó lenne feltérképezni a zsáktelepülés helyzetet, mint erősséget, azonosítani a benne rejlő lehetőségeket.

A település központok, mint közösségi tér komplexumok fejlesztése, és általában a kulturális, közösségi infrastruktúra, épített környezet fejlesztése fontosságát nem vitatjuk. De

igazán akkor sikeresek ezek a projektek, ha eredményeiket használja a lakosság, kimutatható pozitív változást hoznak életmódban, kulturális viselkedésben, tudatosságban, kötődésben, stb. A város rehabilitációs pályázat soft elemei (Nagybajom) között lévő kulturális, közösségi programok – nyári zeneestek, kertmozi szervezése két alkalommal, civil színházi est a művelődési házban, galéria átadó ünnepség helyi művészekkel és a Nagybajom vidéki hagyományait bemutató kiadvány bemutatása, bűnmegelőzési kampány, lakossági virágültetési és szemétszedési akció, szobor ötletpályázat és iskolai környezettudatossági vetélkedősorozat – közül melyek azok, amelyek a pályázattól függetlenül, fenntarthatóan, rendszeresen működnének, vagy egyéb közösségi aktivitásokat generálhatnának?

Sokszor megoszlanak a vélemények bizonyos beruházások értelméről (például közösségi játszótér építése – a vezetők szeretnék, a tanítónők feleslegesnek tartják). A települések közösségi tereinek fejlesztésében is különösen fontos lenne a közösségi tervezés módszertanának professzionális alkalmazása. Még mindig sok településnek nincs saját honlapja, de már megjelennek települések közösségi oldalakon, illetve találkoztunk települési blogok (akár nem önkormányzati, hanem magánszemély általi) működtetésével is.

5.2. Egyéni erőforrások, a közösségi élet motorjai

Tapasztalataink is alátámasztják, hogy a települések kulturális életének is meghatározó személyei a polgármesterek. Találkoztunk megosztó és integráló személyiséggel, közösségi és menedzser típusú, negatív és pozitív hozzáállású település vezetővel. Úgy látjuk, a beköltözött „jöttment” polgármesterek szerepe sokszor nehezebb, különösen azokon a településeken, ahol az „őslakos” és a „jöttment”, beköltöző lakosság település részenként is elkülönül. Jellemzően a vizsgált térségben is a városhoz (Kaposvár) közeli, agglomerációs településeken találkoztunk ezzel.

Volt olyan polgármester, aki sajnálta, hogy már nincsenek a polgármesterekkel közös összejövetelek, amik korábban is voltak Polgármesteri fórumokat, tájékoztatókat, nem formális összejöveteleket, workshopokat, lehetne szervezni kistérségi, járási szinten is, esetleg hasonló jellegű települések vezetői számára.

A közéleti aktivitás általában alacsony – lakossági fórumokra kevesen járnak. Lehetne a lakossági közéleti részvétel növelésére irányuló nem formális „képzéseket” szervezni (polgármestereknek, képviselőknek, lakosoknak).

A különböző településeken működő civil szervezetek vezetői, tagjai – akik sokszor a települések tényleges közösségi motorjai – nyissanak egymás felé. Kistérségi workshopokat lehetne szervezni a közösségek vezetőinek. Vezető, hangadó személyek nélkül nincs jól működő helyi társadalom. Lehetnek olyan látens, potenciális közösségi vezetői szerepre alkalmas személyek, vagy olyan fiatalok, akik még nem léptek ki a helyi társadalom színpadára. Célszerű lenne egyrészt a helyi „értelmesség” feltárását célzó programok megvalósítani, másrészt a közösségi vezető képzéseket szervezni.

A közösségi élet motorjai sokszor (de nem kizárólag) a helyi értelmiség közül kerülnek ki. Többször találkoztunk azzal a véleménnyel, hogy „az értelmiséget nem lehet bevonni semmilyen tevékenységbe”. Különösen fontos lenne az inkább a városhoz (Kaposvárhoz) kötődő értelmiségiek aktivizálása a helyi közösségi életben.

A településhez kötődő (múltbeli, jelenleg élő, helyben élő és elszármazott) neves személyiségeket, mint fejlesztési erőforrást, hogyan lehetne jobban felhasználni? Vannak települések, ahol sok neves személyiség megfordul, illetve nyaraló ingatlannal rendelkezik, de ez az erőforrás – akár kapcsolati tőkéként – nincs kihasználva, mivel ezeknek a személyeknek a többsége nem lakik itt, illetve nincs élő kapcsolata a településsel (Bárd-

udvarnok). A településekre beköltöző kreatív, innovatív egyéneket a saját önérvényesítő, önkifejező, vagy egyéb individuális érdekeik, illetve közösségi céljaik mentén lehetne bevonni a helyi fejlesztésbe. úgy, hogy az összhangban legyen saját személyes céljaikkal. Az elhunyt települési díszpolgárok és a még aktív, helyben élő és elszármazott díszpolgárok munkássága is egyfajta jó gyakorlatként kerülhetne bemutatásra, például több település közös díszpolgári találkozója formájában.

5.3. Kulturális közösségek, civil szervezetek

Több településen érzik úgy a megkérdezettek, hogy az egyház magukra hagyta őket. Az egyházak helyi közösségépítő szerepe nem képzelhető el úgy, hogy havonta egyszer jön egy másik településről a pap. Szükséges lenne az egyházak szerepvállalásának erősítése. A térségben számos jó példát találunk az egyházak kulturális, közösségszervező tevékenységére (pl: Bárdudvarnok, Kaposfő, Kiskorpád). Vajon szerepet vállalnának-e egyéb nem formális (népfőiskolai jellegű, bentlakásos, kistérségi hatókörű – családi, életmód, helytörténet, hagyományok, stb. témában), az egyház küldetésétől nem idegen, tanulási alkalmak tartásában? Az egyházi és világi ifjúsági közösségek kapcsolatának erősítése (egymás világképének megismerése, elfogadásának erősítése) is sok előnnyel járna.

A térségben tevékenykedő ifjúsági egyesületek közös kulturális programokat (találkozókat, fórumokat, konferenciákat, táborokat, stb.) szervezhetnének.

Sok településen aktív nyugdíjas klub működik, ezekre és az idősebb korosztályra alapozva senior nem formális képzési programok kínálatát lehetne bővíteni. Bővíteni lehetne a generációk közti együttműködést erősítő programokat.

A civilek foglalkoztatásban való szerepét erősíteni kell. Ebben segíthetnek az önkormányzati támogatások, a közfeladat átvállalási szerződések, az önkéntes munka igénybevétele, az anyagi és természetbeni adományok – lehetne civil, önkéntesség témában előadásokat, tájékoztatókat, tanfolyamokat stb. szervezni. A közművelődési feladatellátást is megnehezíti a helyi munkaerő hiánya – érdemes lenne települési, (esetleg mikrotérségi) szinten megvizsgálni, van-e potenciál az önkéntes munkavégzők számának növelésére?

5.4. Kulturális/közösségi szolgáltatások, programok – a közösségi részvétel erősítése

Gyakori, hogy összevonnak korábban önálló célú, küldetésű rendezvényeket (Falunap, Búcsú, gyereknap, idősek napja), főként takarékossági okokból, vagy az alacsony részvétel miatt. Kérdés, hogy az összevont programnak mi a célja, kiváltja-e a korábbi rendezvények funkcióit, vagy azok eltűnnek? A kulturális aktivitás, ahogy országosan, ebben a térségben is alacsony. A szervezők a lakossági részvétel növelése érdekében különböző technikákat alkalmaznak, például a közösségi programokat fizetés utánra teszik (Pálmajor). Vagy amikor a lakossági fórumot Karácsonyhoz közeli időpontra hirdetik meg (Rinyakovácsi). Az önkormányzat részéről érthető és praktikus megoldás a lakossági fórum időzítése, de milyen párbeszéd van az olyan lakossági fórumon, ahova a karácsonyi ajándék reményében mennek el a lakosok? Igaz, legalább elmennek.

A térségi (településközi) kulturális programok erősítését egyrészt az életképesnek tűnő, már működők (pl. Petörke Portéka, Bárdudvarnoki Kulturális Hét, Magyarok Napja, a Zselici Fiatalok Napja és a Folksbeats Fesztivál) fejlesztésében, illetve újabbak létrehozásában látjuk. Ilyen lehet például a Kaposvári Közkincs Egyesület által szervezett kistérségi közkincs napokhoz csatlakozás, a települések utcáján való részvétel növelése, hasonló programok mikro térségi szinten való megrendezése.

Erősíteni kellene a szomszédos, egymással közvetlenebb funkcionális kapcsolatban lévő települések közötti együttműködést kulturális, közösségi projektek megvalósításában. A testvér települési kapcsolatok gyenge hatásfokkal működnek. Nem pusztán települési, hanem térségi szinten is intenzívebbé lehetne tenni a kölcsönös jelenlétet – például a térség településeinek testvér települései egy térségi program keretében mutatnák be kulturális eredményeiket, jó gyakorlataikat. Elsősorban a két kisváros kulturális vonzáskörzeti funkcióit kellene erősíteni. Bővíteni kellene a szervezett kulturális kapcsolatokat a falvak és a városok között. Sokszor szervezési tényezőkön múlik egy kezdeményezés sikere. Például a Csiky Gergely Színház részéről volt egy kezdeményezés, hogy beszállították volna a nyugdíjasokat a színházi előadásra, ugyanakkor az ott élő idősek nem éltek a lehetőséggel (Rinyakovácsi). Mivel a nyugdíjasokat sokszor nehéz kimozdítani a településről, esetleg családi keretben, vagy az unokákat bevonva lehetne elérni a nagyszülőket.

A természeti adottságokra épülő kulturális, képzési programok kidolgozása, megvalósítása – gazdasági, foglalkoztatottsági szempontból is pozitív változásokat generálhat.

A helyi alkotók, gyűjtők anyagainak kiállítása, a település érdekes személyiségeinek bemutatkozására lehetőség nyújtása, helyi, akár hétköznapi tudások megismertetése, hobbi jellegű tevékenységek bemutatása a helyi erőforrások szélesebb körben történő megismerését, társadalmi használatba vételét segíthetné.

A Csokonai örökség több településen megtalálható. Ezt összehangolt menedzseléssel talán erősebb hatásfokkal (kulturális turizmus) lehetne felhasználni.

A ma már elfeledett hagyományok (tollfosztás, disznóvágás) némelyikének felélesztése akár jövedelemszerző tevékenységgé is válhat néhányak számára. A kézműves tevékenységek, népi mesterségek kulturális és gazdasági célú végzése, például a kisasszondi sajt és méztermelés gasztro kulturális programok alapját is képezhetnék. Kisasszondon a ciroktermesztést a START-mező programon belül, közfoglalkoztatás keretében valósítják meg, ennek kulturális jellegű eredménye a seprű készítés, mint kézműves mesterség, amely bemutatásra kerül Szennán, és Szentendrén a Skanzenben.

A térségben is tapasztalható az a negatív folyamat, hogy nő az iskolát idő előtt elhagyók száma. Az okok hasonlóak, mint máshol, ezek között jelentős szerepe van a szociokulturális háttérnek, a szülők iskolázottságának, a családi miliőnek – nem formális tanulási programokkal, ezeknek a családoknak a kulturális közösségi programokba való bevonásával csökkenteni lehetne az iskolát idő előtt elhagyók számát.

Általános panaszként jelent meg, hogy a fiatalok elmennek a településről. Ez nehezen kezelhető probléma, hiszen a települések (a térség két kisvárosa Kadarkút és Nagybajom sem) munkavállalási, kulturális, szórakozási, stb. szempontból nem versenyezhetnek a fiatalok számára vonzóbb nagyvárosokkal, urbanizált térségekkel, a külföldi lehetőségekkel. Már gyerekkortól kezdődően, de a fiatalok számára célirányosan növelni kellene a településhez való kötődést erősítő programokat.

A probléma sokszor az, hogy egy jónak tűnő kezdeményezésre nincs érdeklődés. Ilyen például a tanítana-tanulna kezdeményezés Kadarkúton. Miért van ez? Rossz az ötlet? A kezdeményezők szándéka és a célközönség szükségletei, igényei nem találkoznak? Nem jut el a lakossághoz az információ, nem értik igazán, hogy miről is szól? Nem megfelelő a promóció? Az valószínű, hogy nem elég a kezdeményezők által jónak tűnő programot meghirdetni, hanem azt el is kell adni a célközönség számára. Tudatosítani kell a bevonandó személyek érdekeltségét, hogy milyen igényeket elégít ki az adott program megvalósulása, miért jó ez nekik. A művelődési, közösségi szükségletek kielégítésének is hasonló a természete, mint bármely más szükséglet esetében, az ember csak olyan tevékenységbe vonható be, amelyet önmaga számára szükségesnek tart. Olyan programok megvalósu-

lását kellene animálni, amelyek a helyi lakosok aktivitásán alapulnak. Ilyenek a térségben is vannak. Példa erre a gyerekekkel és szülőkkel működő Faluszínház (Bárdudvarnok), ahova több gyerek jár, mint a település iskolájába.

Kutatásunk is több olyan programot tárt fel, amelyek véleményünk szerint mások számára, máshol is alkalmazhatók lennének. Ezeknek a jó gyakorlatoknak az összegyűjtése, disszeminációja, az egymástól való tanulási lehetőségek tárházát bővítené. De nem csupán az általunk elfogadott értékek, minták alapján jónak ítélt, hanem a működő gyakorlatokat is meg kellene vizsgálni. Az önfenntartásra törekvő Visnyeszéplakot sokszor olyan világként kezelik más települések, amivel nem érdemes foglalkozni, holott számos olyan működési, szerveződési sajátossággal bír, amely szerintünk máshol is alkalmazható. Visnyeszéplak sok tekintetben máshogy működik, mint a többi vizsgált település. Itt másképp működnek a településfejlesztési igények, elvárások, algoritmusok. Más értékek vannak a lakosság értékhierarchiája élén. Mások a kulturális fogyasztási szokások, a kulturális, művelődési szükségletek, a mindennapi kultúra számos eleme. A település erősen értékvezérelt egyénekből áll, meghatározott normák szerint szerveződik. Vannak olyan közös alapértékek, amelyek sok településen hiányoznak, vagy nincsenek egyfajta küldetéstudatként megfogalmazva. Ezek szilárd alapjait képezhetnék máshol is egy erős közösségi életnek. Kissé kényesnek tűnő téma, hogy az új beköltözőkkel szembeni alapvető elvárásokat fogalmaz meg a közösség. Máshol ez alkalmazható lenne? Vannak állampolgári jogok és kötelezettségek – rendeletet hozhatna-e egy település a lakópolgári jogokról és kötelezettségekről, beleszólhatna-e a közösség, hogy kinek adom el a házam? Az ünnepeink újra élővé tételének, a gyerekek oktatásának, nevelésének, művelődésének, szocializációjának szemlélete és gyakorlata és sok más példa lenne, véleményünk szerint, érdemes a tanulmányozásra.

A romák, különösen a területileg szegregált (pl: Baglaspuszta, Pálmajor) cigány lakosság kulturális segítése, nyitott kulturális/közösségi programok megvalósítása az együttélés javításában és a kölcsönös tanulási lehetőségek bővítésében is szerepet játszhatnának. Több, jellemzően olyan településen, ahol nagy számban található roma nemzetiségű lakosság, a közösségi kapcsolatok fő alakítója a rokonság. A szomszédságra épülő közösségi aktivitás viszont gyenge – más településeken is. A szomszédsági viszonyokról, a szomszédsági kapcsolatok fejlesztéséről is lehetne programokat megvalósítani.

A közösségi felmérés elemei, ha szórványosan, esetlegesen is, több helyen megjelennek, mint az ötletdoboz, a közösség tájékoztatásának több módját alkalmazzák (plakát, facebook, hirdetőtábla közösségi tereken – a boltban is [Mike, Kadarkút]). Az olyan akciók, mint a szemétgyűjtés hasznosak lehetnek (közösségformáló, helyi identitást erősítő szerepük is van), de nem elégségesek.

A közösségfejlesztő módszertani eszköztár szélesítése általában is szükséges. Ötletbörzék, tájékoztatók, fórumok, felmérések, közösségi felmérés, tankatalógus, tanulókörök stb. – iskolások, tanárok, egyéb területen dolgozók, civilek, a lakosság minél szélesebb rétegeinek bevonásával. A közösségfejlesztés akkor lehet sikeres, ha a „fejlesztők” személyes kapcsolatot építenek ki a lakosokkal. Ilyen például a házról házra (door to door) módszer alkalmazása a közösség aktivizálásához (Kaposújlak – teaház indítás). Az új típusú közösségi művelődési programokat gyakrabban kellene alkalmazni. Ilyenek az online művelődési, közösségfejlesztési formák, például az online alkotóműhely és szakkör kísérlete Kaposújlakon.

5.5. Forrásszerzés, pályázati lehetőségek jobb ki- és felhasználása

A pályázati pénzből, határozott ideig finanszírozott szolgáltató szervezetek (pl. az Ifipont Mikén) bizonytalan jövője lehetetlenné teszi, vagy legalábbis akadályozza a hosszabb távú tervezést. Ki fogja ellátni az általuk ellátott feladatokat? Vagy nincs szükség azokra a szolgáltatásokra, amiket elláttak?

Általában a közművelődési intézmények, szervezetek, de különösen a civil szektor fejlődéséhez szükséges lenne az állami, Uniós (pl. Erasmus-Grundtvig) és egyéb pályázatokban való aktivitás növelése, akár külső, vagy belső (önkormányzati) segítéssel. A civil szervezetek nehezen találnak számukra elérhető pályázatot, nehezen pályáznak. Lehetne tájékoztató programokat szervezni a pályázati lehetőségekről, térségi fórumokat szervezni a partnerkeresés témájában.

Rendezvények, szervezetek, közösségek támogatására a gazdasági szereplők – érdekeiknek, tevékenységi körüknek megfelelően – fokozottabb bevonása nélkül nehezen biztosítható a kulturális szféra stabilitása, fejlődése. A térségen kívüli, akár multinacionális vállalkozások támogatási lehetőségeit is érdemes lenne felkutatni, illetve olyan rendezvény témákat keresni, amelyek a vállalkozások tevékenységéhez kapcsolódnak. Például a gasztronómiai kultúra támogatására a kereskedelmi, vendéglátó, turisztikai, mezőgazdasági szervezetek bevonását fokozni tevékenységükhöz kötődő programok szervezésével. A térségben több olyan kastély, kúria található (többször külföldi tulajdonban), amelyek régóta kihasználatlanok, folyamatosan amortizálódnak. Viszont vannak jó példák (Hencse) az épített kulturális örökség vállalkozásként való hasznosítására. Hazai és külföldi jó gyakorlatok megismerése talán segíthetne a probléma kezelésében. Hogyan lehetne a külföldi tulajdonban lévő értékeket (kastélyok, udvarházak, kúriák stb.) a település, térség előnyére is hasznosítani? Az esetleg meglévő régebbi terveket hogyan lehetne úgy átalakítani, illetve olyan új hasznosítási lehetőségeket találni, amelyek megvalósíthatóak és a tulajdonos és a település érdekeinek is megfelelnek.

A betelepült vállalkozások bevonására a helyi kulturális életbe jó példa az European Lakes Golf and Country Club, Hencse National Golf és Country Club (HNGCC) jelenléte, amely megalakulása óta elsősorban munkahely teremtő és a kultúrát támogató tevékenysége révén járult hozzá a település kulturális fejlődéséhez. De a külső erőforrásokra épülő kulturális fejlődésnek is megvannak a kockázatai. Ezt mutatja a hencsei példa is, a Golfklubot üzemeltető cég körüli problémák a települést is hátrányosan érintették.

Törekedni kellene a települések egyedi arculatának kialakítására. Bárdudvarnokon merült fel az ötlet, mely szerint fel lehetne használni a Goszthonyi örökséget, ilyen stílusban készült köztéri elemek (utcai tábla, házszám tábla, buszmegálló, szemetesek) készítésével. A települések marketing tevékenységének fokozása mellett, szükség lenne egységesebb, összehangoltabb, erőteljesebb térségi marketingre.

Sok településen a helyi piac, ha van is, csupán vegetál. Térségi szinten, települési összefogással, a térség kulturális áruit koncentrálva piaci alapon lehetne szervezni egy kulturális vásárt, börzét.

Hogyan lehetne a településekről, a térségről szóló helytörténeti és egyéb kiadványokat (pl. Pálffy István Zselicről írt könyve) promóciós anyagként használni? Mennyire ismertek a térségi szervezetek, a lakosság (a gyerekek) körében? A helytörténeti kiadványokat meg kellene ismertetni a lakossággal, esetleg ilyen tematikájú, települések közötti programok szervezésével. Rinyakovácsi neve az itt élt középkori királyi kovácsokra utal. Nem lehetne például, Nagyszakácsihoz hasonlóan, erre építeni kulturális turizmust?

A helyi értékek, helytörténeti anyagok, a tárgyi és szellemi örökség darabjai közül vá-

logatva, lehetne olyan kiállítási anyagot összeállítani, amely érdekesen, magas színvonalon reprezentálja a térséget. Nagybajomnak a Nemzeti Vágtán volt standja, ahol helyi termékeiket, a város nevezetességeit bemutatták. Külső (regionális, országos, nemzetközi) fórumokat kell találni, ahol a települések bemutathatják saját értékeiket, a meglévő (pl. testvér települési), illetőleg újonnan kiépített kapcsolatrendszer segítségével. A térség települései egymás kapcsolati hálóját is kölcsönösen felhasználhatnák.

6. Összegzés

Munkánk során törekedtünk olyan anyag elkészítésére, amely gyakorlati szempontból is használható az érintettek számára. Reméljük, hogy a munka hozzájárul, inspirációt ad a további közös gondolkodás és cselekvés elindulásához, vagy folytatásához – a kulturális, közösségi élet minőségének javulásán keresztül a vizsgált településeken élők életminőségének jobbá tételéhez. A kutatásunk során szerzett információk megmutathatják, és a felvázolt fejlesztési javaslatok is magukban hordozzák a Kaposvári Egyetem – a tanuló régió koncepcióba illeszkedő – lehetséges szerepvállalását a térségben, ennek részletes kidolgozása azonban már csak egy másik tanulmány keretében történhet meg.

Jegyzetek

1. 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 1. sz. melléklet. Fogalmak. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV 2014. október 12.
2. Enyedi György (2005): A városok kulturális gazdasága. In: Enyedi György-Keresztély Krisztina (szerk.): A magyar városok kulturális gazdasága. MTA Társadalomkutató Központ (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok). Budapest. 13–27. old.
3. Rechnitzer János (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel Imre–Lukovics Miklós (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress. Szeged. 13-25. old.
4. OKM Közművelődési Főosztály (2007): Közművelődési Stratégia 2007–2013. In: SZÍN 2007. 12/4. MMIKL. Budapest. 2–26. old.
5. Cserép László – Dr. Németh János István (2012) (szerk.): Magyar Közművelődés Szakpolitikai Koncepciója. NEFMI. Budapest. 45 old. www.erikanet.hu/system//adatbazis_fajl.php?fajl_id=92898&meret 2014. szeptember 12.
6. Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020. Vidékfejlesztési Minisztérium 136 old. www.terport.hu/webfm_send/2767 2014. március 3.
7. Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció 2013. www.terport.hu/webfm_send/4204 2014. október 16.
8. A Kadarkúti Kistérség Fejlesztési Koncepciója 2007–13. 123. old. http://www.kadarkutikisterseg.hu/index.php?menu=dokumentumok&k_id=8 2013. november 11.
9. Keserű Valéria (2011): A Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség Kulturális Stratégiája. 30 old. http://knkozkincs.gportal.hu/gindex.php?pg=34191367 2014. szeptember 12.
10. Baka József – dr. Tóth Katalin (2008): A Közkincs Program – csupán egy program a sok közül? In. II. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia. DDRFÜ. Kaposvár. 28-33. old.

Felhasznált irodalom

1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 1. sz. melléklet. Fogalmak. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV

A Kadarkúti Kistérség Fejlesztési Koncepciója 2007–13. http://www.kadarkutikisterseg.hu/index.php?menu=dokumentumok&k_id=8

Baka József-dr. Tóth Katalin (2008): A Közkincs Program – csupán egy program a sok közül? In: II. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia. DDRFÜ. Kaposvár. 28–33. old.

Bódi Ferenc – Bőhm Antal (2000): A sikeres és sikertelen településekről. In: Bódi Ferenc-Bőhm Antal (szerk.): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház. Budapest. 7–32. old.

Cserép László–Dr. Németh János István (2012) (szerk.): Magyar Közművelődés Szakpolitikai Koncepciója. NEFMI. Budapest. www.erikanet.hu/system//adatbazis_fajl.php?fajl_id=92898&meret 2014. szeptember 12.

Demeter Anna (2012): SURE Közösségi tervezési eszköztár. http://urbact.eu/fileadmin/Projects/SURE/outputs_media/SURE_Toolkit_participative_planning_HU.pdf

Enyedi György (2005): A városok kulturális gazdasága. In: Enyedi György–Keresztély Krisztina (szerk.): A magyar városok kulturális gazdasága. MTA Társadalomkutató Központ (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok). Budapest. 13–27. old.

Frey Mária (2006): A nonprofit szektor foglalkoztatási szerepvállalásának lehetőségei és korlátai. www.ofa.hu

Keserű Valéria (2011): A Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség Kulturális Stratégiája. http://knkozkincs.gportal.hu/gindex.php?pg=34191367

Lukovich Tamás (2002): Városváltozatok. Összegyűjtött urbanisztikai írások. Pallas Stúdió. Budapest. 220 old.

Márkus Edina (2006): Szektorsemlegesség a kultúra területén – kulturális célú nonprofit szervezetek. Szín 11/5. szám. 35–40 old.

Nagy Júlia: Falufejlesztés, szociokulturális animáció. www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2001_nagy.rtf 2013-12-04

Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció 2013. www.terport.hu/webfm_send/4204 2014. október 16.

Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020. Vidékfejlesztési Minisztérium www.terport.hu/webfm_send/2767

OKM Közművelődési Főosztály (2007): Közművelődési Stratégia 2007–2013. In: SZÍN 2007. 12/4. szám. MMIKL. Budapest. 2–26. old.

Rechnitzer János (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel Imre–Lukovics Miklós (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress. Szeged. 13–25. old.

Segédlet a közösségi tervezéshez. ([2010) In: Területfejlesztési füzetek 1.szám. NFGM, VÁTI. Budapest. http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/teruletfejlesztes/tf_fuzet_1.pdf

Talata-Dudás Katalin (2009): Kulturális intézmények a 30000 fő alatti településeken. SZÍN 14. évf. 4. szám. 4–85. old

Találkozások a kultúrával 1-7. Sorozatszerkesztő: Kuti Éva. Magyar Művelődési Intézet. Budapest. 2004–05.

Varga A. Tamás–Vercseg Ilona (2001): Közösségfejlesztés. MMI. Budapest.

Városrehabilitáció 2007–2013-ban. Kézikönyv a városok számára (2007). ÖTM. Budapest. *palyazat.gov.hu/download/5215/Varosfejlesztesi_kezikonyv.pdf*

A TURIZMUS FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI, A KADARKÚTI – NAGYBAJOMI KISTÉRSÉGBEN

THE TOURISM DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN THE KADARKÚTI – NAGYBAJOMI MICRO-REGION

DR. MAKSAY KLÁRA egyetemi docens
DR. CSIMÁNÉ DR. POZSEGOVICS BEÁTA adjunktus
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

The main objective of the research is to examine the tourist characteristic of Kadarkút micro-region and explore potential development areas, break out and possible forms of cooperation points in the region.

After reviewing the attractive tourist places, and the available services we identified, that the tourism supply factors are distributed unequally, in a mosaic form. The main tourist products (eco, rural, active, cultural and heritage tourism) and the connected services do not appear as relevant economic factors, because the demand is mainly local or regional. The national and even international demand appear as well, but only in modest level. Probably the increase tourism would accelerate if such cooperation between municipalities and the tourist service providers, which would ensure a reliable, continuous supply and provide high-quality image in the region.

1. Bevezetés

A kutatás azt a célt tűzte ki, hogy megvizsgálja Kadarkút kistérség turisztikai adottságait feltárva a térség potenciális fejlődési területeit, kitörési pontjait és a lehetséges együttműködés formáit.

Áttekintve a települések turisztikai vonzerőit, meglévő szolgáltatásait megállapítható, hogy a turizmus kínálati tényezői egyenetlenül, mozaikos formában vannak jelen a főbb szegmensek, termékek körében *(öko, falusi, aktív, kulturális, örökségturizmus)*. Az ehhez kapcsolódó szolgáltatások a településcsoport nagy részében nem jelenik meg kiemelt gazdasági tényezőként, mivel főként helyi, regionális érdeklődés mutatkozik iránta. Ugyanakkor országos, sőt nemzetközi kereslet is jelen van igaz szerény körben. Valószínűsíthető, hogy a turizmus növekedése akkor gyorsulna fel, ha olyan együttműködés alakulna ki a települések és a települések turisztikai szolgáltatói között, amely biztosítaná a megbízható, folyamatos és minőségi kínálatot, formálva a térség image-ét.

Feltételezhető, hogy a 23 település, mint egy egységes turisztikai desztináció vagy egy speciális turisztikai klaszter tovább erősítené az együttműködést a térség turizmusban érdekelt szereplői között, javulna a termékfejlesztés így a szolgáltatók versenyképessége is.

2. A térség turisztikai adottságainak elemzése

A térség természeti- környezeti tényezői

A kadarkúti kistérség a Belső- Somogy középtáj egyik településcsoportjaként a Zselicség területén helyezkedik el. Somogy megye dombokkal és völgyekkel szabdalt tájain 250 mesterséges tavat létesítettek, így a Kadarkúti kistérségben is az átlag feletti a mesterséges tavak száma. A kistérség legfontosabb erőforrásai a táji-természeti adottságok. A természeti erőforrásokon belül a földterület és az erdőállomány a meghatározó.

Tájvédelmi körzetek a térségben

A Zselici Tájvédelmi Körzet Somogy és Baranya megyékben a Dunántúli-dombság nagytájon belül a Zselici kistáj északnyugati részén található. A zselici táj jellegzetességét a széles, lapos dombhátakat és a közöttük húzódó völgyeket borító, összefüggő erdőségek adják. Egyedi táji értékeket a területen található gémeskutak, kőkeresztek, magányos idős fák és fasorok, hagyományos rakodók, magtárak alkotják. Növényvilágára jellemző az ezüsthársas bükkös erdőtársulás, mivel a hűvösebb klímát, magasabb hegyvidéki régiókat kedvelő bükk a síksági-dombvidéki ezüsthárssal közösen alkot erdőt, amely hazánkban egyedülállónak számít.[1] A Boronka-melléki Tájvédelmi Körzet a Dunántúli-dombvidék nagy tájának a nyugati felében a Belső-Somogy középtájon helyezkedik el. A területen az első világháború után a Hunyadiak létrehozták a gazdasági kisvasutat, kialakították a halastórendszert és bevezették a tervszerű erdőgazdálkodást. Növényvilága rendkívüli változatosságot mutat. Néhány méteres szintkülönbség ugyanis azt eredményezheti, hogy a lápoktól a száraz homoki gyepekig a legkülönbözőbb növénytársulások élnek. A pangóvizes mélyedésekben láprétek, fűz- és égerlápok találhatók. A mozgó vizű területeket ezzel szemben égerligetek, helyenként, tölgy - kőris-szil ligeterdők kísérik. A Tájvédelmi Körzet legjellemzőbb tájképi elemei a vízfolyások felduzzasztásával létesített halastavak láncolata, amelyeket erdők szegélyeznek.[2]

3. Turisztikai termékek a térségben

Kulturális, rendezvény turizmus

A térség településein a rendezvények, a különféle közösségi és sport programok leginkább a helyben élő lakosság igényeinek kielégítését szolgálják. Ugyanakkor bázisát jelentheti a regionális esetenként országos érdeklődésnek, illetve kiegészítő szolgáltatásai lehetnek más turisztikai szegmenseknek pl. falusi. öko, aktív turizmus. Természetesen valamennyi településen tartanak búcsút, a falunapot, de vannak olyan egyéb rendezvények is, melyek jellemzően összefonódnak adott település nevével. A programok az alábbi tematikát követik:

- falunapok, búcsúk, bálok,
- történelmi eseményhez, jeles napokhoz kötődő rendezvények,
- sportrendezvények,
- horgászat, lovaglás,
- gasztronómiai érdekességgel egybekötött események.

A települések életében a hagyományos ünnepkörökhöz kötődő közösségi rendezvények dominálnak. Minden település megrendezi a Falunapot, mely szórakoztató rendezvény lokális, regionális látogatottsággal, de alapvető szolgáltatás, mint program más turisztikai termék (falusi, öko, aktív) vendégeinek is.

Tradicionális rendezvény a Búcsú, mely hasonló funkciót tölt be, mint a falunap. A gasztronómiai rendezvények is nagy érdeklődésre tartanak számot, ilyen a bárdudvarnoki Márton napi bormustra, a Langalló Fesztivált Nagybajomban, vagy Kadarkúton a Nyársonsült Húsfalatkák Parádéja, vagy Kadarkúton a Gesztenyés Nap, a csökölyi Eperfesztivál. A szennai Hurkafesztivál évről évre növeli látogatóinak számát. A kulturális jellegű rendezvények közül kiemelkedik a Bárdudvarnoki Kulturális Hét és a Nemzetközi Üveg Szimpózium, Patcán a Jeles Napok a Katica Tanyán valamint Nagybajomban a Szent István Napok.[3]

Aktív turizmus

A turizmus ebbe a csoportba tartozó fajai a látogató aktív részvételét, közreműködését igénylik. A térség kiváló adottságokkal rendelkezik valamennyi szabadidős tevékenység tekintetében. A természetjáráshoz tarozó természeti turizmus érinti mindazokat a turistákat, akik a természeti környezet miatt keltek útra. A természeti turizmusnak része a túrázás, a hegymászás, az állat- és növénymegfigyelés, a természetfotózás, a horgászat, a halászat, a vitorlázás, a sífutás és a nemzeti parkok felkeresése, a barlangászat, a tereplovaglás és az ökoturizmus is.

A *kerékpározás*hoz a földrajzi-terepi adottságok szintén rendelkezésre állnak, a sík és a dimbes-dombos vidék remek lehetőséget biztosít ezen sport, vagy csak a e szabadidős kikapcsolódást kedvelők számára. A kistérségben illetve a települések között azonban hiányos a kijelölt kerékpárút-hálózat kiépítettsége, ezért fokozott odafigyelést igényel ez a tevékenység. Kerékpárok szervezett kölcsönzésére sincs még lehetőség.

Ajánlható túraútvonal a kistérség érintésével: Hencse–Kadarkút–Bándudvarnok–Bőszénfa–Szenna: Közepes nehézségű terepen, hegyes-dombos tájon, kis forgalmú mellékutakon, a Zselicség erdei utjain lehet haladni.

Rockenbauer Pál Dél-dunántúli Kéktúra, melynek útvonala a Zselicség mellett vezet. Kaposmérőtől Bányáig vezet az 1992-ben átadott kerékpárút. A Petörke tó és a Kaposdadai dombokon keresztül öt kilométer kerékpározás után Kaposszentbenedekre, Bárdra, Bárdibükkre lehet megérkezni majd további 10 km út érinti Zsippót, Lipótfát majd Bányát.

A természeti értékek bemutatásánál már kitűnt, vizekben mennyire gazdag a térség.

Külön kiemelendő a *horgászturizmus* jelentősége, részben magántulajdonban részben a különböző helyi egyesületek által karbantartott vizek igénybe vehetők horgászat céljára. Kaposszerdahely határában 6 hektáros halastó várja a horgászokat, de a gazdag madárvilág iránti érdeklődőket is. Mike területe is gazdag halastavakban. Hedrehely egyik völgyéből már láthatók a tüttőspusztai halastavak, ahol már panzió is létesült a horgászturizmus vendégei számára. Kadarkút környezetében található a szentimrei horgásztó az Alerán tó és a Horváth fogadó halastava. Pálmajorban a kavics-bányatavak alkalmasak a horgászatra.

A térség arculatát jelentősen befolyásolja a *vadászatra épülő turizmus*, amelyhez kapcsolódó szolgáltatások szinergikus hatással bírnak a falusi, illetve az ökoturizmusra. A Dél-Dunántúlon lőhető jelentősebb vadfélék: gímszarvas, őz, dám, vaddisznó, muflon, de sok helyütt az apróvad vadászata iránt is nagy az igény. A vadászat viszonylag zárt piac, de kedvező bevételi forrást biztosít és a szezonalitást is képes csökkenteni. Vadászatra épülő turizmus jelen van Csököly, Hedrehely, Kadarkút, Zselickisfalud-Kardosfa településeken.

A vadászati szándékon kívül az erdő és a környező települések látnivalói kiváló további lehetőséget biztosítanak más tevékenységekre is, ilyen a vadmegfigyelés, erdei idénygyümölcsök, gombák, gyógynövények gyűjtése vagy a fotózás.[4]

A *lovaglás* nagyon népszerű tevékenység szinte mindegyik korosztály körében. A túra maga nem igényel kiépített infrastruktúrát, bár a tereplovaglásnak is bejárt útvonalai vannak, de legalább a gyalogosan nehezen megközelíthető területek is feltérképezhetőek. Dél-

Dunántúl lovasturizmusát az elmúlt években folyamatosan fejlesztették pályázati forrásokból, így ennek a területnek ellátottsági mutatói az országos átlagnak megfelelően alakulnak. A kistérségben, Kaposmérő mellett nemzetközi érdeklődés kíséri Kassai Lajos lovasíjász-bemutatóit és iskoláját, mely hűen követi a több százéves tradíciókat. A Kaposfői Lovassport és Kulturális Egyesület, a Tolnai vállalkozás Kaposfőn foglalkozik lovagoltatással a Boronka völgy és a Zselic tájvédelmi körzet határán. Bárdudvarnokon is van lehetőség lovagoltatásra, melyet leginkább a környező falvakból érkezők vesznek igénybe.

Az aktív turizmus úttörőjének számító Katica Tanya fejlesztése 2001-ben kezdődött. Ez a létesítmény ma már 120 főnyi szálláshellyel (turistaház és camping), Magyarországon egyedülálló bemutató-gazdasággal, lovagvárral, a Katica-tóval és szabadidős programok tucatjaival várja a látogatókat.

Falusi és ökoturizmus

A falusi turizmus elsősorban a *vidéki* – nem városi és nem kiemelt üdülőhelyen fekvő – településeken (faluban, tanyán, tanyás térségben) folytatott vendéglátás, amely magában foglalja a szállást, az étkezési és programszervezési szolgáltatásokat egyaránt. Lényeges elemek maga a ház és az udvar, az utcakép és a lakónegyed megjelenése, felszereltsége, a szolgáltatások skálája. A falusi turizmus az egyik legalkalmasabb módja annak, hogy a turista közvetlenül megismerhesse egy *tájegység életét* és *kultúráját*, lényege nem egyértelműen a falu, hanem a falusias környezet.[5]

A tradicionális falusi turizmus a természet közelsége és a természetes, barátságos emberi kapcsolatokra épül. A falvak, fejlesztések hiányában is sokat megőriztek autentikus tárgyi és szellemi kultúrájukból. Mindez megmutatkozik a falusi műemlék, vagy műemlék jellegű épületekben, a hagyományos gazdálkodás tárgyi emlékeiben, és a hagyományos kézművességben, a helyi viseletben és népszokásokban.

Kiemelkedő jelentőségű érték a vendégszeretet, a családiasság, a gondozott környezet a hagyományos ételek és italok megjelenése a vendéglátásban.

A turisták részéről fokozódó érdeklődés tapasztalható a csaknem érintetlen természeti táj iránt is. Felértékelődnek a védett területek, a turisták motivációiban az élmény és az ismeretszerzés dominál. A természetjárás, a tájat bemutató és a csendes, természetközeli falvakba szervezett falusi turizmus piaci esélyei javulnak.

Nagyobb eséllyel remélhet vendégeket az a falu, amely meg tudta őrizni a helyi népi építészet hagyományait, azaz az összbenyomás egységes falusi képet tükröz. Előnyt jelentenek a jó táji adottságok, az erdők, rétek, folyó- vagy más vízpartok közelsége, az érintetlen természet. Ugyancsak hasznos, ha a faluban vagy a környéken bemutatható *népi mesterség* vagy kézműipar található.

4. A településeken jelenlévő turizmus az interjúalanyok közlése alapján

Bárdudvarnok:

A Bence Fogadó: falusi vendéglátásként kiegészítő jövedelemforrásként működik az üzemeltetők számára. A Mag tanya és a Petörkei horgászkocsma teljes jövedelmét a falusi vendéglátás biztosítja. Bányán, 400 telkes üdülőből álló üdülőfalu létesült, melyből kb. 20 házat építettek fel. Ez az üdülőfalu már nem működik. Körülbelül 6-8 család él meg a turizmusból, de csak kiegészítő jövedelemforrásként.

Turisztikai együttműködések:

Madárpark, kadarkúti arborétum, Szenna Ágnes Panzió, Patcza Katica tanya, Bőszénfai szarvasfarm, Kaposmérői Bölénypark, Lábod-petesmalmi vidrapark, pónitelep. Az együttműködések ismeretségen és kölcsönösségen alapulnak. Egymás prospektusait közvetítik. Bárdudvarnok a Geo cashing miatt célállomás volt egy időben, de jelenleg már nem vonz látogatókat. A Bárdudvarnokon működő Petörke Portéka termelői piac a térségből vonzza látogatókat érdeklődőket, vásárlókat.

Hencse:

A faluba érkezőnek nyomban szembeötlik egy régi kúria, melyet hajdani szépségéhez méltón újított fel a tulajdonos Bánhidy Pál. A kúria 1813–15 között épült klasszicista stílusban. Tulajdonosa a környék birtokosa, a Márffy család volt egészen a II. világháború végéig. Ma pedig az épület és parkja egy európai hírű üdülőközpontnak és golfpályának ad helyet. A park természetvédelmi terület, ahol az ország legnagyobb, 400 éves tiszafája található. A kastély parkját a XIX. század végén Márffy Béla alakította ki, számos faritkasággal. A European Lakes Golf & Country Club vendégei a különböző céges rendezvényektől eltekintve elsősorban külföldiek, mivel a hazai golfozók létszáma alacsony.

Kadarkút:

A város híres szülöttei melyek turisztikai vonzerőt jelenthetnek: Mozsonyi Sándor (gyógyszerképzés Magyarországon), Varga János (fafaragó), akinek gyűjteményének egy része a város tulajdonában van, a másik része magántulajdon tárgyát képezi. A város a „Zselic kapuja” mely a címerben is megtalálható hármas útelágazás, a Barcs–Kaposvár–Nagyatád kapcsolatát szimbolizálja, melynek közepén Kadarkút található. A vadász és horgászturizmus jellemző a városban. Nincs számottevő vendéglátó és szálláshely.

A horgásztó tulajdonosa Gelencsér Lajos, aki nyugdíj mellett, kiegészítő jövedelemforrásként üzemelteti a tavat. egyre több a látogató, de csak a környékről, általában 1 napra.

A Főnix Panzió 11 éve működő étkezési és szállási lehetőséget is nyújt (5, 3, 1 ágyas szobák). Téli időszakban főként vadász vendégek érkeznek, de vannak állandó vendégeik is. Nem hirdetik, reklámozzák magukat, szájhagyomány útján terjed a hírük. Pályázni nem tudnak, nem igazán fejlesztenek, nem TDM tagok, nincs ökoturizmus.

Kaposfő:

Egy turisztikai vállalkozás működik a településen ezen kívül számottevő turisztikai vállalkozás nincs. És nem is tudnak azonosítani olyan turisztikai erőforrásokat, amelyekre jelentősebb turisztikai fejlesztések építhetőek.

A településen két szervezet foglalkozik lovakkal, lovagoltatással, lovas turizmussal: a Tolnai és a Lovassport és Kulturális egyesület. (lovarda, kishegyi lovas tanya, panzió, apartman ház szaunával ellátva). A vállalkozások nagyban segítik az iskola rendezvényeit.

Turisztikai jellegű beruházásokra nem került sor.

Kaposmérő:

Turisztikai céllal kezdetleges weblapot üzemeltet a település. A falu életében a turizmus nincs kiépülve, csak törekvések vannak (borturizmus).

Turisztikai szempontból a Mag tanyával és a szennai vendéglővel működnek együtt. A különböző hagyományőrző egyesületek igénybe vennék a farm adta lehetőségeket (indiánsátrak), de a terület nem felel meg a jogszabályi előírásoknak (wc, víz). A turizmusból a faluban nem lehet megélni.

Nem turisztikai céllal, de turisztikai jellegű vállalkozás, Kassai Lajos lovas íjászattal kapcsolatos rendezvényei, mely sok látogatót vonz.

Növekszik a látogatottsága a bölényfarmnak is.

Kardosfa, Ropoly:

A hangulatos vadászház kellemes kikapcsolódást nyújt a pihenni vágyó baráti társaságok, családok, és vadászvendégek számára. Programajánlatuk: Szarvasbőgés a Zselicben. Az étterem és szálloda a zselici erdő közepén található, a szarvasok bőgését a Vadászház parkjából is kiválóan lehet hallani, nagyon közel jönnek a területhez. Túrázási lehetőség is van, a közelben található egy kis halastó, ahová lovas kocsival is szívesen leviszik a látogatókat. Programjukban szerepel még szarvasfarm-látogatás, éjszakai csillagtúra, kecskefarm látogatás sajtkóstolóval, közeli skanzen meglátogatása.

Kisasszond:

A kisközséget azok a turisták látogatják, keresik fel szívesen, akik pihenni vágynak, a városok nyüzsgésétől és zajától messze igazi nyugalmat keresnek. Itt, a Zselic szelíd dombjai között váltakoznak a szőlőskertek és a gyümölcsösök. A helybelieken kívül egyre jelentősebb azoknak a száma, akik hétvégi házként használják a hajdani parasztportákat.

Kiskorpád:

Villa Curpád – 25–30 esküvő, szálláshely, viszont nem helyieket foglalkoztat. Szálláshely-fejlesztési beruházást terveznek.

Mike:

A falu arculata rendezett, műemlékekben gazdag, ezek közé tartozik a kastély, Szent Vendel-szobor, a régi malom és a mauzóleum. A turizmus jegyében, a Sefag Zrt. segítségével elkészült a mikei pihenőpark. Turisztikai vállalkozás nincs a településen. A község 1994-től szoros testvértelepülési kapcsolatot tart fenn a németországi Ingstettennel.

Nagybajom:

A településen a szálláshelyek hiányoznak, pályázat keretében épült 2013-ban a Bíbic vendégház, mely 20–25 főt tud elszállásolni. 2013 novembere óta üzemel, a vendégei vadászok, pedagógusok, művészek kirándulók, német turisták voltak. A Kaiser vendéglő 1997 óta üzemel, főleg a vadászati szezonban működik jól, régen a fogadó része is üzemelt, ma már nem. Országos pék találkozót évente szerveznek, mely sok látogatót vonz, de 2013-ban nem került megrendezésre.

A Sefag Zrt. erdei kisvasutat működtet, Mesztegnyő és Kag puszta között, de a Nagybajomhoz közeli megálló mélyen az erőben van és nem megközelíthető. A vadászturizmus működik a körzetben, de nem nagy volumennel. A Sárközy Múzeum, mint turisztikai attrakció minimális látogatót vonz, és a további fenntartására egyenlőre nincs alkalmas ember. Nem tagja TDM-nek, nincsenek turisztikai együttműködések.

Egyes vélemények szerint a turizmust kitörési pont lehetne a település életében, tanösvényt lehetne kialakítani (pl, a II. VH témájában).

Pálmajor:

Turisztikai vállalkozás nincs a faluban. Turisztikai együttműködés kialakulóban van: Ausztriával testvérfalu kialakítása. 2012-ben Punya fesztivált tartottak, amelyhez az infrastruktúrát (3 kemencét) egy korábbi Leader pályázatból már biztosították, így a jövőben

hasonló rendezvények kisebb költséggel megvalósíthatók lesznek. Turisztikai jellegű beruházást nem terveznek.

Patca:

Az aktív turizmus úttörőjének számító Katica Tanya fejlesztése 2001-ben kezdődött. Ez a létesítmény ma már 120 főnyi szálláshellyel (turistaház és camping), Magyarországon egyedülálló bemutató-gazdasággal, lovagvárral, a hangulatos Katica-tóval és szabadidős programok tucatjaival várja a látogatókat. A szállás–ellátás–program hármas egysége képezi a tanya szolgáltatásainak alapját. 50 programos ajánlattal rendelkezik, amelyből minden korosztály kiválaszthatja a számára legmegfelelőbbet (gazdálkodás, batikolás, kenyérsütés). A turizmus marketing szempontjából a szájhagyományra épít, ugyanakkor a környező rendezvényeken rendszeresen képviselteti magát. Az aktív turizmusra helyezi a hangsúlyt.

Szenna:

Turisztikai vonzerőt jelent a Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény (szennai Skanzen).

A „Vadvirág Út" a Zselic tájegységben található őshonos, védett vagy fokozottan védett lágyszárú növényfajok közül 12 növényt örökít meg. A szoborcsoport a Kaposvár-Szilvásszentmárton útvonal mellett látható. Az első virág a Megyeháza előtt, az utolsó pedig a szilvásszentmártoni Faluház udvarán található. Szennában a szobrok a Duna-Dráva Nemzeti Park irodája előtt, a Posta előtt Erdei nenyúljhozzám, a Denna Vendéglővel szemközti parkolóban Lónyelvű csodabogyó és a ArdaghGroup Kft. telephelye előtt helyezkednek el a fatörzsből faragott 2 méter magas alkotások. A szobrok alkotója Horváth-Béres János kaposszerdahelyi faszobrász. 8 szálláshely működik a faluban.

Szilvásszentmárton:

Bakancsos turizmusra történt kezdeményezés, van egy turistaszálló mely üzemel. Tervezik a helyi életmód bemutatását életmódturizmuson belül. Horgásztó, horgászturizmus, vadászturizmus fejlesztése a cél, jelenleg azonban még nem beszélhetünk bevételt hozó turizmusról.

Zselickisfalud:

A település látnivalóira büszkék a helyi lakosok. Ilyen a katolikus templom, református templom, a Vadvirág út két állomása, Hősök tere, Rockenbauer Pál Dél-Dunántúli Kék Túra útvonal érintőpont. A Református Ifjúsági Otthon 1989-ben kezdte meg működését Zselickisfaludon, a zselici dombvidék szívében található falucskában. Az Otthon épületeiben 80 fő befogadására alkalmas szálláshely, melegítőkonyha és ebédlő, közös együttlétekhez és csoportfoglalkozásokhoz alkalmas helyiségek állnak a táborozók rendelkezésére. A parkosított területeken sportpályák és zöldterület várják a sportolni és kikapcsolódni vágyókat. Az Otthon közvetlen közelében (100 m) található az ún. Kolat-ház, a kaposvári református iskola vendégháza, ahol további 37 férőhely, melegítőkonyha és ebédlő, valamint csoportfoglalkozásokra alkalmas külön épület és zöldterület áll egy kisebb csoport rendelkezésére. A lakóépületek mindegyikéhez a férőhelyeknek megfelelő vizesblokkok (zuhanyozó, mosdó és WC) tartoznak. A lakóépületek és a közösségi helyiségek elrendezése lehetővé teszi két-három kisebb létszámú csoport egyidejű táborozását is.

Otthonukba és vendégházukba szeretettel várják a gyülekezetek gyermek és ifjúsági csoportjait, valamint az oktatási intézmények diákcsoportjait. Szívesen látnak vendégül többgenerációs gyülekezeti csoportokat (ún. családi hétre), felnőtt csoportokat, de lehetőséget tudnak biztosítani családok egyéni üdüléséhez is.

5. Ökoturizmus a térségben

A *Zsippói Madár és Élménypark* 2,5 hektáros területén Somogyban is egyedülálló madár- és élményparkjában, közel 100 fajta madarat köztük pávát, 37 fajta galambot, 26 tyúkfajtát, papagájokat, vízi szárnyasokat, és egyéb érdekes madarakat lehet megtekinteni. Egy régi parasztházban megcsodálhatják a vendégek a paraszti élet tárgyait, ruháit, képeit. Nádtetős pajtában pedig lehetőség van megismerni a régmúlt földművelés eszközeit és a termékek feldolgozásához szükséges eszközöket, emellett gyönyörű kilátás nyílik a zsippói tavakra. A baromfifajtákat nemcsak megtekinteni lehet, tenyésztojás ill. növendékek vásárolhatók. pl. ördög tyúk, holland bóbitás, dorking, sussex, lazac, magyar parlagi tyúkok, búbos kacsák, kaliforniai copfos fürjek. Cserepes, ill. dézsás növények nagy választékát kínálják ezenfelül a látogatóknak.: datúra, encián, szobahársak, füge, több színben golgota virágok, kaktuszok, kassia, fuksziák garantáltan télálló kisvirágú ill. nagyvirágú változatban. A Bemutató kertben közel 100 régi illetve mai növényfajta látható.

A parkban a számtalan nyíló virágágyás, sok örökzöld és lombhullató bokrok és fák között lehet sétálgatni, a túraútvonal bejárása után a vendégeknek lehetőségük van sportolásra is (asztalitenisz, foci)

Visnyeszéplak „ökofalu”, egy aprócska település a Zselicség dél-nyugati peremén, Kivételes természeti adottságokkal rendelkező helyről van szó, amelyet az infrastrukturális hiányosságok (szilárd útburkolat, vezetékes víz, orvos, busz, posta stb. hiánya) miatt lassacskán elhagyott a lakosság. A kilencvenes évek elejére a kb. 600 lakosból alig 30-an maradtak, a 90-es éveinek elején fordulat következett be az elnéptelenedésben, mikor fiatal családok felfedezték a hely kivételes adottságait és így maguk számára, és Visnyeszéplakra nézve is egy új korszak vette kezdetét: egyrészt elkezdték újjáéleszteni a keresztény és népi hagyományokat, másrészt egy fenntartható életvitelre, a természettel való harmonikus együttélés elérésére kezdtek el törekedni.

Mivel Visnyeszéplak a Zselici erdőség ölelésében fekszik és ez a dombos-lankás táj rengeteg természeti érték hordója is (védett növény és állatfajok, elhagyott gyümölcsösök régi tájfajtákkal). Az itt élő családok önellátásra törekednek, egy önmagát nagy részben eltartó és fenntartó településsé szeretnének válni. Nyitottak a külvilágra szívesen fogadnak mindenkit, ha azok is tiszteletben tartják az itt élők magánéletét.

Követendőnek a hagyományos falusi értékrendet tartják, ennek a világnak a szellemiségét próbálják megélni és átalakítani ma is élhető életmódra. A látszat ellenére azonban nem távolodtak el a mai világtól, amelyből nem lehet és nem is kell elszakadni. Az ökoturizmus felé próbálnak nyitni, nyaranta gyapjúfonó és csikószelídítő tábort szerveznek, mely közben megismertetetik a résztvevőkkel az életmódjukat.

A Katica Tanya nemcsak az aktív pihenés központja a térségben, de az ökoturizmus egyik meghatározó szolgáltatója is. Az egyik legfontosabb cél a környezettel összhangban lévő életmód kialakítása és fenntartása, emellett az élmény, a rugalmasság, a gyermekszeretet és vendégközpontúság elvei mentén egyszerre igyekeznek minőségi szállást, ellátást és programokat biztosítani. Alapelvük a folyamatos fejlesztés. Saját szennyvízkezelőjük, napkollektoros melegvíz „gyáruk” van és ha nem süt a nap, akkor fával állítják elő a meleg vizet. A napelemek járulnak hozzá az áramfogyasztás csökkentéséhez és egy mini szélerőmű adja az áramot a „Fenntartható Földért” háznak. Szelektíven gyűjtik és kezelik a hulladékot és tanítják a vendégeknek is a különbséget szemét és hulladék között.

A Katica Tanya szinte teljesen akadálymentes. A fejlesztések során alapelv, hogy a fogyatékkal élők is igénybe tudják venni. A Katica Tanya Élményközpont elkötelezett híve a fenntartható fejlődés gondolatának, a környezettudatos magatartásnak és az ökológiai láb-

nyom minimalizálásának, illetve ezek mindennemű, a hétköznapi gyakorlatban használható módjának.

„Fenntartható Földgolyónkért Ház” egy 11 tablóból álló bemutató amelynek célja

- közérthető módon bemutatni a fenntartható fejlődés és az ökológiai lábnyom fogalmait, számítását, valamint azok megértésének fontosságát,
- demonstrálni – szigorúan tényadatokra hagyatkozva – a mai életforma fenntarthatatlanságát,
- bemutatni a megújuló energiaforrásokat és azok gyakorlati alkalmazását,
- bemutatni, hogy csak rajtunk, embereken múlik, lesz-e változás, azaz visszatérhetünk-e a fenntartható útra.

A legnagyobb erősségük a diverzifikáió: színes programok, széles szolgáltatás, szállás, program, ellátás.

A Katica Tanyán különböző háziállatokkal találkozhat a látogató, köztük őshonos magyar fajokkal (racka, szürkemarha, mangalica, fodros liba), azok természetes környezetében, valamint megtalálhatók és megismerhetők a hagyományos gazdálkodás eszközei is. Több tucatnyi játszóalkalmatosság egy helyen: 7 pályás fedett óriás csúszdapark pedálos gokart, Magyarországon egyedülálló 2 szintes felnőtt játszó és 4 szintes gyerek játszólabirintus, Európa legnagyobb fából készült labirintusa, trambulinpark vízilövölde, ötpályás kötélpálya, lecsúszópályák. 50 féle választható program a kézműves, természetismereti, hagyományőrző vagy gazdálkodás területén. Ezekből igény szerint alakítható a látogatók programja, legyen az egy nap vagy egy hét.

Új program: „Megújuló energiaforrások és a fenntartható fejlődés”: interaktív bemutató a nap, a szél és egyéb természetben elérhető energiákról, a szelektív hulladékgyűjtésről, az ökológiai lábnyomról és a fenntartható fejlődésről. Jeles napok a Katica Tanyán: a hagyományos ünnepekhez, szokásokhoz igazodva minél változatosabb programokkal várják a látogatókat, tartalmas élményt biztosítva.

Hisznek abban, hogy az összefogásnak ereje van, nem konkurenciának kell tekinteni a másik szolgáltatót. Úgy látják, hogy a térségben leginkább a minőséget kell fejleszteni.

6. Kereslet-, kínálatelemzés

A vizsgált térség turisztikai szempontból kevésbé fejlett, kisebb iránta az érdeklődés, infrastrukturális kiépítettsége gyengébb és kevesebb a hajlandóság a terület lakosaiban is a turizmussal foglalkozni. Mivel a turisztikai kínálat szórványosan helyezkedik el, így nem jelentenek ott-tartózkodást generáló tényezőt.

A komoly vendégforgalom kialakulásának az is gátat szab, hogy nem megfelelő mennyiségű és minőségű a szálláshelykínálat. A lakosság azon része, aki a turizmusban lát lehetőséget, csak kiegészítő jövedelmet tud realizálni. A tartózkodási idő, jelentős eltéréseket mutat a kistérségben. Általánosságban megállapítható, hogy a trendeknek megfelelően a magánszálláshelyeken több éjszakát töltenek el a turisták, mint a kereskedelmi szálláshelyeken. A Kadarkúti kistérségben a vendégek inkább a rövidebb, hétvégi tartózkodást részesítik előnyben.

A turizmus ágazathoz kapcsolódó szolgáltatási lehetőségek bővülésének alapja a kereskedelmi szállásférőhelyek számának növelése és fejlesztése. Ezen a téren kistérségi szinten az elmúlt évtizedben ment végbe a legnagyobb volumenű változás, amikor az alacsonyabb kategóriájú létesítmények, falusi turizmus keretein belül, magánszálláshelyek kerültek fejlesztésre. A vendégkör mind a szolgáltatások igénybevételében, mind a szállások felszereltsége iránti

igényben megváltozott. A szálláshelyek területi eloszlása egyenetlen. A legtöbb férőhellyel Szennában növekedett a szálláshelyi kapacitás, emellett kistérségi szinten számottevő növekedés Patca községben realizálódott. A férőhelyek száma, valamint a vendégforgalom koncentráltsága magasan Szenna dominanciáját mutatja, miközben az egyes további települések férőhelyeinek és vendégforgalmának alakulása elég csekély.

1. táblázat. **Kereskedelmi és magán szállásférőhelyek száma a kistérségben (db; 2001, 2007–2009)**

Év	Kereskedelmi szálláshelyek férőhelyei	Magánszállás-helyek férőhelyei	Szállásférőhelyek összesen
2001	267	65	332
2007	244	92	336
2008	257	112	369
2009	244	141	386

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

7. A kistérség turisztikai potenciálja

A kadarkúti kistérség a terület egyedülálló természeti adottságaira és a vendégkör igényeire épülő turisztikai attrakciókkal, termékekkel és szolgáltatásokkal jelenhet meg a turisztikai piacon. Egyedülálló természeti és kulturális értékeinek fenntartható hasznosítása révén versenyképessége és idegenforgalmi jelentősége mind regionális, mind pedig országos szinten növekedésnek indulhat. A kistérségi szinten vizsgált turisztikai potenciál gyengeségeként értékelhető a megfelelő marketing és információs rendszer hiányának megléte. Információs pont a kistérségben egyáltalán nem működik, a kistérség a kaposvári irodához tartozik. Ami a térségi szintű turisztikai kiadványokat illeti, eddig még nem jelent meg olyan összefoglaló kiadvány, amely kielégítő mennyiségű és minőségű információt szolgáltat az érdeklődők számára. Ebben a vonatkozásban jelentős előrelépés lehetne, ha a kistérség egészére egységes marketing kiadvány készülne. A települési önkormányzatok marketingtevékenysége meglehetősen szűk körűnek mondható.

Az egyes településekről természetesen van lehetőség a hivatalos honlapokon keresztül információt szerezni, bár a honlapok többsége nem turisztikai céllal, tartalommal készült.

A 23 település adottságai és szolgáltatásai bár sok hasonlóságot mutatnak (hasonló típusú rendezvények, természeti attrakciók) , de egymást ki is tudják egészíteni. A legegyszerűbb összefogás esetében jól használhatóak a következő módszerek, melyre eseti példák is mutatkoznak.

- Egymás szolgáltatásaink ajánlása a saját vendégek számára, a szóróanyagaik terjesztése, illetve szóbeli tájékoztatás révén.
- Kedvezménykuponok ajánlása a további szolgáltatások igénybevételére (Katica Tanya és Kardosfa között).
- Komplex szolgáltatáscsomagok kialakítása (TDM és Klaszter tagok között elsősorban)
- Közös marketing tevékenységek, közös megjelenések, szóróanyagok, kiadványok. (TDM és Klaszter tagok között elsősorban)

A térség turisztikai fejlesztésének tekintetében kiemelten fontos, hogy a turizmusban érintett személyek és szervezetek összehangoltan és egységesen jelenjenek meg. A rendszeres információcsere és kölcsönös tájékoztatás elengedhetetlenül szükséges a kapcsolatok ápolásáért valamint a térségi fejlesztések minden szereplő számára fontos tényező.

Kialakult egy együttműködési forma – Kadarkút-Nagybajom Kistérség Közkincs Kerekasztal – ahol a szereplők rendszeres fórumokkal, megbeszélésekkel tájékoztatást kaphatnak és adhatnak a legfontosabb, aktualitásokról, fejlesztésekről, illetve alakíthatják a térség stratégiáját, koncepcióját konkrét projektjeit.

8. A térségi turizmus fejlődését szolgáló lehetőségek

A kistérségi együttműködésben megvalósítandó fejlesztési elképzelések körébe az alábbiak sorolhatók:

- Kistérségi logo és szlogen megalkotása (kapcsolódó PR munka ellátása);
- TDM rendszerhez csatlakozva, kistérségi szintű kiterjesztése és működtetése;
- Kistérségi szinten összehangolt településfejlesztés (egységes buszmegállók, utcatáblák, információs pontok, egyéb létesítmények);
- Kistérségi újság vagy minden helyi lapban „kistérségi rovat" indítása;
- Kistérségi honlap működtetése, a teleházak és az internet-kapacitások felhasználásával megvalósított „kistérségi hírlevél" működtetése;
- Kistérségi tájékoztató, információs kiadványok készítése;
- Kistérségi eseménynaptár, rendezvénykatalógus készítése;
- Kistérségi szálláshely katalógus készítése;
- Települési tájékoztató kiadvány (egységes arculat) készítése;
- Internetes gazdasági tájékoztató portál indítása;
- Befektetői brosúra;
- Portfoliós anyagokat befogadó dosszié készítése.

Az összetartozás kifejezése érdekében egy egységes, kistérségi szintű arculat kialakítására van szükség, amely a nyugalmas vidéki életre, a természet közeli pihenésre és az aktív kikapcsolódásra épül. Ennek részként egy egységes logót és szlogent szükséges meghatározni oly módon, hogy a logó megfelelően hangsúlyozza a régiós hovatartozást, tükrözze a kistérség adottságait és kapcsolódjon a szlogenhez is. Az egyes települések információs anyagai mellett szükséges minél sokrétűbb, tematikus tájékoztató kiadványok (eseménynaptár, látnivalók és programlehetőségek, szálláshelyek, túratérkép) elkészítése a kistérség egésze vonatkozásában annak érdekében, hogy egy komplett információs csomag álljon a terület iránt érdeklők rendelkezésére. A kistérség marketingjének része kell legyen, hogy felépítsen egy igényes, jól értékesíthető és kifelé egységesen megjelenő turisztikai terméket. Az együtt versenyzés, a közös fellépés és piacra jutás támogatása eredményesen enyhíti a települések közötti fejlettségbeli különbségeket és fokozza a kistérség versenyképességét.

A változó színvonalú települési programok mellett a kistérség programkínálatából hiányoznak a regionális hatáskörű, nagyobb volumenű és nagy tömegeket vonzó rendezvények. A jelenlegi települési programok egymástól elkülönülten működnek. A kulturális kínálat és a szolgáltatási színvonal fejlesztéseinek lehetőségei adottak. A hagyományőrző, kulturális, művészeti programok mellett ide tartoznak mindazon turisztikai jellegű rendezvények is, melyek a természetjáró-, öko- és aktív turizmus fejlesztésével kívánják vonzóvá tenni a meglévő természeti értékeket.

Turisztikai programszervezés kistérségi szintű összehangolása:

- Kistérségi szintű programcsomag készítése, folyamatos programfejlesztés;
- Több település együttműködésével létrejövő regionális hatású rendezvények és közösségi programok (kistérségi művészeti fesztivál, karácsonyi vásár, egyéb) meghonosítása;

- Közösségi programok és rendezvények infrastrukturális hátterének (körbekölcsönözhető rendezvénysátor, mobil színpad, hangosítás, fénytechnika stb.) biztosítása;
- A programokhoz kistérségi helyszínek kapcsolása;
- Közösségi programok összehangolása az egyes településeken (tematikus programok csomagok: kirándulás, lovaglás, horgászat, kerékpártúrák stb.);
- Civil szektorral történő együttműködés erősítése, intenzívvé tétele;
- Kistérségi közművelődési kerekasztal fenntartása.

A térség közlekedési infrastruktúrájában idegenforgalmi szempontból az egyik, ha nem a legfontosabb kitörési pontja lehetne a kaposújlaki repülőtér, amely jelenleg magántulajdonban van, és a sétarepülés valamint az ejtőernyőzés szerelmeseinek bázisaként tartják számon.

A repülőtér fejlesztésével, bővítésével akár kisrepülők fogadására is alkalmassá lehetne tenni, mely a térség turisztikai és gazdasági fejődését is szolgálná. Kijelenthetjük, hogy a közlekedési infrastruktúra a kistérség központja-nagytelepülései és a környező települések között alapvetően megfelelően működik, azonban elengedhetetlen központi fejlesztés a közutakra és a tömegközlekedésre fókuszáló további fejlesztések megvalósítása. Mivel az állandó lakosok – nem utolsó sorban a turisták – utazásaiban jelentős szerepet tölt be a tömegközlekedés, ahhoz, hogy szívesen válasszák ezt a formát, figyelni kell komfortérzetük növelésére. Legfontosabb kérdés a járművek megfelelő minősége, valamint az utas tájékoztatás területi alapon nyugvó, egységes kiépítése.

Jegyzetek

1. Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága: A Duna-Dráva Nemzeti Park hatéves fejlesztési terve (2009–2014), http://www.ddnp.hu/index.php?pg=menu_2714 http://www.terport.hu/webfm_send/2704nemzetgazdasági minisz.
2. Uo.
3. Keserű Valéria: Kadarkút-Nagybajom Kistérség Kulturális Stratégiája Nemzeti Erőforrás Minisztérium Közkincs program 2011–2013. http://7521.hu/files2/kozkincs/kistersegi_kulturalis_strategia_2011_2013.pdf
4. Somogy Megye Turizmus Stratégiája (2006) http://regi.som-onkorm.hu/prgms/sm_turstrat 2008.pdf
5. Szabó Géza: A falusi turizmus termékei és termékspecializációi 2011. in:Turisztikai terméktervezés és fejlesztés Vezető Szerző: Michalkó Gábor http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/

Felhasznált irodalom

Csapó János–Savella Orsolya–Remenyik Bulcsú (2011): Aktív turizmus 2011. in:Turisztikai terméktervezés és fejlesztés. http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/

EMET, Gyereksegély Programiroda (2013): www.gyerekesely.eu/?q=content/kadarkúti-kistérség

Fodor Ágnes (2009): Ökoturisztikai klaszter modell kialakítása a Belső-Somogy ökológiai hálózat területén. PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem.

Nemzeti Turizmus Stratégia (2005): http://neta.itthon.hu/szakmai-oldalak/strategiai-dokumentumok/nemzeti-100112

Országos ökoturizmus fejlesztési stratégia, Önkormányzati és Területfejlesztési MinisztériumTurisztikaiSzakállamtitkárság (2008): Pannon Egyetem, Turizmus Tanszék, Aquaprofit Zrt.www.mth.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=422

Rácz Tamara (2011): Kulturális turizmus. in:Turisztikai terméktervezés és fejlesztés. http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok

SZENNA, A KADARKÚTI KISTÉRSÉG KULTURÁLIS MÁRKÁJA

SZENNA: THE CULTURAL BRAND OF THE KADARKÚT SUBREGION/DISTRICT

TAKÁCS ANETT adjunktus
WALTER IMOLA tanársegéd
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

Szenna is a touristically and culturally significant village in the Zselic region. Its advantages stem from its vicinity to the city of Kaposvár, the active presence of urban intellectuals and the natural and cultural heritage of the village itself. Natural attractions of note are the Szenna Heritage Trail, the Wildflower trail, the Deer-Farm and the Szász Íriszkert Garden Centre. As to its cultural sights the skanzen with its Calvinist church, the farmhouse museum (aunt Zókapeti Lidi's house) are truly worth visiting. Furthermore, the Szenna Skanzen, being a village-museum within a living village, is one of its kind in the county of Somogy.

All these outstanding features certainly qualify Szenna for the title "The Cultural Brand of the Region."

1. Szenna a Kadarkúti kistérségben

A kistérség jellemző sajátossága a két központi szerepet betöltő póluscentrumból (Kadarkút és Nagybajom), valamint a Kaposvár környéki települések agglomerációjából adódó tagoltság. Ebből a megosztottságból következik, hogy meglehetősen más adottságokkal, értékekkel rendelkeznek, más hiányokkal, problémákkal küzdenek Kaposvár vonzáskörzetének települései, mint az elzártabb, minimális szolgáltatásokkal ellátott falvak.[1]

Szenna egyre inkább a kaposvári vonzáskörzet részét képezi. Ennek egyik előnye, hogy míg a kistérség lélekszámának egészét a csökkenő tendencia jellemzi, addig Szenna lélekszáma állandó, sőt az utóbbi időszakban emelkedő.[2] A városi kiköltöző értelmiség – művészek, képzőművészek, iparművészek, szellemi foglalkozásúak – főként Kaposszerdahely, Szenna, Patca, Bárdudvarnok (Kaposmérő, Kaposújlak, Kaposfő) térségében formálnak leginkább alkotó közösséget, részt vállalva a település értékeinek megőrzésében, átörökítésében, úgy, hogy közben figyelembe veszik a Zselici Tájvédelmi Körzet adottságait.[3]

Kaposvár közelsége a lakosság lélekszámának alakulása mellett, ugyanakkor hatással van a gazdasági viszonyokra (például vállalkozások ösztönzése), idegenforgalomra, oktatásra-nevelésre, szociális helyzetre, befolyásolja a kulturális-közművelődési-közösségi viszonyokat. Ez utóbbi tekintetében új lehetőség az elnyert IKSZT beruházás (a térség további nyertesei Jákó, Kaposfő, Kaposmérő) is,[4] továbbá Szenna különlegessége, a település centrumában elhelyezkedő falumúzeum.

2. Szenna község története és jelene a kultúra aspektusából

A község elnevezése először 1252-ben a Szentbenedeki Monostor alapításáról szóló okiratban tűnt fel, 1443-ban Zana, majd 1446-ban Zenna néven említették és a kaposvári várhoz tartozott. Egyes történészek szerint a falu nevének legősibb följegyzése 1252-ből az Árpád-korból származik, mások az első hiteles forrásnak a somogyi konvent 1324-ben kelt oklevelét tekintették. A régészek szerint, a völgyben a XI–XII. században királyi udvarház állt, amely szerint Szenna ezeréves múlttal rendelkezik. A lakosság egy része feltehetőleg a királyi kanászok leszármazottja. Kis Lajos nyelvész szerint Szenna neve azonos a szerb-horvát Sena helynévvel. Eredete pedig összefüggésben lehet a magyar széna szláv előzményével.[5] 1500-ban Corvin János, Mátyás király törvénytelen fia kapta II. Ulászlótól, később hol Mérey, hol Koroknay földbirtokosé, 1715-től a II. világháború végéig az Eszterházy család tulajdonában volt a környező erdővel és szántófölddel együtt. A falu, elzártsága miatt, védett volt a történelem nagy viharaitól. A községben a földművelés és az állattenyésztés jelentette a fő megélhetést, egy 1695-ös adat szerint: „szőleje és bora jó, szántóföldje, rétje szűk, közepes termésű, erdeje csak tűzifát terem.” A domborzati adottságai miatt főként szőlő- és gyümölcstermesztésre volt alkalmas, bár Bél Mátyás az 1770-es években megkóstolva a szennai bort, az alábbiakat írta róla: „Szenna szőlei ecetet könnyeznek.” A falu igyekezett önellátó lenni, termesztettek gabonát és kendert is az itt élők. Az erdős területek nagy aránya miatt adott volt a lehetőség sertéstenyésztésre, de kisebb számban szarvasmarhát is tartottak. Az istállózó állattartás csak a XIX. században volt megfigyelhető, amikor a szarvasmarha került a tenyésztés középpontjába. A nagyobb arányú erdőirtás a megnövekedett lakosságszám miatt a XVIII. század elején indult meg. A kevés művelés alá vonható föld miatt a családok arra törekedtek, hogy lehetőleg csak egy gyerekük szülessen, így a földet nem kellett megosztani, és meg tudott belőle élni a család.[6]

A Zselicben Szenna őrizte meg legtovább ősi öltözetét, hagyományait, a szennai népviseletet az első világháborúig minden itt lakó ezt hordta.

Középkori írások szerint már 1542-ben volt tanító a községben, 1763-tól pedig már a szennai református iskola is működött, amely a kezdeti nehézségek leküzdése után, az évek során értékes intézménnyé vált.[7] A mérföldkövet Szabó Edit három évtizedes kulturális és nevelő-oktató munkássága jelentette az iskola életében. 1987-ben 8 osztályos évfolyamokat indítottak és az új iskolaépület is 1987–1990 között készült el, melyet a 2000-es évek elején felújítottak és tovább bővítettek. Az iskola, melynek mára sokszínű képzési köre jött létre, épületében művészeti iskola működik, ahol néptánc és zeneoktatás is folyik, 1996-ban vette fel Fekete László nevét. A művészeti iskola létrejöttének a célja, hogy Szennában minden gyereknek lehetősége legyen a művészetekbe való betekintésbe, illetve, hogy el tudják sajátítani a művészetek különböző ágait. Oktatóinak ötlete alapján alakult meg a faluban a Lázi-dombi Kulturális Egyesület, amelynek alapötletét az adta, hogy a diákok ne csak tanórai keretek között tanulják a művészet alapjait. Az iskolához tartozik még a községi könyvtár, amelynek könyvállománya megközelíti a tízezret.

A település fennmaradt irataiban fellelhető, hogy a lakosság régi vágya teljesült 1968-ban, amikor felépült a falu művelődési háza, amely ifjúsági klubbal, valamint körzeti könyvtárral is rendelkezett. Az épület előtt áll a falu egyik büszkesége, egy székelykapu, amit testvértelepülésüktől, az erdélyi Felsőboldogfalvától kaptak ajándékba 1997-ben.[8] Ez a művelődési ház ad helyet egy 2014 májusában elindult pályázat keretén belül létrejött, jelenleg a kadarkúti kistérség egyetlen működő ifjúsági pontjának, melynek fő célja a gyermekesély program és a Magyar Tudományos Akadémia egyik kiemelt programjának

megvalósítása. Elsődleges célközönségük a hátrányos helyzetű gyerekek és az ő segítésük. A pályázatnak köszönhetően pszichológus kezdett dolgozni a településen, és egy úgynevezett „három napos tanoda" vette kezdetét a falu iskolájával együttműködve, melynek keretében kiragadják a diákot az iskolai környezetből, hogy ne kényszernek érezze a tanulást, inkább sajátos módszerekkel próbálják a tanulót a helyes irányba terelni, és szélesebb látóteret adni a világból. A tanoda keretén belül kézműves foglalkozásokat tartanak, melyeknek a kézügyesség fejlesztésén túl, a csoportkohézió erősítése is célja. A hét egyik napján kifejezetten tanulástechnikai-módszertani foglalkozást, a pszichológus segítségével önismereti tréninget és célirányosan pályaorientációs tanácsadást tartanak a gyerekeknek.

A Szennán működő egyesületekről keveset lehetett tudni, 1891-ben a képviselői testület belépett a Dunántúli Közművelődési Egyesületbe. 1924-ben jött létre a helyi leventeegyesület, 1930. április 30-án alakult meg a Szennai Polgári Lövészegyesület, aminek célja a bújtatott, keresztény szellemiségű katonai képzés és ellenőrzött nevelés volt.[9] A második világháborút követően, 1946. augusztus 11-én alakult meg a Szenna és Vidéke Vadásztársaság, melynek célja, hogy: „működési területén (vadászterületén) az államkincstártól haszonbérbe vett vadászati jogot a vadászatra vonatkozó jogszabályok szigorú megtartása és a vadászgazdálkodás nemzetgazdasági jelentőségnek és a vadban rejlő érték – mint nemzeti közvagyon – védelmének szem előtt tartása mellett okszerűen és a nemzeti közösség anyagi gyarapítása szempontjából hasznot hajtó módon gyakorolja."[10] A faluban 1946 után csak sport- és tűzoltó egyesület működött, alakulásuk pontos idejét nem tudni. A sportegyesület nem csak a szennai sportkedvelőket vonzotta, hanem a szomszédos települések lakóit is, székhelye Kaposszerdahelyen volt. Feltehetőleg az 1960-as évben alakult a szennaiakat is összefogó Zselic Sportkör, amelynek a következő szakosztályai működtek: röplabda, teke, asztalitenisz és labdarúgó. A tűzoltó egyesület, habár éles bevetése kevés volt, nagy megbecsülést vívott ki magának a megelőző tevékenységeiért, a tűzrendészeti előírások betartatásáért, az ifjúság neveléséért és a tűzoltóversenyeken elért sikeres helytállásaikért. 1998-ban alakult a Rozmaring Nyugdíjas Egyesület 40 fővel, amely az évek során kibővült és mára már 60 tagot számlál. A falu életében meghatározó szerepet játszottak a múltban és játszanak a jelenben is különböző kulturális tevékenységükkel. Hagyományőrző kiállításokat szerveznek és az ismeretterjesztő előadásokon kívül kirándulásokat is indítanak, eljutottak már Ópusztaszerre, Budapestre, Szombathelyre és Pannonhalmára. 2004-ben egy asszonykórust is alakítottak, akik Kaposváron és vidéken is számos sikert tudhatnak magukénak, sőt 2006-ban az országos döntőben „Arany Páva" fokozatot szereztek Balatonszabadiban.

A Lázi-dombi Egyesület megalakulása új lendületet hozott a falu kulturális életében, ugyanis fontos céljuknak tűzték ki a népi hagyományok megőrzésén kívül a komolyzenei ismeretek terjesztését is. Rendszeresen rendeznek táncprogramokat, táncesteket. Kézműves mesterséggel felvértezett tagjai is vannak az egyesületnek, így ehhez kapcsolódó foglalkozásokat is tudnak tartani. A Skanzen életében is aktívan részt tudnak venni, különböző kulturális és táncprogramokkal és ezek levezénylésével tudják színesíteni a falumúzeum programkínálatát. Számos bábszínházi előadást is szervez, kulturális pályázatok segítségével. 2001-ben egyesületként megalakult a Szennai Polgárőrség, amely a körzeti megbízott rendőrnek hivatott segíteni a közbiztonságban és a bűnmegelőzésben.[11]

Szenna lakóinak többsége fontosnak tarja a hagyományok megőrzését, és új szokások teremtését, mint amilyen a nagypénteki passiójáték. Ez a nap a gyász napja, mely Krisztus kereszthalálát dolgozza fel, melyet szinte minden évben megtartanak a művelődési házban, alapját a csíksomlyói passiójáték adta. Húsvétvasárnap a felnőttek istentiszteleten vesznek részt délelőtt, majd a családi ebéd elfogyasztása után kerül sor az ajándékozásra.

Húsvéthétfőn a gyerekek, legények bejárják a falut és minden lányos házba betérnek locsolni egy kis pénz, csoki, és hímes tojás reményében. Mostanra az is szokássá vált, hogy a Zselic Művészeti Iskola Rakonca és Hejrezsírom néptánccsoportjának tagjai kimennek a falumúzeum dombjaira és egy vödör vízzel locsolják meg a lányokat, akik színes tojással viszonozzák kedvességüket. Az ifjak körében még ma is élő hagyomány Szennában a májusfaállítás, amellyel a falu legényei kedveskednek a leánynak, akinek udvarolnak. Május hónap első napjának éjjelén elmennek a fiúk az erdőbe, majd kivágnak egy méretes, egyenes törzsű fenyőt, jegenyét, vagy nyírfát. Ezt legallyazzák, lekérgezik, a lombját meghagyva a tetején, majd feldíszítik a hagyományos módon borral, sörrel, vagy pezsgővel és szalagokkal, ezt követően észrevétlenül felállítják a lány háza előtt. A fa egészen a hónap utolsó vasárnapjáig ott áll. Szennában régen nem ünnepelték a pünkösdöt, ez egy új hagyomány. A faluban a pünkösdi királyné-járást cucorka járásnak nevezik. Mára már csak egy búcsút tartanak a településen, nem úgy, mint régebben. Június 24-e, Szent István napja, az év legrövidebb éjszakája. Ez a Múzeumok Éjszakája, ami egy teljesen új szokás Szennában. Az egész napos rendezvény alatt, korosztálytól függetlenül, mindenkinek kikapcsolódási lehetőség nyílik ingyenes tárlatvezetéssel, koncertek és egyéb programok keretében. Szennában a falunapot, ha tehetik, minden évben megrendezik, melynek a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény ad otthont változatos programokkal, amelyben a hagyományőrző csoportok fontos szerepet kapnak. A Márton- napi vígasság sajátossága, hogy november 11-én sok ludat kell enni. Szenna legnagyobb tömeget megmozgató eseménye a Szennai hurkafesztivál, ahol a rendezvény fő látnivalója a hurkatöltő-és kötöző verseny. Erre a programra az ország több pontjáról is érkeznek résztvevők, akik a zsűri és a közönség előtt mérettetik meg magukat gasztronómiai tudásukból. Eközben fellépők szórakoztatják az itt megjelent közönséget, valamint a falu művészeti csoportjai lépnek fel sztárvendégekkel karöltve. A Lázi-dombi mesék, amit a Lázi-dombi Kulturális Egyesület rendez havonta a Szennai Művelődési Házban is fontos helyet foglal el a közösség életében. A táncházak keretében a magyar tánckultúrán kívül más nemzetek táncával is megismerkedhetnek az itt élők. Az egyesületet és rendezvényét egy Szennában fellelhető dombról nevezték el, mely a Skanzen területén található.[12]

3. A Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény

3.1. A szabadtéri néprajzi gyűjtemények születése

Arthur Hazelius, a kiváló svéd tudós, 1891-ben alapította a világ első szabadtéri néprajzi múzeumát Stockholm Skanzen nevű városrészében, melyről azután a Skanzen nevet kapta, később sok nyelv – így a magyar – szókincsébe is beépült szabadtéri múzeum jelentéstartalommal. Svéd mintára Norvégiában, majd a 20. század elején Dániában, Finnországban születtek hasonló kezdeményezések, az első világháborút követően több hullámban Európa szerte, a második világháborút követően pedig Észak-Amerikában, Ázsiában, Ausztráliában is megfigyelhetők lettek a kisebb-nagyobb skanzenek. A skanzenek új korszaka az 1950-es évek végén kezdődött, amikor a korábbi kezdeményezésektől eltérően az újonnan alapított intézmények már nemcsak egyedülálló épületeket, épületcsoportokat, hanem különböző településformákat is bemutattak.[13]

3.2. A hazai skanzen alapítások folyamata és a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény

A hazai szabadtéri néprajzi múzeumok születése a budapesti Millenniumi Kiállításra vezethető vissza, melynek egyik legnépszerűbb helyszíne a 24 portából álló Néprajzi Falu volt. A kiállítás tizenkét magyar és ugyanennyi nemzetiségi, eredeti tárgyakkal berendezett lakóházból állt, továbbá felépítettek egy cigányputrit, egy bugaci kunyhót és egy havasi juhászkunyhót is, melynek összképét egy templom, egy községháza, valamint iskola, óvoda és kórház tette színesebbé. Az épületegyüttest 1896-ban lebontották, az épületek többsége visszakerült az illetékes megyékbe, és a berendezési tárgyak többsége a Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményébe – a mai Néprajzi Múzeumba. Mintegy hetven évet kellett várni az egész ország népi kultúráját bemutató magyar skanzen – a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megalapítására. Közben ezzel párhuzamosan kialakult a vidéki regionális skanzenek hálózata is. Ennek fő lépései: 1968-ban Zalaegerszegen a Göcseji Falumúzeum, 1973-ban a Vasi Múzeumfalu, 1979-ben a Nyíregyháza Sóstói Múzeumfalu, 1980-ban a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény és 1985-ben az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény alapítása. Mindezek mellett elkezdődött a tájházak rendszerének kialakulása is, melyből jelenleg közel 400 működik hazánkban.[14]

3.3. A Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény létrehozása

A Szennai Skanzen alapításának gondolata az 1960-as ’70-es évek fordulójáig nyúlik vissza, létrehozásában Knézy Judit néprajzkutató, L. Szabó Tünde és Szigetvári György építészek, valamint Sási János geodéta és Csepinszky Mária a Skanzen egykori gondnoka vállalt jelentős szerepet. Az intézmény megalapításának célja a somogyi talpas-favázas népi építészet emlékeinek megőrzése volt.[15]

Az 1978-ban átadott Skanzen összeforrott Csepinszky Mária nevével. Csepinszky 1978 és 1987 között volt az intézmény gondnoka, sokak szerint a falumúzeum lelke volt. „A somogyi hagyományőrzés királynője… a háztapasztáshoz egykor maga talicskázta a lótrágyát, hogy aztán a művelődési minisztérium magas rangú tótumfaktuma kíséretében betoppant küldöttséget franciául köszöntse.”[16] Utódai azóta sem tudtak kilépni az egykori alapító árnyékából.

Az első lakóházat 1975–76-ban telepítették át, a Falumúzeum 1978-ban nyitotta meg a kapuit, ekkor még csak az említett házat, a templomot és a lelkészlakot tekinthette meg az idelátogató, azóta további négy portával bővült a múltidéző épületsor.[17]

A megtekinthető lakó és gazdasági építmények, pincék és présház Belső-Somogy falvaiból, a Zselicségből és a Dráva mentéről érkeztek, külső megjelenésükben az 1848 utáni népi építészet emlékanyagát őrzik.

A Múzeum területén található még egy, a falu életében máig aktív szerepet játszó, 1785-ben népi barokk stílusban épült, festett, kazettás mennyezetű református templom, mely Somogy megye egyik legszebb műemléke.

A Falumúzeum a történeti falusi épületek sikeres újratelepítéséért 1982-ben megkapta az Európa-Nostra Díjat.[18]

3.4. A Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény a jelenben – aktualitások, fejlesztési lehetőségek, új utak

Az 1997. évi – a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló – CXL. törvény módosításáról rendelkező 2012. évi CLII. törvény értelmében a vidéki múzeumok a helyi önkormányzatok fenntartásába kerültek 2013. január 1-jétől, ez alól nemzeti hordereje, identitásképző szerepe miatt kivételt képezett a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény, amely Szentendréhez tartozik. Ezzel egy sajátos helyzet állt elő: a földterületet, Szenna község adja, az intézményt Szentendre működteti, a területen fekvő református templomot pedig az egyház felügyeli. Az intézményvezetéssel megbízott csoportvezető muzeológus Szentendréről érkezett, aki heti 2-3 napot tölt el a településen.[19]

Az új vezetés elsődleges célja a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum módszertanának adaptálása a helyi sajátos viszonyok figyelembe vételével, a gyűjtemény hálózatba kapcsolása, társadalmi bázisának megteremtése, új aktivitásra ösztönző, ismeretátadó programcsomag kidolgozása, a Skanzen újrapozícionálása a megyei, illetve regionális turisztikai piacon.[20]

A 2013-as fejlesztési stratégiájának fő célkitűzése hosszú távon – illeszkedve a hazai falumúzeumok, skanzenek hasonló elképzeléseinek sorába – egy ökomúzeum létrehozása, az adott hely jellegzetességire koncentrálva, a helyi erőforrásokra alapozva. Az elképzelés alapján – melynek bizonyos részei már a gyakorlatban is alkalmazásra kerültek – a szennai közösségekre, termelőkre, specialistákra támaszkodva történne/történik a látogatók kiszolgálása. Együttműködési megállapodások keretében a helyi vállalkozókkal karöltve biztosítaná/biztosítja az intézmény az étkezést a látogatócsoportok számára, illetve a korszerűsített foglalkoztatóban helyi kézművesek és termelők kapnának/kapnak forgalmazási, bemutatási lehetőséget, a pincesor épületeiben pedig a helyi borászok borai lennének kiállítva, árusítva. Az egyes épületek felújítását a helyi erdészet faanyagainak felhasználásával, a helyi munkaerő végezné el. Mindennek keretét pedig a permakulturális gondolkodás és gazdálkodás adná, a somogyi ökológiai rendszerek lemodellezésével, esetenként új, vagy nemesített növényfajok telepítésével.

A fejlesztési stratégia másik fontos pillére az interpretáció, ismeretátadás korszerű technikáinak, módszereinek alkalmazása, melynek alapját az élő múzeumi helyszínek és permakultúrás kertek adják. (Jó példák közül néhány: a rinyakovácsi élő múzeumi helyszín lakóházában demonstrációs tárgyakat állítottak ki, a lakóházban minden eszköz és tárgy megfogható, kipróbálható, a látogatók közelről szemlélhetik egy hagyományos somogyi nagycsalád gazdaasszonyát különböző tevékenységek közben, illetve ők maguk is bekapcsolódhatnak az egyes feladatok elvégzésébe [sikálnak, főznek, mosnak, takarítanak…]; a kisbajomi portán elkezdődött egy fajtamegőrző program, a somogyszobi portán egy füvesasszony közreműködésével időről időre gyógyhatású készítmények előállítása történik; további terv a rinyakovácsi portán egy fűszernövénykert, a csökölyi portán egy zöldséges biokert.) Az intézmény tervezi még egy helyi piac megvalósítását múzeumi környezetben, továbbá kitűzött célja, hogy hozzájárulva a városlakók életvezetési stratégiáinak átgondolásához, tudáscentrummá válásához.[21]

3.5. A Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény ismeretátadó tevékenysége – múzeumpedagógiai, múzeumandragógiai programjai

A nagyrendezvények (a Múzeumok éjszakája és a Múzeumok Őszi fesztiválja sorozat) mellett ún. tematikus hetek színesítik a kínálatot. 2014-ben négy különféle hetet hirdetnek, ezek: az advent előtti hét, a farsang és a húsvét előtti hetek, valamint pünkösd hete.

Tematikus hétvégéket is hirdetnek, melynek lényege, hogy májustól, egészen a téli időszakig minden hétvégének megvan a kiemelt témája, ami köré az adott program épül. E hétvégék fő célja, hogy az ideérkező látogató, ne egy statikus dologgal találkozzon, hanem élményekkel gazdagodva, szórakozva szerezzen új ismereteket, amely az ún. „skanzenélmény".

A választék további múzeumpedagógiai foglalkozásokkal bővül, melyeket óvodai és iskolai csoportok számára ajánlanak.

A hagyományos néprajzi vonatkozású programok körét, egyéb, a térség adottságaira építő ötletekkel gazdagítják, így az őszi fesztiválsorozatban felolvasó színházi esték is részei voltak a kínálatnak.[22]

3.6. A Skanzen a helyiek szemével

A gyűjtemény a hetvenes évektől kezdve szerves része volt a falu életének, a falujárás közben e „hőskor" sokszor visszaköszön, különösen a helyi közösségépítő lakosság képviselőinek körében.

Csepinszky Mária varázsa, kinek neve a mai napig összeforr az intézménnyel, a következő momentumukban rejlett: tárlatvezetőként ízes nyelvjárású szennai asszonyokat alkalmazott (Jolánka, Ilonka, Örzsike néni), sokan miattuk érkeztek látogatóba. Állatokat tartott. Hajnalban a tyúkokat etetve, a múzeum nyitva tartását előrehozva, forró teával kínálva, tessékelte be az úton haladó turistákat az intézménybe (e kérdés találta meg a múzeum kapuja mögül Rockenbauer Pált és csapatát). Befogadta Gusztit a kis rackát, Rebekát a báránytt. Nyolc éven keresztül táncházat működtetett a barcsi Borókások közreműködésével, olykor nem kisebb nevek, mint a Muzsikás és Sebestyén Márta kíséretével. Dudatáborokat szervezett. A turisták ámulva hallgatták, amint németül idegenvezetett, archaikus ónémet szöveggel éltetve a somogyi hagyományokat.[23] Legfontosabb eredménye, hogy a helyiek együtt éltek a Skanzennel, sajátjukként „gondozták". A Csepinszky-jelenséget azóta sem tudta felülírni egyetlen későbbi intézményvezető sem.

2013. január elsejétől „az intézmény a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény telephelye lett". „Jó lett volna, ha Szenna kapta volna meg, mert akkor érezné teljesen magáénak a település."[24] E mondat jól szemlélteti a szennaiak és a Skanzen jelenlegi viszonyát, ahol „együtt-mentként," nagyon sokat kell letenni az asztalra valakinek, hogy a helyiek befogadják.

Pozitív fejlemény, hogy a helyi önkormányzat és a Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény vezetősége között aktív kapcsolat jött létre, egymáshoz igazodva valósulnak meg az elképzelések. Az önkormányzat a Skanzen fejlesztését tervezi, ennek elemei: egy új bejárat, fogadóépület és étterem, egy parókiamúzeum és egy parkoló megvalósítása, a járdasziget helyreállítása.[25]

„Jó dolog"[26] – s ezt az interjúalanyok többsége is említette, hogy a lakcímigazoló kártyával rendelkező helyieknek ingyenes a belépés az intézménybe, s a diákok, diákigazolvánnyal fél áron vehetik igénybe a fizetős programokat.[27]

Dicsérik az itteniek a múzeumi programkínálat bővítését, a helyi iskola és a gyerekek bevonását a programokba.

Kritikaként fogalmazódott meg ugyanakkor, hogy nem reklámozza a programjait helyben, illetve, hogy az új vezetőség olyan együttműködési feltételeket diktál a helyi vállalkozóknak, melyeket nem lehet teljesíteni. (Például a kézművesekkel kötött együttműködési megállapodás keretében a falumúzeum helyet biztosít a műhely működtetésére, ahol a vállalkozó iparosok bemutathatják tevékenységüket a látogatóknak, cserébe értékesíthetik a termékeiket. Ez az alacsony látogató létszám miatt nem volt fenntartható).[28]

A Szennán található, az országban egyedülálló módon élőfaluban működő, szabadtéri néprajzi gyűjtemény kiváló helyszíne a megőrzésnek és átörökítésnek. A település és az üzemeltető közös akaratával a Skanzen Szenna települési stratégiájának egyik húzóereje lehet, akár a gazdaság, akár az idegenforgalom, akár a kultúra oldaláról nézzük. Ugyanakkor fontos megjegyezni, a mai világban már nem elegendő az, hogy egy szabadtéri néprajzi gyűjtemény „a paraszti kultúra értékeit naftalinban tárolja", sokkal inkább cél a hagyományos tudás ma is használható elemeit és a közösségi kultúra értékeit modern kultúraközvetítő technikák, módszerek bevonásával megmutatni a jövő generációinak.

A kérdés, hogy sikerül-e a falu közepén húzódó „szigetet" a jelenlegi vezetésnek élőfaluban, élőmúzeumként a település szerves részeként működtetni. Beszélhetünk-e 10 év múlva egy Csepinszky-jelenséghez hasonlítható új korszakról…

4. A település erősségei értékeinek tükrében

Kaposvár közelségéből adódó jellemző a városi kiköltöző értelmiség aktív jelenléte, művészek, képzőművészek, iparművészek, szellemi foglalkozásúak adják át tudásukat a településen élők számára, s járulnak hozzá a község értékeinek megőrzéséhez.

A kulturális intézmények, a közösség lelkes „motorjai" tevékenységükkel, változatos tematikájú (népi és termelési hagyományok ápolása, gasztronómiai jellegzetességek bemutatása) rendezvények szervezésével (például Hurkafesztivál) járulnak hozzá a helyi hagyományok átörökítéséhez.

A programkínálatot aktív civil szervezetek (Lázi-dombi Kulturális Egyesület) színesítik, önként átvállalva a közművelődési feladatok jó részét. Az egyes, a települést is túlnövő, programok mellett Szenna egyik fő vonzereje a természeti adottságaiban rejlik. A község határának nagy része a Zselici tájvédelmi körzet része (lásd például Szennai Örökség Tanösvény, Vadvirág út, Szarvasfarm, Szász Íriszkert Kertészet…), a település változatos flóra és faunavilággal rendelkezik, melyek a helyi termékek kínálatának (méz, lekvár, tejtermékek…) szintjén is jól hasznosíthatók.

Ki kell emelnünk továbbá, hogy a szennaiak számos ma is élő néphagyományt őriznek (ilyen a Luca-napi kotyulás, az újév köszöntése, a májusfa kitáncolása), s hogy Somogy megyében Szenna óvta meg leginkább az ősi népviseletét. Református temploma, tanyamúzeuma (Zókapeti Lidi néni háza) és a népi kultúra emlékeit őrző falumúzeuma tovább növelik a település vonzerejét, lehetőséget adva a falusi turizmus fejlesztésére.

Somogyban egyedülálló a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény, mely egy élő falun belül létrejött falumúzeum. E specialitás, illetve a település egyéb adottságai révén, Szenna kiérdemli a térség kulturális márkája elnevezést.

Jegyzetek

1. Keserű Valéria (2011–13): A Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség Kulturális Stratégiája.
2. Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP) (2013): Szenna Község Önkormányzata. Szenna.
3. Keserű Valéria (2011–13).
4. Uo.
5. Zentai Tünde (2011): Szenna. Pro Pannonia Kiadó. Pécs.
6. Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP) (2013): Szenna Község Önkormányzata. Szenna.
7. Bősze Sándor (2006): www.szenna.hu 2013. december 31.
8. Uo.
9. Uo.
10. Uo.
11. Interjú: Farkas Gergely – Ifjúsági Pont vezetője, Lázi Dombi Egyesület tagja, környezetbiológus, népi kézműves szakoktató (nemezelés), gyermekjáték készítő, 2013. 10.14.
12. Vallató Zsófia Anna (2008): Népszokások, hagyományok, jeles napok Szennában régen és ma. Kézirat. Kaposvár.
13. http://skanzen.hu 2014.05.03; Kurucz Albert–Balassa M. Iván–Kecskés Péter (1987): Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon. Corvina. Budapest.
14. Uo.
15. L. Szabó Tünde (1987): Szennai Szabadtéri Gyűjtemény. Kaposvár.
16. http://www.sonline.hu/somogy/kultura/egy-kiallitas-emlekkepekre-exponalva-454145 2014.05.03.
17. Winkler Ferenc 2002: Szenna, Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Somogy Megyei Múzeum Igazgatóság, Kaposvár.
18. http://skanzen.hu 2014. 05. 03.
19. Interjú: Horváth–Lukics Tibor – kör- és aljegyző, 2013. 10. 14.
20. Interjú: Aranyos Sándor, csoportvezető muzeológus a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény vezetője, 2013. 10. 14.
21. Aranyos Sándor (213): Szenna_eloadas_Zalaegerszeg_20130524, belső anyag
22. Interjú: Stepán Kata, a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény muzeológusa, oktatásszervezője, 2010. 10. 14.; http://skanzen.hu 2014. 05. 03.
23. http://www.sonline.hu/somogy/kultura/egy-kiallitas-emlekkepekre-exponalva-454145 2014. 05. 03.
24. Interjú: Raab Éva, vendégház tulajdonos, a közösség egyik motorja, 2013. 10. 14.
25. Interjú: Salamon Gyula, polgármester, 2013. 10. 14.
26. Interjú: Farkas Gergely – Ifjúsági Pont vezetője, Lázi Dombi Egyesület tagja, környezetbiológus, népi kézműves szakoktató (nemezelés), gyermekjáték készítő, 2013. 10. 14.
27. Interjú: Horváth-Lukics Tibor, kör- és aljegyző, 2013. 10. 14.
28. Interjú: Aranyos Sándorral és Stepán Katával, a Skanzen vezetőségével, 2014. 10. 14.

Felhasznált irodalom

Aranyos Sándor (2013): Szenna_eloadas_Zalaegerszeg_20130524, belső anyag

Bősze Sándor (2006): A Zselic ölelésében: Adatok Szenna nyolc évszázados történetéhez. Szenna Község Önkormányzata. Szenna. www.szenna.hu 2013. december 31.

Helyi Esélyegyenlőségi Program (HEP) (2013): Szenna Község Önkormányzata. Szenna.

Keserű Valéria (2011–13): A Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség Kulturális Stratégiája.

Kurucz Albert–Balassa M. Iván–Kecskés Péter (1987): Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon. Corvina, Budapest.

L. Szabó Tünde (1987): Szennai Szabadtéri Gyűjtemény. Kaposvár.

Vallató Zsófia Anna (2008): Népszokások, hagyományok, jeles napok Szennában régen és ma. Kézirat. Kaposvár.

Winkler Ferenc (2002): Szenna, Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Somogy Megyei Múzeum Igazgatóság, Kaposvár.
Zentai Tünde (2011): Szenna. Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
http://skanzen.hu 2014. 05. 03.
http://www.sonline.hu/somogy/kultura/egy-kiallitas-emlekkepekre-exponalva-454145 2014. 05. 03.
http://www.sonline.hu/somogy/kultura/a-szennai-skanzen-es-a-zalai-zichy-emlekhaz-az-allamemarad-472237 2014. 03. 13.
http://www.somogytv.hu/cikkek/95287 2014. 05. 03.
http://szenna.hu 2014. 03. 19.

Interjúk
Aranyos Sándor csoportvezető muzeológus a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény vezetője, 2013. 10. 14.
Borsáné Horváth Brigitta iskola könyvtáros, napközis, nyugdíjasklub elnöke, helyi közösségi élet egyik fő motorja, 2013. 10. 14.
Farkas Gergely Ifjúsági Pont vezetője, Lázi Dombi Egyesület tagja, környezetbiológus, népi kézműves szakoktató (nemezelés), gyermekjáték készítő, 2013. 10. 14.
Horn Artúr, egyéni vállalkozó, 2013. 10. 14.
Horváth-Lukics Tibor kör- és aljegyző, Szenna, 2013. 10. 14.
Miszlang Jánosné Ágnes Vendégház üzemeltetője, 2013. 10. 14.
Raab Éva, vendégház tulajdonos, a közösség egyik motorja, 2013. 10. 14.
Salamon Gyula polgármester, 2013. 10. 14.
Stepán Kata a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény muzeológusa, oktatásszervezője, 2010. 10. 14.

MELLÉKLET: Szenna értékleltára

Szenna értékleltára	
„Hard” (helyi nevezetességek, turisztikai attrakciók, látnivalók, stb.)	**„Soft”** (közösségfejlesztő egyének, kapcsolati hálók, meglévő együttműködések)
Helyi védelem alatt álló épületek: Református templom – 18/2. hrsz., Lakóépületek: Fő u. 4., 10., 11., 29., 33., 40., Lakó-és gazdasági épületek: Fő u. 12., 25., Gazdasági épület: Fő u. 35., 40 hrsz. **Református templom:** A népi barokk stílusú, festett kazettás mennyezetű templom Somogy megye egyik legszebb műemléke. Az eredeti festés Nagyváti János asztalosmester munkája. A festett karzatok, a padok mellvédei, a mennyezeti kazetták a reneszánsz óta fennmaradt szépmíves mesterség legszebb motívumait őrzik (különösen jellegzetes a sellőfigurás kazetta). A mennyezeti kazettákat Z. Soós István kaposvári festőművész újította fel az 1949. évi helyreállításkor. **<u>Épített értékek:</u>** Katolikus templom, Székelykapu, Milleniumi Emlékfal, Kopjafa, Hősi Halottak Emlékműve, Házasságkötő terem: Németh József freskója.	**Helyben élő és a településhez kötődő neves emberek:** Díszpolgárok: Gróf Betlehem István, Tildy Zoltán és felesége, Fekete István. **Kulturális intézmények**: Fekete László Általános Iskola, Zselici Művészeti Iskola, Százszorszép Óvoda, Művelődési Ház, Községi Könyvtár, Ifjúsági Pont, Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény. **Civil szervezetek:** Szennai Polgárőrség, Szennai Rozmaring Nyugdíjas Egyesület, Lázi Dombi Kulturális Egyesület, „A Szennai Iskoláért” Alapítvány, „Áldott Teher” Alapítvány, „Szennáért” Közalapítvány, „Szennai Zöldek” Alapítvány, „Zselic” Tehetséggondozó Közalapítvány, Civilek Szenna Községért Egyesület, Fekete László Diáksport Egyesület, Gergelyjáró Egyesület, Közös Ég Egyesület, Szennai Faluszépítő Egyesület, Szennai Falu-Turizmus Egyesület, Zselici Vadásztársaság Kaposvár, Kaposvári Roxínház Egyesület, Zöld Élet Ifjúsági Sport és Kulturális Egyesület.

Szenna értékleltára	
„Hard” (helyi nevezetességek, turisztikai attrakciók, látnivalók, stb.)	**„Soft”** (közösségfejlesztő egyének, kapcsolati hálók, meglévő együttműködések)
Zókapeti Lidi néni háza: Az 1848-ban épült épület jellegzetesen zselici és szennai is egyben, eredeti helyén (Árpád u. 38.) állították helyre. A kistáj népi építészetének egyedüli hírmondója, a 20-as, 30-as évek általános utcaképét, paraszti udvarát idézi. Alaprajzában jellegzetes: szoba, füstös konyha, kamra elosztással. A ház elől és oldalt tornácos, „pitaros” oromfala deszkás A tető gerince elöl csapolt, „csonkakontyos”. **Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény:** Az országban egyedülállóan, helyi kezdeményezésre egy élő faluban létrejött falumúzeum, Somogy megyeszékhelyétől, Kaposvártól 8 km-re található. Célja, a Somogyban napjainkig fennmaradt talpas-favázas népi építészet emlékeinek az utókor számára történő megőrzése. **A táj, település elhelyezkedése, Zselici tájvédelmi körzet** (város közeli falu, szép környezet, gazdag vadállomány, medvehagymás-hóvirágos mező, csipkebogyó és bodzaültetvény, tanösvény…) **Szennai Örökség Tanösvény:** Az Örökség és közösség a Zselic kapujában elnevezésű sétaút a Mihály-hegyet, a Nyúl-hegyet, a Derék-hegyet és a Lázi-dombot járja be, bemutatja a zselici tájat, a Szenna határában lévő erdőket, gyepes területeket, zártkerteket, és példát hoz a múltból ember és természet harmonikus együttélésére. **Szász Íriszkert Kertészet:** Az írisz-nőszirom, virághagyma és peónia-bazsarózsa termesztésével, értékesítésével foglalkozó kertészet. Az írisz kertészet a nőszirmok virágzási idejében megtekinthető. **Tulipános Park:** 2010-ben épült, Szenna központjában látható, ahol a játszótér, pihenőhely, ivókút és emlékmű harmóniában van a természettel. E helyen a térkő burkolatot úgy rakták le, hogy ezáltal tulipán motívumok rajzolódnak ki, ami a Falumúzeumban található templom fakazettáinak leggyakoribb mintáját idézi. Ennél viszont többről van szó. Ha jobban megnézzük, látjuk, hogy nemcsak virágokat ábrázol, hanem azokat a tulipánrajzolatokat, ami annak az életfának a részlete, ami az ősmagyar hagyomány alapmotívuma. A kreatív játszótér és pihenőhely után egy ivókút következik. Középen áll az az emlékmű, ami az I. és II. világháborús hősök emlékére készült, kör alakú kis dombon, mögötte az íves Milleneumi Emlékfal. Továbbhaladva látható a kerecsensólyom fából faragott szobra, mely a nemzeti egység jelképe. Végül a 2013-ban készült Emese ősanyánk mellszobra zárja az alkotások sorát. **„Vadvirág Út”:** Szennán vonul át a „Vadvirág Út” nevű szoborcsoport, ami a Zselicben élő lágyszárú növényfajok közül tizenkettőt örökít meg tölgyfából kifaragva.	**Közösségfejlesztő egyének:** ***Közösség motorjai:*** Borsa Géza, Borsáné Horváth Brigitta a nyugdíjasklub elnöke, szervezője; Karácsony Tamásné Bajzik Éva, Lázi Dombi Egyesület tagja; Szabó Edit, Handó János, Raab Lajosné, vendégház tulajdonos; Horn Artúr, szarvasfarm működtető; Salamon Gyula, polgármester és a hivatal dolgozói; Magyaros József; az általános iskola pedagógusai. ***Egyéni alkotók:*** Örökség Kézműves Ház – Orosz Adél (7477 Szenna, Kossuth Lajos u. 26.) Karácsony Tamásné Bajzik Éva Judit népzenész, zenetanár (7477 Szenna, Tildy Z. u. 31.) „Lugosi és Karácsony” Művészeti és Szolgáltató Bt. Juhos Népzenei Együttes (Honlap: www.juhos.net) **Jellemző rendezvények:** Falunap (szeptemberben), Hurkafesztivál (2011. 11. 19.), Borverseny-Hegyszentelő (2011. 05. 07.), amatőr futball bajnokság, Fazekas Találkozó, Adventi Koncert. A Lázi Dombi Kulturális Egyesület a „lelke” a település legtöbb kulturális programjának. Rendezvényeik: Lázi Dombi Mesék, Dudaiskola, „Örökség és közösség a Zselic kapujában”, nemzeti ünnepek méltó megünneplése, hagyományos ünnepkörökhöz kapcsolódó szokások felelevenítése, néphagyományőrzés, gyermek táncházak, kézműves tevékenységek szervezése. **Egyéb programok:** A skanzen programjai (tematikus napok-hetek, Márton nap, Húsvét), Passio, az 1848-as forradalom és szabadságharc jeleneteit felelevenítő szerepjáték…

Szenna értékleltára	
„Hard” (helyi nevezetességek, turisztikai attrakciók, látnivalók, stb.)	**„Soft”** (közösségfejlesztő egyének, kapcsolati hálók, meglévő együttműködések)
Az út Kaposvárról indul, majd Kaposszerdahelyen, Szennán, Patcán és Zselickisfaludon keresztül a Zselici Tájvédelmi Körzetbe vezet, és jelképesen összeköti a civilizációt a természettel. A 2 méter magas, csodás, egyedi alkotásokat Horváth-Béres János faszobrász készítette, és a millennium tiszteletére állították fel őket. **Szarvasfarm:** Szenna, Kossuth Lajos u. 31. **Szennai táncok, dalok, viselet (például a híres szennai konty)** **Helyi termékek**: Pósa Roland és felesége: állatorvos, *tejtermék feldolgozó* Berecz család: *kecsketej, sajt és joghurt készítés* Berecz Erika: *kosárfonás* Kungli Ferenc: *bodza- és csipkeszörp és lekvár készítés* Bús János és Fokvári Katalin: *bio almalé és meggylé készítés* Sebestény Nóra: *lekvár (például bodza) és szörp készítés, langalló sütés* Antal Andrea: *kosárfonó (de bútorkészítő végzettsége is van), „S”-es rétes szenna és környéki specialitás, langalló- és kenyérsütés* Tiszperger Szabolcs: házimalom és *lisztkészítés* Rajczi Balázs: *Méhész, lótenyésztő*, lófedeztetést vállal Szász Sándor: *Írisz* termesztő Lengyel Ferenc: *pálinkafőző* Tóth László, Szabó János, Vajda László: borászok Orosz Adél, Farkas Gergely, Túri Enikő: *nemezelők*, gyermekjáték készítő, játszóházi megrendelést is vállalnak (Túri Enikő).	

Forrás: http://knkozkincs.gportal.hu/gindex.php?pg=34191355 2014. május 31.; http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=81112014. május 31.; http://www.tanyamuzeum.hu/magyar/oldalak/lidi_neni_ha 2014. május 31.; http://skanzen.hu/?fm=article&id=5912014. május 31.; http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/orokseg-a-multbol-tanosveny-a-tiszta-a-tudashoz-355225 2014. május 31.; http://szaszirisz.e-aruhaz.com/magunkrol 2014. május 31.; http://www.szenna.hu/?page=rolunk 2014. május 31.